

دکتر اسلام غریبلی

ادبیات سرحد تانیمیر

پروفیسور دکتر اسلام غریبلی

ادبیات سرحد تانیمیر

(گونئی آذربایجان ادبیاتی و مدنیتی

ایله باغلی مقاله و اوچترکلر)

رئداکتور: تیمور احمدووفیلولوگیا اوزره علملر دوکتورو، پروفئسسور

رایچیلر: رحیم علییوفیلولوگیا اوزره علملر دوکتورو، باش علمی ایشچی

ووقار احمد فیلولوگیا اوزره علملر دوکتورو، باش علمی ایشچی

ا.غریبلی. ادبیات سرحد تانیمیر (گونئی آذربایجان ادبیاتی

و مدنیتی ایله باغلی مقاله و اوچئرکلر)

کیتابا فیلولوگیا اوزره علملر دوکتورو ایسلام قریبلی نین گونئی آذربایجان ادبیاتی و مدنیتی ایله باغلی موختلیف ایللرده یازدیغی ایگیری می یکی مقاله و اوچئرکی داخیل ائدیلمیشدیر. اثرلر یازیلدیغی تاریخه گؤره دئییل، آید اولدوقلاری موضوعولارین خرونولوژی آردیجیللیغی اوزره دوزولموشدور. متلرده هئج بیر دییشیکلیک ائدیلمه دن اولدوغو کیمی وئریلمیش و چاپ اولوندوغو منبعلر گؤستریلمیشدیر.

اؤن سؤز

19-عصرین اوللرینده روسیه-ایران موحاریبه لری نین نتیجه سینده بوتؤو آذربایجان اراضیسی پارچالاندی. تخمینن ایکی یوز ایلدیر کی، آذربایجان تورپاغی نین شمال و جنوب حیصه لره بؤلونمه سی یئرلی خالقلارین ایجتیماعی-اقتصادی و مدنی علاقه لری نین قصدینده دورسا دا، اونلارین معنوی وارلیغینی احتیوا ائدن دیلینه، بدیعی ادبیاتینا تاثیر ائده بیلمه دی. اونا گۆزه ده ادبیاتشوناس عالیم اسلام قریبلی نین گونئی آذربایجان ادبی-مدنی ایرثینه حصر ائتدیگی یئنی کیتابینا " ادبیات سرحد تانیمیر " آدینی سئچمه سی تصادوفی دئییلدیر. بو دانیلماز حقیقتدیر کی، بوتون مانعه لره، قاداغلارا و محدودیتلره باخمایاراق بدیعی ادبیات سرحد تانیمامیش، آذربایجان خالقلاری نین معنوی بوتؤولوگونو، معنوی وارلیغینی قورویوب ساخلامیشدیر. اسلام قریبلی اوخوجولارا تقدیم ائتدیگی کیتابیندا ادبی-تنقیدی مقاله و اوچئرکلی ایله بو بؤیوک حقیقتی بیر داها تصدیق ائتمکده دیر.

" ادبیات سرحد تانیمیر " کیتابیندا آیریلیق دؤورونو، زامان اعتیباری ایله موخته لیف واختلارین ادبی ایرثینی احتیوا ائدن تدقیقات خاراكتئرلی علمی-پوبلیسیستیک مقاله و اوچئرکلر اساسا 19- 20 یوزایللیگین گونئی آذربایجان ادبی-مدنی حادیثه لرینی احاطه ائدیر. بورادا تدقیقاتچی عالیم اسلام قریبلی توخوندوغو، بحث ائتدیگی ادبی حادیثه لره یئنی موقعدن یاناشیر، تدقیقاتا جلب ائتدیگی شخصیتلرین و اونلارین اثرلری نین اوبیئکتیو

قییمتینی وئریر. او، هم ده عنعنه وی اولاراق تکرار اولونان یانلیش فیکیرلری، تاریخی فاکتلاری دقیقلشدیریر. حیران خانیم، ابوالقاسم نباتی، محمد کاظم جاذب، محمد باقر خالخال کیمی 19-یوزایللیکده یاشاییب- یارادان گؤرکملی صنعتکارلارین یارادیجیلیغیندان صؤحبت آچان ایسلام قریبلی اؤز مقاله و ایجماعلاریندا اوخوجولارین دیققتینی 19-عصر آذربایجان ادبی-بدیعی ایرثی نین یئنیندن اؤیره نیلمه سینه جلب ائدیر، بئله لیکله، واختیله آراشدیریلیمیشلارین یئنیندن آراشدیریلیب قییمتلندیریلمه سینه جیدی احتییاچین اولماسینی ثوبوت ائدیر.

20- یوزایللیک عرضینده یئنی اینکیشاف مرحله سینه داخیل اولان گونئی آذربایجان ادبیاتی نین اؤزومخصوص سنجییوی جهتلری، ایدئیا-مضمون خصوصیتلری، خالق حیاتینا باغللییغی کیتابدا آیری-آیری مقاله و ایجماعلاردا دولغون شکیلده شرح اولونموشدور.

معلومدور کی، بیرینجی روسیا بورژوا-دئموکراتیک اینقیلابی نین گونئی آذربایجاندا عکس-صداسی اولان مشروطه اینقیلابی دؤورونده (1905-1911) حاجی رضا صرافین، سید اشرف گیلانی نین، بایرامعلی عباسزاده نین، سید سلماسی نین اینقیلابی روحلو موباریز شعرلری اجتماعی فیکرین اوپانماسینا بؤیوک تاثیر گؤستمیشدیر. ایسلام قریبلی گرگین، ضیدیتلی اجتماعی-سیاسی موحیطده جیغیر آچان یئنی ادبیاتین اجتماعی تاثیرینی، سفربراندیجی گوجونو شرح ائدرکن، آیری-آیری شاعیرلرین آزادلیق ایدئالی اوغروندا موباریزه ده اوزلشدیگی چتینلیکلری ده آچیب گؤستریر. بو باخیمدان دیقته جلب ائدن " سید سلماسی " اوچترکینده " ظولمت

سلطنتینده " یئنی شعرین اویاتدیغی تبددولات و خالقین آزادلیق فدایلری نین آجیناجاقلی طالعیی دولغون تصویر اولونموشدور.

مؤلیفین تقدیماتیندان معلوم اولور کی، سید سلماسی ایلک گنجلیک چاغلاریندا اینقیلابی حرکاتا قوشولموش، خالقین آزادلیغی اوغروندا مباریزه ده دؤیوش مئیدانیندا هلاک اولموشدور. او، شعرلری، پولیسیستیک یازیلاری و الده سیلاح خالق ایشی، ایستیقلایت اوغروندا مباریزه آپارمیشدیر. ایسلام قریبلی " ایرشاد "، " فیوضات "، " فریاد " کیمی مطبوعات اورقانلاری نین صفحه لریندن الده ائتدیگی شعرلر و معلوماتلار اساسیندا سید سلماسی نین فدای شاعیر اوبرازینی یارادا بیلیمیشدیر.

موللیف " مشروطه دؤورو ادبیاتی "، " ش.م.خیابانی حرکاتی دؤورونده گونئی آذربایجاندا ادبی محیط "، " 20- عصرین 20-40-جی ایللرینده گونئی آذربایجان ادبیاتی "، " 1941-1946-جی ایللرده گونئی آذربایجان ادبیاتی " آدلی احاطه لی و یئنی فاکتارلار زنگین اولان ایجمال- اوچئرکلرینده 20- عصرین اوللریندن باشلایاراق عصرین 50-جی ایللرینه ادر گونئی آذربایجانداکی ادبی پروسئسین عموموی منظره سینی چوخ بؤیوک اوستالیق و باجاریقلا یاراتماغا مووفق اول بیلیمیشدیر.

" 20- عصرین 20-40-جی ایللرینده گونئی آذربایجاندا تئاتر " آدلی چوخ دیرلی مقاله سینده ای.قریبلی تبریزده و گونئی آذربایجانین دیگر شهرلرینده تئاترین یارانماسی و تشککولونو، بونلارین قوزئی آذربایجان مدنیتی ایله قارشیلیقلی علاقه لرینی یئنی آرخیو سندلری اساسیندا

ایشیقلا ندیرمیش، تئاترین خالقین حیاتیندا اوینادیغی رول، تاماشایا قویولموش اثرلر، رژیسور و آکتیور هئیتلری باره ده اطرافلی معلومات وئرمیشدیر.

ای. قریبلی نین " تبریز معمارلیق مکتبی و تبریز آبیده لری " ادلی یازیسینداکی تبریزین قدیم معمارلیق صنعتی، تاریخی آبیده لری صاحب آباد منیدانی، علیشاه مسجدی، جاهان شاه مسجدی، یاخود گوئی مسجد، قئصیرییه آبیده سی، هشت بئهیشت سارای کومپلئکسی، ناصیرییه معمارلیق کومپلئکسی باره ده ده اطرافلی معلوماتلاری جیدی مارق دوغورور.

ایسلام قریبلینی گونئی آذربایجان ادبیاتی، مدنیتی و تاریخی آبیده لری ایله یاناشی، موعاصیر ادبی پروسس ده جیدی مارقلا ندیرمیش و او، مونظم اولاراق دووری مطبوعاتدا بو باره ده اؤز ریلری، ادبی اوچئرکلری ایله چیخیش ائتمیشدیر. اونون شرقشوناس عالیم اکرم رحیم اوغلو بیژی، پروفئسسور سید آغا اونوللاهی نین " اثرمنی میلچیلری و ایران " کیتابی، م. نهانندی نین " سولطان ساوالان " پوئماسی، سؤهراب طاهیرین " یییه سیز نیشان اوزویو " رومانی حاققیندا یازیلاری بو جهتدن دیققتی جلب ائدیر.

معلوم اولدوغو کیمی، 20- یوزیللیگین اوللریندن باشلا باراق مضمون، ایدئیا و فورماجا تکمیللشن گونئی آذربایجان پوئزییاسیندا خالقین حیاتی، میلی آزادلیق موجدایله سی داها دولغون عکس اولونموش، میلی وطنپرورلیک موتیولری گوجلنمیش، مستقیلییه، اسارته قارشى موباریزه عزمی، آزادلیق عشقی، همرایلیک، گله جیه اینام پوئزییانین روحونا هوپموشدو. بو دا، ای.

قریبلی نین تعبیرینجه دئسک، زامان اؤتدوکجه، وطنپرور شاعیرلرین سیلاحا ساریلیب داخیلی و خارجی ایرتیجایا قارشى دؤیوشمه سینه، ادبیاتادا دؤیوشکن روح و موباریزه عزمی نین گوجلنمه سینه، بدیعى سؤزون کسرىنى نین داها دا آرتماسینا گتیریب چیخارتمیشدی.

ایسلام قریبلی نین حیاتدا " طالع اولدوزو تئز پارلایب تئز سؤن " ناکام فیروودین ایبراهیمی، محمدباقر نیکنام، محمد بیریا، علیرضا نابدیل اوختای کیمی اؤز عمللری و اثرلری ایله ابدیته قووشان فدایلرین خاطیره سینه نشر ائتدیگی ادبی اوچئرکلر کیتابین سیلقتیتنى داها دا آرتیرمیشدیر.

بو ییغجام قئیدلریمیزی بئله بیر فیکیرله یئکونلاشدیریریق کی، تانینمیش ادبیاتشوناس عالیم ایسلام قریبلی زنگین منبعلر، عذابلی آختاریشلار نتیجه سینده عرصه یه گتیردیگی " ادبیات سرحد تانیمیر " کیتابیندا 19-20 یوزایللیک عرضینده یارانان گونئی آذربایجان ادبیاتی نین دومانلی مقاملارینا، آچیلمامیش صفحه لرینه آیدینلیق گتیرمکله، یئنی تدقیقاتلارا یول آچمیشدیر. هم ده او نتیجه یه گلیریک کی، " ادبیات سرحد تانیمیر " کیتابی گونئی آذربایجان ادبیاتشوناسلیغینی زنگینلشدیرمکله یاناشی، بوتؤو آذربایجانین ادبیات تاریخی نین یازیلماسی ایشینه قئیرتلی و زحمتکش تدقیقاتچی نین دیرلی تحفه سیدیر.

پروفئسسور تیمور احمدوو

حیران خانیم

19 عصر آذربایجان پوئزیاسیندا اوریژینال دست-خطی ایله سئچیلن، م. فضولی ادبی مکتبی نین نواینده لری سیراسیندا خصوصی موقعیی اولان شاعیرلردن بیرى ده حیران خانیمدیر. اونون دوغوم و اولوم تاریخی باره ده معلوماتلار ضیدیتلیدیر. بعضیلری حیران خانیمین تقریب 1758-1838- جی ایلرده (آ. بابائیو. آذربایجان کلاسیک ادبیاتیندا ایشله دیلن آدلارین و ترمینلرین شرحی، " معارف " نشریاتی، باکی - 1993، صه. 246)، بعضیلری 18- عصرین 80- جی ایللری، 19 عصرین 50- جی ایللرینده (گونئی آذربایجان ادبیاتی آنتولوگیاسی، 1 جیلد، " علم " نشریاتی، باکی - 1981، صه. 70) یاشادیغینی قئید ائتمیش، م. تربیت، ف. قاسیمزاده، ق. محمد علی کیمی موللیفلر ایسه کونکرئت بیر تاریخ گؤسترمه میشلر. ف. د. زامان عسگرلی ایسه حیران خانیمین 1790- جی ایلده ناخجیوان شهرینده دوغولماسی و 1848- جی ایلده تبریزده وفات ائتمه سینی قئید ائتمیشدیر (ع. میر احمدوو، ز. عسگرلی. ادبیات، 10- جی صنف اوچون درسلیک، " معارف " نشریاتی، باکی - 2001، صه. 12). حیران خانیمین تولد و اولوم تاریخی حاققیندا فیکیر موخته لیفلیگی اولسا دا، اکثر تدقیقاتچیلار اونون هارادا آنادان اولوب، هارادا وفات ائتمه سی باره ده عئینی

فیکیرده دیرلر. حیران خانیمین اؤز یازدیقلاریندان معلوم اولور کی، اونون اصلی گونئی آذربایجانندان ناخجیوانا کؤچموش دونبولی طایفاسینداندیر. او، فارسجا یازدیغی غزللریندن بیرینده اؤزونون نسلی، طایفاسی و هارالی اولماسی باره ده بونلاری قئید ائدیر:

سوروشسان نسیینی بو یازیق حیرانین،

بیر علی خادیمیدیر، جومله جاهانه بیلدیر.

ناخجیوان شهری نین اطرافینا چاتسا نسبی،

اصلینه وارسان اگر طایفه سی دونبولیدیر. (ترجمه

ائدنی: م. موباریز)

ناخجیواندا مشهور دونبولی-کنگرلی طایفاسینداکی ایمکانلی عایله لرین بیرینده دوغولماسی شوبهه دوغورمایان حیران خانیم، اثرلریندن گؤروندویو کیمی، موکمل تحصیل آلمیش، دوغما دیلی ایله یاناشی عرب-فارس دیللرینی ده اؤیرنمیش، شرق کلاسیکلرینی اورینالدان مطالیه ائده بیلیمیشدیر. فارس دیلینی فارسجا شعر یازماق سوییه سینه قدر موکمل بیلن شاعیر م. فضولی، حافظ شیرازی، سعدی شیرازی و قؤوسی تبریزی نین

ایرانی ایلده داها چوخ ماراقلانمیش، اونلارین ادبی-بدیعی ایرثینی دریندن اؤیرنمکله، یارادیجیلیغیندا دا اونلاردان بحرلنمیشدیر.

حیران خانیمین ناخجیواندان گونئی آذربایجانا کؤچمه سی 1826-1828- جی ایللر ایکینجی روس-ایران موحاریبه سی ایللرینده تصادف ائدیر. " گولوستان " عهدنامه سی ایله (1813-جو ایل) ایراندا قوپاریلاراق روسیایا الحاق اولونموش آذربایجان تورپاقلارینی یئنیندن گئری آلماق اوچون باشلانان ایکینجی موحاریبه ده ایران اوردوسونون مغلوبیتی ایله نتیجلندی. فتحعلی شاه قاجارین اوغلو و ولیعهدی عباس میرزه نین کوماندانلیق ائتدیگی اوردو حیصه لری ناخجیوان-تبریز ایستیقامتینده گئری چکیلرکن حیران خانیم و عایله سی ده ناخجیواندان آیریلیمیش، بئله لیکله، او، بوندان سونراکی حیاتیینی قوهوم-اقربا و تانیش-بیلیشلریندن آیری، اوزاق یاشاماغا مجبور اولموشدور. منبعلرده حیران خانیمین بیر مودت اورمیادا، سونرا ایسه تبریزده یاشاماسی قئید اولونور. حیران خانیم حاققیندا یازیلانلاردان و اونون اؤزونون بیر سیرا منظوم مکتوبلاریندان آنلاشیلیر کی، اونون عباس میرزه و عایلهسی ایله موعین علاقه لری وار ایمیش. بیر منظوم مکتوبوندا اوخویوروق:

صبا نسیمی، جلال ایله دورمادان بیر آن،

حضورنا او بؤیوک شاه زادنین یوللان.

یئتیش حضورنا، سؤیله منیم دلیمدن اونا،

سلام، سونرا دئه: — ای شاهزادی-دؤوران.

(ترجمه ائدنی: م.موباریز)

م.تربیتین فئید ائتدیگینه گؤره، او، حیران خانیمین قوهوملاریندان بیرى
ایله گؤروشموش و همین شخص شاعیرین تخمین 80 یاشلاریندا اؤلدیونو
م.تربیتیه بیلدیرمیشدیر. حیران خانیمین اؤز اثرلرینده ده قوجالماسی و
قوجالیق الیندن شیکایت ائتمه سی باره ده نومونه لره تصادف ائدیریک. بیر
روبا عیسینده او یازیر:

پیر اولدوق، اگر بخت بیزه یار اولسا،

بو گردیشی-افلاک مددکار اولسا.

قم یوخدو کی، بیز قوجاییق، گنج اوللوق

دیلدار بیر آز بیزلره قمخار اولسا.

(ترجمه ائدنی: م.سولطان)

تخمین 1790-1860-جی ایللرده یاشاماسی داها آغلاباتان اولان حیران
خانیمین ادبی ایزثی آذربایجان و فارس دیللرینده یازدیغی کلاسیک
اوسلوبلو اثرلردن عبارتدیر. اثرلری نین بؤیوک بیر قیسمینی غزلر تشکیل
ائنن شاعیر کلاسیک پوئزییانین دیگر ژانرلاریندا دا هم آذربایجان، هم ده
فارس دیللرینده موکمل شعرلر یازمیشدیر.

حیران خانیم لیریک شاعیردیر. شعرلرینی موعاصیرلرینه نیسبتن داها آسان باشا دوشولن، آیدین دیلده یازان حیران خانیمین پوئزیاسیندا صاف، میننتسیز سنوگی حیسلریندن توتמוש شخصی حیاتینداکی آلدانیشلاری، دوستلارینا، دنیا، حیات حادثه لرینه موناسیبت، زمانه دن گیلئی، عؤمرون وفاسیزلیغیندان شیکایته قدر موخته لیف موضوعولاردا یازیلیمیش اثرلره راست گلکم اولور.

دیگر کلاسیکلریمیزده اولدوغو کیمی، محبت حیران خانیمین پوئزیاسی نین دا باش موضوعوسودور. اونون تقدیم ائتدیگی آشیق و مشوق اوبرازلاری صمیمی حیصه لره یاشایان، هیجران آتشینده یانیب-یاخیلسالار بئله، ووصالا چاتماق اوچون اومیدسیزلییه قاپیلمايان، یار ایله گؤروشون اولاجاغینا ایننان اینسانلاردیر. اونون اینجه، حزین، اوره یه یاتیملی غزللریندن تصویر ائتدیگی گۆزه لین - معشوقون خارجیجی عالمی ایله یاناشی، داخلی دویغولوری دا اعجازکار بیر شکیلده اوخوجونون گؤزلری قارشیسیندا جانلانیر. بیر غز لیندله او یازیر:

مرحبا، ائتمیش طولوع گویا زمیندن، ماهه باخ!

یوز مین ایستیغنا ایلن اولموش روان، اول شاهه باخ!

دوردو یئردن شؤوق ایله، پرواز اوچون اولدو روان،

بیلدی کی، جانان گلیر، سن بو دیلی-آگاه باخ!

قوربت موضوعوسو دا حیران خانیمین لیریکاسی نین آپاریجی موضوعولارینداندیر. شعرلرینده تئز-تئز هیجران، آیریلیق و بونلاردان دوغان کدری دیله گتیرن، " هیجران المی سالدی آیاقدان منی-زاری " ، " هیجران اودونا دوشدو یازیق قوش کیمی کؤنلوم " ، " دردلیلر قاصیدی، ای بادی-صبا " و س. بو کیمی اونلارلا میصرع و بیئتلرینده بو دئیملردن ایستیفاده ائدن شاعیرین " رحم ائت " ردیفلی غز لینده اوخویوروق:

قوربت المی، بار فراقی منی آلدی،

قوربتده قالان جانی-گیریفتارینا رحم ائت!

تنها قالیبان بیکس اولوب، یاردان آیری،

بی کسلیگیمه، حسرتی بسیاریمایا رحم ائت!

حیران خانیمین اثرلری نین موعین بیر قیسمی اونون شخصی حیاتی ایله باغلیدیر و آتوبیوگرافیک سچییه داشیییر. آتوبیوگرافیکلیک اونون منظوم مکتوبلاریندا، " ریجا " ، " قوجالیق " ، " شیکایت " ، " خطاط " ، " مکتوب " ، " تبریزده زلزله " و س. بو کیمی شعرلرینده داها آیدین شکیلده اؤزونو گؤستریر.

حیران خانیم کلاسیک ایرثله قیریلماز علاقه لری اولان شاعیرلردندیر. تصادفی دئییلدیر کی، او، ای.حسنوغلو، م.فضولی، اقؤوسی کیمی اوستاد شاعیرلرین بیر چوخ شعرلرینه نذیره لر یازمیش، لاکین اونلارین تاثیرینه

قایلمامیش، نذیره لرینده بئله، اؤز اوریژینال دستی-خطینی قوروپوب ساخالایا بیلیمیشدیر.

اینسانین شخصیتی، معنوی-اخلاقی کئیفیتلری باره ده دوشونجه لرین شعره گئیرن حیران خانیم دؤنه-دؤنه بیلدیریر کی، اینسانین قدیر-قییمتی اونون عاغلی، مریفتی، ذکاسی ایله اؤلچولمه لیدیر. ظاهیری گؤزللیک کئچجی، معنوی گؤزللیک ایسه دایمی، ابدیدیر.

حیران خانیمین ادبی ایرثی موضوعو، ژانر، اوسلوب، صنعتکارلیق کئیفیتلری باخیمیندان چوخ زنگین و هرطرفلیدیر. ایستر آذربایجان دېلینده یازدیغی غزل، ترجیحبند و موخممسلیرینده، ایسترسه ده فارسجا قلمه آلدیغی موخته لیف شکیللی اثرلرده اونون درین فلسفی و اخلاقی دوشونجه لر، صمیمی حیس و هیجانلار صاحبی اولان ایستعدادلی بیر شاعیر اولدوغونون شاهیدی اولوروق.

*حیران خانیمین " اثرلری " نه یازیلیمیش موقددیمه، باکی، " چاشی اوغلو " نشریاتی، 2006-جی ایل، صه. 313-315

سید ابوالقاسم نباتی

اثرلرینی آذربایجان و فارس دیلرینده یازان سید ابوالقاسم نباتی 19 عصر آذربایجان ادبیاتی نین ان تانینمیش سیملاریندان بیریدیر. ف.کۆچرلی، م.تربییت، ف.قاسیمزاده، ع.حسینی، ح.دوزگون و باشقا موللیفلرین تدقیقاتلارینا اساسا بئله بیر نتیجه یه گلمک اولار کی، نباتی تخمین 19 یوزایللیگین ایلک ایللرینده، بلکه ده 1800-جو ایلده گونئی آذربایجانین قارداغ (کلئیر) ماحالی نین اوشتییین کندینده آنادان اولموشدور.

ائل آراسیندا " مؤحترم " لقبیله مشهور میر یحیا آدلی سوفی مسلک بیر سیدین اوغلو اولان سید ابوالقاسم اؤزونون نسیل شجره سی باره ده " ساقی، نه یاتمیسان، دور آیاغه، دور " میصراعسی ایله باشلان قوشماسیندا معلومات وئره رک یازیر:

مئیدانی - عشق ایچره سییرتیم آتی،

مسخرر ایله دیم رومو هئراتی،

مؤحترم اوغلو یام، آدیم نباتی،

ذاتیمیز هاشیمی، اصلیمیز عرب.

" دانشمندانی-آذربایجان " اثری نین موللیفی محمدعلی تربیتین (1875-1940) یازدیغینا گۆره، س.انباتی " قاراداغین اوشتییین کندینده بویا-باشا چاتمیش، سونرا اهره گندیپ شیهاب الددینین مقبره و زیارتگاهیندا گوشه نیشین اولموش، تصوووف طریقتینی قبول ائدیپ، ریاضتله مشغول اولموشدور شاعیرین " اوشتییین " ردیفلی قصیده سیندن اونون عسکران، قیرچین، آغدام، هیندارخ، برده، لنکران و سالیانی گزدیگینی، باشقا شعرلریندن ایسه آراز بویو اراضیلری، خصوصن موغانی سیاحت ائتدیگینی اؤیره نیریک. شاعیر ایستر آذربایجان، ایسترسه ده فارس دیلینده یازدیغی شعرلرینده دؤنه-دؤنه اوشتیییندن بحث ائتمیش، اؤزونون قاراداغلی اولماسینا ایشاره لر وورموشدور. اونون دیوانی نین ایلک صحیفه سینده " دیوانی-جناب سید ابوالقاسم موخللیس بی نباتی و مشهور مجنونشاه قاراجاداغی " سؤزلری یازلمیشدیر کی، بونلار شاعیرین دوغروندان دا اوشتوبینده دوغولماسی و قاراداغلی اولماسینی تصدیق ائدن فاکتتلاردیر.

یئنیئتمه چاغلاریندان آتاسی ایله بیرگه قلندرلیک، سونرا ایسه سوفیلره قوشولاراق درویشلیک ائدن نباتی موریدلر آراسیندا قازاندیغی حؤرمه، اؤزونون ساواد، عقیده و کرمی سایه سینده مورشیدلیک مقامینا قدر یوکسلمیشدیر. حاققیندا یازیلانلاردان و اؤز اثرلریندن معلوم اولور کی، او، دونیا ایشلریندن کناردا قالمایا، مادی مسله لردن اوزاق اولمایا چالیشمیش، سوفیانه بیر حیاتا، گوشه نیشینلییه اوستونلوک وئرمیش، بو یوللا حقیقت عالمینه، تانری درگاهینا یئتیشیب گیزلی شیلردن خبردار اولمایا جهد ائتمیشدیر.

س.انباتی نین ایلک آراشدیریجیلاریندان بیر، اونون علم عالمینده تانیماسیندا دانیلماز خیدمتلری اولان فیریدون بی کؤچرلی (1863-1920) شاعیرین شخصیت و دنیاگۆروشو باره ده دانیشارکن قئید ائدیر کی، "مرحوم زیاده موتقی، دیندار و پاکدمن بیر ووجود اولوب عؤمرونون چوخونون زؤهد و ریيازته کئچیررمیش... اعتیکافدن فاریق اولدوغو زامان گاه بیر جاماعات آراسینا چیخیب صؤحبت ائدرمیش... بیر چوخو اونونلا موکالیمه یه داخل اولماغی و اونون صؤحبتیندن ایستیفاده قیلماغی اؤزلینه بؤیوک بیر فیض و قنیمت حساب ائدرلرمیش... بو زامان اونون سیماسیندا باشقا بیر پاراقلیق و نورانیت جیلوه ائدرمیش، اؤزگه بیر حالته دوشرمیش..."

شعرلرینی "نباتی"، "مجنون"، "مجنونشاه"، "خانچوبان" تخلصلری ایله یازان، موعاصیرلری نین شهادتینه گؤره "آرتیق درجه ده سخی، جومرد و نجیب بیر ووجود" (ف.کؤچرلی) اولان شاعیر 1873-جو ایلهده اوشتیپینده وفات ائتمیش و اورادا دا دفن اولونموشدور.

موکمل مدرسه تحصیلی آلمیش، ایلاهیات، طریقتلر، زنگین شیفاهی خالق ادبیاتی ایله یاناشی، قونشو شرق خالقلاری نین دا کلاسیکلرینی یئترینجه منیمسه یین س.انباتی جوشقون تبعه و گئنیش معلوماتا مالیک اولان بیر شاعیر اولموشدور. هم عروض، هم ده هتجا وزینده یازدیغی اثرلرینده عئینی مهارتی گؤسترن، بیردیگریندن گؤزل موضوعو، موندریجه، اوسلوب، ژانر و صنعتکارلیق باخیمیندان آدامی والته ائدن نباتی پوئزییاسی

زنگین بیر معنلار خزینه سی، تکرار-تکرار نشر و تدقیقاتا احتیاجی اولان صنعت آبیده سیدیر.

س.انباتی نین یارادیجیلیگی بویو بهره لندیگی ایکی اساس منبع واردیر: کلاسیک ادبیات و زنگین شیفاهی خالق یارادیجیلیگی. هر ایکی منبعدن یارادیجی و سمره لی شکیلده ایستیفاده ائدن شاعیر تقلیدچیلیکدن، تاثیر دوشمکدن بوسبوتون اوزاقدیر. او، تک-توک حاللاردا کلاسیکلری، اساسا حافظی، تخمیس ائندده بئله " همیشه اؤز ایستعدادی نین گوجونه آرخالانمیش " (ف.قاسیمزاده)، هم سفلریندن، هم ده موعاصیرلریندن اؤزومخصوصولوغو ایله فرقلنن اثرلرینی یاراتمیشدیر.

جوشقون طبعه مالیک اولان شاعیر ایستر عروض وزنلی کلاسیک شعر اوسلوبوندا، ایستر ده هئجا وزنینه، آشیق شعرى طرزینده فیکیر و دوشونجه لرینی چوخ بؤیوک اوستالیقلا ایفاده ائدیر. موضوعو موحیط و زمانه سیندن آیینمیش س.ه.نباتی شعرلرینده گاه معشوقه عشقی ایله آلولانان و اونون ایختیاری ایله گوئلرده قاناد چالان مغلوب آشیقین هیجانلاری، گاه کدردن دوغان اوستونلوکلری، گاه دا لیریک قهرمانین دونیا، اینسان، اونون داخلی عالمی و طالعی باره ده دوشونجه لری ترنوم اولونور.

بؤیوک لیریک اولان نباتی نین پوئزیاسیندا صاف، دونیوی، رئال محبتله سوفی-فلسفی فیکیرلر، پانتئیست گؤروشلر وحدتده وئرلیر. بعضعا بونلار او قدر بیر-بیرینه قارشیر کی، اثرین کونکرئت موضوعوسونو موعینلشدیرمک بیر قدر مورکبلشیر.

س. انباتی پوئزیاسیندا جلالددین رومی، ای. نسیمی، نوای، حافظ شیرازی، م. فضولی، صائب تبریزی، موللا پناه واقیف شعرلری ایله درین باغلیلیق و پوئتیک سسلشمه لر واردیر.

س. انباتی نین یارادیجیلیغیندا خالق شعرى اوسلوبوندا یازدیغی اثرلری خصوصى یئر توتور. نیکبین روح، گۆزله و حیاتا صمیمی مونااسیت، دیل آیدینلیغی و اوسلوب سلیسلیگی شاعیرین قوشما، تجنیس و گرایلیلاری نین اساس خصوصیتلریدیر. شاعیرین خالق شعرى طرزینده یازدیغی شعرلری نین باش موضوعوسونو رئال، محبت تشکیل ائدیر. بو اثرلرده گۆزل و اونو سئون آشیقین کۆنول دونیاسی، دویغو و دوشونجه لری یوکسک ذؤوق و بدیعیلیکله ترننوم اولونور. بوتون گۆزللمه لرده، عاشیقانه قوشما و گرایلیلاردا اولدوغو کیمی، س. انباتی نین ده گۆزللمه لرینده ایکی اوبراز وار: قنیرسیز، ناز-قمره سی ایله آشیقینه عذاب وئرن گۆزل و بو گۆزه لین ووصالینا یئتمک اوچون جانینی بئله قوربان وئرمه یه حاضر اولان فداکار آشیق.

س. انباتی نین بو سپکیلی شعرلرینده تصویر ائتدیگی گۆزل موجرد بیر وارلیق دئییل، رئال اینسان، حیاتی گۆزلدیر. شاعیر اونون داخلی ایچ دونیاسی، هم ده خارجی چیزگیلرینی ائله مهارتله تصویر ائدیر کی، همین گۆزل بوتون عظمتی ایله گۆز اؤنونده جانلانییر. " یارادیب " ردیفلی گرایلیسیندان بیر نئچه بنده دیققت ائدک:

قامتی سروی-سنوبر،

یاناغی لاله یی- احمر،

تازہ دن خالیقی-اکبر،

یوسفی-کنان یارادیب.

...یئلہ گۆزل اولماز اینسان،

یئر اوزونده اولماز قیلما،

دئیہ سن قادیری-صوبحان،

جان ایچینده جان یارادیب.

...گۆزل چوخ رویی-زمینده،

خصوصن چین و ماچینده،

سنی ده بو اوشتیبینده،

بیر مہی-تابان یارادیب.

س.انباتی نین قوشما و گرایلیلاریندا تصویر اولونان لیریک-رومانتیک آشیق اوبرازی شاعیرین اؤزودور. اونون سیماسیندا هر جور شهوانی دویغو، مکر، ماددی ائھتیراس و خودبینلیکدن، میننتدن اوزاق اولان تمیز محبتین ترننومو وئرلمیشدیر. بو لیریک من - شاعیر اوبرازی معشوقونون ووصالینا چاتماق اوچون چکدیگی بوتون عذابلاری دیریلیک سویو کیمی نوش ائدیر، اونسوز یاشاماغی اؤزونه روا بیلیمیر و دئییر:

نباتی ایسته مز سنسیز دونیانی،

عزتی، حۇرمتی، شۇوکتی، شانی،

بیر زادا قالمايیب اونون گومانی،

بو باش او مئیدانا گل سین، گلمه سین؟

س.انباتی یازیلی ادبیاتدا تجنیسین ان بۇیوک اوستادلاریندان بیرى حساب اوونور. دیگر تجنیس یارادیجیلاریندان فرقلى اولاراق، اونون تجنیسلرینده مضمون آیدین و قاربایق وئریلدیگیندن جیناسلارین معناسینی چتینلیک چکمه دن آنلاماق اولور. مثلاً:

خوش یاراشیب بازوبندلر بو قارا،

سونا تئللیم، سنه دوشمز بو قارا،

بوندان آرتیق دۇزمک اولماز بو قارا،

اینصافا گل، دور آچ دی در، آی پری.

و یا:

هر گونوم هیجریندن دۇنوب بیر آیه،

گنجه-گوندوز ذیکر اندرم بیر آیه،

سنی تارى، اوزون گۇستر بیر آیه،

هئچ گۆروم اوخشارمی او اوز بو اوزه.

شاعیرین " آی ندیر، ندیر؟ " ، " گۆزلر، نه گۆزلر " ، " آیاغی گرک " ،
" بو گۆز کیمی گۆز " ، " او، یازا منی " و س. بو کیمی تجنیسلیرى هم
فورما، هم مضمون، هم ده دیل باخیمیندان تقدیر اندیله سی صنعت نومونه
لریدیر.

س. انباتی نین کلاسیک شعر اوسلوبوندا یازدیغی اثرلرینده ایکی خط
اؤزونو گۆسترمدکه دیر. شاعیرین عروض وزنلی شعرلری نین بیر قیسمی
محبت موضوعوسونا، دیگر قیسمی ایسه ایلاهی عشقین ترنومونه حصر
اولونموشدور. حقیقی سئوگینی ترنوم ائدن غزللری نین بؤیوک اکثریتی
ساده، آنلاشیقلى دیلده یازیلیمیش و بونلار روحن شاعیرین قوشمالارینا داها
چوخ یاخیندیر. شاعیرین " بیلمز " ، " ایله " ، " کیمه " ، " گۆیچک-
گۆیچک " ، " اولوبام " ، " کوسموشم " ، " یوخدو، یوخ " و س. غزللری
بو قیلدندیر.

س. انباتی لیریکاسی نین مهم بیر قولونو " وحدتی-وجود " سوفی
تعلیمی نین تبلیغی و ترنومو تشکیل ائدیر. " هر شئی الله — هر شئی اودور
" (ایلاهی روحدور) فلسفی عقیده سینی قبول ائدن شاعیر، عشقین ده
سببینی آلهدها گؤروردو. شاعیرین فیکرینجه، اینسانین مایاسی یارانیشیندان
عشق ایله یوغرولموش، اونون طبیعتینده فطرتن آشیقلىک ایستعدادی
واردیر. بو عشقی، آشیقلىگی اینسانا بخش ائدن " مدبری-لمیزال " ، یعنی
آلههین اؤزودور.

س. انباتییه گۆره، عشق اینسانی خالیقه یاخینلاشدیران واسیطه دیر. اونون لیریک قهرمانی راحتلیغینی معنویات عالمینده تاپمیش و او، " واحیدی-یئکتا "، یعنی آله آشیقیدیر. بو بؤیوک سوفی شاعیرینه گۆره، قلبی عشق ایله دولو اولمایان کس کوردور. یالنیز ایلاهی عشق ایله مست اولانلار حاققا، محبوبون ووصالینا چاتا بیلرلر.

اونون اثرلرینده تئز-تئز راست گلینن " پیری-موغان "، " مئی "، " ساقی "، " محبوب "، " جام " و س. بو کیمی اوپرازلار رمزلردیر. خانگاه، کلیسا، دئیر، مسجد اونون نظرینده عشق ائویدیر. " مئیخانه لری همیشه آباد ایسته "، " شؤوقی - شرابیندان مستم "، " هله شوخو جنگو شنگم "، " دوشدوم گئنه مئیخانه ده خوش آهنگلر ایچره "، " سرمست ییخیلیدیم گئنه مئیخانه لر ایچره " و س. بو کیمی اونلارلا میصراعلاری یازان، " گوشه یی-وحدت نه یامان جا ایمیش، سیرری-نیهان اوندا هوویدا ایمیش "، - دئین شاعیر اولوی عشقی رمز آنلامیندا ایشلتمیش، مئیخانه نی موقددس یئر آدلاندیرمیش و بیلدیرمیشدیر کی، کؤنول آیناسی هیس-پاس، کین-کودورتدن تمیزلنمه ین، ادب قایدالارینا، طریقتین شرطلرینه، ان باشلیجاسی، مقصدی اینسانا حؤرمّت و خالیقه مینتسیر عیبادت اولان شریعتّه عمل ائتمه ین شخص اورا گیره بیلمز. چونکی اورا پاکلارین، ایلاهی عالمه محرم اولانلارین یئریدیر.

س. انباتی پوئزیاسیندا حضرت علی و اونون اونون اوؤلادلاری خصوصی سئوگی و عشق ایله ترنوم اولونور. علی نین شانینه یازدیغی قصیده لریندن

حیس اولونور کی، او، اؤز مؤولاسینا اورکدن آشیق ایمیش و بعضعا اونو الله مرتبه سینده وصف ائدرمیش. بیر قصیدسینده اوخویوروق:

منیم عالمده سولطانیم علیدیر،

منیم میری-جاهانبانیم علیدیر.

...گر هر کیمسه نین بیر شاهی اولسا،

منیم ده شاهی-شاهانیم علیدیر.

...منه ظولمت یولون گؤسترمه، ای خیزر،

منیم انبوهی-حیرانیم علیدیر.

...منیم پیری-موغانیم شاهی-مردان،

منیم ساقیی-مستانیم علیدیر.

منیم عؤمروم، منیم روحی-روانیم،

منیم مرغی-سوخذانیم علیدیر.

...دئیر دایم دیلینده خانچوبانی:

-منیم هر درده درمانیم علیدیر.

س. انباتی بعضا آلدانیشلارینی، بوتون عۇمرو بویو سوفیانه بیر حیات کئچیرمه سیندن پئشیمان اولدوغونو دا بوروزه وئیر، عۇمرونون " کونجی- وحدتده " ، گوشه نیشینلیکله سونا چاتماسینی تصوفله دیله گتیریر و غزللری نین بیرینده یازیر:

یئتدی عۇمرون آخیره، سن بیر، نباتی، بیلمه دین،

کیمدی بو گۆزدن باخان، یا دیلده بو گویا ندیر؟

*س. انباتی نین " اثرلری " نه یازیلیمیش موقددیمه، باکی، " چاشی اوغلو " نشریاتی، 2006-جی ایل، ص. 5-8

محمد کاظم جاذب

ادبیاتیمیزن تاریخینده خصوصی و اؤیره نیلمه سینه جیدی احتیاج اولان مرحله لردن بیر، بلکه ده بیرینجیسی 19 عصر گوئی آذربایجان ادبیاتیدیر. بیر حقیقتدیر کی، بابالاری بیرینجی پیوترون وصیتینی قدریندن ده آرتیق یئرینه یئتیرن روسلارین زیرکلیگی، ایران دؤولتینه رهبرلیک ائدنلرین باجاریقسیزلیغی، آذربایجان خانلیقلاری نین پراکنده لیگی، خانلارین اوزاققۇرن سیاست یئریده بیلمه مه سی سایه سینده آذربایجان معلوم گولۇستان (1813) و تورکمنچای (1828) موقاویله لری ایله ایکی یئرہ پارچالاندى. بونۇوره سی یوز سکسن آلتی ایل بوندان اول قویولان و بوگون ده داوام ائدن مجبوری آیریلیق اجتماعی فیکرین ده اینکیشافیندان یان کئچمه دی. اسریمیزین یگیرمینجی ایللرینه کیمی داوام ائدن(20- عصر نظرده

توتولور (سی. ق.) ادبی-مدنی علاقه لر کئچمیش روسیادا سووئت حوکومتی نین قورولماسی، ایراندا پهلوی خاندانی نین حاکیمیتیه گلمه سی ایله، دئمک اولار کی، کسیددی. گئدیش-گلیش سئیرلدی، دؤولتین راضیلیغی اولمادان هئچ بیر مدنی-کوتلوی تدبیره یول وئریلمه دی. یئتمیش ایلیک سرت سووئت قاداغلاری (1920-1990) بیزی گونئییه، اوراداکی اجتماعی-سیاسی و ادبی پروسسسه اوزاقدان باخماغا مجبور ائتدیگی کیمی، پهلوی رژیم (1925-1979) جنوبلو قارداش و باجیلاریمیزا بو قاداغان باشقا، دوغما دیلرینده دانیشماغی، اوخویوب-یازماغی، یاراتماغی، دوشونمگی بئله یاساق ائتدی. بو اوزاقدان باخما و یاساقلیق، طبیعی کی، خالقین وارلیغی نین ترجمانی اولان ادبی نمونه لرین نشری، یایلماسی و تبلیغینه جیدی ضربه ووردو، عئینی زاماندا زنگین بیر ادبیاتین ایتیب-باتماسینا، بئله رکدن سیرادان چیخاریلماسینی زمین یاراتدی.

ایراندکی بهمن اینقیلابیندان (1979) و رئیسپوبلیکامیزدا سون اونیللیکده (1989-1999) باش وئرن تاریخی حادیثه لدن سونرا قیفیلائیمیش دیلرر آچیلدی، زنجیرلر قیریلدی، سوکوت بوزو اریمه یه باشلادی. جنوبلو قلم قارداشلاریمیز، خصوصیه " وارلیق " درگیسی اطرافیندا جعملشن ضیالیلار تاریخین وئردیگی فورستدن ایستیفاده ائده رک یئنی-یئنی ادبی-علمی اثرلر یازماقلا و نشر ائتدیرمکله یاناشی، اونودولماقدا اولان بیر سیرا گؤرکملی سؤز، صنعت آدامینا ایکینجی حیات بخش ائتدیلر. ضیالیلار چتینلیکله ده اولسا، شخصی کیتابخانالاردا، پراکنده شکیلده موخته لیف جونگ و تزکیه خاراکتئرلی البازمالاردا حفظ اولونوب ساخلانان اثرلری

توپلایب چاپ ائتدیرمکله ادبیاتیمیزی حیس اولوناجاق درجه ده زنگینلشدیردیلر. محض بو مقصدیؤنلو فعالیت و فداکار امک ساییسینده 19- عصرده یاشامیش، آدی موعاصیر اوخوجولاریمیزا بللی اولمایان عتیقی، شیخ اسماعیل ذبیهی، باقر خالخال میسکین، عبدولرشید ادیب الشعرا، اسماعیل یلدا، میرزه لوطفعلی عند لیب و س. بو کیمی اونلارلا شاعیریمیز " کونجی- قفسدن " قورتولاراق یئنیدن یاشاماق حقوقو قازاندی.

" کونجی-قفسدن " ، اونودولماق قورخوسوندان قورتولان شاعیرلردن، گؤرکملی علم، صنعت آداملاریندان بیرری ده زنجانلی محمدکاظم جاذبدیر. بو شخص باره ده " زنجانلی یازار " آدلی مقاله سینده محمدرضا کریمی یازیر: " جاذب خمسہ نین (ج.آذربایجاندا ا.ق.) علم و ادب ساحه سینده چالیشانلاریندان ان گؤرکملیسیدیر. اونون وارلیق چیراگی علم و ادب ایستکلیلری نین جانینا ایشیق ساچاردی. علمی، ادبی و هونری محفیللرینی (ییغینجاقلارینی ا.ق.) ایستی نفسی ایله قیزدیراردی، اؤز هونریندن، فضیلتیندن ماراقلیلارین جانینا آخیداردی " .

عالیم خطاط، موعلیم و گؤرکملی شاعیر کیمی تانینان جاذب تخلوصلو محمدکاظم زنجانین 55 کیلومئترلیگینده یئرلشن خوین شهرینده آنادان اولموشدور. تولدو ایله باغلی ایکی تاریخ گؤستریلیر. دوکتور جاواد هئیتین فیکرینجه، " جاذب 1185 شمسیده آنادان اولموش، باباسی محمدحسیندیر " . بو تاریخ میلادییه چئوریلدیکده 1806-جی ایل آلینیر. دیگر بیر منبعده ایسه جاذبین تولد تاریخی ایله باغلی یازیلیر: " محمدکاظم خوینی 1225 هجری-قمری ایلینده خوین شهرینده آنادان اولوب " . بو تاریخی

چئویردیکده میلادی تاریخی ایله 1810-جو ایل آلینیر. گؤرونوویو کیمی، تاریخلر آراسیندا دؤرد ایل فرق وار و بیر سیرا ملاحظه لره گؤره ایکینجی تاریخ داها ایناندیریجی گؤرونور.

جاذب موکمل تحصیل آلمیش، شاعیر و علم آدمی اولماقلا یاناشی، هم ده گؤزل خطاط کیمی ده مشهور اولموشدور. او، خصوصیه نسخ خطی نین اوستادی حساب ائدیلیمیش، موعاصیرلری طرفیندن " خوشنویس " آدلاندیریلیمیشدیر. درین ذکاسی و یوکسک اخلاقی کئیفیتلری ایله زمانه سی نین گؤرکملی عالیمی اولان آیت الله خوینی نین رغبتینی قازانان جاذب اوزون مودت اونون حیمایه سی آلتیندا زنجانداکی مدرسه ده درس دئییر، " علم آختارانلار پروانه شامین باشینا دولانان کیمی اونون باشینا فیرلانیر " (م.کریمی).

گؤزل، گؤزوخشایان خطی ایله کؤچوردویو قرآن نوسخه لری و دیگر کیتابلاری ایرانین میللی کیتابخانالارینی بزه ین م.جاذبی بیزیم اوچون دوغما و قییمتلی ائدن پوئزییاسی، " جنگ ال-مهمات " (" مهم جونگلر ") آدلی ایری حجملی الیازماسیندا توپلانان شعرلریدیر. بو الیازمادا شاعیرین اؤز شعرلری ایله یاناشی، یئتمیشدن آرتیق ایران و آذربایجان شاعیرلری نین شعرلریندن ده نومونه لر وئریلمیشدیر. نیظامی، خاقانی، فصولی، ختایی، نباتی، عاجیز، عتیقی، نیشاط شیروانی، جارییه، موجروم، دیلسوز، دیوانی و س. بو کیمی آذربایجان شاعیری نین سئچمه غزل، قصیده و دیگر فورمالی شعرلرینی " جنگ ال-مهمات " آ داخل ائدن م. جاذب یئری گلدیکده

حافظ، سعدی، انوری، جامی، سنان، خیام کیمی ایران شاعیرلر نین ده ایرتینه موراجیعت ائتمیشدیر.

دؤرد یوز صفحه دن عیبارت اولان بو قییمتلی کیتابی م.جاذب هیجری-قمری تاریخی ایله 1293-جو ایل سفر آیی نین 17-ده (میلادی تاریخی ایله 15 مارت 1876-جی ایل) بیتیرمیشدیر کی، بو زامان شاعیرین 66 یاشی وار ایدی. هازیدا جاذبین نوه سی، موعاصیر گونئی آذربایجان شاعیرلریندن اولان حاجی آغا رسول نهالیده اولان بو قییمتلی کیتاب، تاسوف کی، ایندییه قدر چاپ اولونمامیش، م.جاذبین نه علمی، نه ده بدییی ایرثی تدقیق ائدیلمه میشدیر.

تولد تاریخی کیمی م.جاذبین اولوم ایله ده مباحثه لیدیر. دوکتور ج.هئیتین قناتینه گؤره " م.جاذب شمسی 1260-جی ایله ده (م.1880) وفات ائتمیشدیر " . م.کریمی نین فیکرینجه، شاعیر " 1311-جی هیجری-قمریده، (م.1893)، 100 ایل بوندان اؤنجه دونیادان کؤچوب " . قئید ائدک کی، م.جاذبین " 100 ایل بوندان اؤنجه دونیادان کؤچدویونو " م. کریمی " زنجانی شاعیر عتیقی " آدلی مقاله سینده ده تکرار ائدیر.

عرب دیلینده کی جاذب - جلب ائدیجی، جزب ائدیجی سؤزونو اؤزونو تخلوص سئچمکده یانلیمایان محمدکاظم خوینی شعرلرینی آذربایجان، فارس و عرب دیلرینده یازمیش، هر اوچ دیله موکمل صنعت نومونه لری یارادا بیلیمیشدیر. غزل، قصیده، مثنویلرله یاناشی، پیغمبر و اماملارین شانینه شعرلر قوشان شاعیرین ائله اثری واردیر کی، بیر میصرعسی آذربایجان،

ایکینجی میصرعسی ایسه فارس دیلینده دیر. ملمع آدلانان بو جور اوریژینال شعرلر یازماق، هئج شوبهه سیز کی، شاعیردن یوکسک ایستعداد، باجاریق و هر ایکی دیلی موکمل بیلیمگی طلب ائدیر.

شعر دیلی اوپرازلی، اویناق و لاکونیک اولان شاعیرین لیریکاسیندا باش و آپاریجی موضوعونو صاف و صمیمی محبتین ترنومو تشکیل ائدیر. او، شعرلری نین بیرینده یازیر:

جاذبی سالما بلایه، ای نیگاری-دیلبرا،

دردی-هیجرانه اونو گل ایله مه سن موبتلا،

بیر بئله نازو تکببور سن اونا بیلمه روا،

ائل بیلیر، عالم بیلیر من عاشیقی-دیوانیم.

غزلرینده کی بدیعی تصویر و ایفاده واسیطه لری نین، اوریژینال ایفاده طرزى نین گؤزلیگی اوخوجو قلبینی ریقته گتیرن م.جاذب حقیقی آشیق، بؤیوک لیریکدیر. اونون لیریک قهرمانی نین سئودیکینی جنت ایچینده بسلنن حوری-قیلمانا بئله دییشمک نیتی یوخدور. شاعیرین لیریک قهرمانی ایقرار ائدیر کی، اگر یاریمین قددی-رعناسی باشیمین اوستونه کؤلگه سالسا، من او کؤلگه نی، او سرینلیگی جنت ایچینده کی توبا آغاجی نین کؤلگه سینه دییشمرم. فیکرلرینی بیر قدر ده داوام ائتدیرن شاعیر یازیر:

اول وقتدن کی، مولکی-جونونون امیریم،

تاجو نیگونو شوو کتی-کسرایا باخمارام.

قسری-ووصالی ایجره منه گر وئره مقام،

افلاک ایچینده عرشی-موللایه باخمارام.

م.جاذب شعرلریندن بیرینده یازیر کی، اووچونو گؤرن اوو جانینی اوندان قورتارماق اوچون قاچیب آزادان چیخماغا جهد ائدر، اما من یاریمین بوروق-بوروق تئللری نین کمندینه ائله گریفتار اولموشام کی، نه اوندان قاچماغا مثیلیم، نه ده گوجوم وار. " منیم تک عاشیقی-صادق دخی گلمز بو دونیا یا " ، - دئییه اؤزونو حقیقت یولوندا اعدام اولونان حلاج منصورون واریشی ائلان ائدن شاعیر بیلدیریر کی:

کئچیبدر دردی-درماندان منیم، ای جاذبی-میسکین،

دوایی-درد اوچون اول حیدری-کرراره هسبندم.

م.جاذبین تصویر ائتدیگی گؤزل قنیرسیز، جاذبیه دار، حددن زیاده لطافتلیدیر. اونون آیا بنزر گول جامالی او قدر یاراشیقلیدیر کی، اوندان موسا کیمی یدی-بئیزا (موسا پئیغمبرین الینی قولتوغوندان چیخارارکن الی نین نورلانماسی، آغ ال - ا.ق.) ظاهر اولور. سئوگیلیسینه خیطابن:

بو سیلسیله یی-زولف ایله یوز یوسفی-میسری،

بند ایلیمسن جاهی-زنخدان آراسیندا

سؤیله ین شاعیر سوال اندیر کی:

گر بحر دئییلسن، نه سببدن دوررو مرجان،

ظاهیر ائدیسن او لبی-خندان آراسیندا؟

چوخ تاسوفلر اولسون کی:

گر خلوتده موختار ائده لر جاذبی-زاری،

سن شوخو سئور حوری-قیلمان آراسیندا-

کیمی یوزلرله درین مضمونلو و اوریژینال بئیتلرین مولیفی، علم و یوکسک ایستعداد صاحبی اولان م.جاذب ایندییه قدر تدقیقاتلاردان کنار قالمیش، ایرثی چاپ اولونوب اوخوجولارا چاتدیریلمامیشدیر. اینانماق ایستردیک کی، بو ایستعدادلی شاعیرین ایرثی تدقیقاتچیلارین دیققتینی جلب ائده جک و م.جاذب ادبیات تاریخیمیزده لاییق اولدوغو قییمتینی آلقادیر.

1999-جو ایل "تورک دونیاسی" قزئی، 27 نوایر 2010-جو ایل، ن 11

محمد باقر خالخال و اونون "تلبیه"

مثنویسی

19 عصرین ایکینجی یارایسیندان باشلایارق گونئی آذربایجان ادبیاتیندا

یارانماقدا اولان رئالیست-ساتیریک تمایوللو پوئزییانین فورمالاشماسیندا

موسستنا خیدمتلری ایله سئچیلن، ایستر لیریک، ایستر سه ده ائپیک اثرلرینی خالقین باشا دوشه جگی آنلاشیقلی، ساده و روان دیله یازان " آغامیرزه محمد باقر خالخال، دئمک اولار کی، آذربایجانی-عجمده (گونئی آذربایجان نظرده توتولور-ا. ق.) بو واختا قدر (20-عصرین اولرینه قدر-ا. ق.) ظهور ائدن تورک شاعیرلری نین ان موقتیر و روان طبلیسیدیر " ¹ . داها چوخ گونئی آذربایجان رئالیست-ساتیریک شعری نین موقددیمه سی حساب ائدیلن مشهور " ثلبیه " مثنویسی ایله تانینان م.ب.خالخال، عینی زاماندا اثرلرینی آذربایجان و فارس دیلرینه یازان لیریک شعرلر اوستاسیدیر.

اصلی خالخال ویلایتی نین قارابولاق کندیندن اولان محمد باقر خالخال نین تولد تاریخی باره ده فیکیرلر مباحثه لیدیر. م.ب.خالخال نین ایلک تدقیقاتچسی حساب ائدیلن ف.کؤچرلی " ثلبیه " نی ایمکانلاری داخیلینده تحلیل ائتسه ده، شاعیرین اولوم و دوغوم تاریخی باره ده هئچ بیر معلومات وئرمه میشدیر. دیگر گؤرکملی بیر عالیم، ینی محمد علی تربیت ایسه شاعیر حاقیندا یالنیز آشاغیداکیلاری یازماقلا کیفایتلنمیشدیر: " محمد باقر خالخالین قارابولاق کندیندیر. او، هيجری-قمری 1310(1892)-جی ایلک یاشامیشدیر. اونون آیدین و فصاحتلی دیله یازدیغی " ثلبیه " مثنویسی دؤنه-دؤنه چاپ ائدیلب یایلمیشدیر. " ²

م.ب.خالخال نین شخصیتی و حیات یولو باره ده نیسبتن گئنیش معلوماتا شاعیرین دیوانینی چارا حاضیرلایان باجیسی اوغلو ایراهیم توککولی نین قئیدلرینه راست گلیریک. " دیوان " آ موقددیمه یازان ای.توکی اونون آنادان اولما تاریخینی گؤسترمه سه ده، ناصرالدین شاه زامانیندا یاشادیغینی

و موظف الدین شاہین حاکمیتی نین (1896-1907) اورتالاریندا، 72 یاشیندا وفات ائتدیگینی گؤسترمیشدیر.³

بیر مسئله نی ایره لیجه دن قئید ائتمگی لازیم بیلیریک کی، م.ب.خالخالی نین ترجمه یی-حالی باره ده ای.توکلیدن سونرا فیکیر سؤیله ینلرین اکثریتی بو موقددیمه نی اساس گؤتورموشلر.

دیگر بیر مأخذده خالخالی روان تبعه مالیک، اثرینی (" ثلبیه " نی - ا.ق.) چوخ آیدین و شیرین دیلده یازان صنعتکار کیمی تقدیر اولونسا دا، حیاتی باره ده هئچ بیر معلومات وئرلمیر.⁴

آکادئمیک ف.قاسیمزاده م.ب.خالخالی باره ده اؤزونه قدر آپاریلان آراشدیرمالاری عومومیلشدیره رک یازیر: " او، خالخال دایره سی نین قارابولاق کندینده روحانی عابله سینده آنادان اولموشدور. شاعیرین تولد و اؤلوم تاریخی حاقیندا دوروست تعیین ائدیلمیش معلومات یوخدور. اونون همیئرلیسی ایبراهیم توکلی نین قئید ائتدیینه گؤره، خالخالی موظف ددین شاه قاجار حاکمیتی نین اورتالاریندا، تخمین 72 یاشیندا اؤلوموشدور. بو معلوماتا اساسا دئمک اولار کی، خالخالی نین تولد تاریخی تخمین 1829-جو، اؤلومو ایسه 1901-جی ایله تصادف ائدیر " ⁵.

" آذربایجان ادبیاتی تاریخی " نده م.ب.خالخالی نین تولد و اؤلوم تاریخی ایله باغلی آشاغیداکیلاری اوخویوروق: " او، تخمین 19 عصرین سونو، 20-عصرین ایلک ایللری آراسیندا یاشامیش، 72 یاشیندا اؤلوموشدور " .

ف.قاسیمزاده باشقا بیر تدقیقاتیندا یازیر: " شاعیرین تولد و اؤلوم تاریخی حاقیندا قطعی و دوغرو معلومات یوخدور " ⁶.

" گونئی آذربایجان ادبیاتی آنتولوگیاسی " کیتابیندا شاعیرین تولد و اؤلوم تاریخی باره ده آشاغیداکیلار قئید اولونور: " دؤغولدوغو ایل معلوم دئییلدیر. لاکین تخمینن گومان اولونور کی، هیجری 1311-جی ایلد(میلادی 1893-جو ایل) 70 یاشیندا وفات ائتمیشدیر. وفات تاریخینی نظره آلساق، دئییه بیلیریک کی، او، هیجری 1246-دا (میلادی 1830-جو ایل) دؤغولموشدور " ⁷.

19 عصر گونئی آذربایجان پوئزییاسی نین تانینمیش نواینده لری اولان م.م.شوکوهی، ح.قاراجاداگی و م.ب.خالخالی نین اثرلری نین موعین بیر قیسمی توپلانمیش ⁸ " جنوب اولدوزلاری " کیتابینا یازلمیش موقددیمه ده ده، دئمک اولار کی، یوخاریدا گؤستریلنر دولایسی ایله تکرارلانمیش، یئنی بیر ثبوت گؤسترلمه میشدیر. ⁹

گونئی آذربایجان مؤلیفلریندن علی مدرس ایبراهیم توکلییه اساسلانماقلا " ریحان ال-ادب " آدلی کیتابی نین ایکینجی جیلدینده م.ب.خالخالی حاقیندا معلومات وئیریر، دوغوم تاریخی باره ده بیر سؤز دئمیه ده، اؤلوم تاریخینی معلوماتی هانسی منبعدن گؤتوردویونو گؤسترمه دن آشاغیداکی کیمی وئیریر: " خالخال 1316-جی ایلین 14 شووالیندا، شنبه گونو وفات ائتمیشدیر " ¹⁰ . هیجری-قمری ایله گؤستریلن بو تاریخ میلادییه چئوریلدیکه 4 مارت 1899-جو ایله برابر اولور.

دوکتور جاواد هئیت ده معلوم کیتابیندا م.ب.خالخالی باره ده دانیشمیش، شاعیرین تولد و اولوم تاریخی باره ده کونکرئت بیر فیکیر سؤیلمه میشدیر.¹¹

م.ب.خالخالی نین تولد و اولوم تاریخی باره ده ان گئیش معلوماتا ایران مؤلیفلریندن خ.صادقین " یئددی مقاله " کیتابیندا راست گلیریک. کیتابینداکی یئددینجی مقاله نی م.ب.خالخالی نین حیات و یارادیجیلیغینا حصر ائدن مؤلیف اؤزونه قدرکی تدقیقاتچیلاردان فرقلی اولاراق ابراهیم توکلی نین شاعیرین دیوانینا یازدیغی موقددیمه یه یوخ، الدهه ائتدیگی یئنی معلوماتلارا اساسلانیر. او، م.ب.خالخالی نین وطنینه مکتوب یازاراق شاعیر حاقیندا معلوماتلارین اونا چاتدیریلماسینی خواهیش ائدیر و چوخ کئچمیر کی، قارابلاق کندینده یاشایان عبدالرزاق بهمنیدن جاواب مکتوبو آلیر. بو مکتوبدا شاعیرین نسیل شجره سی، ترجمه یی-حالی، اوغلانلاری و نوه لری باره ده اطرافلی معلوماتلار وئريلمکله، او دا بیلدیریلیر کی، م.ب.خالخالی نین آذربایجان(تورک) و فارس دیلینده چاپ اولونمامیش خئیلی اثری قالب و همین اثرلر شاعیرین تهراندایاشایان نوه سی طرفیندن ساخلانیلماقدادیر.¹²

الده ائتدیگی فاکتلالری توتوشدوران خ.صادق بئله بیر قناعته گلیر کی، م.خالخالی هیجری-قمری تاریخی ایله 1250-جی ایلهده (میلادی 1834-جو ایل) آنادان اولموش، 1316-جی ایلهده (1899-جو ایل) وفات ائتمیشدیر.¹³

منبعلرین بیرینده م. ب. خالخالی نین 1829-جو ایلهده آنادان اولماسی و 1900-جو ایلهده وفات ائتمه سی قئید اولونموشدور.¹⁴

یوخاریدا قئید اولونانلاری صاف-چوروک ائتدیکدن سونرا بیز بئله بیر قناعته گلیریک کی، ایبراهیم توکلی نین شاعیرین یاخین قوهومو، باجیسی اوغلو و یازدیقلارینی ایلك منبعلردن بیرى اولدوغوندان داها اعتیبارلی منبع حساب ائتمک اولار. " ثلبیه " نین هیجرى-قمرى تاریخی ایله 1311-جی ایلهده (میلادی تاریخی ایله 1893-جو ایل) تاماملانماسی و شاعیرین بیر نئچه ایل بوندان سونرا، ینی موظفرالدین شاهین حؤکمرانلیغی نین اورتالارینا قدر یاشاماسی و ای.توکلی نین یازدیغی کیمی، " 72 ایل عؤمور سورمه سی " ، اونون 1829-1999-جو ایللر آراسیندا یاشادیغی نین داها دقیق تاریخی کیمی گؤتوروله بیلر. نظره آلماق لازیمدیر کی، ای.توکلی نین گؤستردیگی " 72 ایل " هیجرى-قمرى تاریخی ایله اولدوغوندان، میلادی تاریخه چئوریلنده 70 ایله برابر اولور.

الده ائدیلن فاکت و معلوماتلاری نظره آلاق بئله بیر فیکره گلیمک اولار کی، م.ب.خالخالی 1829-30-جو ایللرده آنادان اولموشدور. مؤلیفلردن بیرى اونون خالخال ویلایتی نین شیخدرباد کندینده، باشقالاری ایسه قارابولاق کندینده دوغولدوغونو قئید ائتمیشلر. خ.صادقین فیکرینجه او، خالخال عیالتی نین شیخدرباد کندینده ایری تورپاق صاحیبی، مولکدار عایله سینده دونیا یا گلیمیش و سونرالار عایله لیکله اوچ یوز آلتیمیش نفره یاخین اهالیسی اولان قارابولاق کندینه کؤچموشلر. م.ب.خالخالی نین اوشاقلیق و ایلك گنجلیک ایللری قارابولاق کندینده کئچمیش و او، ایلك تحصیلینى بو کندده آتاسیندان آلمیشدیر. اونون آتاسی آخوند موللا حیدر موکمل تحصیل

آلمیش بیر شخص اولماقلا یاناشی، خالخال ویلایتینده ساییلیب-سچیلن کیشیلردن بیرى اولموشدور.

م.ب.خالخالى اون دۇرد یاشیندا ایکن تحصیلینى داوام ائتدیرمک اوچون زنجان شهرینه یوللانیر، بیر مودت اوراداکى مدرسه لرده اوخودوقدان سونرا قزوین شهرینه گئدیر و اورادا زمانه سى نین تانینمیش عالیملریندن اولان آخوند موللا غفور عمادى نین طلبه سى اولور. بیر مودت قزوینده یاشایان و اورادا تحصیل آلان (بونون نئچه ایل و هانسی ایللر اولدوغونو موعینلشدیرمک اولمادی - ا.ق.) گله جک شاعیر یئنیند زنجانا دۇنور و بورادا " معدن الاسرار " (" سیرلر معدنى ") و " سعیدالعقود " (" خوشبختلیک جواهرلری ") کیتابلاری نین مؤلیفی اولان موجتهید موللا علی زنجانیدن درس آلیر. ای.توکلی نین یازدیغینا گۆره، تحصیلینى بیتیردیکدن سونرا دوغما یوردونا قاییدان محمد باقر شریعت محکمه لرینده چالیشیر، آناسى نین اولوموندن سونرا مولکلیرىنى ایداره ائتمکله یاناشی، مکتبدارلیقلا دا مشغول اولور .

ای.توکلی نین یازدیقلاریندان آنلاشیلیر کی، م.ب.خالخالى زمانه سى نین ضیالیلاری، او جومله دن نصرالدین شاهین یاخینلاری آراسیندا بؤیوک حۇرمت صاحیبی اولموشدور.

" یئددی مقاله " اثرى نین مؤلیفی قئید ائدیر کی، ائل آراسیندا م.ب.خالخالى چوخ بؤیوک حۇرمت و نفوذا مالیک ایدی. خالخالیلر عایله سى اؤز مولکلیرى داخلینده محکمه ایشلرینی اؤزلى آپارار، حۇکملى ده اؤزلى

حیاتا کئچیرردیلر. آتاسی نین وفاتیندان سونرا مولکلری ایداره ائتمک ایختیاری م.ب.خالخالیه کئچدیگیندن، اونون ایمضاسی ایله تصدیقلمه ین هئچ بیر سندین بو مولکلرده حقوقی اساسی یوخ ایدی. او، اؤزو مولکدار اولسا دا، ترققیرور بیر آدام ایدی و مولکلرینی عدالتله ایداره ائدیر، قایغیسینی رعیتدن اسیرگمیردی.

عبدولرزاق بهمانی نین مکتوبونا اساسلانان خ.صادق قئید ائدیر کی، م.ب.خالخالی نین بئش اوغلو اولموش و بؤیوک اوغلو میرزه علی ده آتاسی کیمی اولجه عایله ده، سونرا ایسه زنجاندا موکمل دینی تحصیل آلمیشدیر. آتاسی نین اؤلوموندن سونرا اونون ایشلرینی داوام ائتدیرن میرزه علی " عشقی " تخلصو ایله شعرلر ده یازمیش و اونون تخمینن ایکی مین بئیتلیک شعرلری تهراندا یاشایان اوغلو طرفیندن ساخلانیلماقدادیر. یئنه همین مکتوبا اساسا خ.صادق بیلدیریر کی، م.ب.خالخالی نین دیگر نوه، نتیجه لری بابالاری نین اثرلرینه اولدوقجا لاقئید یاناشیر و اونون زنگین ادبی ایرثینه مارق گؤستمیرلر¹⁶.

م. ب. خالخالی 1900-جو ایلهده وفات ائتمیش و قارابولاق کندینده کی قبریستانلیقدا دفن اولونموشدور. م. ب. خالخالی نین حیاتی و یارادیجیلیغیندن بحث ائدن مؤلفلرین یازدیقلارینا گؤره، مؤلفین آذربایجان تورکجه سینده بیر نئچه ایری حتملی اثری، دوغما دیلیندن باشقا، فارس و عرب دیللرینده یازدیغی خئیلی سایدا لیریک شعرلری ده اولموشدور. لاکین افسوسلار اولسون کی، بو زنگین ادبی ایرثدن گونوموزه قدر آذربایجان دیلینده یازیلان قیرخ غزل، اون بیر روباعی، اوچ تجنیس، بیر نئچه موختلیف مضمون

و فورمالی شعر، مشهور " ثلبیه " مثنویسی، فارس دیلینده یازیلان ایگیرمیه قدر غزل و اوتوز دؤرد موعما گلیب چاتمیشدیر. فرهنگ خاکنژادین بیر نئچه منبع اساسیندا توپلاییب ترتیب ائتدیگی و موکمل نشر آدلاندیردیگی، رسول اسماعیلزاده دوزه لین موقددیمه یازدیگی و هله لیک م.ب.خالخالی نین اثرلری نین سون نشری اولان " موللا محمد باقر خالخالی. " ثلبیه " و باشقا شعرلر " آدلی کیتابا شاعیرین " ثلبیه " پوئماسی ایله یاناشی، آذربایجان دیلینده موختلیف ژانرلاردا اولان آلتیمیش بئش، فارس دیلینده ایسه ایگیرمی سککیز شعری داخل ائدیلیمیشدیر¹⁷.

م.ب.خالخالی نین شعرلری ساغلیغیندا نشر اولونماسا دا، مشهور " ثلبیه " مثنویسی تاماملاندیگی ایله، یعنی هیجری-قمری تاریخی ایله 1311-جی ایلهده (م: 1893) تبریزده چاپ اولونموش و سونراکی چاپلارین، دئمک اولار کی، هامیسی بو نشره اساسلانمیشدیر. شاعیرین ادبی اثری نین ان احاطه لی نشرلریندن بیرى ایبراهیم توکلی نین هیجری-شمسی تاریخی ایله 1319-جو ایلهده (م: 1940) تهراندا چاپ ائتدیردیگی دیواندیر¹⁸. بو کیتابا " خالخالی نین " ثلبیه " اثری، اوتوزا قدر غز لی، فارسجا و آذربایجانجا ایگیرمیه یاخین موعمالاری، جیناسلاری، بیر نئچه کیچیک ساقینامه سی، مثنویسی و باشقا موختلیف پارچالاری داخل ائدیلیمیشدیر " ¹⁹. یوز قیرخ دؤرد صحیفه دن عبارت اولان بو دیوان ای.توکلی نین موقددیمه سی ایله باشلانیر. موقددیمه دن سونرا شاعیرین فارس دیلینده یازدیگی شعرلر، سونرا ایسه آذربایجانجا شعرلری وئریلمیشدیر. دیوانین 50-144-جو صحیفه لری ایسه " ثلبیه " نین متنیندن عبارتدیر.

م.ب.خالخالی نین الدہ اولان اثرلری بوتؤو شکیلده کیریل، یاخود لاتین الیفباسینا چئوریلیب نشر اولونماسا دا، موعین قیسمی " گونئی آذربایجان ادبیاتی آنتولوگییاسی" ²⁰ و " جنوب اولدوزلاری " کیتابلاریندا درج اولونموشدور.

م.ب.خالخالی نین ادبی ایرثی ایندییه کیمی آیریجا، مستقیل تتقیقات اویشکتی کیمی سئچیلیب تدقیق اولونماسا دا، موختلیف واختلاردا آیری-آیری مؤلیفلر یئری گلدیگجه اوندان دا بحث ائتمیش و شاعیری زمانه سی نین تانینمیش قلم و فیکیر آداملاریندان بیر کیمی قییمتلندیرمیشلر ²¹.

فیکریمیزجه، شاعیرین ایرثی، خصوصیلہ " ثلبیه " حاقیندا ان دولغون و سیستملی معلوماتلار ف.کؤچرلییه مخصوصدور. ف.کؤچرلی شاعیرین دیگر اثرلری ایله تانیس اولمامیش و بونو اؤزو اعتراف ائده رک یازمیشدیر: " میرزه محمد باقرین آنجاق بیر اثری-مطبوعو " ثلبیه " - " تولکو " آدیندا کی، نظم ایله اینشا اولونوبدور، بیزه معلومدور. " ثلبیه " دن غئیریسینی گؤرمه میشیک و آنلادیغیمیزا گؤره، اوندان سوا اؤزگه بیر اثری اولماییبدیر ²² "

م.ب.خالخالی نین " آذربایجان شاعیرلری نین ان آچیق و آیدین فیکیرلی و ان سلامات اندیشه لی شاعیرلریندن بیرسی " ²³ حساب ائدن ف.کؤچرلی اونو شرقین بؤیوک موتفکیرلری اولان موللای-رومی و محمد فوضولی ایله موقاییسه ائدیر، شاعیرین " ثلبیه " سینده عکسینی تاپان مسله لر باره سینده ملاحظظه لرینی بیلدیریر. اثری تدقیق و تحلیل ائدن مؤلیف سون

اولاراق بئله بیر نتیجه یه گلیر کی، " غرض، معیشتیمیزه آید بیر مسئله و نوکته قالماییدیر کی، میرزه محمد باقر اولارا ال آپارمامیش اولسون؛ آز- چوخ اهمیتلی بیر مطلب قویمايیدیر کی، اونون باره سینده سؤز دانیشماسین. رییمیزجه خالخالی نین " ثلبیه " نام کیتابچاسی ادبیات خزینه میزین ان قییمتلی جواهرلریندن و ان مقبول اثرلریندن بیریسیدیر "

24

ای.توکلی " ثلبیه " نی مؤلیفین ان اوغورلو اثری حساب ائتمکله برابر، شاعیرین غزل و دیگر شعرلرینی ده یوکسک قییمتلندیریر. ای.توکلی اونو دا قئید ائدیر کی، بیر نئچه دفعه چاپ اولوناراق اوخوجولار آراسیندا درین رغبت قازانان " ثلبیه " نین اولکی نشرلرینده چوخلو خطا و یانلیشلیقلار مؤوجوددور. بونلارین سببینی اثری چاپا حاضرلایانلارین ناشیلیغیندا گۆرن مؤلیف، م.فضولی نین شعرى کؤچوررکن معناسینی تحریف ائدن کاتبیلر حاقینداکی روباعیسینى میثال گتیریر. ای.توکلی اونو دا بیلدیریر کی، مضمون و موندریجه باخیمیندان مارق دوغوران " ثلبیه " 20- عصرین اوللرینده قباد توفانی طرفیندن فارس دیلینه ده ترجمه ائدیلیمیشدیر .²⁵

م.ب.خالخالینی تدقیق ائدنلر سیراسیندا آکادئمیک ف.قاسیمزادنین آدی خصوصی قئید ائدیلمه لیدیر. 1944-جو ایلده چاپ اولونان بیر کیتابدا قیسا شکیلده شاعیرین " ثلبیه " سیندن اجتماعی ساتیرا کیمی بحث ائدن مؤلیف²⁶ سونراکی تدقیقاتلاریندا موضوعونون احاطه دایره سینی داها دا گئنیشلندیرمیش، " ثلبیه " نی " 19 عصر گونئی آذربایجان رئالیست ادبیاتی نین، خصوصیه، ساتیرانین اینکیشافی تاریخینده تقدیره لاییق

اثرلردن بیرى "27 کیمی خاراكتئریزه ائتمیشدیر. مؤلیف سونرالار چاپ ائتدیردیگی کیتابلاریندا دا م.ب.خالخالیدن و اونون " ثلبیه " سیندن بحث ائتمیش، پوئمانین قورولوشو، موضوعو، مضمون، ایدئیا، دیل و اوسلوب خصوصیتلری باره ده ماراقلی و ایناندیریجی ملاحظظه لر ایره لی سورمودور 28-29 .

م.ب. خالخالیدن بحث ائدن مؤلیفلر قئیدسیز-شرطسیز اولاراق اونو زمانه سی نین گؤرکملی شاعیری کیمی تقدیر ائتمیش و فیکیرلرینی، اساسا، اونون " ثلبیه " مثنویسی اوزرینده قورموشلار.

یوخاریدا قئید اولوندوغو کیمی، خالخالی یوکسک پوئتیک ذؤوقله هم کلاسیک اوسلوبدا، هم ده خالق شعرى اساسیندا یازیلیمیش لیریک شعرلرین ده مؤلیفیدیر. آذربایجان و فارس دیلرینده یازدیغی غزلرینده رنگارنگ مجازلار سیستمی یارادان، بدیعی دیلین ایمکانلاریندان مهارتله ایستیفاده ائتمکله اینسان قلبینی ریققته گتیرن شاعیر غزللری نین بیرینده یازیر:

دیلبره باخ، گؤر نئجه جانانه دیر،

آلماغا جان عیشوه سی مردانه دیر.

قوی دولانیم باشینا پروانه تک،

عشق اودونا یانماغا پروا ندیر؟

زولفونه کۆنلوم نئجه توتسون قرار؟

دسته لرین هر بیر یانه دیر.

دوش چۆله، باقر، نه عجب یاتمیسان؟

قوی دئییه لر بو گده دیوانه دیر!³⁰

بیر نئچه بئیتینی نومونه کیمی گؤستردیگیمیز بو اویناق غزلده شاعیرین یوکسک ایلهام و ایستعدادی نین شاهیدی اولوروق. م.ب.خالخالینین باشقا غزللری ده بو قبیلدندیر. غزللرینی " باقر " تخلوصو ایله یازان صنعتکار باشقا بیر اثرینده معشوقونا مراجعت ائده رک یازیر:

یاندیردی داغو داشی یانار آهیمین اودو،

بیلمم ندن او داش اورگین بیرجه یانمیری؟³¹

شاعیرین " شوغولوم یئتیب فغانه، " ، " ائلسه " ، " گل ای ائدن.. " ، " سروه باخماز.. " ، " ایله میشم " غزللرینده ده عئینی منظره نین شاهیدی اولور، گؤزه لین، عاشیق و معشوقون مونس، پاک و باکیر دویغولاری ایله باش-باشا قالیریق.

اعتیراف ائتمه لیک کی، م.ب.خالخالی نین ایستر بیر شاعیر، ایسترسه ده بیر موتفکیر کیمی بؤیوکلوگو اونون معنالار خزینه سی اولان " ثلبیه "

اثرینده داها آیدین نظره چارپیر. اثر شاعیرین عؤمور و یارادیجیلیق ایلیری نین کامیللیک دؤورونده یازیلاراق تاماملانمیش و ادیب چوخ ایلیک حیات تجربه لرینه اساسلاراق دنیا ایشلری باره ده قناعتلرینی عومومیلشدیرمیشدیر. پوئمانین یازیلما تاریخی و اؤزو حاقیندا قیسا معلوماتی شاعیر اثرین سونلوغوندا، خیتامه سینده آشاغیداکی شکیلده قئید ائتمیشدیر:

خبر آلسا بیرى آدیمی بيلفرض،

اؤزوم اؤز آدیمی قوی ایلیم عرض.

فونونی-معریفندن حالیم من،

محمد باقر خالخالیم من.

بو فردین آخرین نظمى-نشاوی،

بیان ایلیبدی تاریخی-کیتابی.

بو پارچادان آنلشیلدینی کیمی، شاعیر اثرین یازیلما تاریخینه ایشاره ائتمکله اونو " خالخالیم " سؤزونده ماده ی-تاریخ کیمی گؤستریمیشدیر کی، ابجد حسابی ایله بو تاریخ هیجرى-قمرى 1311-جی ایله تصادف ائدیر. میلادی تاریخینه چئویردیکده بو تاریخ 1893-جو ایله اوینین گلیر.

19 عصر گونئی آذربایجان ادبیاتی، خصوصیه پوئزییاسی باره ده یازان مؤلیفلرین اکثریتی " ثلبیه " نى گونئی آذربایجاندا یارانان رئالیست-ساتیریک پوئزییانین موقددیمه سی حساب ائدیرلر. داها چوخ معاریفچیلیک

ایدئیلاری ایله سسلشن اثرین موضوعسو شرق و تورکدیللی خالقلارین ادبیاتیندا ایشلک سوئتلردن اولان تولکو حاقیندا ناغیل و تمثیلردن گۆتورولرک زمانه یه اویغون بیر بیچیمده اوخوجولارا تقدیم اولونموشدور. بو آلتقوریک پوئمادا یئری گلدیکجه لیریک پارچالاردان دا مهارتله ایستیفاده اولونموش و بونلار بیرباشا ایدئیانین آچیلیشینا خیدمت گؤستریمیشدیر.

سوئت خطی نین اساسینی تولکو باره ده وئریلن 82 حکایت تشکیل ائتسه ده، اصلینده بو شرطی خاراكتئر داشیییر و یئری گلدیکجه آیری-آیری حاشیه و ریجعتلرله شاعیر دونیا حادیثه لرینه موناسیبتینی، دوینغو و دوشونجه لرینی ده بیان ائدیر. ان اساسی 19 عصر گونئی آذربایجان حیاتی نین ائله قلوبال جهتی یوخدور کی، اثرده اونلارا یا بیرباشا، یا دا دولایسی ایله موناسیبت بیلدیریلمه سین. قهرمانلاری موختلیف وضعیتلرده تصویر اولونان، حادیثه لرین اکثریتی گوجلو ایله گوجسوزون یاشاماق اوغروندا مباریزه سی فونونودا تقدیم ائدیلن اثری اوخودوقجا جمعیتین اخلاق نورمالاری، عادت-عنعه لر و معیشت منظره لری گؤز اؤنونده جانلانیر.

پوئما ناغیلواری بیر تحکییه اصولو ایله باشلاییر. تولکونون قایغی و چتینلیکلرله دولو حیاتی، بالالاری نین آجلیغینا و عایله سی نین مشققتینه دؤزه بیلیمه رک حالدان-حالا دوشن وضعیت لاکونیک، آخچی و آنلاشیقلی بیر دیل ایله تصویر اولونور. بالالارینی آجلیقدان، عایله سینی صفالیدن قوتارماق اوچون پلنگله ووروشماغا حاضر اولان تولکویه ده، اونون قوجا آناسینا و عایله سینه ده آدامین یازیغی گلیر.

شاعیرین تصویرینده تولکو ضیدیتلی خاراكتیره مالیک بیر اوپرازدیر. حیوانلارا موناسیبتده السیز-آیاقسیزلارا، اؤزوندن گوجسوزلره ظولم ائدن، گوجلورین قاباغیندا حیلّه گرجه سینّه بویون بوکن بو کلکباز خاین ایکی اوزلو اینسانلارین تیمثالی کیمی دوشونولسه ده، شاعیر اونون سیماسیندا، عئینی زاماندا قایغیکئش بیر عایله باشچیسی، یاخشی اوغول، صداقتلی ار و جفاکئش بیر آتایا خاص اولان جهتلری ده عومومیلشدیرمیشدیر. عایله سیندن آیریلیب دولانیشیق دالینجا ایسفاھانا یوللارنا رکن تولکونون دیلیندن آناسینا دئییلن آشاغیداکی میصراعلار دئدیکلریمیزه عیانی ثوبوتدور:

نه زحمتلر منی چکدین بؤیوتدون،

چکیب خونابه لر بو حدده گتدین.

گؤزومدن آغلایان واختدا اؤپردین،

دوراردین آغزیما امجک تپردین.

باخانلار صورتیمدن اییرنردی،

بو چیر کلریمدن چییرنردی.

بو جور بویونما قوللارین سالاردین،

توتوب باشدان-باشا دوز تک یالاردین.

سنه خیدمت ائدم، و آللهی، مین ایل،

عوض بیر گنجه یه اولماز یقین بیل.

عایله سی ایله موناسیبتده نجیب خصوصیتلره مالیک اولان تولکو شخصی منافعی اوچون باشقالاری نین تورا دوشمه سینه و حتی هلاک اولماسینا بئله راضی اولور. اونون طولمو ایله تویوق هلاک اولورسا، حیلہ سی ایله قورد تورا دوشور و بئله لیکله تولکونون خاراكتئرینده کی ایکیلیک آچیق-آیدین گؤرونور.

پوئمادا اینسانین یاشاییشی، معیشتی باره ده دوشونجه لرینی اخلاقی نصیحتلر شکلینده تقدیم ائدم مؤلیف ایکی آروادللیق، کبین، قادینین ار ائوینده چکدیگی مشققتلری اوستالیقلا تصویر ائده رک اجتماعی عیب و بلالارا پروتئست کیمی سسلنن موکمل اجتماعی ساتیراسینی یارادیر. مؤلیف تولکو ایله خوروزون موکالیمه سینده قانونسوزلوقلارین حؤکم سوردویو جمعیتده ازلرله ازیلنلرین حالینی تصویر ائده رک اوخوجولاردا ظالمیلارا، ظولمله ایداره اولونان دونیا یا قارشی نیفرت حیسی اویدایر. " ثلبیه " مثنویسینده کی قوجا قورد اوברازی اورگینده مرحمته یئر اولمایان آداملارین عومومیلشدیریلیمیش اوبرازی، ظولمون سیموولو کیمی دوشونولموشدور. آرتیق گوجدن دوشموش، الیندن بیر ایش گلمه ین قوردون گوروشدوکلری زامان تولکویه اؤزونون کئچمیشی باره ده سؤیله دیکلری اونون پورترئتی نی تام آیدینلیغی ایله اوخوجونون گؤزلری قارشیسیندا جانلاندیریر:

نە چوخ باش وئردى مندن ظولمو بیداد،

الیمدن گوۋیلره قووزاندی فریاد.

گه لیر یادیما بیر گون بیر جاوانین،

هامان بو دره ده کسدیم آمانین.

جاوان اوغلان ایدی، خطلی گلمه میشدی،

جاوانلیغیندان مورادین آلامیشدی.

ترحم ائتمیب قانینی تۆکدوم،

یئتن ساعاتدا قارنینی سۆکدوم.

قوردون سیماسیندا اینسان قانینا سوسایان غدار و اورکلى فیتنه-فساد
یووالاری اولانلار نیفرتینی آچیق شکیلده بیلدیرن مؤلیف اینسانلارین
اورگینه رحم سالماقلا اولنلاری بد عمللردن چکیندیرمه یه، یولوندان
آزمیشلاری دوغرو یولا یۆنلتمه یه چالیشیر. بۆیوک رئالیست اولان
م.ب.خالخالی " ثلبیه " ده اخلاسیز، ارینه خیانت ائدن قادینلارلا یاناشی،
معیشتجه پوزغون، شورگوژ، چوخ آروادلی کیشیلری ده کسکین شکیلده
تنقید ائدیر، اخلاقی نصیحتلرله قادین و کیشیلره اولنلارین وظیفه لرینی
خاطیرلادیر. عایله نین قورونماسیندا، اوشاقلارین تربیه ائدیلمه سینده قادى
نین رولونو یوکسک قییمتلندیرن شاعیر قادیندان بیرینجی نۆوبه ده ناموسلو و
ارینه، اوجاغینا صادق اولماغی طلب ائدیر. م.ب.خالخالیه گۆره، قادین دۆرد

صیفته مالیک اولمالیدیر کی، بونلاردان بیرینجیسی حیا، عیصمت،
ایکینجیسی محبت، اوچونجوسو خوش خاصیت، دۆردونجو ایسه سلیقه و
تمیزلیکدیر.

شاعیرین تصویرینده دنیا ایکی قوطبه بۆلونوب. بیر طرفده هارینلار، دیگر
طرفده سفیلر، آج-یالاواجلار.

بیریسینه میسر نازو نعمت،

بیرسی آج، چکر یوز مین مذمت.

بیرسی چیرییب یاغلی پیلوودان،

بیرسی دویماییبیدیر نانی-جوودان.

بیرسی نین یاغار دؤولت باشیندان،

بیرسی گۆرمه ییب بیر پول یاشیندان.

.. بیرى آطلاس تومان گئیمیش داماخلی،

بیری نین بیر تومانی وار یاماخلی.

بیری نین منزیلی قصرالکرامه،

بیری حسرت قالیب بیر هیسلی دامه.

م. ب. خالخالن نین مثنویسینده تصویر اولونان حادثه لر نه قدر ساده گؤرونورسه، اولنلاردان دوغان منطیقی نتیجه بیر او قدر درین و حکمت آمیزدیر. اثرین سوؤئت خطینه داخل اولان حادثه لر شاعیرین لیریک ریجعتلری، مضمونو گؤزلشدیرمک و ایدئیانین تاثیر گوجونو آرتیرماق اوچون ایشلتدیگی حاشیه لرله ائله قاینایب-قاریشمیش و اثرین هم کومپوزیسیاسینا، هم ده ماهیتینه ائله گؤزللیک گتیرمیشدیر کی، اثری هیجانسیر اوخوماق اولمور. هئچ شوبه سیز کی، بو اثر م.ب.خالخالن ادبی ایرثی نین قییمتلی بیر اینجیسی اولماقلا یاناشی، 19 عصر آذربایجان شعرى نین ده پارلاق و ابدی یاشار نومونه لریندن بیریدیر.

2009-جو ایل ایلک دفعه چاپ اولونور .

قاینایق:

¹ F. Köçərli. Azərbaycan ədəbiyyatı, II cild, “Elm” nəşriyyatı, Bakı-1981, səh. 3632

²M. Tərbiyə. Dənışməndani-Azərbaycan, Azərnəşr, Bakı- 1987, səh. 217

³Xalxali. Divane-ədəbiyyat, 1319 (1940), səh. 3

⁴ Müxtəsər Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. II cild, EAAzF nəşriyyatı,

Bakı- 1944, səh. 106

⁵F. Qasımladə. XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinə dair tədqiqlər, V. İ. Lenin adına API-nin nəşriyyatı, Bakı- 1960, səh. 128

⁶ Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. II cild, Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyası nəşriyyatı, Bakı- 1960, səh. 168

⁷F. Qasımsadə. XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi, “Maarif” nəşriyyatı, Bakı- 1974, səh. 400

⁸Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatı antologiyası, I cild, “Elm” nəşriyyatı, Bakı- 1981, səh. 90

⁹Cənub ulduzları (Tərtib edənlər: Ə. Hüseyni və Y. Piriye), “Yazıçı” nəşriyyatı, Bakı- 1984, səh. 9
Müdərris. Reyhanətül-ədab, II cild, Təbriz- 1347 (1968),

¹⁰səh.156. (AMEA-nin Şərq zalı

Cavad Hey`ət. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinə bir ¹¹
nəzər, I cild,

Tehran-1368 (1989), səh. 133-136

¹²X. Saiq. “Yeddi-məqalə”, Tehran, “Donyaye-daneş” nəşriyyatı, 1357(1979),
səh. 142-198

¹³Yenə orada

¹⁴Ə. Mirəhmədov, Z. Əsgərli. Ədəbiyyat (X sinif üçün dərslük), III nəşri,

“Maarif” nəşriyyatı, Bakı-1999, səh. 165

Xalxali. Divane-ədəbiyyat, Tehran, 1319 (1940), səh. 3

¹⁷ X. Sadiq. Göstərilən əsəri, səh. 149

¹⁸ Molla Məhəmməd Bağır Xalxali. “Sələbiyyə” və başqa şeirlər”, “Əlhüda” nəşriyyatı, Tehran – 1379 (2001-ci il)

¹⁹Divene- Xalxali. Tehran, 1319; Bax: AMEA M. Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu, şifrə XVI- 1506: 5733

²⁰F. Qasımzadə. XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinə dair tədqiqlər, V. İ. Lenin adına API-nin nəşriyyatı, Bakı-1960, səh. 129

²¹Cənubi Azərbaycan Ədəbiyyatı Antologiyası, I cild, “Elm” nəşriyyatı, Bakı-1981, səh. 90-99

Cənub ulduzları (Tərtib

²²edənlər: Ə. Hüseyni və Y. Pirişev), Bakı-1984, səh.???

²³F. Köçərli. Azərbaycan ədəbiyyatı, II cild, “Elm” nəşriyyatı, Bakı-1981, səh. 363

²⁴Yenə orada, səh. 364-365

²⁵Yenə orada, səh. 381

²⁶Xalxali. Divane-ədəbiyyat, 1319(1940), səh. 3-4

²⁷Müxtəsər Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi, II cild, EAAzF nəşriyyatı, Bakı-1944, səh. 106

²⁸Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi, II cild, Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyası nəşriyyatı, Bakı-1960, səh. 171

²⁹F. Qasımzadə. XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinə dair tədqiqlər.V.İ. Lenin adına API nəşriyyatı, səh.128-133

³⁰F. Qasımzadə. XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi, “Maarif” nəşriyyatı, Bakı-1974, səh. 400-403

³¹F. Köçərli. Azərbaycan ədəbiyyatı, II cild, “Elm” nəşriyyatı, Bakı-1981, səh. 363

مشروطه دؤورو ادبیاتی

(1906-1911-جی ایللر)

دونیانی تلاتومه سالان 1905-جی ایل بیرینجی روس اینقیلابی بیر سیرا شرق اؤلکه لری کیمی ایراندا دا آزادلیق اوغروندا موباریزه و میلی شعورون اوپانماسیندا اهمیتلی رول اوینادی. بو اینقیلابین تاثیر ایله باش وئرمیش مشروطه اینقیلابی (1905-1911) ایرانین ترکیب حیصه سی اولان گونئی آذربایجاندا دا اهالی نین سیاسی فعاللیغی نین آرتماسینا، اؤلکه ده دئموکراتیک ایدئیا و فیکرلره ماراغین کیفایت شدر گوجلنمه سینه سبب اولدو. حرکاتین ایلک مرحله لرینده تهراندا ترققیپرور ضیالیلار طرفیندن " اینقیلاب کومیتة سی " ، " معارف انجمنی " ، تبریزده " اجتماعییون- عامییون " (" سوسیال دئموکرات ") کیمی تشکیلاتلار (1906) یارادیلدی و بو تشکیلاتلار 19 اسرین سونو، 20- اسرین ایلک ایللریندن شاهلیق رژیمینه، مؤوجود قورولوشا قارشى آرتماقدا اولان نارازیلیغی واحد بیر مجرایا یؤنلده بیلدی. مرحله -مرحله شیدددتلنن، آدی تاریخه مشروطه حرکاتی کیمی داخل اولان بو اینقیلابدان قورخویا دوشه رک مجبوریت قارشیسیندا قالان مظفر الدین شاه کونستیتوسیونین (قانونی-اساسی) قبول ائدیلمه سی و شورا مجلسی نین (پارلامنت) چاغریلماسی باره ده فرمانلار وئردی، لاکین همین واخت تبریزده سلطنتده اولان ولیعهد محمد علی میرزه فرمانلارین آذربایجاندا ایجرا اولونماسینا مانع اولدو. بو ایسه حرکاتین تبریزده یئنین شیدددتلنه رک کولتویلشمه سینه سبب اولدو، بئله لیکله مانعه آرادان

گۆتورولدو، مشروطه اینقیلابی نین غلبه سوراعی بوتون ایرانا و دونیا یا یاییلدی.

مظفر الدین شاهین اولوموندن سونرا (1906) حاکیمیتته بییلن محمد علی شاه فرمانلاری لغو ائدیپ مشروطه نی بلکده ایکن بوغماق قرارینا گلدی. تهراندا شورا مجلسی توپا توتولدو، دئموکراتیک دوشونجه لی ضیالیلارین بیر چوخو فاجیه لی شکیلده اؤلدورولدو. محمد علی شاهین بو بشر اؤلادینا یاراشمایان حرکتیندن حیددتلنن قهرمان آذربایجان خالق ی ستارخانین (سرداری-میللی) و باقرخانین (سالاری-میللی) باشچیلیغی آلتیندا آیاغا قالخاراق مشروطه نی قانلاری و جانلاری باهاسینا قورودو و اونو یئیندن ایرانا قایتاردی.

اؤلکه نین حیاتیندا باش وئرمیش بو جاهانشومول حادثه اجتماعی-ادبی فیکرده تاثیرسیز اؤتوشه بیلمزدی. بو دؤور ادبیاتینی نظردن کئچیررکن بئله بیر حالین شاهیدی اولوروق کی، " مشروطه دؤورونده ادبیات خالق حرکاتی نین سالنامه سی، دؤورون بدیعی تفککور اینکیشافی نین، اجتماعی حیس و هیجانلاری نین گوزگوسو اولموشدور " ¹.

مشروطه دؤورو گونئی آذربایجانلی ادبیاتی نین اساس، آپاریجی قولونو پوئزیا تشکیل ائدیر. بو ایللرده هم دوغما آذربایجان تورکجه سینده، هم ده فارس دیلینده یارانان پوئتیک نومونه لرده میللی ایستیقلالیت، وطنپرورلیک، آزادلیق اوغروندا موباریزه یه چاغیریش، خالقا، میلته سعادت و اینسانسئورلیک آپاریجی موضوعلار ایدی. بو زامانا قدر غزل، قصیده و مرثیه

لری ایله تانینان حاجی رضا صرافین " ای میلیتی-ایسلام، اوپان، وقتی- سحر دیر " میصرعسی ایله باشلانان مشهور موسترزادینی یازماسی تصادفی دئییلدی. تبریزده علیقولو سفروون رنداكتورلوقو چیخان " آذربایجان " مجموعه سی نین 2-جی ساییندا " بیر چتین خواهیش " آدی ایله چاپ اولونان بو شعری مشروطه ادبیاتی نین مانیفئستی، بیاننامه سی، پرولوقو دا آدلاندیرماق اولار.

شعرین ایلك میصرعسی ایله اوخوجونو سیلکله ین:

ای میلیتی-ایسلام، اوپان، وقتی-سحر دیر،

بسدیر، بو قدر یاتما، چورورسن نه خبر دیر.

دور، وقتی-سحر دیر!²

خیطابی ایله تکجه آذربایجانلیلارا دئییل، بوتون محمد اممتینه، ایسلام دونیاسینا اوز توتان شاعیرین حیددتی ایپه-سپا یاتمیر، قزی شاهه قالخمیش دنیز دالغالارینی خاطیرلادیر.

هموطن و همدینلرینی " قافیل دوشوبن دینینی دونیا یا ساتیبسان! " نیداسی ایله قفلت یوخوسوندان آییلتماق ایسته ین شاعیر حیس و هیجانلارینی جیلوولایا بیلیمیه رک میلیتی ایتتیهام ائتمکدن بئله چکینمیر، اورگی اودلانا-اودلانا دئییر:

یاتماق بئله اولماز، بو اولومدن ده بئتر دیر،

دور، وقتی-سحر دیر!³

هموطنلری نین، موسلمان باجی-قارداشلاری نین حالینا آجیان، اونلارین هله ده قفلت یوخوسوندان اویانماغا سی گؤسترمه دیگینی گۆرن ه. صراف اونلاری سئچیم قارشیسیندا قویور: اگر قاپیلدیغین کسالت و سفالت یوخوسوندان آییلماسان، همسایه لرین سنی تاپدالایار. حاققین نه اولدوغونو بیله-بیله اوندان اوزاقلاشدیقجا، عاقیبتین داها دا فنا اولاجاق. زامان او زامان دیر کی، "هامی یاتمیشلار اویانمیش، اؤز عثیبینی قانمیشدیر. بئله بیر الوئریشلی مقامدا هر کیمسه یاتسا، قانی حدردیر " .

شاعیر گؤرور و باشا دوشور کی، میلّت هله اویانماق، حاققینی طلب ائتمک هو سینده دئییل. اورگینده یارالاری قؤور ائده-ائده میلی-آزادلیق موجاديله سینه قالخان قئیری-میلّتلری اونلارا نومونه گؤستریر و بئله لیکله، اولکی چاغیریش سرت بیر کینایه ایله عوض اولونور:

سن یات، قوی اولار دورسون، اولار چونکی بشردیر!⁴

بونولا دا اورگی سویومایان شاعیر چوخ عبرت آمیز، گؤرک اولاسی، دوشوندوروجو دویغولارلا رنگلری بیر قدر ده توندلشدیریر. بیر قدر اول موسلمان قارداشلارینی اویانیب اؤز حاققینی مودافیّه ائتمه یه چاغیریردیس، ایندی بو چاغیریشا باشقا، هم ده قزبلی نوتلار علاوه اولونور:

چوخ ترلمیسن، هئچ خبرین یوخدور، بیشیرسن،

ترپنمه اوشورسن.

چک یورغانی باشا، بدنین شیپ-شیپا تردیر،

دور، وقتی-سحر دیر!

بیدردلیگی بوشلاما، آختارما همیت،

لازیم دئیل قئیرت.

قئیرت دئدیگین باشا بلا، جانا خطر دیر،

دور، وقتی-سحر دیر!

هر کیمسه دئسه میلت و دین گئتدی، اینانما،

هئچ بیر سؤزو قانما،

قانمازلیغی نین قدرینی بیل، یاخشی ثمر دیر،

دور، وقتی-سحر دیر!⁵

موبالیغه سیز دئمک اولار کی، صرافین بو شعری، بوراداکی صمیمی و کسکین ایفاده لر، حادثه یه یاناشما، دویوم و دئییم طرزی میلتی قفلتن جانی-دیلدن آییلتماق ایسته ین. صرافدان سونراکی قلم اهلی و موعاصیرلری اوچون اؤرنک اولموش، هیجان طیبلی رولونو اوینامیشدیر.

مشروطه دؤورو ادبیاتیندا خالقین طبعی آرزو و ایستکلری ایفاده اولوندوغوندان، اینقیلابی موضوعولو اثرلر کوتله لر آراسیندا داها تئز یاییلیر،

بعضا موللیفلری بئله اونودولوردو. بو قبیلدن اولان اثرلرده " ستارخان و خالق آزادلیغی ترننوم اولونور، مورتجعلر لاغا قویولور، لعنتله یاد ائدیلدیلر " ⁶. بو ایللرین تانیمنیش شاعیرلریندن بیر، الینده سیلاح ایرتیجایا قارشى ووروشموش و " ستارخان حرکاتی نین موغننسی " حساب ائدیلن میر عبدالحسن خازین (1873-1918) " مواهید " آدلی شعرینده یازیردی:

قورو سؤز ایله وفا توخومون اکمه، یغرسیز اولور،

بو توخوما قان ایله سو وئرمه سن ثمره سیز اولور.

... مواهید اولماگیلن، اولسان اول حبیب کیمی،

مواهییدی-حق اولان حق یولوندا سرسیز اولور. ⁷

همسیرینی " قدم بو دایره یه قویما، قویسان عشقیله قوی " چاغیریشی ایله مباریزه یه سسله ین شاعیر باشقا بیر شعرینده آچیق شکیده بیلدیریر کی، " نه شاهدان چاره وار بیز میلته یاران، نه مجلسدن " ⁸. شاعیرین فیکرینجه، هر بیر میت آزادلیغینی اؤزو الدهه ائتمه لی، ایستیدادی تمیلندن ییخماق اوچون جانیندان کئچمه لی، لاکین حاققیندان کئچمه لیدیر. بیر شعرینده اوخووروق:

آلمیشیق مشروطه نی، وجهینده جانلار وئرمیشیک،

حقیقیمیزدن کئچمیریک، ایستر جاها ن برباد اولا.

سهلدير پيرو جاوانلار، سود امرلر وئرمیشیک،

آلمیشیق مشروطینی، تا کی، وطن آباد اولا.⁹

مشروطه دؤورو ادبیاتی نین تانیمنیش نوماينده لریندن بیرى سید اشرف الدین گیلانیدیر (1872-1934). و، 1908-جی ایلده رشتده فارسجا چاپ ائتدیردیگی " نسیمی-شیمال " قزئتینده گونون آکتوال پروبلملرینی مذاکره اویئتکینه چئویریر، هم لیریک، هم ده ساتیریک اثرلرینده مشروطه حرکاتینی آقیشلاماقلا یاناشی، شاهلیق اوصول-ایداره سینی، مطلق مونارخیانی تنقید ائتمکدن چکینمیردی.

" مشروطه حرکاتی دؤورونده یازدیگی اثرلری اجتماعی-سیاسی ساتیرانین و تنقیدی رئالیزمین گؤزل نومونه لری ساییلان " 10 س.ا.گیلانی نین همین ایللر یارادیجیلیگی نین ان معنالی، دولغون، اینقیلابی روحلو اثرلریندن بیرى " ترانه ظفر " شعریدیر.

خاطیرلاتماق یئرینه دوشردی کی، بو شعر " نسیمی-شیمال " دا درج اولوناندان آز سونرا 20- عصرین ان بؤیوک رومانتيکلریندن بیرى اولان محمد هادی (1879-1920) طرفیندن آذربایجان تورکجه سینه ترجمه ائدیلمیش، باکیدا چیخان " ایتتیفاق " قزئتینده ایشیق اوزو گؤرموشدور (" ایتتیفاق " قزتی، 26 فتورال 1909-جو ایل، № 47). " میلیتی-تبریز،

خودا یارینیز " میصراعسی ایله باشلانان شعرده شاعیر تبریزلیلری، مشروطه حرکتی ایشتیراکچیلارینی آلقیشلاباراق دئییر:

ظولم کؤکون ایله دینیز تار-مار،

باغی-وطن اولمالیدیر خولدزار،

قالدی او شانلی آدینیز پایدار،

فخری-جاهان اولدو نیگهدارینیز،

میلتی-تبریز، خدا یارینیز!

سیزسینیز ایراندا شجیان بو گون،

میلت اوچون اولمادا قوربان بو گون،

عدل سیزینله تاپاجاق شان بو گون،

مین یاشاسین باقرو ستارینیز،

میلتی-تبریز، خدا یارینیز!¹¹

س.ا.گیلانی مشروطه حرکتی دؤورونده یازدیغی اثرلرینده فدایلرین قانی و جانی باهاسینا الده اولونموش آنا یاساسینی و یئنی تاسیس اولونموش مجلسی آلقیشلاپیر و بونلارا میلتن نیجات یولو، اومید یئری کیمی باخیردی. شاعیرین " قولااق آسان کیمدیر " ، " ای وای، وطن وای " ، "

فاتیحہ " ، " تصنیف " و س. بو کیمی شعرلرینده همین ایللرین موباریز احوال-روحیه سی آچیق جیزگیلرله گؤرونمکده دیر.

دؤورون اینسانی ازن قانونلارینا قارشی پروتست س.ا.گیلانی نین بو ایللرده یازدیغی شعرلری نین اساس ایدئیا ایستقامتینی تشکیل ائدیر. اونون " شاهنامه " ، " یوخسوللارین و دؤولتلیلرین وضعیتینی نین موقاییسه سی " ، " فقیر-فوقرا " کیمی شعرلرینده اؤلکه ده حؤکم سورن آجلیق، دینلنچیلیک، خالقین آجیناجاقلی وضعیتیه دوشمه سی مذاکره اوبیئکتینه چئوریلیر و شاعیر بوتون بونلار اوچون مؤوجود رژیملی، شاهلیق اوصول-ایداره سینی گوناھکار حساب ائدیر.

مشروطه حرکاتینا هم جانی-قانی، هم ده بدیعی یارادیجیلیغی ایله خیدمت ائدن قلم صاحیبلریندن بیرى ده بایرامعلی عباسزاده دیر (1859-1926). ایلک شعرلرینی " میرزه گولزار " تخلصو ایله یازان، سونرالار اؤزونه " هامبال " لقبینی سئچن ب.عباسزاده تبریزده مشروطه اینقیلابی عرفه سینده بیر چوخ وطنپرورلر کیمی فدایلره قوشولاراق موجهیدلرله بیرگه موباریزه مئیدانینا آتیلیر، حقیقتی تبلیغ ائدن شعرلری ایله موجهیدلرین سئویملیسینه، ایرتیجایچیلارین دوشمنینه چئوریلیر. شعرلرینی " موللا نصرالدین " و اونون تاثیرى ایله چیخان ساتیریک ژورناللاردا چاپ ائتدیرن ب.عباسزاده نین پوئزییاسیندا گونئی و ایران موضوعسو مهم یئر توتور کی، بو دا سببسیز دئییلدی. چونکی او، مشروطه حرکاتی نین، میلی-آزادلیق موباریزه سی نین بیلاواسطه ایشتیراکچیسى اولموش، خالقین سعادتى اوغروندا شهید اولماغى اؤزونون ایدئالی ائلان ائتمیشدی. فیکریمیزین

تصدیقی اوچون " حلاج " آدلی شعرین بیر نچه میصراعسینا دیققت
اؤدک:

من روزی-ازلدن دئمیشم: - انجومنم من،

گر دؤیسه لر، اؤلدورسه لر ده اینجیمرم من،

سؤز وئرمم اغیاره، مگر مؤحتشمم من؟

میلت یولونا اؤلمه یه حاضر کفنم من.¹²

وطن، یورد حسرتی، هموطنلری نین آجیناجاقلی طالعیینی دوشونمک،
تاپدالانمیش حقوقلارینی جسارتله مودافییه ائتمک ب.عباسزاده نین بو دؤور
یارادیجیلیغی نین باش، آپاریجی خطینی تشکیل ائتدی. " مشروطه " ، "
ایرانلیلارین ناله سی " ، " کئچر گندر " ، " گوزون آیدین " ، " هر یانا
باخیرام " و س. بو کیمی شعرلرده خالقین، اؤلکه نین عومومی مدنی-
سیاسی وضعیتینی رئال شکیلده، ساتیریکی و یوموریستیک بویالارلاعکس
ائتدیریلیر. " بیله مم نه گوناھ ائتمیشیک، ای قادری-قهار " میصراعسی ایله
باشلانان " ایرانلیلارین ناله سی " شعرى بو جهتدن مازاق دوغورور. شعرده
اوخوبوروق:

میلت ییغیلیب ممدعلینی آتدی قیراغا،

کئچدی قولو قوووتلیرلرین امری قاباغا،

تسلیم اولونوب تختی-عدالت بیر اوشاغا،

باشدا اوتورانلار هامیسی دوشدو آیاغا،

ایش ترسینه دوشدو، بوتون عالم دیشیلدی،

قانون پوزولوب، وضعی-ویلایت دیشیلدی.¹³

وطن، عایله-اشاق حسرتی ایله قلبی آلیشیب-یانان، دیدرگین حیاتی
 یاشایاراق هامباللیق، اکینچیلیک، بیچینچیلیک، چوبانلیق، فهله لیک ائدن
 گونئی زحمتکشلری نین آرزو و ایستکلی، آجی فریادلاری ب.عباسزاده
 ساتیراسی نین باشلیجا موضوعولاری سیراسیندا اؤزونه یئر آلیر و اونون "
 ساتیراسی موضوعولاریندان، مطلبدن، ایدئیدان آسیلی اولاراق بعضا
 گولوشدن گۆز یاشینا، آجی قهقهه لردن اینیلتی و سیزیلتیا کئچیر "¹⁴.

" مشروطه " آدلی شعرینده " هر یئرده مئیوه سی شیرین اولان بو
 آغاجین، یعنی مشروطه نین مئیوه لری نین هله کال، یئتیشمه میش
 اولدوغونا ایشاره ائدن شاعیر میلتین هله ده " شاهسئون، کۆهنپرست "
 اولماسیندان، " قیرخیقباش، قیرمیزساققال " ،لیلارین میلته خیانت
 ائتمگیندن آجی-آجی شیکایتله نیر و دئییر:

دجال دا ائدیر جومله ایشه ایندی دخالت،

قانون آدی دیلدره، فقط قالدی، دادش جان،

تبریزده موجهیدلره فرمان وئرن ایندی،

هاشیمدی، باقردی، نه قیریشمالدی، دادش جان.

ایراند بو گون طالیی-مشروطه یی-کامیل،

بیر شاهی، موجللدی و شاپشالیدی، دادش جان.¹⁵

شعرده آجی کینایه ایله یاناشی مشروطه دؤورونده اینقیلاپچیلار قارشى فال موباریزه آپاران ایران شاهزاده سى موجللوس-سولتانین و واختیله مممه دهلی شاهین تربیه چیسى اولان، مشروطه حرکاتى دؤورونده اونا مصلحتلر وئرن چار اوروسونون پولکونیکى شاپشالا دا ایرونیالی بیر مونسیت بیلدیریلیمیشدیر.

"شاهین گلمه سى مونسیتی ایله " آدلی ساتیریک شعرینده " دئمه مشروطه، بیزه گلمه کلک، نه قانیرسان اونو سن، آى پزونک " ، - میصرعاعلاری ایله محمد علی شاهی تنقید اوبیئکتی کیمی سئچن ب.عباسزاده 1910-جو ایلده یازدیغی " سوپهدار " شعرینده اوللر اؤزونو مشروطه طرفدارى کیمی گؤسترن، حاکیمیتده یوکسک وظیفه توتاندان سونرا مشروطه یه خیانت ائدن و ستارخانین قتلى اوچون پلان ترتیب ائدن سوپهدارین ایچ اوزونو اوخوجولارا گؤستره رک یازیردی:

آز وور وطنی بیر-بیره عار ایله، سوپهدار،

خوشدور کیشیده غیرت و ناموس اول، هم عار،

سند، دئه گؤروم، بو صیفتین هانسی بیرى وار.¹⁶

شعرلرینی " مشوف " لقبی ایله یازان میرزه جاببار تبریزده مشروطی نین
قلبه سی موناسییتیله یازدیغی پوئتیک اثرلریندن بیرینده یازیردی:

شوکر لیللاه، یئنه سنگرده دی میلته، یئنه آماده یی-جنگ،

یئنه سردار ایله سالار گلیر الدهه توفنگ.

گلین، ای اهلی-خیابان، دوزولک رزمه گئدک،

ووروشاق عزم ایله، خسمه ایله یک عرصه نی تنگ.

سن گئت، ای دوشمنی-نادان، اؤزون اؤز قبرووی قاز،

میلته ظولم ائله ییبسن، گئت اؤلوم حؤکمووو یاز.

تبریزه توپ آتانین تورپاق آتیلدی گؤزون،

میلته آغ اولان هئچ واخت جاوابسیز قالماز.¹⁷

گونئی آذربایجاندا 20- عصرین اوللرینده باش وئرمیش مشروطه حرکاتی
دؤورونده اینقیلابی-اجتماعی فعالیتی و ادبی یارادیجیلیغی ایله دیققتی جلب
ائدن، میلی-آزادلیق موجادیله سینده دؤنمز موقعیی و حئیرت آمیز جسارتی
ایله سئچیلن قلم صاحیبلریندن بیرى ده سعید سلماسیدیر. ایییرمی ایکی
ایللیک چوخ قیسا و لاکین شرفلی عؤمرومون بوتون شعورلو، یاددا قالان
ایللرینی خالقى نین اوینیش، دیرچه لیش و آزادلیغی یولوندا شام کیمی
اریدن:

مقسودیمیز خیلاصی-وطندیر، وطن، وطن،

اوغروندا حاضیریق کی، ائدک بذلی-جانی-تن¹⁸،

دئیہ مسلک و مرامینی آچیق شکیلده بیان ائدن سعید سلماسی
یارادیجیلیغی ایله شخصیتی هماهنگ اولان نادیر شخصیتلردندیر.

1907-جی ایلدن باشلایاراق س.سلماسی نین ایضاسی مطبوعات صفه
لرینده گؤرونمه یه باشلاییر، باکیدا چیخان " ایرشاد " ، " فیوضات " ،
اورمییدا چیخان " فریاد " کیمی مطبوع اورقانلاردا اونون کسکین ادبی و
پوبلیسیستیک اثرلری بیر-بیری نین آردینجا چاپ اولونور.

ایرتیجا قوووه لری تبریزده میللی-آزادلیق مباریزه سینه انگل اولوب
پوزوجولوق فعالیتینه باشلایاندا قهرمان آذربایجان خالقى نین مباریزه دن
قالیب چیخاجاغینا امین اولان گنج شاعیر " ایرشاد " قرئتینده "
موستبیدلره " آدلی چوخ کسکین بیر شعر چاپ ائتدیریر. اوزونو تبریزی قان
ایچینده بوغماق ایسته ین ایرتیجاچی قوووه لره توتاراق اونلاری ایتتیحام
ائدن شاعیر جوشقون روح و درین بیر ایناملا یازیر:

مستبیدان، یئنه سدد اولماییب راهیمیزه،

چونکی یوخ طاقتینیز پنجه یی-جنگاهیمیزه.

قان ایله سؤنمیه جک شؤلنن حریت،

بیل کی، قرق ایلیه جک ظالیمی خونی-میلت...

مستبیدلر، سیزه بیر سیللیئی-تادیب ووراریز،

اینتیقام آلماغ ديوانی-عدالت قوراریز.¹⁹

یارادیجیلیق اوسلوبو اعتیباری ایله رومانتیک اولوب داها چوخ م.هادیه یاخینلاشان س.سلماسی پوئزییاسی نین اساس ایدئیا ایستیقامتینی آزادلیغا و حریتیه چاغیریش مئیللری تشکیل ائدیر. قالان بوتون شاعیرانه حیسلر، هیجانلار بو باش، ازلی و ابدی موضوعو اطرافیندا جریان ائدیر. ایلک شعرلری نین بیرینده خالقى نین اینقیلابی موباریزه سیندن ایلهام آلان، اونون خوشبخت صاباحینی آزادلیق اوغروندا چارپیشمالاردا گۆرن گنج شاعیر یازیردی:

شاد اولور دیل گۆرونجه میلیمین،

بیر بؤلوک معرفتله احرارین.

قطع ائدیرلر قلمله ریشه سینی،

شجری-ظولم اولان معلاین.²⁰

س.سلماسی جوشقون تبعه مالیک تربیون شاعیر ایدی. خطابلار، حیس و هیجانلاری نین پافوسلو طرزده ایفاده سی، حیات حادیثه لرینه آییق موناسیبت، رومانتیزمین خاص اولان موجرد ایفاده لردن ایستیفاده، یئری گلدیکده مووازیئتدن چیخینجایا قدر هیجانلارنا اونون لیریکاسینا خاص اولان

باشلیجا کئیفیتلردندیر. شخصیتمی کیمی یارادیجیلیغی دا هر جور ریلاردان اوزاق اولان شاعیر اینامیندا دا، آلدانیشلاریندا دا صمیمیدیر. او، نیفرتینی ده، محبتینی ده آچیق شکیلده ائلان ائتمکدن چکینمیر. طولم و ایستیبدا قارشی آچیق پروتست کیمی سسلنن "خیالی-منفور" شعرینده شاعیر یازیر:

چکیل حیاتیتمی تدهیش ائدن خیال، چکیل!

مودام نیفرته باعث او حالی-طنازین.

چکیل ده قیلما منه شوخی-مشریانه نیگاه،

ثباتی-عزمیمی قیرماز او چئشمی-طنازین.²¹

باشقا رومانیکلر، خصوصیه م.هادی وع.صحت کیمی زمانه دن شیکایت و گله جگه اومید س.سلماسی پوئزییاسیندا دا مهم یئر توتور. او، شعرلرینده جانلی حیات لؤوحه لری، " اوخوجونون خیالیندا سیلینمز ایزلر بوراخان منظره لر یاراداراق 22 " اونو اینانديرماغا چالیشیر کی، گله جک داها گؤزل، داها پارلاق اولاجاقدير. ان ماراقلیسی اودور کی، او، بو قبیلدن اولان فیکیرلرینی داها چوخ طبیعت تصویرلری فونوندا تقدیم ائتمه یه چالیشیر، طبیعتی اینسانلا وحدتده گؤتوره رک طبیعتده باش وئرن دییشیکلیکلرین اینسانلارین دا طالعیینده باش وئره جگی قناعتینه گلیر. س.سلماسی نین شعرلری نین بیرینده اوخوبوروق:

... طبیعتین بو گؤزل بی نظیر تابلوسونا

باخیشلارینداکی معنادا موبهمیت وار.

بو تابلونون، گۆزه لیم، روحو لباب خاموش،

بیر ایبتیسام ایله آچماقلا ووصلته آغوش.

فقط نئیچین منی ائتمز بو لؤوحه ده دپلشاد؟

فدایی-مسلکیم اولموش حیاتی-ایستیقبال.²³

س.سلماسی لیریک شاعیر ایدی و اونون لیریک قهرمانی خیالپرور اولسا دا،
خیاللاری هاراداسا رئال حقیقته باغلانیردی. او، قارانیلقلارین قنیمی، نورلو،
آیدین صاباحلارا اومید گؤزو ایله باخان و گله جگه اومید باغلایان بیر
اوبرازدیر. شاعیر لیریک قهرمانی نین ایدئالینی بو شکیلده بیان ائدیر:

سئومم خیال و وهمه دونانمیش لیالی من،

قوووت گلیر خیالیمه انواری-صوبحدن.

ردای-موحیطدیر منی آسوده روح ائدن،

سئودایی-مورادیمی یاد ایلر آغلارام.²⁴

افسوسلار اولسون کی، آمانسیز طالع بو تپه دن-دیرناغا قدر آزادلیق تشنه
سی اولان ایستعدادلی قلم اهلی نین یارادیجیلیق ایمکانلاری نین هئچ
اولماسا قیسمن ده اولسا آچیلماسینا ایمکان وئرمه میش، بو آزمیش کیمی،

ادبی ایرٹی نین موعین قیسمی ده ایتیپ-باتمیش، بو گونوموزه قدر گلیب چاتمیشدیر.

آز، یارادیجی آدام اوچون لاپ آز، قیغیلجیم عؤمرو یاشاسا دا، موعاصیرلری اونون بؤیوکلوگونو درک ائده رک قییمتلندیرمیش، آذربایجان میلی رومانتیزمی نین اساسینی قویانلاردان بیر، گؤرکملی موتفکیر شاعیریمیز محمد هادی س.سلماسی نین هنج وخت یاددان چیخمایاجاق بیر شخصیت اولدوغونو بیلدیرمیش، اونون واختسیز شهید اولماسی خبرینی ائشیدن سونرا اورگی یانا-یانا یازمیشدی:

نامینی احیا اوچون میلّت تیکر بیر آبیده،

نقش اولونموش نامی-پاکین خاطیراتی-میلته.²⁵

مشروطه دؤورو ادبیاتی نین عومومی منظره سی، گونئی آذربایجاندا یارانان شیفاهی و یازیلی ادبی آبیده لر تصدیق ائدیر کی، بو ایلترین ادبی سؤزو خالقین باغیرندان قوپان سؤزلر اولموش، ادبیات زامانلا نفس آلمیشدیر. بو دؤورده یارانان ادبیات اؤزوندن سونراکی ادبی پروسئسه ده تاثیرسیز قالمامیش، میلی شوورون تشککولونده مهم رول اوینامیشدیر.

" مشروطه اینقیلابی - 100 " بین الخالق علمی کونفرانسی نین

ماتریاللاری، باکی - 2005-جی ایل، صه. 212-226

قایناق:

¹C.Mücirî.Məşrutə dövrü ədəbiyyatı, XX əsr Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatında demokratik ideyalar – 1900-1985-ci illər, Məqalələr məcmuəsi, Bakı- Elm – 1990, səh. 34-40

²Hacı Rza Sərraf. Divan, Təbriz, 1331 (1912), səh. 75.

³Hacı Rza Sərraf. Divan, Təbriz, 1331 (1912), səh. 75.

⁴Yenə orada, səh.75.

⁵Yenə orada, səh.76.

⁶M.İbrahimov. Dur, vəqfi səhərdir (Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatı antologiyası, II cild, “ЕЛМ” nəşriyyatı, Bakı – 1983 kitabından), səh. 20

⁷Orada, səh. 96.

⁸Orada, səh. 96.

⁹Şeir C.Mücirinin adı yuxarıda qeyd olunan əsərindən götürülüb, səh.44

¹⁰B.Hüseynov. XX əsr fars şeirində ənənə və novatorluq “Elm” nəşriyyatı, Bakı, 1975, səh. 57-58.

¹¹M.Hadi. Seçilmiş əsərləri, I cild, “Elm” nəşriyyatı, Bakı, 1978, səh. 404-405.

¹²Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatı antologiyası, II cild, “Elm” nəşriyyatı, Bakı, 1983, səh. 101.

¹³Yenə orada, səh. 100.

¹⁴Mir Cəlal, F. Hüseynov. XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı, “Maarif” nəşriyyatı, Bakı-1982, səh. 228

¹⁵CAƏA, II cild, “Elm” nəşriyyatı, Bakı-1983, səh. 99-100.

¹⁶B.Abbaszadə. Seçilmiş əsərləri, Bakı-1964, səh.33.

¹⁷Sitat C.Mücirinin “Məşrutə dövrü ədəbiyyatı (1901-1917)”adlı məqaləsindədir. Bax. “XX əsr Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatında demokratik ideyalar (1900-1985)-ci illər” kitabı, Bakı, “Elm”, 1990 səh.45.

¹⁸“Fəryad” qəzeti, 3 sentyabr 1907, № 21¹⁹“Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti, 3 aprel 1987, № 14.

²⁰“Füyuzat” jurnalı, 24 mart 1907, № 13, səh. 207.

²¹“Füyuzat” jurnalı, 23 iyun 1907, № 20, səh. 316.

²².C.Xəndan. Ədəbiyyatımızın dünəni və bu günü, Yazıçı, Bakı, 1980, s. 209.

²³ “Füyuzat” jurnalı, 15 avqust, 1907, №30, s. 414.

²⁴“Füyuzat” , jurnalı, 19 oktyabr 1907, № 30, s. 450.

²⁵ “Tərəqqi” qəzeti, 10 iyul 1909, № 145.

سعید سلماسی

گوئی آذربایجاندا 20-عصرین اوللرینده باش وئرمیش مشروطه حرکتی(1906-1911) دؤورونده اینقیلابی-اجتماعی فعالیت و ادبی یارادیجیلیغی ایله دیققتی جلب ائدن، میلی-آزادلیق موجادیله سینده دؤنمز

موقعی و حئیرتامیز جسارتی ایله سئچیلن قلم صاحیبلریندن بیری ده سعید سلماسیدیر. ایبیری ایکی ایللیک چوخ قیسا و لاکین شرفلی عؤمرومون بوتون شوورلو، یاددا قالان ایللرینی خالقن نین اوپانیش، دیرچه لیش و آزادلیغی یولوندا شام کیمی اریدن:

مقسودیمیز خیلاصی-وطندیر، وطن، وطن،

اوغروندا حاضیریق کی، ائدک بذلی-جانن-تن،

دئییه مسلک و مرامینی آچیق شکیلده بیان ائدن سید سلماسی یارادیجیلیغی ایله شخصیته همهانگ اولان نادیر شخصیتهلدندیر.

علی بی حسینزاده نین مشهور "سییاستی-فوروست" اثرینده "یئنی ایرانین بیر شاعیری-موجاهیدی، بیر موجاهیدی-نؤوجوانی" آدلاندیردیغی، مشروطه اینقیلابی و ادبیات تاریخیمیزده سید سلماسی کیمی تانینان شاعیرین اصل آدی آغابالادیر. آغابالا مشهدی خلیل اوغلو حاقوئردینیو (خلیلزاده) 1887-جی ایل مارت آیی نین 10-دا (هیجری-قمری تاریخی ایله 1303-جو ایل جمادی الآخر آیی نین 4-ده) دیلمقان شهرینده آنادان اولموشدور. کیچیک یاشلاریندا آتاسی مشهدی خلیل وفات ائتمیش و آناسی عظمت خانیمین حمایه سی آلتیندا یاشاپاراق مدرسه تحصیلی آلمیش، آنا دیلیندن باشقا عرب و فارس دیللرینی، شخصی مطالعیه سی سایه سینده حتّی روس دیلینی ده کیفایت قدر اؤیرنمیشدی. بیر چوخ هموطنلری کیمی س.سلماسی نین باباسی و آتاسی مشهدی خلیل کیشی ائویندن، ائیلیندن دیدرگین دوشه رک باکییا، نفت معدنلرینده فحله لیک

ائتمه یه گلمیش و اوزون مودت اورادا یاشایراق مال-مولک صاحیبی اولموشدولار. مشهدی خلیل اؤلندن سونرا مولکری باشقالاری طرفیندن غصب اولونموش، عایله سینه قایتاریلمامیشدی. اوشاقلیق و ایلک گنجلیک ایللری دیلمقاندا کئچن س.سلماسی 20- عصرین ایلک ایللرینده، اون بئش- اون آلتی یاشلاریندا ایکن باکییا گلمیش و آتا-باباسیندان قالاما املاکی گئری آماغا مووفق اولموشدو. او، بیر مودت باکیدا یاشایاندان سونرا آسیا و قربی آوروپانین بیر سیرا یئرلرینده اولموش و بو سیاحت اونون دونیاگؤروشونون فورمالاشماسیندا مهم رول اوینامیشدیر.

س.سلماسی اینقیلابی فعالیتیه 1905-جی ایلده باکیدا، " اوروجوو قارداشلاری " نشریاتیندا چالیشارکن باشلامیش، 1905-جی ایل بیرنجی روس اینقیلابی نین تاثیرى ايله باکیدا باش وئرمیش کوتلوی موباریزه لرین فعال ایشتیراکچیسى اولموشدور.

س.سلماسی 18-19 یاشلاریندا آنادان اولدوغو دیلمقان شهرینه قایتمیش، بیر قدر سونرا سلماسا کؤچرک اورادا یئنی اوصوللو مکتب آچمیش و " شفق " آدلی بیر قزئت تاسیس ائتمکله ادبی-سیاسی فعالیتیه باشلامیشدیر. او، بورادا میلی معنیاتدان محروم عنصرلرین هوجوملارینا معروض قالدیغیندان باشلادیغی شرفلی ایشی یاریمچیق قویوب تبریزه کؤچمه یه مجبور اولور. داها سونرا آتا-بابا مولکونو ساتاراق آوروپادان مطبه آوادانلیغی آلیب گتیریر و تبریزده " اومیدی-ترقی " آدلی بیر مطبه آچاراق فعالیتینی داها جوشقون بیر شکیلده داوام ائتدیریر. چوخ کئچمیر کی، او، تزه دن تعقیبلره معروض

قالیر، ائوینه باسقین اولونور و یاراتدیغی مطبه مورتجعله طرفیندن تار-مار ائدیلیر.

بو حادثه لردن سونرا س.سلماسی نین جیدی اینقیلابی فعالیت دؤورو باشلانیر. مشروطه حرکاتی عرفه سینده 19 نفرلیک موجهید کومیتة سی یارانیر کی، کومیتة نین ایشینده فعال ایشتیراک ائدنلردن بیرى ده س.سلماسی اولور. گیزلی فعالیت گؤسترن کومیتة نین اساس مقصدی اهالی آراسیندا تبلیغات ایشی آپارماقلا کوتله لری ایرتیجایا، شاهلیق رژیمینه قارشى مبارزه یه حاضرلاماقدان عیبارت اولدوغوندان، کومیتة عوضو کیمی گنج س.سلماسی تبلیغات آپارماق مقصدی ایله تئز-تئز دیلمقان، اورمی، سلماس. رشت و س. یئرلرده اولور. " اجتماعییون-عامییون " تشکیلاتی نین عوضولری و مرامنامه سی ایله یاخیندان تانیشلیق اونون ترققیپرور ضیالیلارلا یاخینلاشیب دوستلاشماسینا ایمکان یارادیر. سید سلماسی نین گؤرکملی معاریفچی و یازیچی، آذربایجاندا ایران میلی مجلسینه نوماینده سئچیلیمیش میرزه عبدالرحیم طالبیوولا تانیشلیغی دا بو ایللره تصادف ائدیر.

مشروطه حرکاتی نین گئنیش وسعت آلدیغی دؤورده س.سلماسی بیر موجهید اولاراق ستارخانین رهبرلیک ائتدیگی موجهیدلره قوشولور، بیر الینده سیلاح، بیر الینده قلم مورتجعله قارشى اولوم-دیریم ساواشینا آتیلیر. " فریاد "، " موکافات "، " شورایی-ایران " قزئتلرینده چاپ ائتدیردیگی دؤیوشکن روحلو شعرلری ایله موجهیدلری قله یه روحلاندیران شاعیر تبریزین مشق مئیدانیندا و تئلقرافخانادا تشکیل اولونموش ایزدیحمالی

میتینقلرده هیجانلی و آتشین نیتقلری ایله ایرتیجانی ایفشا ائدیر. 1908-
جی ایلین سون آیلاریندا ایرتیجاپرست میرهاشمین فیتواسی ایله تبریزین
دوه چی محله سینده س.سلماسییه قصد ائدیلمیر. آیاغیندان آغیر یارالانان
شاعیر بیر نچه گون تبریزده قالدیقدا سونرا دیلمقانا گئدیپ اورادا موعلیجه
اولونور. بوندان خبر توتان ماکو سرداری بؤیوک بیر دسته ایله دیلمقانا هوجوم
ائدیر. س.سلماسی نین تاسیس ائدیگی مکتب یاندریلیر، یارالی شاعیر چوخ
چتینلیکله موحاصیره دن چیخاراق وان ویلایتینه، اورادان ترابزون، نهایت
باکیا گلیب چیخیر.

بیر مودت باکیدا موعلیجه اولونان س.سلماسی یارالاری ساغالار-ساغالماز
یئنین تبریزه قایدیر، الینه سیلاح آلاق موهایدلره قوشولور. تخمینن بیر
آی سونرا، 24 فئورال 1909-جو ایله ماکو شهرى ایله خوی شهرى
آراسینداکی سعداباد چؤلونده، تاریخه " سعداباد موخاریبه سی " آدی ایله
دوشموش دؤیوشده قهرمانجاسینا شهید اولور.

س.سلماسی نین واختسیز اؤلومو هم گونئی، هم ده قوزئی وطنپرور
ضیالیلاری آراسیندا چوخ بؤیوک تاسسوفله قارشیلانیر، باکیدا بو موناسیبتله
بیر سیرا قزئتلرده معلوماتلار درج اولونور. " ترققی " قزئتی نین 1909-جو
ایل 4 مارت تاریخلی سایندا " سعداباد موخاریبه سی نین تفصیلی " آدی
یازیدا اوخوبوروق: " ایراندا ایندییه ده ک جؤوری-مظالیمی-ایستیبدادا
قوربان اولان حقیقی و جسور شهیدلرین اوللینجی جرگه یی-موباره کی نه
بیر تازه شهید واصل اولدو. او، کیم اول؟

افسوس، هزاران افسوس هامان بیچاره، هامان بدبخت، هامان ناکام اهل و عیالین، مولکو مالینی ترک ائدیب جانین وطنینه، خالقینا مردی-مردانه قوربان ائدن سید سلماسیدیر " .

" ترققی " قزتی همین ایلین مارت آیی نین 6-دا چیخان نؤوبتی نؤمره سینده سعید سلماسی نین آناسینا و مسلکداشلارینا باشساغلیغی وئرمکله برابر، اونو " ناطیقی-فرزانه " ، " شهیدی-راهی-حریت " ، " ادیبی-یئگانه " ، " هر ایکی دونیانین سعادتینی درک و شهادت جامینی نوش ائتمیش " ناکام گنج آدلاندیرمیش، اوخوجولاردان خواهیش ائتمیشدی کی، مرحوم حاقیندا بیلدیکلیرینی یازیب چاپ ائتدیرسینلر و یا چاپ اوچون " ترققی " قزتینه گؤندرسینلر.

س.سلماسی نین یاخین دوستو و مسلکداشی، گؤرکملی " موللا نصرالدینچی " شاعیر علیقولو قمگوسار قزتین چاغیریشینا سس وئره رک " شهیدی-مرحوم سعید سلماسی نین ترجمه ی-حالی " آدلی بیر مقاله یازاراق " ترققی " قزتینده درج ائتدیریر. س.سلماسی نین حیات و یارادیجیلیق یولو حاقیندا ایلک و ان مؤعتبر منبعلردن بیر ی اولان مقاله سینده ع.قمگوسار گنج شهید شاعیری بو جور خاراکتیریزه ائدیر: " ای تازه آچیلیمیش گول قۇنچه سی! نه تئز خزانه دۇندون... میلّتین اوغروندا صرفی-مال و جانین موضاییقه ائتمه دین. سن آخیرا قدر حریت یولوندا چالیشدین... ایرانین حریت تاریخی صفه لرینده سنین آدین الی ابد ثبت اولونوب قالاجاق، سنین پاک قانیندان حقیقی مواجهدلر عمله گلیب وطن دوشمنلریندن اینتیقام آلاجاقلار " .

سعید سلماسینی اورکدن سئون و اونون ادبیات عالمینه گلمه سینده موعین خیدمتلری اولان محمد هادی " ترققی " قزئتینده درج ائتدیردیگی " عصری-تجدد و ایکی قوووه " آدلی مقاله سینده اونو بؤیوک محبت و اثتیراملا یاد ائده رک بیلدیریدی کی، " نامی-پاکی خاطیراتی-میلته نقش اولونموش " بئله بیر شخصیتین خاطیره سینی ابدیلشدیرمک اوچون گنج-تئز میلتي اونا آبیده اوجالدا جاقدیر.

علی بی حسینزاده ایسه اوتوز بؤلمه دن عیبارت اولان " سیاستی-فوروست " اثری نین " شهیدی-آزادی سعید سلماسی نامینه ایتحاف اولونور " سؤزلری ایله باشلانان ایگیرمینجی بؤلمه سیندن باشلایاراق اثرین سونونا قدر بو و یا دیگر موناسیبتلره س. سلماسیدن بحث ائتمیش، ایرانین تاریخی، موعاصیر وضعیتی، آزادلیق، دؤولتچیلیک و س. بو کیمی پروبلملره باغلی ملاحظظه لرینی بیلدیرمک اوچون اوندان بیر اوبراز کیمی ایستیفاده ائتمیش، ایراندا جهالت اوجباتیندان ظولمون عرشه دیرنمه سینی اونون دلی ایله ایفشا ائتمیشدیر.

ایلك شعرلرینی باکیدا گؤرکملی موتفکیرلر علی بی حسینزاده نین رئاكتورلوغو ایله چاپ اولونان " فیوضات " ژورنالیندا و ه.اغاوغلونون رئاكتور اولدوغو " ایرشاد " قزئتینده چاپ ائتدیرن س. سلماسی تخمینن اوچ ایله یاخین داوام ائدن متبو فعالیتی دؤورونده آذربایجان و فارس دبللرینده اونلارلا شعر و پوبلیسیست یازیلارینی اوخوجولارین موهاکیمه

سینه وئرمیشدیر. 1907-جی ایلدن باشلایاراق ایمضاسی مطبوعات صفه لرینده گؤرونمه یه باشلایان س.سلماسی آز بیر زامان عرضینده اوخوجولارین رغبتینی قازانمیش، " ایرشاد " و " فیوضات " لا یاناشی، اورمیادا چیخان " فریاد " قزئتینده ده کسکین ادبی و پوبلیسیستیک اثرلری بیر-بیری نین آردینجا چاپ اولونموشدور.

یارادیجیلیق اوسلوبو اعتیباری ایله روماننیک اولوب داها چوخ م.هادیه یاخینلاشان س.سلماسی پوئزییاسی نین اساس ایدئیا ایستیقمامتینی آزادلیغا و حریت چاغیریش مثیللری تشکیل اندیر. قالان بوتون شاعیرانه حیسلر، هیجانلار بو باش، ازه لی و ابدی موضوعو اطرافیندا جریان اندیر.

خاطرلاداق کی، س.سلماسی نین یارادیجیلیغا باشلادیغی ایللرده روسیادا باش وئرمیش بیرینجی روس اینقیلابی نین تاثیری ایله شرق اؤلکهلرینده، او جومله دن ایراندا دا آزادلیق حرکاتی باشلانمیش، خالق اؤز موقددراتینی حل ائتمک اوچون آياغا قالخمیشدی. بیر زامانلار شرقین ان آباد اؤلکه لریندن بیرى اولان ایران قاجارلار سولاله سی نین 19 عصرین اورتالاریندان اؤلکه یه رهبرلیک ائدن شاهلاری نین، خصوصیه ناصر الدین شاه، موففردالدین شاه و محمد علی شانین زامانیندا اولکی شؤهرتینی ایتیرمیش، خارجی کاریتالدان آسلیلیق اؤلکهنی گؤز گؤره سی فلاکته آپارماقدا ایدی. مطبوعاتین، مکتب و صحیه اوجاقلاری نین، سنای موسسیسه لری نین حددن زیاده آزلیغی و اولانلارین دا زامانلا آياقلاشا بیلمه مه سی بوتون ایرانین، او جومله دن ایرانین ترکیب حیصه سی اولان آذربایجانین دا قارایاراسینا چئوریلیمیشدی کی، بو یارانى تشریه ائتمک، تعجیلی آرادان

قالدیرماق، اصلینده، زامانین طلبی ایدی. جهالت و عطالتین آغوشوندا مورگو دؤین مملکتین حالی مورتققی فیکیرلی ضیالیلاری، خصوصیه ده آمریکا و قریب آوروپا اوصولی-ایداره سینه، مدنیت و تحصیل سیستمینه آز-چوخ بلد اولانلاری قطعیین قانع ائتمیردی و اولار چپخیش یولونو، چوخ حاقلی اولاراق اینقیلابلاردا، سیستمین دیشیلمه سینده گؤروردولر. داها چوخ باکی اجتماعی-سیاسی و ادبی موحیطینده فورمالاشان سعید سلماسی ده بو قبیلدن، یئنی یتیشمکده اولان ضیالیلاردان، الی قلملیردن بیر ایدی کی، اونون دا عقیده سینه گۆره، اجتماعی قورولوشو دیشمگینجه هر هانسی بیر ترققی و تکاملدن دانیشماق سونو گؤرونمه ین بوش خیالدا باشقا بیر شئی دئییل.

ایلیک پوئتیک اثرلیرندن اولان و "فیوضات" مجموعه سی نین 13-جو نؤمره سینده چیخان "تحسور" شعریندن گؤرونور کی، س.سلماسینی یازماغا، دوشونجه لرینی خالقلا پایلاشماغا وادار ائدن میلتن و مملکتین دوشدویو آجیناجاقلی وضعیت اولموشدور. جمعی سککیز میصراعدا عبارت :

گلیر گوشه دادی-ایستیمداد،

هر طرفدن هوایی-ایستیبداد،

میصراعلاری ایله باشلانان، آلتیندا "سعید سلماسی" ایضاسی قویولموش شعرینده مؤلیف بیلدیریر کی، هر طرفدن - یئردن و گۆیدن قولغا ایستیبداددان جانا دویموشلارین ایمداد سسی گلیر. بو داد و فریاد

سسلری میلتن جیسمینی محو اندیر، روحونو زهرلندییر. جمعیته
 حؤکمفرما اولان نیفاق، کین-کودورت شادلیغی، سئوینجی محو ائتمه یه
 آماداده دیر. داها سونرا گنج شاعیر بیلدییر کی، اگر میلتن آزادلیقسئور،
 معرفتلی آدمالاری ظولم آغاجی اولان ملونلوعون کؤکونو قلمله یئر اوزوندن
 قازیب چیخارا بیلسه لر، منیم ده کؤنلوم شاد اولار.

بو کیچیک شعر مطبوعات و صنعت عالمینده ایلك آدیملارینی آتان 20
 یاشلی بیر گنجین میلتن بو گونوندن اؤترو نه قدر هیجان کئچیردیگینی
 گؤستمکله یاناشی، گله جگینه ده بؤیوک اومیدلرله باخدیغینی تصدیقله ییر.

شاعیر قئید اندیر کی، ایستیداد، ظولم، نیفاق و ایستیئمار میلتي ذلیل
 گونه سالسا دا، اومیدسیرلییه قاپیلماق اولماز، چونکی میلتي آرتیق دوننکی
 فاغیر، حقوق و آزادلیغین نه اولدوغونو آنلامایان میلتي دئییل. او، قفلت
 یوخوسوندان اویانمیش، هامیسی اولماسا دا، بیر حیصه سی حقوق و حریتی
 طلب ائتمکده دیر. محض بونلاری دویان، خالق نین اینقیلابی موباریزه
 سیندن ایلهام آلان، اونون خوشبخت صاباحینی آزادلیق اوغروندا
 چارپیشمالاردا گؤرن گنج شاعیر یازیردی:

شاد اولور دیل گؤرونجه میلتي نین،

بیر بؤلوک معرفتلی احرارین.

قطع اندرلر قلمله ریشه سینی،

شچری-ظولم اولان معلا نین.

" شجری-ظولم اولان ملای نین " - ظولم آغاجی اولان معلولارین کؤکونون محض موباریزه نتیجه سینده کسילה جگینه بؤیوک اومیدلر بسله ین گنج شاعیر حساب ائدیردی کی، آزادلیق اوغروندا اولوم-دیریم ساواشینا قالخان خالقین عزم و ایراده سینی قیرماغا هئچ نیین و هئچ کیمین گوجو چاتماز. بو اینامین نتیجه سی اولاراق ایرتیجا قوووه لری تبریزده میلی آزادلیق موباریزه سینه انگل اولوب پوزوجولوق فعالیتینه باشلایاندا قهرمان آذربایجان خالق ی نین موباریزه دن قالب چیخاجاغینا امین اولان شاعیر "

ایرشاد " قزئتینده " موستبیدلره " آدلی چوخ کسکین بیر شعر چاپ ائدییر. اوزونو تبریزی قان ایچینده بوغماق ایسته ین ایرتیجای قوووه لره توتاراق اونلاری ایتیحام ائدن شاعیر جوشقون روح و درین بیر ایناملا یازیر:

موستبیدان، یئنه سدد اولماییب راهیمیزه،

چونکی یوخ طاقتینیز پنجه یی-جنگاهیمیزه.

قان ایله سؤنمه جک شعؤلنن حریت،

بیل کی، قرق ایلیه جک ظالیمی خونی-میلت...

موستبیدلر، سیزه بیر سیللئی-تادیب ووراریز،

اینتیقام آلماغا دیوانی-عدالت قوراریز.

س.سلماسی جوشقون تعبه مالیک تربیون شاعیر ایدی. خطابلار، حیس و هیجانلاری نین پافوسلو طرزده ایفاده سی، حیات حادیثه لرینه آییق

موناسیبت، رومانتیزمه خاص اولان موجررد ایفاده لردن ایستیفاده، یئری گلدیکده مووازینندن چیخینجایا قدر هیجانلانا اونون لیریکاسینی شرطلندیرن باشلیجا کئیفیتلردندیر. شخصییتی کیمی یارادیجیلیغا هر جور ریبالاردان اوزاق اولان شاعیر اینامیندا دا، آلدانیشلاریندا دا صمیمیدیر. او، نیفرتینی ده، محبتینی ده آچیق شکیلده ائلان ائتمکدن چکینمیر.

ظولم و ایستیدادا قارشی آچیق پروتست، آزادلیق اوغروندا موباریزه یه چاغیریش کیمی سسلنن و یازیلدیغی زامانلاردا تبریز اینقیلاپچیلاری نین دیلی نین ازبری اولان " آمالی-وطن " شعر یوخاریدا دندیکلریمیزی عیانی شکیلده تصدیق ائدیر. بیر فردین دئیل، عومومیتله مشروطه اینقیلابی نین ایشتیراکچیلاری نین آرزو و مرامینی عکس ائتدیرن اثرده شاعیر یازیر:

آمالیمیز، افکاریمیز ایقبالی-وطندیر،

سرحد بیزه، قعله بیزه خاکی-وطندیر،

داوا گونو یئکسر گؤرونن قانلی کفندیر،

ایرانلیلاریق، جان وئرین نام آلیریق بیز،

داوادا شهادتله هامی کام آلیریق بیز.

قان ایله قیلینجدیر گؤرونن بایراغیمیزدا،

جان قورخوسو یوخدور دیلیمیزده، جانیمیزدا،

هر گوشه ده بیر شیر یاتیپ تورپاغیمیزدا،

ایرانلیلاریق، جان وئربین نام آلیریق بیز،

داوادا شهادتله هامی کام آلیریق بیز.

19 عصرین بؤیوک تورک عوثمانلی شاعیری نامیق کامالین " عوثمانلیلاریق، جان وئربین نام آلیریز بیز " شعرى نین تاثیرى ایله یازیلیمیش بو ایکی بندلیک شعرده شاعیر ائلان اندیر کی، مقصدیمیز شخصی سعادت دئییل. موباریزه مئیدانینا آتیلماغیمیزین سببی " هر گوشه سینده شیر یاتان تورپاغیمیزین " آغلار گونده اولماسیدیر. قانیمیز، جانیمیز باهاسینا اولسا دا، میلّت و مملکتیمیزین اؤزگورلوگونو قازاناجاق، ایرانین اولکی شۆهرتینی قایتاراجاق. ایمكان وئرمیک کی، ظولم و سیتّم صحنه سینّه چئوریلیمیش وطنیمیز داخیلی ایرتیجانین و اونلارا هاوادارلیق ائدن خاریجیلرین، ایمپئریالیست دؤولتلرین موداخیله سی ایله تار-مار اندیسین.

مرامینی اوستادی محمد هادی کیمی آچیق شکیلده اورتایا قویان، اونو هر آن یاخالایا بیله جک تهلوکه دن قطعیین چکینمه ین شاعیر عمل دوستلارینی تاریخین درس لریندن درس آلماغا چاغیریر و بیلدیریر کی، آزادلیغی قازانماق اوچون سؤز یوخ، عمل قهرمانی اولماق لازیمدیر. آزادلیق کیمسه یه نه پای، نه ده موکافات(اودول) کیمی وئریلمیر. اونو قازانماق

اوچون بوتون شخصی حاق-حسابلار کنار قویولمالی، یالنیز میلتن و مملکتین منافعیینه اویغون حرکت ائدیلمه لیدیر.

شاعیرین فیکرینجه، مظلوملوق، ظولمه بویون آیه رک یاشامقدان شرفلی اؤلوم یاخشیدیر. اودور کی، شعرلری نین بیرینده یازیر:

گل دینله، وطن عاشیقی، محزونلاری بیر آن،

رنجبرلری، بو تورپاغا وورغونلاری بیر آن،

گل دینله، شهیدلر مزاریندان گۆیه قالخان

فریادی کی، سؤیلر کسین باشلا شهید جان:

غئیرتلی وطن ارلری، قالخین، ائدین عوصیان،

عوصیان، یا دا اؤلمک داها خوش، شانلی هوسدیر.

س.سلماسی نین " فیوضات " ژورنالیندا چیخان " ایمتاحانی-ادبی. ائتمه ایصرار " شعرى ایلک باخیشدا محبت موضوعولو شعر تاثیرى باغیشلاسا دا، اصلینده اجتماعی مضمون داشیییر. اوچ بندلیک و هر بندى آلتى میصراعدان عیبارت اولان بو شعرده معشوقونا اوز توتان شاعیر بیلدیریر کی، سن ایصرار ائتسن ده، گنجلیک خاطیره لریمی سنه سؤیله یه بیلرم. بونون سببى اودور کی، ایستمیرم اذیتلرله دولو عؤمرومون باهاریندان خبردار اولاسان. اگر کئچنلردن، بو واختا قدرکی عؤمرومده نه لر چکدیگیمدن آگاه اولسان، گومان کی، او " عؤمرى-مؤحنتدن " قلبینه غم و المر تۆکولر. اونا گۆره ده:

ایستتم بن، آچیلما سین، قالسین،

او سیاه پرده تا ابد مستور.

شعرین ایکینچی بندینده شاعیر بیدیریر کی، گنجلیگیم فلاکت توفانلارینا
توش اولدو. گۆردویوم صدمه و سیتیم گنج عؤمرومون خارا بازارا چئوریلمه
سینه سبب اولدو. اونا گۆره ده، مصلحتدیر کی، عؤمرومون او صحنه لری سنه
مجهول قالسین. ایستیمیر کی، چکدیکلریمی بیلندن سونرا منه آجیاسان.
داها سونرا شاعیر یازیر:

ائتمه ایصرار، ای ملک سیما،

شیمدی یوخدور دیلینده حوزنی-الم!

شاعیر بیدیریر کی، سنه مجهول اولان حیاتیمدان خبردار اولسان، حوزن و
المر قلبینه یول تاپار کی، بونا دا من راضی دئییلیم، طبعی کی، بورادا
صُحبت داها چوخ مملکتین حیاتیندا باش وئرلردن گئدیر کی، جمعیتین
بیر عوضو اولان شاعیر محض اجتماعی بلالاردان قورتولماق اوچون مباریزه
مئیدانینا آتیلیمیشدی.

س.سلماسی نین "خیالی-منفور" شعرى کلاسیک شرق شعرى نین
کانونلارینا او قدر ده اوغون اولمایان، اینگیلیس سوننتی فورماسیندا
یازلمیشدیر. دؤرد بندلیک – ایلک ایکى بندى دؤرد میصراعلیق، سونراکی
بندلری ایسه هر بیرى اوچ میصراعدان عیبارت اولان بو شعره چوشقون بیر
روح حاکیمدیر.

چکیل، حیاتی می تدهیش ائدن خیال، چکیل!

مودام نیفرته باعث او حالی-طنازین.

چکیل ده قیلما منه شوخ موشریبانه نیگاه،

ثباتی-عزمیمی قیرماز او چشمی-قممازین،

بندی ایله باشلانان اثرینده شاعیر حیاتی می " تدهیش ائدن " - دهشته سالان خیالدان، گۆزه لین صورتیندن طلب ائدیر کی، اونون حیاتیندان چکیل سین، اونو ناراحت ائلمه سین. او، " خیالی-منفور " آدلاندیردیگی بو اوبرازا بیلدیریر کی، ایندی سنین ائدیگین ناز-قمزه منیم عزمیمی قیرا بیلمز. آند ایچسن ده، خئیری یوخدور، چونکی سن عهدینه صادق اولمادیغین کیمی، وئردیگین سۆزه ده ده بوتؤو دئییل سن. یادیندادیرمی، آی آغاجلارین آراسیندان قوروبه ائنن واخت آلمالیق دئییلن یئرده اوتورموشدوق، الیمدن یاپیشمیشدین، سحره آز قالسا دا، آیریلماق ایستمیردیک و منه دادلی-دادلی وعدلر وئیردین. افسوس کی، وئردیگین شیرین وعدلرین هامیسی سونرا زهیرمار اولدو. چوخ کئچمه دن آنلادیم کی: " شو سۆزلر آه، یالانمیش، بو بیر جینایتدیر " ، اونا گۆره ده:

چکیل، چکیل! بنی آلداتما! ایستمم مطلق!

خیالا: - دانیشما، سوس، سنه احتیاجیم یوخدور، - دئییه تپینن

شاعیر قئید ائدیر کی، بیر واختلار سن دئیردین کی، بشریتین صبری، صبر

ائتمه سی خوشبختلیکیدیر. بلکه، او واختلار سنه اینانیردیم، ایندیه
دندیکلرینی بوش، اویدورما و خیانت حساب ائدیرم.

بورادا آچیق شکیلده دئمه سه ده، آشکار صورتده سزلییر کی،
گنج شاعیر صبر و " آلهها توکل " فلسفه سینی ردد ائده رک " حاقینی
آنچاق موبارزه ایله اده ائده بیلرسن " حقیقتینه ایناندیغینی بیان ائدیر.

س.سلماسینین " فارسجا ایلیک سوننه " آدلاندیردینی اثری فورماسی و
حجمی اعتباری ایله " خیالی-منفور " شعر ایله عئینیت تشکیل ائدیر.
بو شعر اجتماعی موضوعدادیر.

" قورخما! بو هیجان و ایضطیراب ندر؟ " میصرعسی ایله
باشلانان شعرده گنج شاعیر سوروشور کی، قلبیمن قوپان آه آتشلری نین،
گؤز یاشلاریم و فغانلاریمین ندن اؤترو، نین خاطیرینه اولدوغونو
بیلیرسنمی؟ چمنه طرف گئدیپ مست گؤز ایله بنؤوشه و ریحانلارین عطیرنه
باتماغا نه قراریم، نه صبریم قالماییب. منی باشا دوشمورسنسه، یا سن منیم
اجدادلاریمدان بیخبرسن، یا دا سنین وطن محبتی دئییلن بیر آنلاییشدان
خبرین یوخدور. منی تانیماق ایسته سن بو نیشانلا تانی: - من نجیب و اصل
ایسلام عیرقیندنم، یعنی موسلمانام و من تورپاغیندا گؤهرلر اولان ایرانین
پاک تورپاغیندانام.

باشقا رومانیکلر، خصوصیه م.هادی و آ.صحت کیمی زمانه دن شیکایت و
گله جگه اومید س.سلماسی پوئزیاسیندا دا مهم یئر توتور. او، شعرلرینده
جانلی حیات لؤوحه لری، اوخوجونون خیالیندا سیلینمز ایزلر بوراخان منظره

لر یاراداراق، اونا ایناندرماغا چالیشیر کی، گله جک داها گۆزل، داها پارلاق اولاجاقدیر. ان ماراقلیسی اودور کی، او، بو قییلدن اولان فیکیرلرینی داها چوخ طبیعت تصویرلری فونوندا تقدیم ائتمه یه چالیشیر، طبیعتی اینسانلا وحدتده گۆتوره رک طبیعتده باش وئرن دیشیکلیکلرین اینسانلارین دا طالعیینده باش وئره جگی قناعتینه گلیر. شاعیرین " لیالی-اضطرار " شعرى ده بو قییلدن اولان اثرلردندير و دؤرد بنددن عیبارت اولان بو شعر ده فورماسینا گۆره سونئتدير. شعرین ایلک میصراعسیندا شاعیر اوخوجوسونا بئله بیر سواللا موراجیعت ائدیر:

بیلیرسنمی نه سببدير شو ایفتیراقی-ایمه؟

داغینیق، اونا درد و اذیت وئرن خیالینا سبب اولانلار باره ده دوشونمه مگی اوخوجوسونا مصلحت بیلن شاعیر ندن بو قدر ایضطیرابلی اولماسنی اؤزو اونا آنلادیر و بیلدیریر کی، منی بو قدر پریشقنلیغا دوچار ائدن جانلارینی وطنین حریتی یولوندا فدا ائدنلرین عاقیبتی، وطنین عرشه دیرنن فریادیدير. اونا گۆره ده طبیعتین هئچ بیر گۆزلیگی منیم کۆنلومو سئویندیره بیلمز. من او واخت سئوینرم کی، جانلارینی وطنین آزادلیغی اوغروندا قوربان وئرنلرین آرزولاری حیاتا کئچسین.

شعرده اوخویوروق:

... طبیعتین بو گۆزل بی نظیر تابلوسونا

باخیشلارینداکی معنادا موبهمیت وار.

بو تابلونون، گۆزه لیم، روحو لباب خاموش،

بیر ایبتیسام ایله آچماقلا ووصلته آغوش.

فقط نئچین منی ائتمز بو لؤوحه ده دیشاد؟

فدایی-مسلمکیم اولموش حیاتی-ایستیقبال.

س. سلماسی نین " ایغیرار " آدلاندریغی (" خاطیرینه دیمه

") " آغلارام " ردیفلی دؤرد بندلیک اثری آرتیق اونون بیر شاعیر کیمی پوختلشدیگیندن خبر وئیر.

س.سلماسی لیریک شاعیر ایدی و اونون لیریک قهرمانی خیالپرور اولسا دا، خیاللاری هاراداسا رئال حقیقته باغلانیردی. اونون لیریک قهرمانی قارانیقلارین قنیمی، نورلو، آیدین صاباحلارا اومید گؤزو ایله باخان و گله جگه اومید باغلایان بیر اوبرازدیر. شاعیر لیریک قهرمانی نین ایدئالینی بو شکیلده بیان ائدیر:

سئومم خیال و وهمه دونانمیش لیالی من،

قووت گلیر خیالیمه انواری-صوبحدن.

ردای-موحیطدیر منی آسوده روح ائدن،

سئودایی-مورادامی یاد ایلر آغلارام.

الده ائده بیلدیگیمیز شعرلری نین تحلیلی گؤستریر کی، یارادیچیلیق اوسلوبو اعتباری ایله روماننیک اولان س.سلماسی نین پوئزییاسی نین اساس ایدئیا ایستیقمامتینی حریت و آزادلیغا چاغیریش مئیللری تشکیل ائدیر. بو فورما و مضمونجا رنگارنگ اولان اثرلر هم ده آرتیق اونون بیر سؤز و قلم صاحیبی کیمی یئتکینلشدیگینی تصدیقله مکده دیر.

موتخصیصلرین فیکرینجه، 1907-جی ایلین اورتالاریندا اورمییدا نشر اولونماغا باشلایان " فریاد " قزئی نین فعال امکداشلاریندان بیرى ده س.سلماسی اولموشدور. " فریاد " قزئی نین کومپلنکتی الیمیزده اولماغیندان ایندیلیک شاعیرین اورادا چاپ اولونموش شعرلری نین مضمونو، ایدئیا ایستیقمامتی و صنعتکارلیق مسئله لری باره ده اطرافلی معلومات وئرمک ایمکانیمیز خارجینده دیر. قزئی و اوراداکى ماتئریاللارلا بو و یا دیگر درجه ده تانیش اولان پروفئسسور جعفر خندانین یازدیغینا گؤره " او، بو قزئین صفحه لرینده اینقیلابی شعرلرینی چاپ ائتدیرمکله فعال بیر صورتده ایشتیراک ائدیر... " فریاد " قزئی صفحه لرینده یئنی دیل و اوسلوبدا یازیلیمیش و شوعاغر شکلینده قزئین موخته لیف نؤمره لری نین بیرینجی صفحه لرینده ایمضاسیز وئریلمیش وئتپرور شعرلره راست گلیریک کی، بونلارین چوخونون سید سلماسی طرفیندن یازیلدیغینی گومان ائتمک اولار . "

س.سلماسی اینتیلیاچی، ناطیق، شاعیر اولماقلا یاناشی هم ده کسکین قلمه مالیک اولان پولیسیست ایدی. " ایرشاد " قزئتینده بیر سیرا مقاله لری چاپ اولونموش س.سلماسی گونئی آذربایجاندا باش وئرمیش اجتماعی-سیاسی مباریزه لر و اونلارین ماهیتی باره ده آچیقلامالار وئریر، " آذربایجان پادشاهلاری " ادلی مقاله سینده یازیردی: " آذربایجاندا پادشاهلارین هر بیرى نین زنجیری-اسارتی آلتیندا اون میلرده اکیچی وار... مؤحترم قارئلریمیز، ایرانا حریت وئریلدی، لاکین بونلارین حالیندا هئچ بیر تفاووت یوخ. چونکی بونلار آزادلیق ندیر، حیات ندیر بیلمز لر... ". فیکرینه داوام ائدن موللیف گونئی آذربایجان اکیچیسینی هر جهتدن ایستیثمار ائدن، اونو اینسان یئرینه قویمایان حاجی محمد تاغی صراف کیمی ریتین قانینی زلی کیمی سورانلاری تاریخدن عبیرت درسی گؤتورمه یه چاغیریر، اونلارا خاطیرلادیر کی، عرشه دیرنن طولمله آباد اولان خانیمانلاری بیر گون اؤز باشلارینا اوچاقدیر. موللیف اونلارا خاطیرلادیر کی، " قورخ او گوندن کی، ایراندا کاوه یی-بزرک چیخسین ". سون اولارق خالقى اؤز حقوقلاری اوغروندا مباریزه یه سسله ین س.سلماسی اوزونو اکیچیلهر توتاراق دئییر:

گیلابی-ظولمه قالدی گردیگین نازنده صحرالار،

ویان، ای یارالی شیرى ژبان، بو خوابی قفلتدن.

افسوسلار اولسون کی، آمانسیز طالع بو تپه دن-دیرناغا قدر آزادلیق تشنه سی اولان ایستعدادلی قلم اهلی نین یارادیجیلیق ایمکانلاری نین هئچ

اولماسا قیسمن ده اولسا آچیلماسینا ایمکان وئرمه میش، بو آزمیش کیمی، ادبی ایرثی نین موعین قیسمی ده ایتیپ-باتمیش، بو گونوموزه قدر گلیب چاتمیشدیر.

ادبیات

1. " ایرشاد " قزئی، 1907
2. " فیوضات " ژورنالی، 1906-1907
3. " ترققی " قزئی، 1909
4. جعفر خندان. ادبیاتیمیزین دونه نی و بو گونو، " یازیچی " نشریاتی، باکی-1980
5. گونئی آذربایجان ادبیاتی آنتولوگیاسی، " علم " نشریاتی، باکی-1983
6. میرعباس آصلانوو. وطنپرور شاعیر، " ادبیات و اینجه صنعت " قزئی، 9 آپریل 1987-جی ایل، ن 14
7. ایسلام قریلی. سید سلماسی، " کرئدو " قزئی، 11 فنورال 2006-جی ایل، ن 6

ƏDƏBİYYAT

1. "İrşad" qəzeti, 1907
2. "Füyuzat" jurnalı, 1906-1907

3. “Tərəqqi” qəzeti, 1909
4. Cəfər Xəndan. Ədəbiyyatımızın dünəni və bu günü, “Yazıçı” nəşriyyatı, Bakı-1980
5. Cənubi Azərbaycan Ədəbiyyatı Antologiyası, “Elm” nəşriyyatı, Bakı-1983
6. Mirabbas Aslanov. Vətənpərvər şair, “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti, 9 aprel 1987-ci il, N 14
7. İslam Qəribli. Səid Səlməsi, “Kredo” qəzeti, 11 fevral 2006-ci il, N 6

ش. م. خیابانی حرکاتی دؤورونده

گوئی آذربایجاندا ادبی موحیط

20- یوزایلیگین اوللری یاخین و اورتا شرق اؤلکه لرینده، او جومله دن شرقین آیریلماز بیر حیصه سی اولان آذربایجاندا اویانیش، اینتیباه دؤورو کیمی خاراكتئریزه اولونور. بو اویانیش و میللی اؤزونودرکین سایه سینده ایستر قوزئی، ایسترسه ده گوئی آذربایجانین اجتماعی-سیاسی حیاتیندا بیر سیرا یئنیلکیلر مئیدانا چیخدی. آذربایجانین هر ایکی تاینیدا آزادلیق حرکاتی گئنیش وسعت آلدی، ان اساسی، یئنی ایدئیلارین رواج تاپماسینا، یاییلماسینا ایمکان و شرایط یاراندى.

سیاسی حیاتدا باش وئرن یئنیلکیلر، طبیعی اولاراق، ادبی عالمده ده عکسینی تاپدی، میللی شوور و دوشونجه ده بیر جانلانما حیس ائدیلمه یه

باشلاندى. اؤزوندن اولكى ادبیاتلا موقاییسه ده داها اینقیلابی-دئموکراتیک و عئینی زاماندا میلی دیرلره سؤیکنن بیر ادبیاتین یارانماسینا تاریخی زمین یاراندی کی، بونلارین هامیسی زامانین طلبی، روسیادا و ایراندا باش وئرن حادثه لرین ادبی موحیطده یاراتدیغی تبدولاتلارین لابود نتیجه سی ایدی. ادبیاتین موضوعو و موندریجه سینده باش وئرن دییشمه لر اونو خالقا داها چوخ یاخینلاشماغا، خالق روحونون ترجمانی اولماغا وادار ائتدی.

قوزئی آذربایجاندا نشر اولونان " حیات " ، " موللا نصر الدین " ، " فیوضات " ، " ترققی " ، " ایرشاد " ، " ایتتیفاق " ، " آچیق سؤز " ، " گونئی آذربایجاندا چیخان " آذربایجان " ، " مدنیت " ، " فریاد " ، " سهند " ، " تجدد " و س. بو کیمی مطبوعات اورقانلاریندا درج اولونان یازیلارین مطلق اکثریتینده اکیلی طالعی ایله باریشماق ایستمه ین آذربایجانین آجی-آغریلاری، جاماعاتین ذهنیتینده یووا قورموش علمسیزلیک، خالقین دوچار اولدوغو صفالت باشلیجا مذاکره اویئکتینه چئوریلدی. ج.ممدقولوزاده، ع.حسینزاده، م.هادی، او.هاجیبیلی، ن.نریمانوو، ع.وزیروو، ا.سفروو، س.سلماسی، س.ا.گیلانی، م.قنیزاده و بیر چوخ باشقا مؤلفلرین اثرلرینده آذربایجان خالقى نین دوچار اولدوغو موصیبتلر، بو موصیبتلردن قورتولماغین یوللاری باره ده دوشونجه لر گئنیش شکیلده تبلیغ اولونماغا باشلاندى.

همین ایللر قوزئی آذربایجانداکی ادبی موحیط ادبیاتشوناسلیقدا کیفیت قدر آراشدیریلدیغیندان بیز، اساسا، گونئی یازارلاری نین اثرلرینه موراجیعت ائتمکله کیفایتلنه جگیک.

بو دؤورون ادبیاتیندا اؤزونو گؤسترن ان عومده کئیفیتلردن بیر قلم صاحبیلری نین بیر چوخونون عئینی زاماندا الده سیلاح داخللی و خاریجی ایرتیجایا قارشى دؤیوش مئیدانینا آتیلماسی ایله موشایعت اولونوردو کی، بو دا ادبیاتا دؤیوشکن روح، موباریزه عزمی گتیریر، بدیعی سؤزون کسرینی داها دا آرتیریردی. زمانه یه مئیدان اوخوماق، آزادلیق عشقی، گله جگه اینام تدریجن ادبیاتین، خصوصیله پوئزیانین باش موضوعوسونا چئوریلیردی. موعین ادبی تجروبه سی اولانلارین دا، یئنیجه ادبیات جبهه سینه آتیلانلارین دا اثرلرینده وطن، خالق، میلّت و اونون دیلی، شرفلی تاریخی کئچمیش و حاضرکی ازیجی محیط ترنوم و تصویر اولونور، بیر سؤزله، ادبیات زامانلا نفس آلیردی.

20- عصرین اوللرینده یازیب-یارادان جنوب یازارلاری نین اکثریتی اثرلرینی، اساسا، فارس دیلینده یازسالار دا، روح اعتیباری ایله اونلارین یارادیجیلیغی تامامیله میللی ایدی و آزادلیق مفکوره سینه سؤیکنمیشدی. س.ا.گیلانی نین "ظفر ترانه سی"، "ای وای، وطن وای"، "لایلای"، "تصنیف"، ج.خامنه ینین "وطن"، "اومید فلسفه سی"، ف.تبریزی نین "مارش" شعرلرینده اساس ایدئیا، هئچ شوبهه سیز کی، حقوقلاری تاپدانیلان آذربایجان خالقى نین گله جگه اومید دولو آرزو و دیلکلرینی وصف ائتمکدن عیبارت ایدی.

همین ایللرده ادبی فعالیتله باشلایان م.قنیزاده هم پولیسیستیک، هم ده پوئتیک اثرلرینده آزادلیق جارچیسی کیمی چیخیش ائدیر، اینسانلاری عذاب، ایشگنجه و س. بو کیمی قئیری-اینسانی اصوللارلا ازن قورولوشا

قارشى اعتراض سسینی آچیق شکیلده بیلدیرمکدن چکینمیردی. " بیگانه
 لر یولوندا آباقدان دوشن " ، هله ده آختاردیغی " مئهریبان و مونیسینی
 تاپمایان " شاعیر یاشادیغی ایللری طولمتنه، باشچیلاری ایسه طولمتستورلره
 بنزده رک شعرلری نین بیرینده یازیردی:

رهبرلریم چکیر منی سوسوز دوزنلییه،

توتماز الیمدن اهلی-موروت اولان هانی؟

زیندان کیمیدی دونیا بیزه، کیمده وار ماجال،

بیر واخت تاپیب دا سؤیله یه دوغرو، یالان هانی؟

بیر اؤلکه ده کی، یوخدو نیجات تاپماغا ماجال،

مولکی عدمه تکجه قالیبیلار گومان، هانی؟

شعرلری نین کیچیک بیر قیسمی الده اولان نیمتاج خانیم سلماسی نین "
 قادینلارین کیشیلره خیطابی " ، " تهرانا خطاب " آدلی شعرلری همین
 ایللرین احوالی-روحیییه سینی اؤیرنمک باخیمیندان چوخ خاراکتئریکدیر.
 ایکینجی شعرى قئیدسیز-شرطسیز ایالتلرین مرکزی حکومتیه پروتئستی ده
 آدلاندیرماق اولار. ایالتلرده " قورد سورونو داغیدیر " ، چوبانلارین گویا
 بوندان خبری یوخدور. باشینا پاپاق قویانلار هارادا ایتیپ-باتیبیلار کی،
 پاپاقسیزلارین احوالیندان حالی اولای بیلیمیرلر؟ نیمتاج خانیم اونلارا باش
 یایلیغی گؤندرمگی تکلیف ائدیر کی، اونسوز دا اونلارین قادینلاردان بیر او قدر

ده فرقلری یوخدور. خالقا باشچیلیق ائندلرین مسکنی " پارکلار اولوبدور بو گون ". بو سببدن ده میلتن - اوشاقلارین ناله سی اولار طرفیندن ائشیدیلمز اولوب. بس بو نادان باشچیلاری قفلت یوخوسوندان نئجه آییلتمالی؟ شاعیر تکلیف ائدیر کی:

یئتملرین گۆز یاشی آخیب گوجلوسئل اولسون،

آپارسین او پارکلاری، بوغولسون او نادانلار.

بو دؤور ادبیاتی نی میرزه علی معجوزسوز تصور ائتمک چتیندیر. اثرلرینی دوغما آذربایجان تورکجه سینده یازان، " من خالقیمی صابیر کیمی او یادا جاغام " - دئین م.ع.معجوز یاخین شرق و آذربایجان ادبیاتی نین موترققی عنعنه لری زمینینده یئتیشن و اونو تامامیله یئنی ادبی-ائتستیک کئیفیتلرله زنگینلشدیریلن ناواتور شاعیردیر. اونون ساتیرا ائتستیکاسی گونئی آذربایجان ادبیاتیندا اوریژینال بیر مرحله تشکیل ائدیر.

گونئی آذربایجاندا صابیر ادبی اوسلوبونو مهارتله، اؤزونمخصوص طرزده داوام ائتدیرن و اؤزوندن سونرا بیر مکتب یارادان معجز شبسترلی پوئزیاسیندا ایکی ایستقامت اؤزونو گؤستر مکدیر: جیدی، قیسمن ده لیریکادان عبارت اولان شعرلر و ساتیریک-یوموریست شعرلر. موضوعو و فورما موخته لیفلینگینه باخمایاراق، معجز شبسترلی شعرلری نین دئمک اولار کی، هامیسیندا معارفی، مدنی و آزادلیق ایدئیلارینی تبلیغ ائدیر، علمسیرلیک، جهالت و اینسانی ازن زمانه دن، اونون دؤولت سیستمی و قانونلاریندان آجی-آجی شیکایتله نیردی. بؤیوک لیریک و ساتیریک اولان معجز شبسترلی

گئریلیکدن و اسارتدن قورتولماغین چاره لری سیراسیندا علمه، معاریفه
پییلنمگی ان عمدہ وظعیفه لردن بیرى حساب ائده رک مشهور " وطن "
ردیفلى شعرینده یازیردی:

نه یاتیسیان، آییل، ای میلیتی-بیچاره، آییل،

ساتیر آخیر وطنی دوشمنه عیانی-وطن!

اجنبی مولکو دولوب بیسر و پا میلته،

نییه، یا رب، بئله خار اولدو عزیزانی-وطن!...

دوشمن علم ایله بیزی ایله دی حمال اؤزونه،

کیم ذلیل ائتدی بیزی؟ جهل! آ موسلمانى-وطن!

... وئره لیم ال-اله، تحصیل و کمال ایله یه لیم،

خوابی-قفلتن آییلسین گرک ایخوانی-وطن!

سؤزون، قلمین قودرتینه درین اینام بسله ین معجز شبسترلی قارشیسینا
بئله بیر موقددس وظیفه قویموشدو: خالقى جهالت یوخوسوندان اوباتماق!
شعرلری نین بیرینده او یازیردی:

خالقی بیدار ایله مک مومکونمو خابی-جهلدن؟

ایلرم بیدار، معجز شبسترلی، قورخماسام ایجادیدن.

" دلیم تورکی، سۆزوم ساده، اۆزوم سهباهه دیلداده " - دئین م.ع.معجز شېستری پوئزییاسی نین باش، ابدی و ازلی موضوعسو وطن و میلتین طالعیی مسله سیدیر. قالان بوتون شاعیرانه حییس و هیجانلار، ریجعتلر بو موضوعو اطرافیندا جریان ائدیر. معجیزه گۆره خالقین رذالته دوچار اولماسی نین سببی موطیعلیگین تۆرتدیگی ایستیبدا، قایغیسیزلیق و بوندان دوغان سفالتدیر. شاعیرین چوخ دوغرو قناعتینه گۆره، " عیانی-وطن " ین خیانتی اوجباتیندان وطن دشمن تاپداغینا چئوریلیمیش، دئموکراتیک ایداره چیلیک پرینسیپلری نین یوخلوغو، شاه و مأمورلاری نین هر جور نظارتدن کناردا قالیب حاکیمی-موظلق اولمالاری اۆلکه نی اینکیشافدان ساخلامیش، گئنییش خالق کوتله سی آجلیغا، اوزوجو عذاب-اذیته محکوم ائدیلمیشدیر.

" موللا نصر الدین " ادبی مکتبی نین تانیمنیش سیمالاریندان اولان، بعضی منبعلره گۆره م.ع.صاییرین تکلیفی ایله، بعضیلرینه گۆره باکیدا حامبالیق ائتمه سی ایله باغلی اۆزونه " حامل " تخلوصو سئچن بایرامعلی عباسزاده شعرلری نین باش قهرمانی احتیياج قوربانی اولان و بو سببدن ده ائلیندن، یورد-یوواسیندان دیدرگین دوشن گونئیلی آذربایجانلیلاردیر کی، شاعیر چوخ وخت بونلاری ایرانلی کیمی قلمه وئیر.

شعرلرینی " موللا نصر الدین " و اونون تاثیری ایله چیخان ساتیریک ژورنالاریندا چاپ ائتدیرن ب.عباسزاده، اساسا، قوزنی آذربایجاندا یاشاییب-یاراتسا دا، یارادیجیلیغیندا گونئی و ایران موضوعسو مهم یئر توتور کی، بو دا سببسیز دئییل. چونکی او، گونئی آذربایجانلی میلی-آزادلیق حرکاتی نین

بیلا واسطه ایشتی راکچیسی اولموش، خالقین سعادتی اوغروندا شهید اولماغی
اؤزونون ایدئالی ائلان ائتمیشدی.

وطن، یورد حسرتی، گونئیلیلرین آجینا قاقلی طالعینی دوشونمک،
اونلارین تاپدائیمیش حقوقلارینی جسارتله مودافییه ائتمک ب.عباسزاده شعری
نین باش، آپاریجی خطینی تشکیل ائدیر. اونون " مشروطه " ، "
ایرانلیلارین ناله سی " !، " ایرانلی اولماسایدی " ، " کئچر گندر " ، "
گوزون آیدین " ، " هر یانا باخیرام " و س. بو کیمی شعرلرینده خالقین،
اؤلکه نین عومومی مدنی-سیاسی وضعیتینی رئال شکیلده ساتیریک و
یوموریستیک بویالارلا عکس ائتدیریلیر.

وطن، عایله-اشاق حسرتی ایله قلبی آلیشیب-یانان، دیار به دیار گزیب
حامبالیق، اکینچیلیک، بیچینچیلیک، چوبانلیق، فهله لیک ائدن گونئی
زحمتکئشی نین آرزو و ایستکلری، آجی فریادلاری ب.عباسزاده ساتیراسی
نین باشلیجا موضوعولاری سیراسیندا اؤزونه یئر آلیر. ب.عباسزاده
پوئزیاسیندا بدیعی عومومیلشدیرمه، عادی احوالاتلاردا بؤیوک حقیقتلری
گؤسترمه و حیاتی پروبلئمه توخونماق مئییلی چوخ گوجلودور.

ب.عباسزاده ساتیرالاری ایله وطنین، میلتین حالینا آغلاسا دا، اوندان گله
جگه، خالق نین موباریزه عزمینه بؤیوک اینام وار. او، امیندیر کی، ستارخان
و باقرخانین واریرلری آزادلیق اوغروندا موباریزه ده سون مقسه ده چاتماق
اوچون یئنه سیلاحا ساریلاجاق، ایستیشمار دونیاسی نین داشینی داش اوسته
قویما یاجاقلار. شرقین ازیلن کوتله لرینی موباریزه یه چاغیران، تاثیرلی

شعرلری ایله اونلارین آزادلیق عشقینی آلولانديرماغا چالقیشان شاعیر اثرلریندن بیرینده یازیر:

شرقه حریت دوغارسا، منجه، زحمتدن دوغار،

شانو شوؤکت بیرلیک ائتمکدن، حمیتدن دوغار،

الده آل بایراق، دوداغدا، دیلده حریت سؤزو،

نایل اولماق مقصده، البتته قئیرتدن دوغار.

ایلیک ساتیریکی اثرلرینی مشهور " موللا نصر الدین " مجموعه سینده درج ائتدیرن م.ج.عسگرزاده باغچابان هم تانیمنیش معاریف خادیمی، هم دبیر قلم صاحیبی کیمی خالقینا خیدمت ائتمیشدیر.

یالانچی، خالق آلدادیب، گؤزلرینی یاشاردیب جیلرینی سویماغی اؤزلرینه پئشه ائتمیش موللارین تنقیدی م.ع.باغچابان ساتیراسی نین باش موضوعولارینداندیر. شاعیرین " تفاخیر " ، " بیر شیخین ناله سی " ، " مازاق " ، " موللا و هورومچک " ، " کیشمیش و موللا " ، " تبریکنامه " ، " قسمت قازانیر " ، " تورشولو آش " سرلوحه لی شعرلرینده بو حیسی چوخ گوجلودور.

ج.ه.باغچابانین ساتیریکی روحلو شعرلرینده ائو-ائشیک قایغیسی چکمه ین، عایله سیندن کناردا گونونو خوش کئچیرمگی اؤزلرینه عادت ائتمیش کیشیلرین (" باشی باتمیش کیشی ")، " چونکی ازراییل ایله دوستلوق

قاتیب، قارداش اولوب، قیزی-روح ائتمکده ازرایله فورست وئرمه یں " حکیملرین (" شیللاخ ")، " اؤز بیگینه کی تیری قیلجا گۆرمه یں، باشقاسی نین گۆزونده کی قیلدان دیرک دوزلدن " قزئتچیلرین (" چیخیر ")، میلیتی معارفدن، صنایعدن اوزاقلاشدیران، اونلاری ... سوروکلہ یں، ... خولیاسی ایله یاشاماغا سؤوق ائدنلرین (" ایصفاهانلی اوغلو دئییر ")، بیر-بیری نین قانینا سوسامیش موسلمان قارداشلارین (" قان ایله ییر ")، تیریک دوشکونلری نین (" تیریکیلره سر سلامتی ") پارلاق بدیعی اوبرازلاری یارادیلمیشدیر.

ایراندا " ادبی تجدد "، " ادبی-اینقیلاب " پروسئسینه جیدی تاثیر ائدن، دئموکراتیک ادبیاتدا یئنی شعرین (شعری-نو) اساسینی قویانلاردان بیرری اولان تقی رفعت تبریزی ش.م.خیابانی نین رئداکتورلوغو ایله چیخان " تجدد " قزئتی ایله امکداشلیق ائدیر، سونرا ایسه قزئتین باش کاتبی وظیفه سینده چالی شیر. خیابانی حرکاتی زامانی اونون کؤمکچیسى و همکاری اولان تقی رفعت " تجدد " له یاناشی، " آزادستان " ژورنالیندا دا آچیق ایمضاسى و یا " فئمینا " تخلصو ایله چیخیش ائدیر، یئنیلیگی قبول ائتمه یں موحافظه کارلارا، خصوصن محمد تاغی باهارین رئداکتورو اولدوغو " دانشکده ده " مجموعه سی نین لیبرال موقعینه قارشى کسکین موباریزه آپاریر.

ایستر شعر، ایسترده مقاله لرینده یئنیلشمه طرفدارى اولان موللیف تبریزده فارجا چاپ ائتدیردیگی " آزادستان " ژورنالی نین 1920-جی ایل نؤمره لریندن بیرینده یازیردی: " ...بو آچیق و آیدین بیر حقیقتدیر کی،

یئنی فیکیر و یئنی حیسلر ادبیاتدا دا یئنیلشمه طلب اندیر. داها دوغروسو، ادبی یئنیلشمه، ینی تفککور و بیان طرزینده یئنیلشمه فیکیرلرین و حیسلرین یئنیلیگینی گؤسترن یئگانه ئوبوتدور " .

رفعت تبریزی اؤزونو اجتماعی موضوعلار عالمینده داها سربست حیسی ائدیر. تانیش اولا بیلدیگیمیز شعرلرینده بیز اونو، اساسا، جمعیتدن، اونون اینسانی ازن قانونلاریندان، داها دوغروسو قانونسوزلوقلاریندان نارازی بیر شخص کیمی گؤروروک. بو نارازیلیق هئچ ده بدینلیک و پئسسیمیزم نوتلاری ایله موشاهیده اولونمور. شاعیر خالقین پارلاق سحرینی موباریزه ده گوردویوندن، وطن اؤولادلارینی مایوس اولماماغا، اؤز حاققینی مودافییه ائده رک اونو قازانماغا چاغیریر و یازیر:

قالخ یئریندن وطن اوغلو، نظر ائت آسیمانا،

اوفوقون رنگی گونشدی، نئجه گؤر دؤندو قانا.

...قالخ ایری آددیم ایله گئت ایره لی، باشلا ایشه.

مایوس اولماق سنی بیل محو ائده جکدیر همیشه.

بیل، دؤیوش گؤزله ییر ایندی یولونو اؤنده سنین،

صاباحا سسله ییر هر آن سنی دوغما وطنین...

"سییاست " قزئتینده چاپ ائتدیردیگی ایلک شعر و مقاله لری ایله ریاکار دؤولت خادیملرینه، اجتماعی قورولوشا قارشى کسکین موباریزه آپاران

میرزاده عشقی شاعیر، ناثر، پوبلیسیست اولماقلا یاناشی، هم ده بیر آزادلیق
 موجهیدی اولموشدور. آزادلیق، ایستقلال اوغروندا موباریزه مئیدانیندان
 چکیلمه یین، ایرتیجایا، شاهلیق رژیمینه قارشی سونا قدر موباریزه آپاران
 م.عشقی زنگین بیر ادبی ایرث قویارق گئتمیشدیر. "بیر قوجا کندلی نین
 ایدئالی" (بو اثر آذربایجان دیلینه "عشقین ایدئالی" آدی ایله ترجمه
 اولونموشدور - ا.ق.) "نوروزنامه"، "عیدی-خون" ("قان بایرامی")
 و س. بؤیوک حجملی اثرلرین، "رستاخیز" ("ایران شاهلاری نین
 دیریلمه سی"، یاخود "دیرچه لیش") آدلی اوپئرانین، "قوربانعلی
 کاشانی"، "ناکام جمشید"، "فوقرا حالواسی" آدلی درام اثرلری نین،
 چوخلو شعرلرین موللیفی اولان م.عشقی یئنن ادبی اوسلوب یاراتماق
 فیکرینی ایره لی سورور، کؤهنه، عنعنه وی غزل، قصیده ادبیاتی نین دایم
 دییشمکده، یئنیلشمکده اولان زامانلا آياقلاشا بیلمه مه سی قناتینه گلیردی.

میرزاده عشقی عوصیانکار و رومانتیک بیر شاعیردیر. آرزو، ایستک و
 دوشونجه لری ایله یاشادیغی جمعیتین قانونلاری آراسیندا کسکین ضیدیت و
 بو ضیدیتلردن دوغان آجی تاسوفلر اونون پوئزییاسیندا باش، از لی و ادبی
 موضوعیا چئوریلیر. "شاعیرین سرگذشتی"، "عشق اوستادی"،
 احتیاج، ای احتیاج"، "روزیگار، ای روزیگار" و س. بو کیمی
 شعرلرینده او، زمانه سینی کسکین شکیلده ایتتیهام ائدیر، دؤنه-دؤنه بیلدیریر
 کی، جمعیت آنتی-اینسانی قانونلارلا ایداره ائدیلدیگیندن، هر شئی، بوتون
 عالم بیر-بیرینه قارشیب. مرد نامردین، مظلوم ظالمین، یاخشی یامانین،
 گؤزللیک عئیبجرلیگین، عدالت وحشتین، معنوبات ماددیاتین الینده اسیر-

یئسیردیر. هر شئی عکسینه اولمالی ایکن، اینسان اؤولادی قوروب-یاراتماق، بیر-بیرینه جان دئییب جان ائشیتیمک دویغوسو ایله یاشامالی ایکن نییه بو کؤکه دوشوب؟ بو و بو کیمی بیر چوخ سواللار جاواب آختاران، بو آختاریشلاریندا 20- عصر آذربایجان، ائلجه ده دنیا روماننیزمی نین قودرتلی نوماینده لریندن بیر اولان محمد هادی (1879-1920) ایله عئینی موقعدن چیخیش ائدن شاعیر بعضا داخیلن سارسیلیر، مووازینتدن چیخینجایا قدر عصبیلشیر، حتّی دنیا یا گلیمینه پئشمان اولور و یازیر:

سؤیله، بو عالم ندیر؟ وارمی جهننم، یا ایرم؟

گلمیشم یوخدان، گرک من یوخلوغا لابود گندم،

رحمدن قبره قدر بیر یول اوزانمیش هر قدم،

وار بو یولدا فیتنه و مؤحت، فساد و دردو قم،

کاش آنا بطنینده بو سیرری بیلیدیم، لاجرم،

بطنی ایلردیم اؤزومه بیر مزار،

روزیگار، ای روزیگار!

دنیا، روزیگار، کونکرت اولاراق یاشادیغی موحیطله حسب-حال ائدن شاعیر الی هر شئیدن اوزولدویوندن، سون اولاراق یارادانی، اولو تانرینی سورغو-سوالا توتور و سوروشور:

سن عدالتخواهانسنا، دهرده ظالیم ندر؟

خلقی بیر خلق ائتمیسنس، جاهیل و عالیم ندر؟

سن اوزون گر سالیم ایسن، فعلی-ناسالیم ندر؟

بینوا محکوما جوورو ظولم ائدن حاکیم ندر؟

شاعیر بیلدیریر کی، یاشادیغی ایللرده حاقق سؤزون مئیدانی چوخ داردیر. دوغرو دانشانلارین آغزینا داش باسیلیر. " عشقی بیر حقق سؤز دانیشدی، قویمادین، قان ایله دین " ، - دئین شاعیر " عشق اوستادی " شعرینده یازیر:

سندن، ای مجلسی-میللی، من ای آزاد وطن،

نه یازیم؟ چونکی الیمده قلم آزاد دئییل.

" قلمی الینده آزاد اولمایان " بو صنعت گؤیلرینده تئز پارلاییب تئز ده سؤنن شاعیرین ان گؤزل اثری، هئچ شوبهه سیز کی، اوچ حیصه لیک " عشقین ایدئالی " رومانتیک-فلسفی پوئماسیدیر. رومانتیک ادبیاتین شاه اثرلری سیراسیندا دورماغا لاییق اولان بو اثر ایگیرمینجی عصرین ایلک اون ایللیکلری ایران، او جومله دن گونئی آذربایجان موحیطینده باش وئرن اجتماعی-سیاسی، معنوی-اخلاقی گئرچکلیکلری قییمتلندیرمک باخیمیندان چوخ قییمتلی بیر ادبی-بدیعی نومونه دیر.

" میزان ال اینسان " (" اینسانین اؤلچوسو ")، " مناعب الحؤکم " (" حؤکم منبعلری ")، " دانیش و پروریش " (" تعلیم و تربیه ")، " بیر دسته گول "، " مین بیر شاعیر "، " داستانی-دوستان " و س. بو کیمی علمی-پیداووی اثرلرین مولیفی اولان محمدعلی صفوت آذربایجان و فارس دیلرینده گؤزل شعرلر ده یازمیش، ادبی فیکرین اینکیشافیندا مهم رول اوینامیشدیر.

م.صفوت لیریک شاعیردیر. شعرلرینده محبت و اجتماعی موضوعلو اثرلر اوستونلوک تشکیل ائدیر. صفوت پوئزییاسی نین قریبه بیر اؤزلیگی واردیر. بو دا اوندان عبارتدیر کی، ایلک باخیشدا محبت شعر کی می گؤرونن اثرین، دیققتله نظر یتتیردیکده اجتماعی مضمون داشیدینی آیدینلاشیر.

م.صفوت شعرلرینده دؤنه-دؤنه وورغولاییر کی، وطنی سئومک، اونا خیدمت ائتمک ناموس-شرف مسله سیدیر. دوغما یوردو آذربایجانی جنت کیمی گؤرمک ایسته یین شاعیر " یار اول، گولزار اول "، " هر کسین اؤز آرزوسو وار "، " باکیدان آیریلارکن "، " میرزه جلیل نامینا " کیمی شعرلرینده وطنداش و وطنپرور شاعیر کیمی چیخیش ائده رک وطنداشلاری میلیتی و خالقا سئومه یه، اونون یولوندا جانینی دا فدا ائتمه یه چاغیریر.

حاققیندا صؤحبت گئدن ایللرین ادبیاتی اساسا ایکی یول، اوسلوب اساسیندا اینکیشاف ائدیردی. بیرینجی یول کلاسیک غزل-قصیده پوئزییاسی یولو، ایکینجی یول ایسه یئنیجه فورمالاشماقدا اولان " شعری-نو " (" یئنی شعر ") اوسلوبو ایدی. هر ایکی اوسلوبدا یازان صنعتکارلارین شعرلرینده

زامنین آب-هاواسی دوپولوردو و هئچ شوبهه سیز کی، ایکینجی یولون طرفدارلاری داها جساتلی فیکیر و مولا حیطه لر ایره لی سورمکله، میللی و بشری ایدئیلارا داها آرتیق اؤنم وئریدیلر کی، ایرج میرزه ده ایکینجی یولون ایستعدادلی نوماینده لریندن بیرى ایدی.

ادبی یارادیجیلیقلا یاناشی بیر سیرا دؤولت وظیفه لرینده ده چالیشان شاعیرین بیر چوخ اثرلرینده دینه، مؤوهوماتا قارشى بیر مسخره دوپولور. روحانلیرین مین بیر فیریلداقلا خالقین باشینا اویونلار آچماسی، فاناتیزیم، ساوادسیزلیق، گثریلیک و جهالتین تنقیدی ده شاعیرین باشلیجا موضوعولارینداندیر.

ایرج میرزه ادبی ایرته احتیاط، قایغی و اوبیئکتیو موناسیبتین طرفدارلاریندان ایدی. او، شعرى " اؤلوه عنعنه لردن " تمیزله مه یه، کلاسیک شعر شکیللریندن بحرلنمکله یئنی شعر شکیللری نین یارادیلماسینا، خصوصیه ادبی دیلین جمعیتین بوتون تبقه لری آراسیندا ایشلنن و باشا دوشولن سؤزلر حسابینا زنگینلشمه سینه چالیشیر، لاکین " یئنیلک خاطیرینه یئنیلکلى " قبول ائتمیردی. " ادبی اینقیلاب " آدلى شعرده ایرج میرزه ادبیاتا " یئنیلک گتیرمک " آدی آلتیندا هم اونو لوزومسوز یابانچی سؤزلر و ایفاده لرله دولدورماق، هم ده هئچ بیر احتیاج اولمادان وزن و قافییه دن ال چکمک جهدلرینه قارشى چیخیر، شعرین ساده لیگی و آیدینلیغینی بدیعی صنعتکارلیغین اساس مئیارلاریندان بیرى حساب ائدیردی.

20- جی ایللرین اوللرینده گنیشلنن میللی-آزادلیق حرکاتی بدیعی ادبیاتدا یئنی، " موباریز اینسان " اوبرازلاری نین یارادیلماسی ایله ده سئچیلیر کی، بو ایللرده ادبیاتدا شیخ محمد خیابانی، حیدر امیوغلو، محمد تاغیخان و س. بو کیمی شخصلر باره ده دیرلی اثرلر مئیدانا گلیر. خوراسان عوصیانی نین باشچیسی اولان پولکونیک محمد تاغیخان باره ده دیرلی بیر شعر یازان ایرج میرزه اونو جسور وطنپرور، میسلسیز قهرمان و وطنه صداقت سیموولو کیمی خاراكتئریزه اندیر.

ایرج میرزه مکتب یاشلی اوشاقلار اوچون یازیلان بیر چوخ اوخوناقلی شعرلرین ده موللیفیدیر. اونون " ادبی اینقیلاب حاققیندا " ، " بالاجا سیچانلا پیشیگین حکایتی " ، " آیی نین اؤلدورمه میش دریسینی ساتما " ، " درس اوخوماق هوه سی " ، " مکتب اوشاقلاری " ، " پیس اوغلان » و س. بو کیمی شعرلرینده آنا، وطنه، علم و معرفه محبت آشیلایان فیکیرلر تبلیغ اولونور.

بیر صنعتکار اولاراق ععاریف قزوینی 20-جی ایللرده ایراندا زحمتکشلرین آجیناقلی وضعیتینی نین سببینی قاجار سولاله سی نین عدالتسیر اصول-ایداره سینده گؤرور، بونا گؤره ده رضا شاهین حاکیمیت باشینا گلمه سینی آلقیشلایر و بونونلا مملکتده ایشلرین دوزله جگینه اینانیردی. لاکین باشقا آچیقفیکیرلی ضیالیلار کیمی چوخ کئچمه دن ع.قزوینی ده آلدانديغینی باشا دوشدو و اؤلکه ده داهایمانسیر بیر رژیمین یارادیغی نین شاهیدی اولدو.

ععاریف قزوینی نین پوئزییاسی ایران و ائله ده گونئی آذربایجانی اجتماعی-سیاسی لیریکاسی نین اینکیشافیندا موعین رول اوینامیشدیر. شاعیرین 20- عصرین ایلک اون ایللیگینده - 1908-1909-جو ایللرده یازدیغی "آزادلیق خبرلری"، "یاشاسین"، "اؤلوم پالتاری" و س. اثرلرینده آزادلیق، کونستیتوسیالی قورولوش ترنوم ائدیلیر، حاکیم صنیفلرین آزعینلیغی، ایمپئریالیست دؤولترلرین ایرانا گؤستریدیگی تضیقلردن بحث اولونوردو. شاهلیق اصول-ایداره سی نین مملکت و میلته محرومیتلردن باشقا بیر شئی وئرمه دینه و قورولوشون گنج-تئز داغیلاجاغینا اومید بسله یین شاعیر شعرلری نین بیرنده یازیردی:

سؤیله زحمتکئشه مند کی، امین اولسونلار،

اونلارا ظولم ائله ییب، بیر ده سویان قالماياجاق.

... او خراباتا گئدیپ سؤیله هامی شاد اولسون،

ایته جک، ردد اولاجاق شاه بورادا، قالماياجاق.

موژده کی، عدل یئنه حؤکم ائده جک عالمده،

ظولمو ایله کؤچه جک نوشیروان، قالماياجاق.

ععاریف، سؤیله کی، ای ائوسیز، ائشیکسیز، بیکس،

تانریدان باشقا اینان کؤونو مکان قالماياجاق.

شاعیرین " یاشاسین "، " ائله "، " اولماز "، " خالق اولاردی آزاد "، " پوچدان "، " رذالتدیر " و س. شعرلرینده خالقى اجتماعى مباریزه یه سسله مک موتیولری چوخ گوجلودور.

عاریف قزوینی بیر سیرا اثرلرینده جمعیتین اینکیشافینا مانع اولان، اجتماعى بوخووا چئوریلن فیریلداقچی روحانیلری، قادینى حقوقسوز وضعیتیه سالان موحیطی، علمسیزلیگی تنقید اویئکتینه چئویرمیش، اینکیشافین معارف و مدنیتله باغلی اولدوغو قناتینه گلمیشدیر. بو جهتدن اونون " قادینلار اوچون "، " قادینسز مدنیت "، " کیشی تاپیلار " و س. شعرلری مارق دوغورور.

ع.قزوینی یارادیجیلیغی نین سون دؤورو اثرلرینده خارجی ایملریالیزم و داخلی ایرتیجا قوووه لری نین ایفشاسی مهم یئر توتور. اونون بو ایللرده یازدیغی " خاین دئوتاتلار "، " خرنامه "، " اوغرویا سس وئرمه " اثرلری بو جهتدن خصوصى اهمیت داشیییر.

ع.دهخدا یئنی فارس شعرى نین یارادیجیلاریندان بیرى حساب اولونور. ع.دهخدانین " مرحومون نفسی "، " عاریفین یولو "، " فقر هوممتی "، " قاری نین شیکایتی "، " آغامین ان یاخشی ایشی " آدلى شعرلری، هر شئیدن اول، زمانه سینه گۆره موضوعو یئنیلیگی و اجتماعى مضمونو ایله سئچیلیر. شاعیرین " وطنپرورلیک " آدلى چوخ عیبرتتامیز و تربیه اندیجی روحا مالیک اولان کیچیک بیر شعرى وار. شعرده موللیف یازیر:

قالیبدير ياديمدا، بير گون اوشاکن،

دورنا یوواسینا ال اوزاتدیم من.

بیرسی الیمی توتوب دیشله دی،

آغریسی بئینیمه چیخیب ایشله دی.

گوله رک سؤیله دی آتام بو زامان:

- وطنپرستلدیگی اؤیرن بؤیله دورنادان.

دؤورون پوئزیاسیندان دانیشارکن پروین اعتصامی خاطیرلاماق اینصافسزلیق اولاردی. پ.ئتیسامی پوئزیاسی باره ده یوکسک فیکرده اولان س.ا.کسروی " ادبیات حاققیندا " آدلی اثرینده یازیردی: " مشروطه حرکاتیندان سونراکی دؤورده حیاتین پوئزیا قارشیسینا قویدوغو طلبلره اؤز یارادیجیلیگی ایله جاواب وئرن شاعیرلردن بیر پروین اعتصامیدیر... او، یوکسک فیکرلر ایفاده ائدن شعرلر یازمیش، بئله لیکله، درین مضمونلو، صمیمی و دولغون اثرلری ایله خالق روحونون ترجمانینا چئوریلیمیشدیر " .

فئودال مطلقیتی نین عدالتسیز قانونلاری قارشیسیندا مظلوم کؤکه سالینمیش، قازاندیغی نین اوندان بیرینه صاحب اولماغا بئله حقوقی اولمایان کندلی نین-رنجبرین طالعی پ.اعتصامی شعرى نین اساس موضوعولارینداندیر. اونون " بولبول و قاریشقا " ، " سعى و عمل " ، " اکینچی نین نغمه سی " ، " ای رنجبر " کیمی اثرلرینده یارادیلان اوپرازلار، بونلار مونااسیبت شاعیرین پوئتیک قودرتینی گؤسترملکه یاناشی، یوکسک اینسانی و اخلاقی کئیفیتلره ده مالیک اولماسیندان خبر وئیر.

پ.اعتصامی پوئزییاسی نین باشلیجا موراجیعت اوبیئکتلریندن بیرى قادینلارین طالعی سلسیدیر. "اونسیت پریسی"، "ایکی محضر" و س. شعرلینده جمعیتین اینکیشافی و عایله نین خوشبختلیگی ساحه سینده قادی نین عوضدیلیمز خیدمتلرینی عکس ائتدیرمه یه چالیشان پ.اعتصامی "فاغیرین دردی" شعرینده بوتون گنجلیگینی، گۆزلری نین نورونو بیر قارین چۆرک قازانماق یولوندا قوربان وئرمیش یون و پامبیق آییرن قادینلارین اذیتلرله دولو حیاتینی آغری و اوستالیقلا تصویر ائدیر. چوخورا گیرمیش گۆزلری نین نورو ایتن، دنیا مالیندان قازانجی بیر جهره، بیر ایینه-ساپ، بیر ده بیر اوجوق دام اولان یازیق قاری نین دلیندن دئییلن آشاغیداکی میصراعلار 20- عصرین 30-جو ایللری ایران و گونئی آذربایجانی قادینلاری نین حیات طرزى نین عومومیلشدیریلیمیش بدیعی اینعکاسیدیر:

ایینه نی ساپلاماق ایسته دیم، آنجاق

نه گۆزلریم گۆردو، نه الیم توتدو.

قونشودان خۇرگین عطری گلدی باخ،

یئنه ده آجلیغی کۆنلوم اونوتدو.

...هۆرومچک تورودور دؤورمده پرده،

تانریدان کیم بئله بیر عؤمور دیلر؟

... یوز اؤلوم، فاجیه سئلی گۆرموشم،

اودور کی، گۆز یاشیم سئله دؤنوبدور.

عذاب جایناغیندا عؤمور سورموشم،

وارلی نین کاسیبدان اوزو دؤنوبدور.

پروین، کیمه لازیم بو جیغیر-باقر؟

هارین هاردان قانیر نه چکیر فاغیر؟

شاعیرین " دئییل "، " باش داشینا یازیلین "، " بو گون و صاباح "،
" گرکلی و گرکسیز "، " آزادلیق نیشانی "، " حقیقت و مجاز "، " گۆز
و اورک " و س. شعرلی دوشوندوروجو مقاملاری اؤزونده عکس ائتدیرن
قییمتلی صنعت نومونه لریدیر.

یوخاریدا قئید ائتدیکلریمیزی عومومیلشدیرسک بئله بیر نتیجه یه گله
بیلرک کی، 20- عصرین ایلک اون ایللیکلی ایستر قوزئی، ایسترسه ده
گونئی آذربایجان ادبیاتیندا چوخ اوریژینال و اؤزونمخصوص بیر مرحله دیر. بو
مرحله نین ان عمده مسله سی ایسه میلی-آزادلیق موجدایله سی نین،
بشری دیرلرین بدیعی ادبیاتین آپاریجی موضوعولاریندان بیرینه چئوریلمه
سی ایله شرطله نیر. بو دؤورون ادبی منظره سینا گۆز اؤنونده جانلاندیراندا
بیر ده اونون شاهیدی اولوروق کی، ادبیات دایم زامانلا نفس آلمیش،

مضمونجا و ایدئاجا تکمیلشدیگی کیمی، فورماجا دا خئیلی
زنگینلشمیشدیر.

ادبیات:

1. س.ا. کسروی. در پیرامون-ادبیات، تهران-1325
2. س.ا. کسروی. تاریخ-مشروطه-ایران، تهران، 1346
3. م. هادی. سئچیلیمیش اثرلری، 1 جیلد، " علم " نشریاتی، باکی-
1978
4. ب. عباسزاده. سئچیلیمیش اثرلری، باکی-1984
5. 20- عصر گونئی آذربایجان ادبیاتیندا دئموکراتیک ایدئیلار،
" علم " نشریاتی، باکی-1990
6. " مشروطه اینقیلابی-100 "، " گونش " نشریاتی، باکی-2005
7. ا. قریبلی. مشروطه دؤور و ده بیاتی (" مشروطه اینقیلابی-100 "
کیتابیندا)،
باکی-2005
8. گونئی آذربایجان ادبیاتی آنتولوگییاسی، " علم " نشریاتی، باکی-1983
9. م. معجز شہسترلی. شعرلری، " اوسکار " نشریاتی، باکی-2007

10.ب. حسینوو. 20- عصر فارس شعرینده عنعنہ و نووآتورلوق، " علم " نشریات،، باکی-1975

11.پ. اعتصامی. دیوان، تهران-1380

12.ج. خندان. ادبیاتیمیزین دونه نی و بو گونو، " یازیچی " نشریاتی، باکی-1980

* " آزادلیق اوغروندا موباریزه تاریخیمیزدن: خیابانی - 90 " . آ م ع آ
ز.بونیدوو آدینا شرقشوناسلیق اینستیتوتو علمی-نظری کونفرانسی نین
ماتئریاللاری، باکی، 2011-جی ایل، صه. 143-163

ƏDƏBİYYAT

- 1.S. Ə. Kəsrəvi. Dər piramune-ədəbiyyat, Tehran-1325
- 2.S. Ə. Kəsrəvi. Tarixə- məşrutəyə-İran, Tehran, 1346
- 3.M. Hadi. Seçilmiş əsərləri, I cild, "Elm" nəşriyyatı, Bakı-1978
- 4.B. Abbaszadə. Seçilmiş əsərləri, Bakı- 1984
- 5.XX əsr Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatında demokratik ideyalar, "Elm" nəşriyyatı, Bakı-1990
- 6."Məşrutə inqilabı- 100", "Günəş" nəşriyyatı, Bakı-2005
- 7.İ. Qəribli. Məşrutə dövrüədəbiyyatı ("Məşrutə inqilabı-100" kitabında),

Bakı-2005

8.Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatı antologiyası, "Elm" nəşriyyatı, Bakı-1983

9.M. Möcüz. Şeirləri, "Oskar" nəşriyyatı, Bakı-2007

10.B. Hüseynov. XX əsr fars şeirində ənənə və novatorluq, "Elm" nəşriyyatı, Bakı-1975

11.P. Etisami. Divan, Tehran-1380

12.C. Xəndan. Ədəbiyyatımızın dünəni və bu günü, "Yazıçı" nəşriyyatı, Bakı-1980

م. ع. معجز شبسترلی تدقیق اولونور

گنج تدقیقاتچی ساکیبه العسگرووانین 20- عصر گونئی آذربایجان ساتیراسی نین اینکیشافیندا م.ع.معجز شبسترلینین رولونو آراشدیرماق نیتی ایله یازدیغی " میرزه علی معجز شبسترلی " آدلی ایلك کیتابی پروفئسسور خ.ممدوون خیر-دوعاسی، رنداکتورلوغو ایله ایشیق اوزو گؤرמושدور. سلیس و اوخوناقلی دیلی، ستروکتورو، فیکیر یئنیلگی، فاکت زنگینلیگی و پولئمیک روحو ایله سنچیلن مونوقرافیا چوخ گرکلی و آکتوال بیر موضوعیا حصر اولونמושدور. آذربایجاندا حاضرکی دئموکراتیک، حقوقی دؤولت قوروجولوغو شرایطینده وارلیغا تنقیدی موناسیبتین ان یوکسک درجه سی ساییلان ساتیرانین ادبی پروسئسده تشککولو و اینکیشافی تاریخی نین تدقیقی میلی اؤزونودرک و آزادلیق ایدئالاری نین دیرچلمه سی، یئنی نظری-ائستتیک

مئیارلارین فورمالاشماسی یوللارینی اؤیرنمک باخیمیندان مهم اهمیت کسب ائدیر. بو معنادا نینکی بوتؤو بیر ادبی پروسئسین، عئینی زاماندا تک- تک یازیچی فردلرین یارادیجیلیغی نین تدقیقی و اونون ساتیرا صنعتینه گتیردیگی ناپلیتترین و یئنیلکلرین آراشدیریلماسی ایشینه خصوصی ضرورت یارانیر کی، قودرتلی آذربایجان ساتیراسی نین، خصوصیه اونون جنوب قولونون اینکیشافیندا میشلیسز خیدمتلری اولان میرزه علی معجز شہستری یارادیجیلیغی نین آراشدیریلماسی بو جهتدن آکتوال علمی اهمیته مالیکدیر.

م.ع.معجز شہستری یاخین شرق و آذربایجان ادبیاتی نین مورتققی عنعنه لری زمیننده یئتیشن و اونون یئنی ادبی-اؤستتیک کئیفیتلرله زنگینلشمه سینی تامین ائدن نوواتور شاعیردیر. 20- عصر گؤنئی آذربایجان ادبیاتیندا کئیفیت دییشیکلیکلری نین، خصوصیه، مفکوره، مئتود و اولسوب الوانلیغی نین یارانماسی داها چوخ اونون آدی ایله باغلیدیر. شاعیر گؤنئی آذربایجان ادبیاتیندا سیاسی آزادلیق و اینقیلابی ایدئیلارین تبلیغاتچیسی، تنقیدی رئالیزمین بانئسی ایدی.

م.ع.معجز شہسترلیون ساتیراسی ایراندا ایستیدادین دایاقلارینی سارسیتماقدا، آزادلیق و دئموکراتیک ایدئیلارین اینکیشافینا یول آچماقدا میسیلسیز خیدمت گؤستمیش، ایران و گؤنئی آذربایجان موحیطینده یئتیشن بیر سیرا سلف و موعاصیرلریندن فرقلی اولاراق، عصرین قلوبال مسله لری اونون اثرلری نین تصویر اوبیئکتینه چئوریلیمیشدیر.

م.ع.معجز شېستری یارادیجیلیگی ساتیرا ائستتیکاسی باخیمیندان گوئی
آذربایجان ادبیاتیندا اوریژینال بیر مرحله دیر و " خالقیمی صابیر کیمی
قفلت یوخولاریندان آییلداچاغام " ، - دئییه ادبی فعالیت مییدانینا آتیلان
م.ع.معجز شېستری پوئزییاسی ایله گوئی آذربایجان ادبیاتیندا یئی بیر دؤور
باشلانیر.

اثرلری شرق خالقلاری نین مین ایلیک ادبی ایرئینده تنقیدی پافوسون
اوستونلوک تشکیل ائدیگی کلاسیکلرین یارادیجیلیگی کونتئکستینده
واریثلیک علاقه لرینی اؤیرنمک اوچون زنگین ماتریال وئرن م.ع.معجز
شېستری ایرئی نین آراشدیریلماسی بیر چوخ جهتلردن آکتوالدیر کی،
اونلاردان بیر شاعیرین پوئتیک ایرئی نین بوتون پارامترلری ایله تدقیقاتا
جلب اولونماسی ایله شرطله نیر. م.ع.معجز شېستری ائله بیر صنعتکاردیر
کی، ج.ممدقولوزاده و م.ع.صابیرین قافقازدی گوردیو ایشی او، ایران
آذربایجانیندا گؤرموش، بیر ادبی مکتب یاراتمیشدیر.

م.ع.معجز شېستری ایرئی بو تدقیقاتا قدر بو و یا دیگر درجه ده اؤیره نیلسه
ده، بو ایرئین اؤیره نیلمه سینده هله کی، آغ لکه لر چوخدور. بو گون
مستقیل آذربایجاندا تدقیق اولونموشلارین تزه دن آراشدیریلدیگی و میلی
منافع ایشیغیندا قییمتلندیریلدیگی بیر زاماندا م.ع.معجز شېستری ایرئینه
قاییدیش، بو ایرئین سیاسی کونیوکتورالاردان کناردا، آذربایجانچیلیق مفکوره
سی نین ایشیغیندا قییمتلندیریلمه سی آکتوال علمی-ایدئولوژی اهمیت
داشییر کی، تقدیم اولونموش مونوقرافیا محض بو باخیمدان قلمه
آلینمیشدیر.

مونوقرافیا گیریش، اوچ فصیل، نتیجه و ایستیفاده اولونموش ادبیات سیاهیسیندان عبارتدیر. ایشین عومومی سجییه سی آدلاندریلان گیریش حیصه سینده موضوعون اکتواللیغی، ایشلنمه درجه سی، اوبیئکت و پرئدمتی، مقصدی، علمی یئیلیگی، پراکتیک اهمیتی، آپروباسیاسی باره ده معلومات وئرلیر.

کیتابین بیرینجی فصل " م.ع.معجز شبسترلی ساتیراسی گونئی آذربایجان رئالیزی نین اینکیشافیندا یئنی مرحله کیمی. موحیط، دونیاگوروش و یارادیجیلیق مئتودو " آدلانیر. بو فصلده م.ع.معجز شبسترلیون یئتیشدیگی ادبی موحیط، حیاتی نین شبوستر، ایستانبول ایللری، دونیاگوروشونون فورمالاشماسینا تاثیر ائدن عامیللر، شاعیرین یارادیجیلیق مئتودو و س. بو کیمی مسله لر باره ده اطرافلی علمی-فیلولوژی آراشدیرمالار آپاریلیر. موللیف م.ع.معجز شبسترلی باره ده اؤزوندن اول یازیلانلار حؤرمته یانشاراق، اونلارلا پولتمیکایا گیریر. مؤلیف اونون ساتیریک شاعیر کیمی یئتیشمه سینده ایران، او جومله دن گونئی آذربایجان ادبی موحیطیندن کناردا فورمالاشماسینا ایدیعا ائدنلرین عکسینه، چوخ حاقلی اولاراق بئله بیر فیکره گلیر کی، " هارادا یاشاماسیندان آسیلی اولمایاراق م.ع.معجز شبسترلی ایران سیاسی، ادبی موحیطی نین یئتیرمه سی و محصولودور. چونکی ایران اونون آرزو و ایستکلری نین اساس پرئدمتینی تشکیل ائدیردی " .

م.ع.معجز شبسترلینین مشروطه حرکاتی، " موللا نصر الدین " ژورنالی و موللا نصر الدینچیلر، گونئی آذربایجاندا چاپ اولونان مطبوعات اورقانلاری ایله علاقه لری، اونون شاهلیق اصول-ایداره سی نین بیر ظولم آپاراتی کیمی

دیشدیریلمه سی و حاکیمیتین خالقا وئريلمه سی ایدئاسینی ایره لی سورمه سی، آنا دلی، مکتب و معارفله باغلی مولا حیظه لری س.العسگرووا طرفیندن ایناندیریجی دلیلر، آیدین و سلیس بیر منطیقله شرح اولونور.

مولیفین بئله بیر فئاتی حقیقتن ده چوخ دوغرو و ایناندیریجیدیر کی، دیگر موعاصیرلریندن (م.طالیوو، ز.ماراغابی، سید رضا صابیر، ف.کؤچرلی، م.صیدقی، س.م.قنیزاده، ر.افندیزاده و س.) فرقلی اولراق م.ع.معجز شبسترلی معارفچی گؤروشلری سیاسی موندیریجه یه مالیک اولوب اهلینی اینقیلابی دؤیوشلره قوشماق ایشینه خیدمت ائدیردی. او، علمی، معارفی و مکتبی ایدئالیزه ائدیب جمعیتی بلالاردان قورتاران یئگانه قورتولوش یولو سایمیر، شاهلیق اصول-ایداره سی نین تکامل یولو ایله دیشدیریلمه سی ایدئاسینی قبول ائتمیردی.

س.العسگرووانین م.ع.معجز شبسترلی دونیاگؤروشونون اینقیلابی دئموکراتیک موندیریجه سی، یارادیجیلیق مئتودونون تنقیدی رئالیست تیپی، ساتیراسی نین تنقیدی پافوسو باره ده کی مولا حیظه لری و بونلاری دوغوران سببلر حاققینداکی فیکیرلری علمی جهتدن آغلاباتان، بونلارین شرحی قناتبخشدیر.

" م.ع.معجز شبسترلی ساتیراسی نین پافوسو. آکیوال موضوعلار، سوسیال پروبلملر " آدلانان ایکینجی فصلده م.ع.معجز شبسترلی پوئزیاسینی اونون موعاصیرلری نین اثرلری ایله موقاییسه ائدن مولیف قئید ائدیر کی، " م.ع.معجز شبسترلی ایستعدادینی ایران جمعیتینی دیشمک،

یئنی دنیا قورماق اوغروندا گندن موباریزه لرین خیدمتینه وئردی...
موعاصیرلریندن فرقلی اولاراق م.ع.معجز شبسترلی روبابیندا اینقیلابی
مارشلار، سیاسی آزادلیق وصف ائدن نغمه لر چالماغا باشلادی "

مولیفین چوخ دوغرو اولاراق قئید ائتدیگی کیمی، " ادبیاتی
دئموکراتیکلشدیرمک، اونو خالق کوتله سی نین آرزو و ایستکلرینی ایفاده
ائدن واسیطه یه چئویرمک طلبیندن ایره لی گله رک م.ع.معجز شبسترلی
20- عصرین اولی ایران جمعیتی نین بوتون طبقه لری نین حیاتیندان
موضوعو سئچمیشدی. بونونلا دا او، ایلک دفعه اولاراق پوئزییادا ایران سوسیال
حیاتی نین پانوراماسینی یاراتماغا، توتقون، بوز-بولانیق و فرحسیز منظره
سینی بوتون ضیدیتلری ایله نقش ائتمه یه نایل اولموشدور "

تدقیقاتچی ائموسیسانی م.ع.معجز شبسترلی یارادیجیلیغی نین اساس
آتریبوتلاریندان بیرری حساب ائتسه ده، چوخ دوغرو اولاراق بو قناعتیه
گلمیشدیر کی، م.ع.معجز شبسترلی یارادیجیلیغی نین باش موضوعوسونو و
اساس پافوسونو وطن و میلتن طالعی مسئله سی تشکیل ائدیر. مولیف ایره
لی سوردویو هر بیر مولاخیظه نی کونکرئت ادبی نومونه لر اساسیندا
اساسلاندیریر و بو، تدقیقاتین ان اوغورلو جهتلریندن ساییلمالیدیر.

مونوقرافیادا مولیف م.ع.معجز شبسترلینین دؤولت، قانون، وطن و
وطنداشلیق مسئله لری ایله باغلی بیر چوخ اثرلرینی تحلیل و تدقیق ائده رک
بئله بیر قناته گلیر کی، شاعیره گؤره مملکتده خالقین خوشبختلیگینی تامین

اندن عدالتی قانونلار اولمادیغینا گؤره، میلّت، خالق، فوقرا فلاکت ایچینده یاشاییر.

م.ع.معجز شبسترلی ساتیرالاریندا قادین آزادلیغی، فهله و کندلی موضوعوسو، حؤکومت ایداره لرینده کی سوروندورمه چیلیک، روحانلیرین تنقیدی، خارجی کاپیتالستلرین ایرانا آغالیق ائتمک آرزوسو، داخلی چکیشمه لر و س. بو کیمی مسله لرین شرحی تدقیقاتدا اطرافلی و علمی شکیلده شرح اولونموش، اوبیئکتیو علمی دیرینی آلمیشدیر.

" م.ع.معجز شبسترلی ساتیراسی نین بعضی اوسلوب خصوصیتلری " آدلانان اوچونجو فصلده شاعیرین اثرلرینه صنعتکارلیق، دیل و اوسلوب باخیمیندان قییمت وئریلیر.

س.العسگرووانین فیکرینه گؤره، م.ع.معجز شبسترلی ساتیرایا موراجیعتی اؤز هموطنلرینه حؤرمّت و محبتیندن، صنعتکار ایدئالینی حیاتا کئچیرمکدن ایره لی گلیردی. بونون اوچون او، کلاسیک شعرین موختلیف ژانرلاریندان، سلیسیله بدییی تصویر و ایفاده واسیطه لریندن ایستیفاده ائتمیش، یومور، ریشخند، ایرونیا ایله دانیشماق، حادثه لری گولوش واسیطه سی ایله ایفاده ائتمکله اوخوجوسونو دوشوندورمک ایسته میشدیر.

بو فصلده موللیف شاعیرین کلاسیک فورمالارا موناسیبتی، خصوصیه غزل ژانری نین فورما و مضمونوندا ائدیگی دییشیکلیکلر، مضمون و فورما وحدتی، ساتیرالاریندا ائپیک ائلمئنترلردن ایستیفاده و س. بو کیمی مسله لری ده اوخوناقلی دیل و اصل عالیم سلیقه سی ایله شرح ائده بیلیمیشدیر.

موللیف م.ع.معجز شہبسترلی ساتیراسیندا اوسلوبی مقامدا کومپوزیسیا ائلئمننتی کیمی مونولوق و دیالوقلاردان گئیش ایتیفاده ائدیلدیگینی، خالق شعریندن گلمه بیر سیرا خصوصیتلری ده قئید ائتمیش، فیکرلرینی کونکرئت نومونه لر اساسیندا شرح ائتمیشدیر.

م.ع.معجز شہبسترلیون ساتیریک ایرثی نین 20- عصر گوئی آذربایجان ساتیراسی نین اینکیشافینداکی رولونا حصر اولونموش بو تدقیقاتدا علمی یئنیلیکلره بوتون اثر بویو راست گلکم مومکوندور. موللیف فیکرلرینی پولنمیک مباحثه لر و کونکرئت میثاللارلا اساسلاندیریر، م.ع.معجز شہبسترلی ساتیراسینی آذربایجان ساتیراسی نین عمومی اینکیشافی ایله علاقه لی شکیلده نظردن کئچیریر و بونا گؤره ده شاعیرین بدیعی ایرثینی علمی جهتدن دوزگون قییمتلندیریر.

حساب ائدیریک کی، بیر سیرا مزیتلرینی قیساجا شرح ائتدیگیمیز آیدین علمی-بدیعی اوسلوبا مالیک اولان بو مونوقرافیا گنج تدقیقاتچی نین جیدی مووفقیقیتی اولماقلا یاناشی، هم ده م.ع.معجز شہبسترلی ایرثینی اؤیره نیلمه سی ساحه سینده اوغورلو آددیمدیر.

* " ادبیات قزئی " ، 31 اؤکتیابر 2003-جو ایل، ن 42

بورا قدر اوخودوم

20- عصرین 20-40-جی ایللرینده

گونئی آذربایجان ادبیاتی

20- یوزایللیگین اوللری یاخین و اورتا شرق اؤلکه لرینده، او جومله دن ایراندا و ایرانین ترکیب حیصه سی اولان گونئی آذربایجاندا اوینیش، اینتیباه دؤورو کیمی خاراكتئریزه اولونور. بو اوینیشین و میلی اؤزونودرکین باشلانغیج نقطه سی کیمی مئیدانا چیخان، تکجه آذربایجان تورکلری نین دئیل، ایراندا یاشایان دیگر خالقلارین دیرچه لیشینده ده اهمیتی رول اوینایان 1905-1911-جی ایللر مشروطه اینقیلابی، اوندان بیر قدر سونرا باش وئرمیش شیخ محمد خیابانی و جنگه لیلر حرکاتی، لاهوتی عوصیانی گونئی آذربایجاندا بیر سیرا اجتماعی-سیاسی دییشیکلیکلره سبب اولدو، اؤلکهده یئنی ایدئیلارین رواج تاپماسینا، یاییلماسینا ایمکان و شرایط یاراتدی.

سیاسی حیاتدا باش وئرن یئنیلر، طبیعی اولاراق ادبی عالمده ده عکسینی تاپدی، میلی شوور و دوشونجه ده بیر جانلانا حیس اندیلمه یه باشلاندی. اؤزوندن اولکی ادبیاتلا موقاییسه ده داها اینقیلابی دئموکراتیک و عئینی زاماندا میلی دیرلره سؤیکنن بیر ادبیاتین یارانماسینا تاریخی زمین

یاراندی کی، بونلارین هامیسی زامانین طلبی، ایراندا باش وئرن حادثه لرین ادبی محیطده یاراتدیغی تبدولاتلارین لابود نتیجه سی ایدی. ادبیاتین موضوعو و موندیجه سینده باش وئرن دییشمه لر اونو خالقا داها چوخ یاخینلاشماغا، خالق روحونون ترجمانی اولماغا وادار ائتدی. ادبیاتدا کئچمیش، عنعنه وی محبت و یا دیداکتیک موضوعولاری خالق یازیچیسی، آکادئمیک میرزه ایبراهیموون سؤزلری ایله دئسک "آزاد گله جگه، اول-آخر ظالیمیلرین محو اندیله جگینه، قارانیلغین چکیلیب سحر آچیلجاغینا سارسیلماز اینام" موضوعولاری عوض ائتمه یه باشلادی.

20- اسرین ایلک اونیللیکلری نین ادبیاتیندا اؤزونو گؤسترن ان عومده کئیفیتلردن بیر قلم صاحبیلری نین بیر چوخونون عئینی زاماندا اله سیلاح داخلی و خارجی ایرتیجایا قارشی دؤیوش مئیدانینا آتیلماسی ایله موشاهیده اولونوردو کی، بو دا ادبیاتا دؤیوشکن روح، موبارزه عزمی گتیریر، بدیعی سؤزون کسرینی داها دا آرتیریدی. زمانه یه مئیدان اوخوماق، آزادلیق عشقی، گله جگه اینام تدریجن ادبیاتین، خصوصیله پوئزیانین باش موضوعوسونا چئوریلیردی. موعین ادبی تجربه سی اولانلارین دا، یئنیجه ادبیات جبهه سینه آتیلانلارین دا اثرلرینده وطن، خالق، میل و اونون دیلی، شرفلی تاریخی کئچمیش و حاضرکی ازیجی محیط ترنوم و تصویر اولونور، بیر سؤزله، ادبیات زامانلا نفس آلیردی.

دوورون ضیالایاریندان، عقیده، مسلک صاحبی اولان یازارلاریندان بیرى
 ماحمود میرزه قنى اوغلو قنیزاده ایدی. او، 1878-جی ایلده (1296 ه.ق.)
 سالماس شهرینده آنادان اولموش، گنج یاشلاریندا هیندیستانا و قافقازا سفر
 ائتمیش، "حبلول-متین" قزئتى نین صاحیبی سئیید جامالدین کاشانی
 و م.ف.اخوندزاده نین داوامچیلاریندان بیرى اولان گؤرکملی یازیچی میرزه
 عبدالرحیم تالیبویلا دوستلوق ائتمیش، اونلارین مرام و دوشونجه لریندن
 فایدالانمیشدی. 1907-جی ایلده وطنه قاییدان م.قنیزاده اورمیا شهرینده
 صحفه لرینده اینقیلابچی شاعیر سید سلماسی نین ده چیخیش ائتدیگی "
 فریاد " قزئتینی نشر ائتدیرمه یه باشلامیش، دوورون موترقی مطبوعات
 اورقانلاریندا شعر و مقاله لرله چیخیش ائتمیشدیر. بیرینجی دونیا موحاریبه
 سی عرفه سینده آروپایا گئدن یازیچی بئرلینده " رؤشن به یه جاواب "
 آدلی کیتاب چاپ ائتدیرمیش، بئرلین میللی کیتابخاناسیندا آذربایجانین
 تاریخینه دایر آراشدیرمالار آپارمیش، 1926-جی ایلده تبریزه قاییداراق "
 سهند " آدلی قزئت نشر ائتدیرمیش، 21 یانوار 1935-جی ایلده (1313
 ه.ق.) تبریزده وفات ائتمیشدیر.

م.قنیزاده هم پولیسیستیک، هم ده پوئتیک اثرلرینده آزادلیق جارچیسی
 کیمی چیخیش ائتمیش، اینسانلاری عذاب، ایشکنجه و س. بو کیمی قئیری-
 اینسانی اصوللارلا ازن قورولوشا قارشى اعتراض سسینی آچیق شکیلده
 بیلدیرمکدن چکینمه میشدیر. " بیگانه لر یولوندا آیاقدان دوشن " ، هله ده
 آختاردیغی " مئهریبان و مونیسینی تاپمایان " شاعیر یاشادیغی ایللری

ظولمته، باشچیلاری ایسه ظولمتسئورلره بنزده رک شعرلری نین بیرینده یازیر:

رهبرلریم چکیر منی سوسوز دوزنلییه،

توتماز الیمدن اهلی-موروووت اولان هانی؟

زیندان کیمیدی دنیا بیزه، کیمده وار ماجال،

بیر واخت تاپیب دا سؤیله یه دوغرو، یالان هانی؟

بیر اؤلکه ده کی، یوخدو نیجات تاپماغا ماجال،

مولکی-عدمه تکجه قالیلار گومان، هانی؟¹

م.قنیزاده نین معنا، مضمون و موندریجه اعتباری ایله دیققتی جلب ائدن " حیات و اولوم حاققیندا دوشونجه لر " شعرى شاعیرین یاشادیغی ایللری نین اوندا یاراتدیغی معنوی-روحی دوشونجه و سارسینتیلاری عکس ائتدیرمک باخیمیندان مارق دوغورور. شعر یوخو صحنه سی نین تصویری ایله باشلاییر. شاعیرین تقدیماتیندا " یئر ده، گوئی ده سوکوتا دالمیشدیر " . یئر اوزو قانلی بیر صحنهیه، فاجیه مئیدانینا چئوریلیمیش و فاجیه ایله دولو بو سوکوت ایچره تکجه بیر سس وار:

بیر قوش " حق، حق " دئییب، اودور اوخویار.²

" حق، حق " دئین قوشون سسی شاعیرین قلبینی پارچالاییر،
ایختییارینی الیندن آلیر و او، قوشا بئله موراجیعت ائدیر:

دئدیم، ای قوش، چکیل ده، داد علمه،

بوش یئرله سن بئله فریاد علمه.

باشینا آلمان گل بو دونیانی

سن دئینلر جاهاندا وارمی؟ هانی؟!

حق بو ویرانه ده تاپیلماز، اینان،

ابدی کؤچموش او، بو دونیادان.

یئر اوزو آهدی، بیر ده فریاددیر،

حق اؤزو یوخدو، تکجه او آددیر³

فیکیرلرینی بیر قدر ده داوام ائتدیرن شاعیر قوشا بیلدیریر کی، " قهر اودو
هر طرفده اودلانمیش، گوجسوز اینسانلارین ائوی یانمیش، قان یئر اوزونو "
توتموشدور. بئله یئرده حاقق اؤزونو گؤستره بیلمز و سن دئین حاقق افسانه
دن باشقا بیر شئی دئییل.

چونکی:

ریاکارلیق توتوب بوتون وطنی⁴

بوتون بونلار شاعیرین قلبینی اودلانديرير و او، قوشا اونو دا بیلدیرمگی
 واجیب ساییر کی، " قورخ کی، بو اوددا سن ده یانمایاسان... ". بو آجی
 حقیقتلر شاعیری موازینتدن چیخینجایا قدر هیجانلانديرير و اونون لیریک
 قهرمانی یئر-گۆیه مئیدان اوخویارق دئییر:

فله یه چاتمیش اولسا بیر گون الیم،

ائه، نه لر ایلرم او دم، نه بیلیم؟

ائله آتش یاخارام گۆیلرده،

یانار اسرارینی اؤرتموش پرده!

او یاشیل قوتبه نی ویران ائدرم،

من بؤیوک خالیقه دوغرو گئدرم.

آلارام اوردکی دفتر-قلمی،

وورارام باشینا بیر گورز کیمی.

جیرارام سیرله دولو پردنی من،

چیخار آشکارا او باطینلر هم⁵.

باطینلر آشکارا چیخاندان سونرا نه اولاجاق؟ او اولاجاق کی، پرده آرخاسیندا
هئچ بیر سیررین اولمادیغی آشکارا چیخاجاق و اینسان اوولادینی ذلیل
گونونه سالان زمانه نین سیماسی گون کیمی آشکارلاناچاق.

شعرده شاعیرین گلدیگی بئله بیر عیبرتامیز قنات اونون بشر طالعیی باره
ده نه قدر آییق گؤزله و ناراحات قلبه دوشونمه سی نین باریز نومونه سیدیر:

گؤزلریم کاش کور اولا عالمده،

گؤرمه یم دنیا بوغولموش قمد⁶

شاعیرین تصویرینده بو دنیا قمله یوغرولموش بیر سیتم صحنه سیدیر کی،
بورادا گوجلورلرین گؤروب چکدیکلری کئیف-داماق، گوجسوزلرین نصیبی
ایسه آه-وای، قم کدردیر. بو سببدن ده لیریک قهرمان بو دنیادان کؤچ
اؤدیپ ابدیته قوووشماغی آرزولاییر، چونکی:

... اورادا نه قم، نه کدر وار، نه سیتم...

اوردا عاجیزلره ظولم اولمور اینان،

اوردا اؤز بختینه کوسموش اینسان.

قبر ائویم، قوی تنز اولوم مهمانین،

چکمیم مینتینی دؤورانین...⁷

عصرین بیرینجی یاریسیندا یاشایب-یارادان دئموکراتیک فیکیرلی یازارلاردان بیر ده نیمتاج خانیم سلماسیدیر. شعرلی نین کیچیک بیر قیسمی الده اولان نیمتاج خانیم سلماس شهرى یاخینلیغینداکی لکیستان قصبه سینده دوغولموش، تخمین 20-جی ایللرین اورتالارینا قدر ادبی یارادیجیلیقلا مشغول اولموش، عایله قوردوقدان سونرا یارادیجیلیقدان اوزاقلاشمیش و قلم دوستلاری بونا چوخ تاسسوفلنمیشلر.

نیمتاج خانیمین ان مشهور شعرلریندن بیرى " فادینلارین کیشیلره خطابى " اثریدیر. شعر کورد عوصیانچیسی اسماعیل آغا سمیتقونون سلماسا باسقی ائدیپ بیر چوخ یئرلری، او جومله دن لکیستان قصبه سینی داغیتماسیندان سونرا (1924-جو ایل) یازیلیمیش، چوخ بؤیوک سورعتله خالق آراسیندا یایلمیش، کوتله لری کورد عوصیانچیلارینا قارشى سفربر ائتمکده موستثنا رول اوینامیشدیر. قیسا بیر زاماندا شعر بوتون ایراندا دیلر ازبری اولور. دئییلنلره گؤره، ملیک الشعرا بهار بو شعرى اوخویارکن تعجبولنمیش...، اؤزوندن آسیلی اولما یاراق دیک آياغا قالخمیشدیر.

شعر بئله باشلانیر:

ایران دیلر کی، فری-کیان برقرار اول،

اول بو یئرده گاهه گرک آشیکار اول.⁸

ایلیک بئیتده افسانوی ایران حؤکمداری، شرق ادبیاتیندا ظالیملیق سیموولو اولان ضحاکا قارشى عوصیان قالدیراراق اونون تاخت-تاجی نین کولونو گؤیه

سوووران کاوہ نین آدینی خاطیرلاماسی تصادفی دئییل. شاعیرین قناتینہ
 گوڑہ حاضیرکی ایران و اونون بیر حیصہ سی اولان آذربایجان آرتیق ظولملہ
 ایدارہ اولونان بیر مملکتہ چئوریلیب. مملکتدہ ظولمون کوکونو کسمک
 اوچون کاوہ کیمی کوتلہ نی آرخاسینجا آپارا بیلہ جک شخصلرہ احتیاج وار.
 وضعیت او قدر آغیر، اؤلکە او قدر دربیلیک، هرکی-هرکیلیک و
 اؤزباشینالیققدیر کی، نوہ پیغمبرین و اونون مشهور توفانی نین یئنیدن ظهور
 ائتمہ سی ضرورتی یارانمیشدیر. " عار پردہ سی ییرتیلیمیش " ، بوتون
 عیبجریلیکلر آشکارا چیخمیشدیر، لاکین بیر چوخ باطین ایشلر واردیر
 کی، بونلارین فاش اولماسی مطلق لازیمدیر. چونکی بونلار اولمایینجا
 مملکتدہ عدالت، اینسان حاقلاری، شرف و لیاقت برپا ائدیله بیلمز. اودور کی:

اؤز زولفونو آچیب بو قادینلار دئییر بئل:

عئیسی آچاق کی، ناکیشیلر بوردا خار اولار.

قیزلار آچیبیلار اورمودا اؤز آی جامالینی،

مقصد بودور کی، کوچه ده بیر آهو زار اولار.

سلماسدا چوخ باجی اوزونہ قان یاخیب بو گون،

قارداش قانیله تا کی، شهر لاله زار اولار.

خیلقت کی، بند اندیر بیر ائلی عیش و عیشرتہ،

ایستر یقین کی، مین جورہ درده دوچار اولار.⁹

نیمتاج خانیمین دیگر شعرى " تهرانا خطاب " آدلانیر. بو شعرى قئیدسیز-شرطسیز عیالتلرین مرکزی حکومتہ پروتئستی ده آدلانیرماق اولار. عیالتلرده " قورد سورونو داغیدیر " ، چوبانلارین گویا بوندان خبری یوخدور. باشینا پاپاق قویانلار هارادا ایتیب-باتیلار کی، پاپاقسیزلارین احوالیندان خبرسیزدیرلر. نیمتاج خانیم اونلارا باش یایلیغی گؤندرمگی تکلیف ائدیر کی، اونسوز دا اونلارین قادینلاردان بیر او قدر ده فرقلری یوخدور. خالقا باشچیلیق ائدنلرین مسکنی " پارکلار اولوبدور بو گون " . بو سببدن ده میلترین - اوشاقلارین ناله سی اونلار طرفیندن ائشیدیلیمز اولوب. بس بو نادان باشچیلاری غفلت یوخوسوندان نئجه آییلتمالی؟ شاعیر تکلیف ائدیر کی:

یئتمیلرین گؤز یاشی آخیب گوجلوسئل اولسون،

آپارسین او پارکلاری، بوغولسون او نادانلار.¹⁰

شاعیر اورگی یانا-یانا بیلدیریر کی: " بیزیم پری گؤزلر اسیر اولوب دیولره " و " وطنپرستلر هامی اوزاق دوشوب وطندن " . بس چیخیش یولو نده دیر؟ چیخیش یولو موباریزه ده دیر و نه قدر کی، میل اؤز حاققینی آلماق اوغروندا اؤلوم-دیریم ساواشینا آتیلمایب، او، ذلیل و خار اولاراق یاشاماقدا داوام ائله جکدیر. شعر بئله بیر آرزو ایله تاماملانیر:

هانى گله بیر اینسان عزمه، فریاد ایله،

دولا بو تولکولرله او محبسلىر، زیندانلار!¹¹

مشروطه اینقیلابی دؤورو پوئزییاسی و پوبلیسیستیکاسی نین تاننیمیش سیمالاریندان اولان سید اشرف الدین گیلانی (1872-1934)، بیر قدر سونراکی ایللرده یارادیجیلیغا باشلامیش محمدتاغی پیسان تبریزی (1891-1921)، میرزه رحیم بهیشتی-تبریزی (؟-1932)، میلچی چشمکنانی (تخمینن 1863-1933)، جعفر خامنه یی (1866-؟)، شمس کسمای (؟-1961)، آذر تبریزی (1871-1938) 20- یوزیللیگین 20-30-جو ایللرینده ادبی فعالیت مئیدانیندا اولان قلم صاحیبلری ایدیلر. بو شاعیر و موحریرلرین اکثریتی اثرلرینی اساسا فارس دیلینده یازسالار دا، روح اعتیباری ایله اونلارین یارادیجیلیغی تامامیله میلی ایدی و آزادلیق مفکوره سینه سؤیکنمیشدی. س.ا.گیلانی نین " ظفر ترانه سی " ، " ای وای، وطن وای " ، " لایلا " ، " تصنیف " ، ج.خامنه یی نین " وطن " ، " اومید فلسفه سی " ، ف.تبریزی نین " مارش " شعرلرینده اساس ایدئیا، هنج شوبهه سیز کی، حقوقلاری تاپدانیلان آذربایجان خالق یی نین گله جگه اومید دولو آرزو و دیلکلرینی وصف ائتمکدن عبارت ایدی.

بو دؤور ادبیاتی نین ان تاننیمیش سیمالاریندان بیری میرزه علی معجز شېسترلی دیر. میرزه علی حاجی آغا اوغلو معجز شېسترلی 1873-جو ایل مارت آیی نین 29-دا گونئی ماحالی نین مرکزی ساییلان شېستر قصبه سینده تاجیر عایله سینده دونیا یا گلمیشدیر. ایلک تحصیلینی موللاخانادا، موللا علی آدلی بیر شخصدن آلمیش، اون آلتی یاشیندا ایکن آتاسی وفات ائتدیگیندن ایستانبولدا یاشایان قارداشلاری حسین و حسن اونو اؤز یانلارینا دعوت ائتمیشلر. 16 یاشیندا ایستانبولدا یاشاماغا باشلایان م.ع.معجز

شبسترلی اورادا تدریس لوازیماستی ساتماقلا مشغول اولسا دا، واختی نین چوخونو مطالعیه ایله کئچیرمیش، شرق ادبیاتی و فلسفه سینى، غرب مدنیتینی اؤیرنمه یه جهد گؤستمیش، موعاصیر مطبوعاتى هوسله ایزله میشدیر. 16 ایل ایستانبولدا یاشایان و اورادا ایلک شعرلرینی یازان شاعیر بوتون آوروپانی و یاخین شرقی سیلکله ین بیرینجی روس اینقیلابی عرفه سینده (1905-1007) وطنه دؤنموش، اؤزونون تعبیرینجه دئسک، " وطنین آغلار حالینی گؤروب نؤحه خانلیغا باشلامیش " ، اونون خیالسی اوچون موباریزه مئیدانی آتیلیمیشدیر. وطنداشلارین جهالتدن قورتارماسی و مدنی حیاتا چیخماسی اوچون قلمی و کسکین سؤزو ایله موباریزه آپاران م.ا.معجز شبسترلی واختی نین چوخونو گؤرکملی سوفی شیخی و متفکری شیخ محمود شبسترى نین مقبره سینده کئچیرر، زامانلا سسلشن ساتیریک شعرلرینی یازار و شیفاهی شکیلده ده اولسا، اونلاری یایاردی. شاعیرین قلبی نین قانی ایله یازدیقلاری، وطن، میلّت سئوگیسی ایله یاشایانلار طرفیندن رغبتله قارشیلانسا دا، اؤزونون یازدیغی کیمی " آخوندلارین خوشونا گلّمه میش، اونا موحاریبه ائلان اولونموشدو " (کورسیو - ا.ق.). بوتون هده- قورخو و عذاب-اذیتلر شاعیری یولوندان، مسلکی اوغروندا موباریزه دن یاییندیرا بیلّمه میش و او، " من خالقیمی صابیر کیمی اویادا جاغام " - دئیّه ج.محمدقولوزاد(موللا نصر الدین) و م.ع.صابیر روحوندا شعرلر یازماقلا یئنی حیات، اینسانی حقوقلار و دئموکراتیا اوغروندا موباریزه آپاران اهلی-قلملرین اؤن جرگه لرینده اینام و جسارتله آددیملامیشدیر.

ایستانبولدان قایتدیقدان سونرا 27 ایله یاخین دوغما وطنینده اونو سئونلرله معجز شبسترلی و معجز شبسترلینین سیماسیندا یئنیلیگی قبول ائتمه یین کؤهنه فیکیرلیرلر آراسیندا عؤمور سورن، قلمی ایله وطنداشلاری نین جهالتدن قورتارماسی و مدنی حیياتا چیخماسی اوچون سی گوسترن شاعیر شبسترده جهالتپرست عنصرلرین کسکین موقاویمتینی قیراراق 1932-جی ایلهده قیز مکتبی آچماغا مووفق اولور.

م.ع.معجز شبسترلی 1933-جو ایلهده یازدیغی قیسا ترجمه یی-حالیندان اوخویورو ... " 26 ایل بیر-بیریمیزله ووروشدوق. خیرات وئردیلر - منی چاغیرمادیلار، توی اولدو - من ایشتیراک ائتمه دیم. بونولا بئله آخیرادک ووروشدوم ، یعنی یازدیم، اؤزو ده اؤز آنا دیلیمده یازدیم... یازیلاریمی ساخلامامیشام، یولداشلاریم و دوستلاریم وئرمیشم، اولاردان بعضیلری ییغیب ساخلایبیلار. فارس دیلینی چوخ دا یاخشی بیلیمیرم و بو دیلده چوخ آز یازمیشام. هم ده من بئله مولا حیظه ائتدیم کی، آذربایجانلیلار فارس دبلیندن بیر او قدر ده خوشلانمازلار. بیر ده مقصدیم بو ایدی کی، یازیلاریمی کیشیلر و قادینلار اوخویوب مطلبی آنلا سینلار " 12 . 26 ایلیک چک-چئویردن سونرا معجز شبسترلی دوغما یوردونو ترک ائدیپ شبستردن شاهرود شهرینه کؤچمه یه مجبور اولور و 1934-جو ایل سننتیابر آیی نین 25-ده همین شهرده دونیاسینی دییشه رک ابدیته قوووشور.

م.ع.معجز شېستریلی یاخین شرق و آذربایجان ادبیاتی نین مترقی عنعنه لری زمینینده یئتیش و اونو تامامیله یئنی ادبی-اىستتیک کئیفیتلرله زنگینلشدیریلن ناواتور شاعیردیر. اونون ساتیرا اىستتیکاسی گونئی آذربایجانى ادبیاتیندا اوریزینال مرحله تشکیل ائدیر.

61 ایل عؤمور سورموش، اؤزوندن سونرا زنگین و دیرلی بیر ایرث قویوب گئتمیش م.ع.معجز شېستریلی ساغلیغیندا ایکى شعرى نشر اولونموشدور. بونلار 1921-جى ایلده، "موللا نصر الدین" ژورنالی تبریزده چاپ اولونارکن (ژورنالین تبریزده 8 نؤمره سی چیخمیشدیر) اونون صفحه لرینده ایشیق اوزو گؤرموشدور. شعرین بیرى "اولسون گرک"، دیگرى ایسه "شېستر حاماملاری" آدلانیر. بیرینجى شعر ایمضاسیز، ایکینجیسی ایسه "تره شاعیر" ایمضاسی ایله نشر اولونموشدور.

گونئی آذربایجاندا صابیر ادبی اوسلوبونو مهارتله، اؤزونمخصوص طرزده داوام ائتدیرن و اؤزوندن سونرا بیر مکتب یارادان معجز شېستریلی پوئزیاسیندا ایکى ایستقامت اؤزونو گؤستمکدیدر: چیدى، قیسمن ده لیریکادان عبارت اولان شعرلر و ساتیریک -یوموریست شعرلر .

موضوعو و فورما موختلیفلیگینه باخمایارق، معجز شېستریلی شعرلری نین دئمک اولار کی، هامیسیندا معارفی، مدینیتی و آزادلیق ایدئیلارینی تبلیغ ائدیر. علمسیزلیک، جهالت و اینسانى ازن زمانه دن، اونون دؤلت سیستمی و قانونلاریندان آجى-آجى شیکایتله نیردى. بؤیوک لیریک و ساتیریک اولان معجز شېستریلی گئرلیکدن و اسارتدن قورتولماغین چاره لری سیراسیندا

علمه، معرفه ییپلنمگی ان عمدہ وظیفہ لردن بیرى حساب ائده رک مشهور
" وطن " ردیفلى شعرینده یازیردی:

نه یاتیسان، آییل، ای میلیت-بیچاره، آییل،

ساتیر آخیر وطنی دوشمنه عیانی-وطن!

اجنبی مولکو دولوب بی سر و پا میلته،

نییه، یا رب، بئله خار اولدو عزیزانی-وطن!...

دوشمن علم ایله بیزی ایله دی حمال اؤزونه،

کیم ذلیل ائتدی بیزی؟ جهل! آ موسلمانى-وطن!

... وئره لیم ال-اله، تحصیل و کمال ایله یه لیم،

خوابی-قفلتن آییلسین گرک ایخوانى-وطن!¹³

میلتن معنوی اینکیشافیندا صنعتین رولونو یوکسک قییمتلندیرن، بوتون
قووه و باجاریغینی اونون خیدمتینه یۇنلدن شاعیرین قناتینه گۆره خالقا فایدا
گتیرمه ین، اونون میشتی نین قارانلیق جهتلرینه ایشیق سالمايان سؤز و سؤز
صاحبی اولان قلم یییه سی نین اولماسی اولماماسیندان یاخشیدیر.
شاعیرین فیکرینجه، قلم جمعیتده بوتون ایصلاحتلاری، چئوریلیشلىرى
حاضرلایان قودرتلى سیلاحدیر. سؤزون، قلمین قودرتینه درین اینام بسله ین

معجز شبسترلی قارشیسینا بئله بیر موقددس وظیفه قویموشدو: خالق
جهالت یوخوسوندان اویاتماق! شعرلری نین بیرینده او یازیردی:

خالقی بیدار ایله مک مومکونمو خوابی-جهلدن؟

ایلم بیدار، معجز شبسترلی، قورخماسام ایجادیدن¹⁴.

" دلیلم تورکی، سؤزوم ساده، اؤزوم صهبایه دیلداده " ، - دئییه اؤزونون
میللی وارلیغی و دیلی ایله فخر ائدن، قلم یولداشلارینا " یاز آنان تعلیم ائدن
دیلده! " شعاعری ایله خطاب ائدن معجز شبسترلی صنعتینی 20- عصرین
ایلك اون ایلیکلری گونئی آذربایجان، او جومله دن ایران حیاتی نین
گوزگوسو آدلانديرانلار قطعیین یانيلميرلار. تدقیقاتلارین بیرینده دئییلدیگی
کیمی: " م.ع.معجز شبسترلی... ایلك دفعه اولاراق پوئزییادا ایران سوسیال
حیاتی نین پانوراماسینی یاراتماغا،توتقون، بوز-بولانیق و فرحسيز منظره
سینی بوتون ضیدیتلری ایله نقش ائتمه یه نایل اولموشدور " ¹⁵.

م.ع.معجز شبسترلی پوئزییاسی نین باش، ابدی و ازلی موضوعو وطن و
میلتن طالعی مسئله سیدیر. قالان بوتون شاعیرانه حیس و هیجانلار،
ریجعتلر بو موضوعو اطرافیندا جریان ائدیر. او، شعرلرینده دؤنه-دؤنه قئید
ائدیر کی، وطن و طنداشلاری نین خوشبختلیک و شرف منبعییدیر. وطنی
اولمایان میلتن، یاخود ایستیقلالیتی الیندن آلینان خالقین ایستیقلال
حاققیندا دانشماق بوش خولیا، معناسیز بیر شئیدیر. " ای تیرمه رختیخواب
ایچینده قویلانان داداش، گئتسه وطن، وطنله گئدر ایستیراحت " ، - دئییه
همسرلرینه موراجیعت ائدن شاعیرین وطن و میل حاققیندا دوشونجه لری

بیر چوخ اثرلرینده، او جومله دن " عاشیقی-پریشان " ، " گل باشیم اوسته " ، " معجز شبسترلی سسی " ، " دئدیلر " ، " جانلی جنازه " ، " یوخدور علاج سؤیله دی جهالته " ، " اولسون " ، " سنی " و س. بو کیمی ساتیرالاریندا سون درجه آچیق، کونکرئت و قاباریق شکیلده اؤز عکسینی تاپمیشدیر.

م.معجز شبسترلیه گؤره، خالقین رذالته دوچار اولماسی نین سببی موطیعلیگین تۆرتدیگی ایستیداد، قایغیسیزلیق و بوندان دوغان سفالتدیر. " عیانی-وطن " ین خیانتی اوجباتیندان وطن دشمن تاپداغینا چئوریلیمیش، دئموکراتیک ایداره چیلیک پرینسیپلری نین یوخلوغو، شاه و مأمورلاری نین هر جور نظارتدن کناردا قالب حاکیمی-مطلق اولمالاری اۆلکه نی اینکیشافدان ساخلامیش، گئنیش خالق کوتله سی آجلیغا، اوزوجو عذاب-اذیته محکوم ائدیلیمیشدیر. جمعی سککیز بئیتدن عبارت اولان " دئدیلر " ساتیراسیندا شاعیر یوخاریدا سادالادیقلاریمیزین بدییی تجسسومونو چوخ بؤیوک اوستالیقلا وئره بیلیمیشدیر. موهاجیرتدن، 16 ایلیک آیریلیقدان سونرا وطنه دؤنن شاعیر بورادا اورک آچان، اینسانا فرح گتیرن بیر شئی گؤرمور. اونون گلیشی " آچما دهانین " ، " دینمه، دانیشما و ترپتمه زبانین " قاداغاسی ایله قارشیلانیر. آناسی اونا " قوی بئش-اون توک چنؤوه، اوخشات اؤزون شیعه لره " ، " مجلسه داخل اولان وقتده کورنوش ایله " کیمی نصیحتلر وئیر. موحیطین یئتیرمه سی اولان آنا قورخور کی، هموطنلری نین دوشونجه طرزینه عکس موقع توتان اوغلونو کافیر آدلاندیرسینلار. هله بو هامیسی دئییل. شاعیرین تصویرینده مونارخیا سیستمی اۆلکه نین

اقتصادی جھتدن ده سوقوطونا سبب اولموش، اؤلکه اهالیسی نین بؤیوک بیر قیسمی " فقرا " یه - دیلنچییه چئوریلیمیشدیر. شعرین سون بییتلرینده اوخویوروق.

دوشدو دالیمجا بئش-اون دنه دیلنچی هر گون،

" وئر گؤراخ، همشری، حقین فقرانین " ، - دئدیله.

دئدیم: - ای وای، نه چوخدور فوقراسی بو یئرین،

" وار شبسترده فابریکاسی گدانین " ، - دئدیله¹⁶.

" سنی " ردیفلی ساتیراسیندا داها چوخ سیاسی حادیثه لر فونوندا وطنین طالعییندن صؤحبت آچان شاعیر ایرانی نفوذ دایره لرینه بؤلن، اؤلکه داخلینده تخریبات یاراتماقلا اونو پارچالاماغا چالیشان اینگیلیس و روس موستملکه چیلری نین و بو ایشده اونلارا هاوادارلیق ائدن حاکیم دایره لرین عومومیلشدیریلیمیش اوبرازینی یازادیر. شعرده شاعیر باشیندان توسو قالخا- قالخا فریاد ائدیر کی، میلتنین یئگانه پناهی ساییلان وطن خاریجی آغالارا، " اغیاره " موفته وئریلمیش، مملکت صاحبسیزلیک اوجباتیندان آلفی-ساتقی واسیطه سینه چئوریلیمیشدیر. وطنه کؤمک ائتمک ایسته ین، لاکین بونلاری ائتمه یه قودرتی چاتمایان شاعیر آجی بیر تاسسوفله یازیر:

کافر ایسلاتدی سنی قان ایله، ای خاکی-وطن،

بویاسین قان ایله قوی بیر ده موسلمان سنی.

نه سیه بختسن، ای یار کی، بیرتیر، داغیدیر،

گورگی-دیررنده کیمی میلتي-نادان سنی¹⁷.

" نه یاتیسان، آییل، ای میلتي-بیچاره، آییل " ، " قاراداغ(ارومو یاخینلیغینداکی) اهلینه باخ، گۆز نه پریشان دولانیر " ، " ظولم الیندن قاچان اؤورتلره یانمیر اورگین " و س. بو کیمی میصراعلارلا وطنین آجیناقلی طالعیینی اوخوجوسونون گۆزلری قارشیسیندا جانلاندیران شاعیر سون اولاراق بئله بیر ایدئیا ایله چیخیش ائدیر کی، آنالار اؤولادلارینی وطن نامینه دوعوب تربیه ائدیرلر. وطن دارا دوشنده اؤولاد اونون حالینا بیگانه قالمالی، قانی، جانی باھاسینا دا اولسا اونون بوتؤولوگونو، مستقیللیگینی قورومالیدیر. شاعیرین گلدیگی سون قناعت بئله دیر:

بو گون اؤولادی-وطندن کؤمک ایستر میلتي،

بسله ییب بو گون اوچون مادری-نالان سنی.

...حاضیر اول جنگه، اگر ایستر ایسن فتح و ظفر،

یاتمالی یئر دئییل بو یئر، یئیر آسلان سنی¹⁸

م.ع.معجز شبسترلی مملکتین ترققیسی اوچون خالقین قوووه سینی و هیمتینی باشلیجا شرط حساب ائدیر، وطنداشلاری بیر یئرله جم اولوب اؤلکهنین آبادلیغی اوغروندا موباریزه یه سسله ییردی. اونون فیکرینجه، خارجی اؤلکه لردن مالییه یاردیمی آماغا مؤحتاج اولان اؤلکه سون نتیجه

ده بورج وئرن دؤولتترین الینده گیرووا چئوریلیر. بونون قارشیسینی آلماق اوچون او، " مؤمین قارداشلارا " سرمایه لرینی وطنین اقتصادی دیرچه لیشیننه، " پیئیکری -وریانلارا، مؤحتاجلارا " صرف ائتمگی مصلحت گؤره رک یازیردی:

حاجی داداش، سالما اؤزون زحمته،

وئر او پولو میلتي - بی دؤولته،

کافر اگر بورج وئرہ بو میلته،

بند اولار ایرانه، - دئدیم، بیلمه دیم¹⁹.

م.ع.معجز شبسترلی بئله حساب ائدیردی کی، ایراندا خالقین خوشبختلیگینی تامین ائدن عدالتلی قانونلار و ایدارئمه سیستمی اولمادیغی اوچون میلته، فوقرا فلاکت ایچریسینده یاشاییر، معیشتلری باشندان-باشا عذاب و محرومیتلر ایچریسینده دیر. بو قناعتینی او، " سرتاسر "، " گرک "، " رنجبرین "، " ضیافت و فلاکت "، " سولطان مالیدیر "، " میسکین قویون "، " آله "، " یوخدور علاج سؤیله دی جهالته " و س. بو کیمی ساتیرالاریندا عومومیلشدیرمیشدیر.

قئید اولوندوغو کیمی، م.ع.معجز شبسترلی ساتیراسیندا ایران حیاتی نین بوتون آغریلی پروبلملرینه موناسیبت بیلدیریلیمیش، شاعیر هئچ نندن احتیاط ائتمیه رک دوشوندوکلرینی مرد-مردانه سؤیله مکدن چکینمه میشدیر. " قوربت قوربانلاری "، " قوربت "، " عمقیزی "، " مکتوبلاشما " و س.

ساتیرالاریندا گونئیلیلرین قوربتده کی گذراننی نین تیپیک صحنه لری تصویر ائدیلسر، " موباشیر گلدی " ، " عاشیقی-پیشان " ، " ای ویلهلم " ساتیرالاریندا اؤلکه ده اهالینی موفلیسلشدیرن اینصافسیر وئرگی سیاستی تنقید هدفینه چئوریلیر. شاعیر بیر چوخ ساتیرالاریندا، او جومله دن " ایندی نین حاکیملری " ، " قیش چیخدی " ، " گل باشیم اوسته " ، " وئرمز " ، " شاه فیرونکیستاندا دیر " ، " گئت " و س. اثرلرینده خالقین طالعینه ایران حاکیم دایره لری نین بیگانه موناسیبتینی کونکرت لؤوحه لر واسیطه سیله تجسسوم ائتدیریر.

م. معجز شېستری ساتیرالاریندا جهالتی خالق آراسیندا یایان دین خادیملری نین، روحانلیرین ایفشاسی دا مهم یئر توتور. شخصی موشاهیده لری نتیجه سینده شاعیر بئله بیر نتیجه یه گلمیشدی کی، اهالینی ایستیثمار ائتمکده حاکیم دایره لرله ایتتیفاق باغلایان روحانلیر شخصی معنافلری نامینه یئری گلدیکده موقددس شریعت قانونلارینی بئله پوزماقدان چکینمیر. شاعیرین قناتینه گؤره خالق علم، تحصیل عوضینه بوش، مؤوهومی آنلایشلارلا آلداتماغی اؤزلرینه پئشه ائتمیش دین خادیملری اوچون وطنه، خالقا، میلته خیانت ائتمک عادی حالا چئوریلیمیشدیر. " او گون کی اولدو " ، " مسجدده " ، " آخر کی، آغلان میلتي " ، " مسجدده " و س. اثرلرینده ریاکار دین خادیملری کسکین رنگلرله ایفا اولونور. " مسجدده " ساتیراسیندا اوخووروق:

دوز دانیشسا رؤوزخان، لاکین جمات آغلاماز،

پس گرک خالوار ایله تۆکسون یالانی مسجد²⁰

م.ع. معجز شېستری ساتیراسی نین اساس تنقید ھدفلریندن بییر ده ایمپئریالیست دؤولتلی نین ایشغالچیلیق و موستملکه چیلیک سییاستیدیر. موخته لیف مقصد و بهانه لرله ایرانا داخیل اولان، بئله لیکله اؤلکه نی نفوذو آلتیندا ساخلاماغا جهد ائدن اؤلکه لرین عمللرینده اؤلکه نی پارچالاماق جهدلرینی گۆرن شاعیر " شاه فیرنگیستاندا دیر " ، " آرزو " ، " ای ویلهلم " ، " پروسیسیا شاھی " ، " نیکولای " ، " من نیلییم؟ " و س. اثرلرینده فیکیرلری ایرانین ثروتلرینی قریبن و روسیانی خزینه لرینه دولدورماغا چالیشانلارین عمللرینی ایفشا ائدیردی.

20- عصرین بیرینجی یاریسیندا یازیب-یاراتمیش تانیمیش یازیچیلاردان بییری ده بایرامعلی عباسزاده حمالدیر. ایلك شعرلرینی " میرزه گولزار " تخلصو ایله یازان ب. عباسزاده 1859-جو ایله سراب شهری یاخینلیغینداکی دوننی کندینده آنادان اولموش، مدرسه ده روحانیلیک تحصیل آلمیش، مادی سیخنتیلار اوجباتیندان تحصیلینی تاماملایا بیلمه میشدیر. ب. عباسزاده گنجلیک ایللریندن حیاتین مشققتلرینی دادمیش، ادبیاتا دا بیلاواسطه حیاتین اؤزوندن گله میشدیر. یارادیجیلیغی نین ایلك دؤورلرینده داھا چوخ بداھتن سؤیله دیگی مئیخانا و ھجولرله خالق آراسیندا مھشورلاشان ب. عباسزاده چوخ کئچمیر کی، تنقید اوبیئکتینه چئوریلدیگی ایرتیجچی بی، خان و روحانیلرین قزیننه دوچار اولور.

تبریزده مشروطه اینقیلابی باشلانان عرفه ده بیر چوخ وطنپرورلر کیمی، ب. عباسزاده ده فدایله قوشولاراق موجاهیدلرله بیرگه موباریزه مئیدانینا آتیلیر، حقیقتی تبلیغ ائدن ساتیریک شعرلری ایله موجاهیدلرین سئویملیسینه، ایرتیجاچیلارین دوشمنینه چئوریلیر. شعرلرینده ایفشا اوبیئکتینه چئویردیگی شخصلر طرفیندن ائوی دغه لرله قارت ائدیلن شاعیر قوزئی آذربایجان، باکییا قاجماغا مجبور اولور. بورادا او، " مئزکوری " بره گمیسینده آغیر زحمته قاتلاشماق، حامبالیق ائتمکله عؤمرونو باشا وورور. شاعیر 1926-جی ایل اییون آیی نین 3-ده باکی شهرینده وفات ائدیر.

" موللا نصر الدین " ادبی مکتبی نین تانینمیش سیمالاریندان اولان، بعضی منبعلره گؤره م.ع.صاییرین تکلیفی ایله، بعضیلرینه گؤره باکیدا حامبالیق ائتمه سی ایله باغلی اؤنونه " حامال " تخلوصو سئچن شاعیرین شعرلری نین باش قهرمانی احتیاج قوربانی اولان و بو سببدن ده ائلیندن، یورد-یوواسیندان دیدرگین دوشن گونئیلی آذربایجانلیلاردیر کی، شاعیر چوخ واخت بونلاری ایرانلی کیمی قلمه وئیر.

شعرلرینی " موللا نصر الدین " و اونون تاثیرلی ایله چیخان ساتیریک ژورناللاریندا چاپ ائتدیرن ب.عباسزاده اساسا، قوزئی آذربایجاندا یاشاییب- یاراتسا دا، یارادیجیلیغیندا گونئی و ایران موضوعوسو مهم یئر توتور کی، بو دا سببسیز دئییل. چونکی او، گونئی آذربایجانلی میلی-آزادلیق حرکاتی نین بیلاواسطه ایشتیراکچیزی اولموش، خالقین سعادتلی اوغروندا شهید اولماغی اؤزونون ایدئالی ائلان ائتمیشدی. فیکریمیزین تصدیقی اوچون " حلاج " آدلی شعرین بیر نئجه میصرعسینا دیققت ائدک:

من روزی-ازلدن دئمیشم: - انجومنم من،

گر دؤیسله، اؤلدورسله ده، اینجیمنم من،

سؤز وئرمه سه م اغیاره، مگر مؤتمنم من؟

میلت یولوندا اؤلمه یه حاضیر کفنم من²¹...

وطن، یورد حصرتی، گونئیلیلرین آجیناقلی طالعینی دوشونمک، اونلارین تاپدائیش حقوqlارینی جسارتله مودافیة ائتمک ب.عباسزاده شعرى نین باش، آپاریجی خطینی تشکیل ائدیر. " مشروطه " ، " ایرانلیلارین ناله سی " ، " ایرانلی اولماسایدی " ، " کئچر گئدر " ، " گؤزون آیدین " ، " هر یانا باخیرام " و س. بو کیمی شعرلرده خالقین، اؤلکه نین عومومی مدنی- سیاسی وضعیتى رئال شکیلده ساتیریک و یوموریستیک بویالارلا عکس ائتدیریلیر. " بیلمه دن نه گوناہ ائتمیشیک، ای قادیرو قهار " میصراعسی ایله باشلانان " ایرانلیلارین ناله سی " شعرى بو جهتدن مارق دوغورور. شعرده اوخووروق:

میلت ییغیلیب ممد علینی آتدی قیراغا،

کئچدی قولو قوووتلیلرین امری قاباغا،

تسلیم اولونوب تختی-عدالت بیر اوشاغا،

باشدا اوتورانلار هامیسی دوشدو آیاغا،

ایش ترسینه دۆندو، بوتون عالم دییشیلدی

قانون پوزولوب، وضعی-ویلایت دییشیلدی²².

وطن، عایله-اوشاق حسرتی ایله قلبی آلیشیب-یانان، دییاربه دییار گزیب
حامباللیق، اکینچیلیک، بیچینچیلیک، چوبانلیق، فهله لیک ائدن گونئی
زحمتکئشی نین آرزو و ایستکلری، آجی فریادلاری ب.عباسزاده ساتیراسی
نین باشلیجا موضوعولاری سیراسیندا اؤزونه یئر آلیر. اونون " ساتیراسی
موضوعودان، مطلبدن، ایدئیادان آسیلی اولاراق بعضا گولوشدن گۆز یاشینا،
آجی قهقهه لردن اینیلتی و سیزیلتیا کئچیر " ²³

ب.عباسزاده پوئزیاسیندا بدیع عومومیلشدیرمه، عادی احوالاتلاردا بؤیوک
حقیقتلری گؤسترمه و حیاتی پروبلئمه توخونماق مئیلی چوخ گوجلودور. بیر
ایرانلی نین دبلیندن دئییلن " فریادی-مظلومانه " آدلی شعرى بو جهتدن،
ینی اجتماعی درد، بلانی عومومیلشدیرمک باخیمیندان دیققتی جلب ائدیر.
" آغلاریق " ردیفی ایله آهنگدارلیق بیر قدر ده قوووتلنن شعرین بیر نئچه
میسراعسینا دیققت ائدک:

اولوب شوغلوموز آه و زار، آغلاریق،

بیزه بد کئچیر روزگار، آغلاریق.

کئچیب ظولم حددن، علاج ایله یین،

مظالم الیندن فغان، آغلاریق.

آجیندان اۇلور جومله اهلی-وطن،

کفن یوخ، قالیر بیمزار آغلاریق²⁴.

نصیبی آجلیق و سفالت اولان بیر خالقین، باشسیز باشچیلارین، منلیگی اولمایان " من، من " لرین سرسملیگی اوجباتیندان آغلار گونه قالمیش مملکتین دردلرینی بیان ائتمکله ایچین-ایچین آغلایان شاعیرین فریادلاری اوخوجونون قلبینی ریققته گتیریر. شاعیر دؤنه-دؤنه سوال ائدیر کی، میلیتی و مملکتی بو حالا سالان کیمدیر؟ موختلیف موناسیبتلرله سوالین جاوابی تخمینن عئینیدیر: اومتین باشینا نوختا ووروب اوچوروما سوروکله ینلر، شاهلار، خانلار، موللار، باطینی کافیر، ظاهیری آبیید اولما لار.

ب.عباسزاده ساتیرالاری ایله وطنین، میلیتین حالینا آغلاسا دا، اوندان گلّه جگه، خالق نین موباریزه عزمینه بؤیوک اینام وار. او، امیندیر کی، ستارخان و باقرخانین واریثلری آزادلیق اوغروندا موباریزه ده سون مقصد چاتماق اوچون یئنه سیلاخا ساریلاجاق، ایستیشار دنیاسی نین داشینی داش اوسته قویما یا جاقلا. شرقین ازیلن کوتله لرینی موباریزه یه چاغیران، تاثیرلی شعرلری ایله اونلارین آزادلیق عشقینی آلولان دیرماغا چالیشان شاعیر اثرلریندن بیرینده یازیر:

شرقه حریت دوغارسا، منجه، زحمتدن دوغار،

شان و شوؤکت بیرلیک ائتمکدن، همیتدن دوغار،

الده آل بایراق، دوداغدا، دیلده حریت سؤزو،

نایل اولماق مقصده، البتته، قئیرتدن دوغار²⁵.

ب.عباسزاده ساتیرالاری مضمون، فورما، موضوعو و ایدئیا، صنعتکارلیق باخیمیندان م.ع.صابیر و م.ع.معجز شبسترلی شعرلری ایله یاخیندان سسلشیر و بونلار " خالق ایچریسیندن چیخمیش، زحمت آداملاری نین آرزو و ایستکلرینه ترجومان اولان موباریز، وطنپرور بیر شاعیرین یاشاماغا قادیر اثرلریندن عیبارتدیر " ²⁶.

بو دؤور ادبیات، مدنیت و معارفی نین تانینمیش نوماینده لریندن بیرری ده میرزه جاببار عسگرزاده باغچاباندیر. او، 1885-جی ایلده اورمیا شهرینده ضیالی عایله سینده آنادان اولموش، بوتون معنالی عؤمر و مکتبدارلیغا، تربیه مسله لرینه حصر ائتمیشدیر. ایلک ساتیریک اثرلرینی مشهور " موللا نصر الدین " مجموعه سینده درج ائتدیرن ج. عسگرزاده ژورنالین تاثیرلی ایلده ایرواندا " لئیک " آدلی درگیسی نین نشرینه نایل اولموش، 1920-جی ایلده گونئی آذربایجانا قایداریق مرند شهرینده کی " احمدی " مکتبینه درس دئمه یه باشلامیشدیر. بیر قدر سونرا تبریزده کی " دانش " مکتبینه فعالیتینی داوام ائتدیرن شاعیر-موعلیمین تشبوسو و رهبرلیگی ایله 1923-جو ایلده تبریزده " اوشاقلار باغچاسی " آدلی تدریس-تربیه موسسسه سی آچیلیر و بوندان سونرا ج.عسگرزاده " باغچابان " آدی ایله تانیناریق مهشورلاشیر.

1925-جی ایلده ج.باغچابان تبریزده "موعلیملر ایتتیفاقی" نی تاسیس ائدیر. بو ایتتیفاق تکجه پئداقوژی ساحه ده کی فعالیتله محدودلاشمیر، آکتیور تروپاسی تشکیل ائتمکله ثناتر تاماشالاری وئریر، خالقی معارفلندیرمک ساحه سینده عوضسیر رول اویناییردی.

ج.باغچابان و اونون مسلکداشلاری نین فعالیتی ایراندا حاکیمیتی اینگیلیسلرین بیرباشا کؤمکلیگی ایله ضبط ائتمیش پهلوی رژیمینی راضی سالمیر. آذربایجانا 1928-جی ایلده معارف رئیس تعین اولونان محسینی نین بیرباشا گؤستریشی و شخص ایشتیراکی ایله آنا دیلی مکتبلر باغلانیر، آذربایجان دیلینده اولان کیتابلار وحشیجه سینه یاندریلیر، میلی دوشونجه لی ضیالیلار تعقیب اولونماغا باشلانیر. ج.باغچابان تعقیبلردن یاخا قورتارماق نیتی ایله شیرازا کؤچمه لی اولور، بورادا مکتب آچیر و شیرازلایلار اونا مینتدارلیق علامتی اولاراق همین موسسیسه یه "باغچابان" آدی وئریرلر.

1933-جو ایلدن اعتیبارن ج.باغچابان تهراندا یاشاماغا و پئداقوژی ساحه ده فعالیت گؤسترمه یه باشلاییر. او، بورادا کارلار و لالار اوچون مکتب آچیر، 1943-جو ایلده موعلیملر و پئداقوژی ساحه ده فعالیت گؤسترنلر اوچون "زبان" ("دیل") آدلی آیلیق ژورنال چاپ ائتدیرمه یه موفق اولور. تانینمیش موعلیم و یازیچی ج.باغچابان 1969-جو ایلده، 84 یاشیندا تهراندا دونیاسینی دییشه رک ابدیته قوووشور و اورادا تورپاغا تاپشیریلیر.

ج.باغچابان هارادا، هانسی وضعیتده یاشاییب فعالیت گؤسترمه سیندن آسیلی اولمایاراق، خالقینی درین محبتله سئومیش و اونا صداقتله خیدمت

ائتمیشدیر. ایستر پئداقوژی-علمی، ایسترسه ده بدیعی-ادبی فعالیتی ایله خالقینا قیریلماز تئللرله باغلی اولان ج.باغچابان ادبی ایرثی نین بؤیوک بیر قیسمینی م.ع.صابیر روحوندا یازدیغی ساتیریک شعرلر و اوشاقلارین تربیه سی مقصدی ایله قله مه آلدیغی دوزلو، مزه لی، اخلاقی-دیداکتیک اثرلر تشکیل اندیر.

م.ع.صابیر ایرثینه یوکسک قییمت وئرن، شعرلری نین بیرینده صابیره خطابن:

فخر ائدر خاکی-مزارین ذاتی-پاکینلا سنین،

چون شرافتیاب اولوبدور ذاتی-پاکیندا توراب²⁷،

دئییه موراجیت ائدن موللیف صابیرین "بیر مجلسده اون ایکی کیشی نین صؤحبتی" شعرینه ندیره اولاراق "بالاجا فئلئیتون" آدلی بیر اثر یازمیش و ایگیرمی آدمی دانیشدیرماق، اونلارین هره سی نین دیلیندن بیر بند شعر وئرمکله زمانه سی نین بیر پارا مطلبلری نین چوخ اوغورلو رسمینی یارادا بیلمیشدیر. بو شعرینده تیپی اونون اؤز دیلی ایله ایفشا ائتمک عنعنه سینه صادق قالان شاعیر هر اوبرازین منلیگینی، داخلی عالمینی، دویغو و دوشونجه سینی اونون پئشه سینه اویغون شکیلده اوخوجویا تقدیم ائدیر. واعیظ جاماعاتی حیل و افسانه ایله آلماتماغی اؤزونه پئشه ائتمه سیندن، حکیم مرضی نین سببینی بیلمه یه-بیلمه یه خسته نی موعلیجه ائدیب اونو ساغالتماقدانسا، "قبره طرف یوللایارام" دئییه "فخارتله" دانشیرسا، موللا، مرثیه خان، عیان، هوسلی، بززاز، باققال و س. هر بیر جور یازیق

میلتین باشیندا تورپ اکمه سیندن شؤوقله دانیشیر. شاعیرین تصویرینده هره اؤز صنعتینه اویغون شکیلده جاماعاتی چالیب-چاماقلا مشغولدور. شاعیرین 20 نفرین ایچینده نجارا، بننایا و قزئتچییه یازیغی گلیر. نجارین ایشی یوخدور و او اودون یارماغا دا حاضریدیر کی، تکی بیر تیکه چؤرک قازانسین. بننا اوندان دا پیس گونده دیر. " شوبهدن آخشاما تک گون قاباغیندا یانارام " ، - دئییه اوشاقلاری اوچون قارین دولوسو یاوان چؤرک قازانا بیلمه یین بننانین و یا نجارین - آغاچ اوستاسی نین، دولگرین خالقى آلداتماغا بیر شئی یوخدور، یوخسا اونلار دا باشماقچی، درویش، پاپاقچیدان گئری قالمادیلار. ان آغیر دورومدا اولان قزئتچیدیر. نییه؟ چونکی:

من قزئت یازماغا چوخ زحمت ایله ایذن آلارام،

چالیشیب میلتي قانديرماغا سؤزلر یازارام.

آلماز، آما ندن ایسه بو موسلمانلار اونو،

الی قوینوندا چکیب آه، معطل قالارام²⁸.

یالانچی، خالقى آلدادیب، گؤزلرینی یاشاردیب جیلرینی سویمایغی اؤزلرینه پئشه ائتمیش موللارین تنقیدی ج.باغچابان ساتیراسی نین باش موضوعولارینداندیر. شاعیرین " تفاخیر " ، " بیر شیخین ناله سی " ، " مازاق " ، " موللا و هؤرومچک " ، " کیشمیش و موللا " ، " تبریکنامه " ، " قیسمت قازانیر " ، " تورشولو آش " سرلوحه لی شعرلرینده بو حیسی چوخ گوجلودور. " هؤرومچه یه میلچکلری آز قیر، اونلارین قانینی آز سور "

، - دئین موللایا ھۇرومچىگىن جاۋابى ايله شاعیر بو عملی ايله سۇزو دوز گلمه ین زومره نین ایچ اوزونو تام چیلپاقلىغى ايله و اوستالىقلا بئله آچیر:

باشینی تۇلادی ھۇرومچک تا

دئدی: - زحمت چکیسن، آی موللا!

سن اۇزون قانینى موسلمانین

سورما قارداش! وارینسا ویجدانین.

ایلتیماسین بیزه قبول اولماز،

دئدیگین سنده چون ووصول اولماز.

پیسیدسه اۇزگه نین قانین ایچمک،

سن اۇزون گئت قان ایچمکدن ال چک!²⁹

ج.باغچابانین ساتیریک روحلو شعرلرینده ائو-ائشیک قایغیسی چکمه ین، عایله سیندن کناردا گونونو خوش کئچیرمگی اۇزلرینه عادت ائتمیش کیشیلرین (" باشی باتمیش کیشی ")، " چونکی ازرایل ايله دوستلوق قاتیب، قارداش اولوب، قبزی-روح ائتمکده ازرایله فورست وئرمه ین " حکیملرین (" شیللاخ ")، " اۇز بېگینه کی تیری قیلجا گۆرمه ین، باشقاسی نین گۆزونده کی قیلدان دیرک دوزلدن " قزئتچیلرین (" چیخیر ")، میلیت معارفدن، سناییدن اوزاقلاشدیران، اونلاری مسجیده سوروکله ین،

جنت خولیاسی ایله یاشاماغا سۇوق ائندلرین (" ایصفاهانلی اوغلو دئییر ")،
بیر-بیری نین قانینا سوسامیش موسلمان قارداشلارین (" قان ایله بیر ")،
تیریک دوشکونلری نین (" تیریکیلره سر سلامتی ") پارلاق بدیع
اوبرازلاری یارادیلیمیشدیر.

یئنی اینسان تربیه سی، معارف و مدنیتین تبلیغی ده ج.ه.باغچابان
پوئزییاسی نین باشلیجا موضوعولارینداندیر. جاهیل و نادان ایکن اؤزونو "
علامه یی-زaman " ساپانلار، ناقیص ایکن " بحثی کامالی عقل ائندلر " ، "
وارلی گؤرنده بوتپرست کیمی سجده ائدن، یوخسول گؤرنده کلامینی هجوه،
سؤیوشه دؤندرلر " شاعیر طرفیندن آجی مسخره اوبیئکتینه چئوریلیر.
جمعیتی بو اؤزوندن موشتبئهلیک بلاسیندان قورتاراجاق یولون علم و معارف
اولدوغونو دؤنه-دؤنه قئید ائدن شاعیر بیر شعرینده یازیر:

کسی-کامال ایله یه اینسان گرک،

جیسیم دیری اولماق اوچون جان گرک.

علمسیز آداملار اوچون هر زaman،

خر کیمی بیر نوختا و پالان گرک³⁰.

ج.باغچابانین مارق دوغوران اثرلریندن بیرى ده مکتبلی اوشاقلار اوچون
قلمه آلدیغی " قیزیلی یارپاق، یاخود ذکالی انور " پوئماسیدیر. اثرده
مکتبه، معرفه چاغیریش انور و اونون مکتب یولداشلاری نین دویغو،
دوشونگه لری و عمللری واسیته سی ایله اوخوجولارا چاتدیریلیر. اثرین باش

قهرمانی انوری یولداشلاریندان آییران چالیشقانلیغی، اوخوماغا اولان هوه سی، " وئل-وئل بازار-کوچه نی گزمه مه سی " و ساکیت طبیعتدیر. تربیه سی و گونده لیک درسره حاضیرلاشماسی، بونون موقابیلینده موعلیملریندن " بیشر " له یاناشی " دفتر، قلم بخشیش آلماسی " ، اوپون واختی اوشاقلارا قوشولوب اوست-باشینی باتیرماماسی و اونلاری درس اوخویوب وئرلین تاپشیریقلاری یئرینه یئتیرمه یه سسله مگی شاگیرد دوستلاری نین نارازیلیغینا سبب اولور. اونلار انورین مصلحتینه باخیب درس اوخوماقدانسا، اونو قورخاق آدلانديراراق گولوش اوبیئکتینه چئویریر، اوپان - بو یانا قاچاراق " انور، انور، جان انور. اوپوندان قورخان انور " دئییه مسخره یه قویورلار. انور اونلارا بئله جاواب وئریر:

اوشاق، اوشاق، جان اوشاق،

گلیر ایمتاحان اوشاق.

منه ریشخند ائدرسینیز،

بئله آتیلیب-دوشرسینیز.

سونرا سؤزومو بیلرسینیز،

اوندا باشا دوشرسینیز.

اوشاق، اوشاق، جان اوشاق،

گلیر ایمتاحان اوشاق³¹.

ایمتهانلار باشلاندا انورین شاگیرد یولداشلاری سوروشولانلارا جاواب وئره
 بیلمه ییب پیس دوروما دوشنده توتدوقلاریندان پئشمان اولور، یاخشی
 جاواب وئردیگی اوچون موعلیم و والیدینلرین رغبتینی قازانان انوره حاقق
 قازاندیریر و بیر آغیزدان:

ساغ اول، ذکالی انور،

وار اول ذکالی انور، -

دئیه اونو آلقیشلایرلار.

پوئمادا موعلیم-شاگیرد موناسیبتلری، والیدینلرین اوشاقلارینی اوخوتماق
 اوچون اونلاری هوسلندیرمه سی، چکیلن زحمتین اؤز بحرہ سینی وئرمه سی
 هم بیر شاعیر، هم ده موعلیم-اؤیره دیجی اوستالیغی ایله اؤز بدیعی عکسینی
 و حلینی تاپمیشدیر. اثر انور و اونون کیمی مکتبی اعلا قییمترلره بیتیرن
 بئش نفرین شن بیر نغمه سی ایله تاماملامیر. یئددی بندلیک بو شعر-نغمه
 نین سون بندلری بئله دیر:

...بیلمریک یاوالیق، تنبللیک،

ائتمریک شولوقلوق، دجللیک،

مکتبی ائلریک بیز شنلیک

اؤتوشون، آی قوشلار، بولبولر،

گولوشون، آی قوشلار، بولبوللر.

وطندیر اؤلکه میز، یووامیز،

یاشاسین موعلیم خوجامیز،

یاشاسین اوخودان آتامیز،

اؤتوشون، آی قوشلار، بولبوللر،

گولوشون، آی قوشلار، بولبوللر³².

ایراندا " ادبی تجدد "، " ادبی اینقیلاب " پروسئسینه جیدی تاثیر ائدن، دئموکراتیک ادبیاتدا یغنی شعرین (شعری-نو) اساسینی قویانلاردان بیرى اولان تقى رفعت تبریزی 1890-جى ایلده تبریزده آنادان اولموش، ایلک تحصیلینی اورادا آلمیشدیر. اوغلونون گله جک اینکیشافینی دونیوی علملره یییلنمکده گؤرن آتاسی آغا محمد اونو عالی تحصیل آلماق اوچون ایستانبولا گؤندیریر. او، اورادا عوثمانلی تورکجه سی و فرانسیز دیلرینی موکمل شکیلده اؤیره نیر، قرب ادبیاتی، مطبوعاتی و مدنیتی ایله تانیش اولور. تحصیلینی تاماملادیقدان سونرا بیر نئچه ایل ترابزون شهرینده ایرانلی اوشاقلارین اوخودوقلاری " ناثیری " مکتبینده موعلیم و مودیر وظیفه لرینده چالیشیر، 1915-جى ایلده تبریزه قاییداراق بورادا موعلیملیک فعالیتینی داوام ائتدیریر. هله ایستانبولدا اوخویارکن دئموکراتیک احوالی-روحیییه لی اینسانلارین آراسینا دوشه رک گله جک حیات یولونو موعینلشدیرن رفعت تبریزی میلی-آزادلیق موجدایله سینه قوشولور.

1915-1921-جی ایللرده کی حادثه لرین فعال ایشتیراکچیسى اولان ر.تبریزی ش.م.خیابانی نین رئاكتورلوغو ایله چیخان " تجدد " قزئتی ایله امکداشلیق ائدیر. سونرا ایسه قزئتین باش کاتبی وظیفه سینده چالیشیر. خیابانی حرکاتی زامانی اونون کؤمکچیسى و همکارى اولان تقى رفعت " تجدد " له یاناشی، " آزادیستان " ژورنالیندا دا آچیق ایمضاسى و یا " فنمینا " تخلصو ایله چیخیش ائدیر، یئنیلیگی قبول ائتمه یین موحافظه کارلارا، خصوصن محمد تاغى باهارین رئاكتورو اولدوغو " دانشکده " مجموعه سى نین لیبرال موقعینه قارشى کسکین موباریزه آپاریر. ش.م.خیابانی اینقیلابی و اونون قوردوغو " آزادیستان " رئسپوبلیکاسى سوقوتا اوغراقدان سونرا تقى رفعت تاماميله سارسیلیر و 1921-جی ایلده قیزیل دیزج کندینده انتحار ائدیر.

جمعی 31 ایل یاشایان، بوتون شوورلو حیاتینى خالقى نین سعادتى اوغروندا موباریزه یه حصر ائدن تقى رفعت ادبی یارادیجیلیغا ایستانبولدا اوخویارکن باشلامیش، فارس، تورک و فرانسیزجا شعرلر یازمیش، سونرالار موختلیف مطبوعات اورقانلاریندا درین مضمونلو و آتشین مقاله لر، بیتکین ادبی اثرلرله چیخیش ائتمیشدیر.

ایستر شعر، ایسترسه ده مقاله لرینده یئنیلشمه طرفدارى اولان موللیف تبریزده فارجا چاپ ائتدیردیگی " آزادیستان " ژورنالی نین 1920-جی ایل نوّمه لریندن بیرینده یازیردی: " ...بو آچیق و آیدین بیر حقیقتدیر کی، یئنی فیکیر و یئنی حیسلر ادبیاتدا دا یئنیلشمه طلب ائدیر. داها دوغروسو،

ادبی یئنیلشمه، یئنی تفکور و بیان طرزینده یئنیلشمه-فیکیرلرین و
حیسلرین یئنیلیگینی گؤسترن یئگانه ثبوتدور " 33

تقی رفعتی یاخیندان تانییان، تبریزده اوندان درس اولان تانیمیش خالق
شاعیری حبب ساهیر " مکتب خاطیره لری " آدلی اثرینده اونو بؤیوک
حؤرمّت و محبتله یاد ائدیر. 23 بندلیک شعرین 4 بندینده رفعتیین
موعیلملیک فعالیتی، یئنی شعرین یارادیجیسی اولماسی باره ده معلومات
وئرن موللیف ایندی تقی رفعتین یادا سالینماماسینی، ادبی ایرئینه و
شخصیتینه لازیمی قییمت وئریلمه دیگینی بیلدیریر، بونلارا تاسوفله نیر و
یازیر:

او اکدیگی آغاج ائل-اویماغیندا:

چیچک آچیر بو گون شیراز باغیندا،

یئنی شعرین لاپ گوللنن چاغیندا:

کیمسه دئمز، تقی رفعت کیم ایمیش،

شعر یازان درین حیکمت کیم ایمیش؟

...اؤیله شاعیر یوخموش آذر ائلینده،

جواهرمیش شعری تورکی دیلینده،

معریفّت یوخ یازیق تبریز اهلینده،

بو گون ظولمت بیزیم یوردو بوروموش!

بیر چوخ رفعت تورپاق ایچره چوروموش³⁴.

رفعت تبریزی اؤزونو اجتماعی موضوعلار عالمینده داها سربست حیس ائدیر. تانیس اولا بیلدیگیمیز شعرلرینده بیز اونو، اساسا، جمعیتدن، اونون اینسانی ازن قانونلاریندان، داها دوغروسو قانونسوزلوقلاریندان ناراضی بیر شخص کیمی گؤروروک. بو نارازیلیق هئچ ده بدیینلیک و پئسسیمیزم نوتلاری ایله موشاهیده اولونمور. شاعیر خالقین پارلاق سحرینی موباریزه ده گۆردویوندن، وطن اوؤلادلارینی مایوس اولماماغا، اؤز حاققینی مودافییه ائده رک اونو قازانماغا چاغیریر و یازیر:

قالخ یئریندن، وطن اوغلو، نظر ائت آسمانا،

اوفوقون رنگی گونشدی، نئجه گۆر دؤندو قانا.

...قالخ ایری آددیم ایله گئت ایره لی، باشلا ایشه.

مایوس اولماق سنی بیل محو ائده جکدیر همیشه.

بیل، دؤیوش گۆزله بیر ایندی یولونو اؤنده سنین،

صاباحا سسله بیر هر آن سنی دوغما وطنین...³⁵.

باشقا بیر شعرینده ایسه او، قادین حقوقسوزلوقوندان شیکایتلنرک دئییر:

سنه زؤهره، آی، گونش، آد قویدولار جاهاندا،

آنجاق اۋزون دونیادا بیر گۆره بیلمه دین.

سن بو ظولمت اۆلکه ده، بو قان ایچن دۋوراند،

اورگینجه سئوینیپ بیر دویونجا گولمه دین.³⁶

میرزاده عشقی 20- عصرین ایلک اون ایللیکلرینده گونئی آذربایجانى شعرینده " اینقیلابی رومانئیزم تمایوللری نین آپاریجی نوماينده لریندن بییری ساییلیر " ³⁷. اصل آدی سید محمد رضا، آتاسی نین آدی حاجی سید ابوالقاسم اولان میرزاده عشقی 1894-جو ایلده همدان شهرینده آنادان اولموش، ایلک تحصیلینی ده اورادا آلمیشدیر. بیر فرانسیز تیجارتخانا سیندا ایشله مکله فرانسیزلاردان اونلارین دیلینی اۋیرنن م.عشقی بو دیل واسیطه سی ایله قرب مدنیتینه بو و یا دیگر درجه ده آشینا اولموش، گنج یاشلاریندان ادبی یارادیجیلیغا باشلامیشدیر. " سیاست " قزئتینده چاپ ائتدیردیگی ایلک شعر و مقاله لری ایله او، رییاکار دۋولت خادیملرنه، اجتماعى قورولوشا قارشى کسکین موباریزه آپاریر، هم شاعیر، هم ده پولیسیست کیمی فعالیت گۋستریردی. 20-جی ایللرده او، " قرنئ-بیستوم " (" اییرمینجی عصر ") آدلی بیر قزئت نشر ائتدیرمه یه مووفق اولموش، اۋز ایدئئالارینی، اساسا، بو اورقان واسیطه سی ایله یایماغا چالیشمیشدیر.

م. عشقی شاعیر، ناثیر، پولیسیست اولماقلا یاناشی هم ده بیر آزادلیق موجهیدی اولموشدور. آزادلیق، ایستقلال اوغروندا موباریزه میدانیندان

چکیلمه ین، ایرتیجایا، شاهلیق رژیمینه قارشى سونا قدر موباریزه آپاران بو آلوولو وطنپرور 1924-جو ایل اییول آیی نین 4-ده رضا شاه جلالدارى طرفیندن فاجیه لی شکیلده اؤلدورولموشدور.

جمعی 30 ایل عؤمور سورموش م. عشقی زنگین بیر ادبی ایرث قویاراق گئتمیشدیر. "بیر قوجا کندلی نین ایدئالی" (بو اثر آذربایجان دیلینه "عشقین ایدئالی" آدی ایله ترجمه اولونموشدور - ا.ق.)، "نووروزنامه"، "عیدی-خون" ("قان بایرامی") و س. بؤیوک جملی اثرلرین، "رستاخیز" ("ایران شاهلاری نین دیریلمه سی"، یاخود "دیرچه لیش" (آدلی اوپئرانین، "قوربانعلی کاشانی"، "ناکام جمشید"، "فقرا حالواسی" آدلی درام اثرلری نین، چوخلو شعرلرین موللیفی اولان م. عشقی یئنی ادبی اوسلوب یاراتماق فیکرینی ایره لی سورور، کؤهنه، عنعنه وی غزل، قصیده ادبیاتی نین دایم دییشمکده، یئنیلشمکده اولان زامانلا آياقلاشا بیلمه مه سی قناتینه گلیردی. او، نسرله یازیلیمیش "نووروزنامه" اثری نین بیرینجی حصه سینده "هر شئیین، جانسیزلارین بئله دییشدیگی بیر دؤورده ادبیاتین اؤز یئرینده سایماسینی" تعجب دوغوران بیر حادیثه حساب ائدیر" ³⁸ و تاسف حیسی کئچیریردی.

میرزاده عشقی عوصیانکار و رومانتيك بیر شاعیردیر. آرزو، ایستک و دوشونجه لری ایله یاشادیغی جمعیتین قانونلاری آراسیندا کسکین ضیدیت و بو ضیدیتلردن دوغان آجی تاسفلر اونون پوئزیاسیندا باش، ازلی و ادبی موضوعیا چئوریلیر. "شاعیرین سرگذشتی"، "عشق اوستادی"، "احتیاج، ای احتیاج"، "روزیگار، ای روزیگار" و س. بو کیمی

شعرلرینده او، زمانه سینی کسکین شکیلده ایتتیهم ائدیر، دؤنه-دؤنه بیلدیریر کی، جمعیت آنتی-اینسانی قانونلارلا ایداره ائدیلدیگیندن، هر شئی، بوتون عالم بیر-بیرینه قاریشیب. مرد نامردین، مظلومین ظالیمین، یاخشی یامانین، گؤزلیک عئیبجرلیگین، عدالت وحشتین، معنویات ماددیاتین الینده اسیر-یئسیردیر. هر شئی عکسینه اولمالی ایکن، اینسان اوولادی قوروب-یاراتماق، بیر-بیرینه جان دئییب جان ائشیتیمک دویغوسو ایله یاشامالی ایکن نییه بو کؤکه دوشوب؟ بو و بو کیمی بیر چوخ سواللارا جاواب آختاران، بو آختارشلاریندا 20- عصر آذربایجان، ائلجه ده دونیا رومانئیزی نین قودرتلی نوماینده لریندن بیر اولان محمد هادی (1879-1925) ایله عئینی موقعدن چیخیش ائدن شاعیر بعضا داخیلین سارسیلیر، موازینتدن چیخینجایا قدر عصبیلشیر، حتی دونیایا گلمگینه پئشمان اولور و یازیر:

سؤیله، بو عالم ندیر؟ واریم جهننم، یا ایرم؟

گلمیشم یوخدان، گرک من یوخلوغا لابود گئدم،

رحمدن قبره قدر بیر یول اوزانمیش هر قدم،

وار بو یولدا فیتنه و مؤحت، فساد و درد و قم،

کاش آنا بطنینده بو سیرری بیلیدیم، لاجرم،

بطنی ایلردیم اؤزومه بیر مزار،

روزیگار، ای روزیگار!³⁹

دوینا، روزیگار، کونکرئت اولاراق یاشادیغی موحیطله حسب-حال ائدن شاعیر الی هر شئیدن اوزولدویوندن، سون اولاراق یارادانی، اولو تانیرینی سورغو-سوالا توتور و سوروشور:

سن عدالتخواهانسنا دهرده ظالیم ندیر؟

خلقی بیر خلق ائتمیسنسجه جاهیلی عالیم ندیر؟

سن اوزون گر سالیم ایسن، فعلی-ناسالیم ندیر؟

بینوا محکوما جوورو ظولم ائدن حاکیم ندیر؟⁴⁰

شاعیر بیلدیریر کی، یاشادیغی ایللرده حاقق سؤزون مئیدانی چوخ داردیر. دوغرو دانیشانلارین آغزینا داش باسیلیر. " عشقی بیر حق سؤز دانیشدی، قویمادین، قان ایله دین " ، - دئین شاعیر " عشق اوستادی " شعرینده یازیر:

سندن، ای مجلسی-میللی، من ای آزاد وطن،

نه یازیم؟ چونکی الیمده قلم آزاد دئییل.⁴¹

" قلمی الینده آزاد اولمایان " بو صنعت گوئلرینده تئز پارلاییب تئز ده سؤنن شاعیرین ان گؤزل اثری، هئچ شوبهه سیز کی، اوچ حیصه لیک " عشقین ایدئالی " رومانتيك-فلسفی پوئماسیدیر. رومانتيك ادبیاتین شاه اثرلری سیراسیندا دورماغا لاییق اولان بو اثر ایگیرمینجی عصرین ایلک اون ایللیکلری ایران، او جومله دن گونئی آذربایجان موحیطینده باش وئرن

اجتماعی-سیاسی، معنوی-اخلاقی گئرجکلیکلری قییمتلندیرمک باخیمیندان چوخ قییمتلی بیر ادبی-بدیعی نومونه دیر. اوچ حیصه لیک پوئمانین هر بیر حیصه سینى تابلو آدلانديران موللیف هر تابلودا آیری-آیری احوالاتلارین بدیعی تجسسومونو یاراتسا دا، اولارین بیرى نین دیگریندن یاراندىغینی، بیرى نین دیگرى نین منطقى داوامى اولدوغونو یوکسک صنعتکارلیق و بدیعی دؤوقله اوخوجویا تقدیم ائدیر.

موللیفین تابلو، بیزیم شرطی اولاراق حیصه آدلانديرديغیمیز بیرینجی بؤلومده م.عشقى اساس اوبرازین (بو اوبراز دئییه سن پروتوتیپ، موللیفین اؤزودور) دیلی ایله شاهیدی اولدوغو بیر حادیثه نی گؤزوموز اؤنونده جانلاندیریر. حادیثه یازین سونلاریندا تهرانین قوزئیندا، شیمراندا باش وئیریر. گنجه گزینتیسینه چیخان، طبیعتین قوینوندا درین خیاللارا دالان، اولموشلار و اولاجاقلار باره ده دوشونن قهرمانین نظرلری خیلی اوزاقدان اونون اوتوروب طبیعتی سئیر ائتدیگی چمنلییه دوغرو گلن " بیر گؤزل آفت " ه ساتاشیر. جنت حوریلرینه بنزر بو قیزین ووجودو آبی چادرایا بورونموش، چؤهره سی گونش کیمی ایشیق ساچیر.

گئییم جهتدن او شیمرانلی قیزلارا بنزر،

نه کندلیدیر، نه شهرلی اونا قیلاندا نظر،

گؤزلیگین نیی وارسا، پای آلمیش اول دیلبر،

ملک دئسم یاراشار، هئچ اولارمی بؤیله بشر؟⁴²

شاعیرین تصویرینده چئشمه باشینداکی چمنزاری مسکن ایله ین گۆزه لین گلیشیله سانکی " چمنده گول بیتدی، بزدی سرو، سمن " .

قیزین نیگارانیقلا " گهی ساغا، گاه سولا باخماغیندان " گۆرونور کی، او کیمینسه یولونو گۆزله ییر. نهایت، گۆزله نیلن شخص " آینینده فیرنگی کوستیوم، باشیندا بۆرک، آیاغیندا پوتین، لیباسی گونه اویغون، تزه موکمل " اولان گنج گلیب چیخیر. ایکی گنجین، مریمله آدی وئریلمه ین شخصین گۆروشنو رومانیتیک شکیلده تصویر ائدن شاعیر اوخوجونون دیققتینی گنجین گله جگی هئج ده یاخشی سونلوقلا بیتیمه جک حرکتلرینه یۆنلدر. بیر قدر نوازیشدن سونرا گنج قولتوغوندان ایکی شوشه شراب چیخاریب اورتایا قویور. قیزین بوتون جیدی-جهدینه باخمایاراق اونو ایچیردیر. اونا یالواریر، بول-بول ودرلر وئیر، نیشاندان، تویدان، کبیندن دانیشیر، سونرا ایسه موردار نفسینی سۆندورمه یه جهد ائدیر. قیزین مستلیگیندن، تجروبه سیزلیگیندن و اونا اولان اینامیندان ایستیفاده ائدن گنج بو ایستگینی ده حیات کئچیریر. بئلجه، بیرینجی حیصه ایناناراق آلدادیلان، آلداداراق ایناندیران ایکی گنجین آیلی گئجه ده چمنلیکده کی عیش-عیشرتی نین و اورادا شاهیدلیک ائدن، بو حادثه نی اوزاقدان سئیر ائدن بیر شخصین دوشونجه لری نین تصویر ی ایله تاماملانیر.

ایکینجی تابلو-حیصه نی شاعیر " مریمین اؤلوم گونو " آدلاندیریر. حادثه نین باش وئردیگی واختدان خئیلی زامان کئچیب. " پاییز گلیب ایکی آیدیر، دؤیور گولوستانی... داها قاباقکی اثر یوخ گونون ضیاسیندا، خزان اولوب هامی گوللر خزان هاواسیندا " . طبیعتین احتیاشامی پوزولموش، همیشه گول

باغیندا مکان اندن قوشلار ملال ایچینده داش اوستونده تک اوتورموش، بولبول جه-جهینی قارغلارین قار-قار سسی عوض ائتمیشدیر. بئله لیکله:

گۆزل چیچکلی شاختا وورموش خزان ائتمیش،

قدیم شاخه لری قارغلار مکان ائتمیش،

آغاجلارین بویونو یئل بوکوب کامان ائتمیش،

یازین گۆزلیگی یایلاغدان کۆچوب گئتمیش،

اتکیرینده داغین قالمامیش سفادان اثر⁴³.

او آیلی، خوش گئجه نی خاطیرینه گتیرن شاعیر بیلدیریر کی، " بئش آی تامام کئچیب، سایمیشام هامان گئجه دن ". اوخوجوسونا " او نازلی مریم هانی بس؟ - دئییه سوروشسان سن " خطابی ایله موراجیعت اندن شاعیر بئش آی بوندان اول سئوینجدن بیهوش اولان گۆزه لین فاجیه لی طالعینی گۆزلیمیز اؤننده جانلاندیریر. مریمین عاقیبتی " جماعتی - تهرانا اللی مین لعنت " دئین " بئلی بوکوک، قیچی آخساق، اجوزه بیر عؤورت " ین دیلی ایله ناغیل اولونور.

دئدی: " اوغول، نه دئییم، بیز جماعتی-شیمران

کیمه شیکایت اندک ظولمی-اهلی تهراندان؟

نظاره قیل، نئجه گۆر بختی قارا بیر دهقان،

گتیرمیش اۆز قیزینى دفن ائده بئله پونهان...

خبر یوخوندو مغز ماجرادان، ای سرور؟ " 44

قارینین سؤیله دیکلریندن آیدین اولور کی، مریم پاییز گیرنده اونو توی، نیشان، کبین وعدلری ایله یولدان چیخاریب بکارتینی پوزان، بو آرمیش کیمی اونونلا آیلتن اوغلاندان حامیله اولدوغونو حیس ائدیر و بونو اوغلانا بیلدیریر.

دئمیشدی مریم اونا: " ای عزیز جانیم آغا!

تویا تلسمه لیک، چونکی قالمیشام اوشاغا". 45

اوغلان بو ساده دیل، دونه قدر محبتینه آند ایچن، یولوندا هر جور جفالارا حاضیر اولدوغونو دؤنه-دؤنه ایقرار ائتدیگی قیزا - یازیق مریمه بئله جاواب وئریر:

... " نه توی، نه نیشان، ای آغزی یاوا،

سنین کیمی یوزونه وعده وئرمیشم، آما

گؤرن اولوبمو قورو وعده لر وئرنده ثمر.

ائشیت منیم سؤزومو شهری-نوودا توت اولفت،

یاشا اونونلا-بونونلا بئش-آلتی گون راحت 46

اوغلان اونونلا ائولنمه یه تله سیب اونون تمیز آدینی قوروماغی اؤزونه بیر شرف ایشی بیلیمکدنسه، آلدادیب بدبخت ائتدیگی زاوللی قیز جیغازا " گئت فاحیشه لره قوشول، گونونو کئچیر " - یولونو گؤستریر. بو گؤروشدن ایکی آی کئچیر، گنجلرین علاقه سی بوسبوتون کسیلیر. آتاسی نین دا بو وضعیتدن خبر توندوغونو، تنزلیکله قونوم-قونشونون دا ایشی آنلایاجاغینی بیلن قیز، اؤزو جهننم، تمیز آد، پاک اخلاق صاحیبی اولان آتاسی روسوی اولماسین دئییه انتیحار ائتمک قرارینا گلیر، گوندوزدن تداروک ائتدیگی تیریپاکی یئییه رک، گئجه صاباحا قدر جان چکیشه رک هلاک اولور. آتاسی - بو شیراندان اولمایان کیمسه سیز قوجا کیمسه نی خبردار ائتمه دن اونو تکباشینا دفن ائدیر. قبری نی اللری ایله قازیب، غسلونو اؤزو وئریب، حتی کفنینی ده اؤزو بیجیب. بو بویدا ظولم اولارمی، بو ظولم یئره-گۆیه سیغارمی؟

بوتون بونلار، اصلینده 20- عصرین اوللرینده ایراندا باش وئرلری آنلاتماق اوچون بیر وسیله دیر. وارین، پولون، وظیفن وارسا، هر شئی ائده بیلرسن، چونکی بو باشسیز جمعیتده هر شئی زورا تابعدیر. قانونون آدی وار، اما اونون اوزونه توپورن بئله یوخدور. کؤمکسیز بیر مخلوقو بیر تهرانلی نین، اومولشدیرسک مظلوملاری رژیمین، شاهلیق قورولوشونون، بو قورولوشدا عقیده سیز، بوقلمون کیمی دوندان-دونا گیرن ایمکانلیلارین، اصلینده عیاشلارین الینده عادی بیر شئی و حیات نورماسیدیر. قاری نین دیلی ایله ایرانین او زامانکی دورومونون اساس جهتلرینی اؤزونده عکس ائتدیرنلر، اصلینده بیر عایله نین دئییل، بیر مملکتین فاجیه سی کیمی تقدیم اولونور.

قاری نین دیلیندن وئرلین آشاغیداکی میصراعلار دوشوندوروجو و
عیبرتامیزدیر:

خدا، جماعتی-تهرانا وئر اوژون کیفرا!
کی بیز فقیرلر ایله او زومرای-اشارار،
نه تۆور ایستسه خاطیرلری ایلر رفتار.
جفا و ظلومدن افغانیمیز گۆیه قالخار،
موصیبتین، بالا، نه اولی، نه سونو وار...
یازیلسا جوزی تاپیلماز جاھاندا دفتر⁴⁷.

بو حیصه قیزی نین، سئویملی جییرپاره سی نین سیبری آچیلماسین، اونا
عیصمتسیز دئییلمه سین، دئییه اونو گیزلینجه، یاد نظرلردن اوزاق اوژالری
ایله مزارا قویان آتانی، مزار باشیندا تک-تنها دیزینی قوجاقلاییب اوووج-
اوووج گاه قبره، گاه دا باشینا تورپاق سپن آتانی آشاغیداکی سۆزلری ایله
تاماملانیر:

قارا مزاردا بیداد، مریم، ای مریم،
نه یاتمیسان بئله ناشاد، مریم، ای مریم!
قمی-زمانه دن آزاد، مریم، ای مریم،

اویو عزیز قیزیم، شاد مریم، ای مریم!

اویو، همیشه بو بسترده، ای ملکمنظر!⁴⁸

پوئمانین اوچونجو حیصه سینی-تابلوسونو شاعیر " مریمین آتاسی نین ماجراسی و اونون ایدئالی " آدلاندیریپ. مریمین اؤلومندن اوچ گون کئچیب. قیزی نین مزاری اوستونده اوتوروب گؤزلریندن قانلی یاش آخیدان آتا ایله اونا صبر دیله یین شاعیر آراسینداکی مکالیمه دن قوجانین کیملیگی، هانسی عقیده یه قوللوق ائتمه سی و ایدئالی نین نندن عبارت اولماسی آیدینلاشیر.

شاعیر: " سیزه بو فاجیه ده صبر عطا ائده آله " ، - دئییه قوجایا اورک-دیرک وئیر، قیزینا رحمتلر دیله ییر. قوجا بو وضعیتدن نئجه خبر توتدوغونو سوروشاندا، شاعیر بیر نئچه سؤزله مسئله نین نه یئرده اولدوغونو آنلادیر و او نانجیب جاوانا نیفرتلر یاغدییر، بو معلونون حرکتلرینه گؤره بشردن، اینسان اوؤلادیندان کوسدویونو، زمانه یه لعنت اوخودوغونو دیله گتیریر.

شاعیری دینله یین قوجا بیلدیریر کی، سن او جاوانه گؤره " عدوی-بشر " - بشر دوشمنی اولما. سنین گؤردویون، قیزیمین و منیم باشیما گلنلره باغلی بیلدیکلرین بیلیمه دیکلری نین یانیندا بیر هئچدیر.

" اوتور دئییم سنه من چکمیشم نه مؤحتلر،

کی تا سنه اولایدین جینایتی بشرین "

سۆزلری ایله حکایتینی سۆیله ین قوجانین قملی حیات منظره سی بیر
کینو لنتی کیمی گۆز اؤنوندە جانلانیر. معلوم اولور کی، قوجا اصلا کیرمان
شهریندندیر. واختی ایله چوخ گۆزل دولانیشیغی، وار-دؤولتی، ائل ایچینده
یاخشی آدی، نفوذو وار ایمیش.

قوجا داوام ائده رک دئییر: 1900-جو ایلده (هیجری تاریخی ایله 1318)
تهراندا کیرمانا بیر جاوان اوغلان حاکیم تعین اولوندو. تجروبه لی و
جاماعات آراسیندا نفوذ صاحیبی اولدوغومو گۆروب منی اؤزونه معاون تعین
ائتدی، خاطریمی عزیز توتدو. ایکی آی کئچندن سونرا منه ظارافات ایله
بیلدیردی کی:

قوناغینام، قرییم، بیر ایشیم دوشوبدور سنه،

خانیم گیریه کئچرسه اؤتور گله لعلنه.

من اونون تکلیفینی قبول ائتمه دیم و بیلدیردیم:

قسم خدایا، بو شهر ایچره بیر نفر مردم،

منی هامی تانییر، نه رذیل، نه نامردم⁴⁹.

بوندان سونرا پیس گونلریم باشلاندی. حاکیم هر اوچ-دؤرد گوندن بیر
بهانه ایله منی " رئزین چوماقلا " دؤیدوردو، نهایت قوللوقدان چیخارتدی،
بئلهجه:

نه روتبه قالدی الیمده، نه ایش، نه نامو نیشان⁵⁰.

شهریمیزده شرفسیز، رذیل، اجلاف بیر موردشو-اؤلویویان وار ایدی. حاکیمه یاخینلاشدی، دئدیکلرینی جان-باشلا یئرینه یئتیردی. اول قیزی، سونرا باجیسی، سونرا ایسه آروادینی اونون یاتاغینا سالدی. بو مینواللا منیم یئریمه حاکیمین معاوینی اولدو و بوندان سونرا کیرماندا حاقق-حسابین دفتری ایتدی. روشوت، ناموس سوزلوق آیاق توتوب یئردی، جاماعاتین وضعیتی گونبگون پیسلشدی. منیم ده عؤمروم قووغاسیز کچمه دی.

ائشیت دئییم منه اوز وئردی سونرا نه قملر،

آجیندان اؤلدو عیالیم، دوزون سوروشسان اگر،

نه فرش قالدی ائویمده، نه ظرف، نه بستر،

سویوق، مصیبت، آجلیق، ملال، حوزن، کدر

انیسی اولدو منی - بینوایی-دربه درین⁵¹.

اوچ ایل کیرماندا ظلیتله یاشادیم. ائشیتدیم کی، " بیر دسته خالق تهراندا طلب ائدیر کی، یارانسین عدالت ایراندا ". بو خبری ائشیدندن سونرا هر قمیمی اونوتدوم. انجومن دئییب دورارق " گئجه کومیتة، گوندوز پارتی مجلسی قوردوم ". بیر گون او موردشیر منی یانینا چاغیرارق " بو ایشلردن ال چک، اؤز حیاتی نین وایینا قال " ، - دئیہ تپیندی. من عینادیمدان ال چکمه دیم. ایزلندیم، دؤیولدوم و نهایت ایکی اوغولملا کیرماندان ناینه قاچدیم، اورادا اینقیلابی فعالیتیمی داوام ائتدیردیم. اورادا یئیندن ائولندیم. مظفر الدین شاه مشروطه فرمانی وئرن گون (5 آوقوست 1906) مریم آنادان

اولدو. خالق وئرلین فرماندان، من ایسه مریمین آنادان اولماسیندان " شاد-فرحناک " اولدوق. چوخ کئچمه دی کی:

موظفر اوغلو بیر آز سونرا حؤکمران اولدو،

یقین بیلیرسن اؤزون، حالیمیز یامان اولدو،

شاهین رعته خسم اولدوغو عیان اولدو.

توپ ایله مجلسی-میللی داغیلدی، قان اولدو،

مورادا چاتدی یئنه مورتجع، رذیل، خاین⁵².

تاریخدن بللی اولدوغو کیمی، موظفرالدین شاهین اؤلوموندن سونرا تاختا چیخان محمد علی شاهین امری ایله روس چار اوردوسونون ظابطی لیاخوون باشچیلیق ائتدیگی کازاک بریقاداسی 1908-جی ایلین 23 اییولوندا مجلسی و مشروطه باشچیلاری نین جعملشدیگی سپهسالار مسجدینی توپا توتدو. مجلس باغلاندى، وئريلمیش جوزی آزادلیقلارین اوستوندن خط چکپلدى، ایرتیجا قوووه لری یئنیندن مئیدان سولاماغا باشلادی. بونلار پوئمادا تاریخی حقیقتلره اویغون شکیلده اؤز بدیعی عکسینی تاپمیشدیر.

پوئمانین سون حیصه سینده شاعیر بیزی آتانین مشروطه حرکاتیندا نئجه ایشتیراک ائتمه سی، اؤز پولونا آت و سیلاح آلاراق اوغلانلاری ایله دؤیشه آتیلماسی، بو یولدا اوغلانلارینی قوربان وئرمه سی ایله تانیش ائدیر. قالیب

گلن مشروطه نین خالقا بخش ائتدیگی آزادلیقلار ایسه اینقیلاب ائدیلر یوخ، اینقیلابی کناردان سئیر ائدیلر فایدا وئیر. او شخصلر کی، خالقین قانینی سورماق ایله مشغول ایدیلر، ایندی اونلار ریاست صاحیبلی، مشروطه طرفدارلاری رولوندا چیخیش ائدیلر. آرتیق هر شئی اونلارین اینده دیر. زحمتی چکن باشقالاری، سفاسینی گؤرنلر ایسه باشقالاریدیر.

بس قوجانین ایستگی، ایدئالی ندیر؟ قوجا اینقیلاب زامانی ایتیردیگی یکی اوغلونون و قانونسوز بیر مملکتده شرفسزلیگین قوربانى اولان قیزی نین قصاسینی آماق باره ده قطعیین دوشونمور. بو، شاعیرین نظرینده چوخ خیردا، عادى بیر ایش اولاردی. قوجا ایسته بیر کی، بوتون خالق آياغا قالخاراق اینتیقامینی آلسین. مملکت باشقا بیر دونا گیرسین، ظالمین تاخت-تاجی باشینا چئوریلسین. بو زامان مریمین قاتیلینى جزالاندیرماق بیر فردین ایشی یوخ، دؤولت ایشی اولاجاق و مریم کیمی نئچه-نئچه گوناھسیزی شرفسز اولومه محکوم ائدیلر لازیمی و تاریخی جزالارینی آلاجاقلار. پوئما بو بندلرله بیتیر:

آباد اولمایاجاق بو خرابه مولک، مگر،

سولانمیش اولمایا خاین قانییلا سرتاسر.

دئمه بوزا یازیلیب سؤزلریم، اوجوزدور، هدر...

یوزار منیم یوخومو بیر زمانه، بو سؤزلر

بیر اینقیلاب آتاسیندان سنه اولور تلقین.

بودور منیم عملیم، شرح ایله دیم ساده،

نه قم واریمدی، اگر اولماسا دا دونیادا،

عمللریم قالا جاقدر اوزوم تک آزاده،

سییاست ایلیه جک هر فقیری-ناشاده،

بوتون بیر ائل اولاجاق عاشیقی عمللریمین⁵³.

بو ایللرین تانیمنیش علم، صنعت آداملاریندان بیرى ده محمد علی صفوتدیر. او، 1878-جی ایلده تبریزده آنادان اولموش، ایلک تحصیلینی دوغما شهرینده، عالی تحصیلینی ایسه قوم شهرینده روحانی مکتببندده باشا چاتدیرمیشدیر. 1910-جو ایلده تبریزده تشکیل اولونان معارف انجومنی نین بانلیریندن اولان م.صفوت شیخ محمد خیابانی ایله یاخین دوستلوق و یولداشلیق ائتمیش، عؤمرو بویو مکتبدارلیقلا مشغول اولموشدور. 20-عصرین 40-جی ایللرینده شاهلیق رژیمى نین تعقیلریندن چانا گلیمیش قوجامان ادیب دوغما تبریزی ترک ائتمه یه مجبور اولموش، قوم شهرینه کۆچموش، عؤمرونو اورادا باشا وورموشدور.

" میزان الاینسان " (" اینسانین اؤلچوسو ")، " منابع الحؤکم " (" حؤکم منبعلری ")، " دانیش و پروریش " (" تعلیم و تربیه ")، " بیر دسته گول "، " مین بیر شاعیر "، " داستانی-دوستان " و س. بو کیمی

علمی-پنژاقوژی اثرلرین موللیفی اولان محمد علی صفوت آذربایجان و فارس دیلرینده گۆزل شعرلر ده یازمیش، ادبی فیکرین اینکیشافیندا مهم رول اوینامیشدیر.

م.صفوت لیریک شاعیردیر. شعرلرینده محبت و اجتماعی موضوعولو اثرلر اوستونلوک تشکیل ائدیر. م. صفوت پوئزییاسی نین قریبه بیر اؤزللیگی واردیر. بو دا اوندان عیبارتدیر کی، ایلك باخیشدا محبت شعرى کیمی گؤرونن اثرین، دیققتله نظر یئتیردیکده اجتماعی مضمون داشیدیغی آیدینلاشیر. نومونه اوچون شاعیرین "اولایدی" و "گلیر" ردیفلی غزلرینه دیققت ائتمک کیفایتدیر. بیرینجی شعرین ایلك بیئتلرینده عشق، عاشیق، دیلبر، زولف، کاکیل، صحنه-جمن، وصل و س. بو کیمی مسله لردن بحث آچان موللیف اثرین اورتا بیئتلریندن باشلایاراق فاشیزیم، ناسیزم، کاپیتالیزم، سوسیالیزم کیمی آنلایشلاری شعره گتیریر، "نه فقر اولایدی، نه ثروت، نه زر، نه زرگر اولایدی"، - دئییه فیکرلرینی آشاغیداکی کیمی تامالاییر:

نه حؤکم اولایدی، نه حاکیم، نه عدل اولایدی، نه زور،

نه کارگر، نه رعیت، نه سر، نه سرور اولایدی.

نه بو جاهانی-جهنمنمیشین، نه خیلقتی-آدم،

نه حور اولایدی، نه قیلمان، نه آبی-کؤوثر اولایدی.

نه آشینا و نه صورتده مهربان دشمن،

نه صیدق و صفوته دوغرو یالانچی رهبر اولایدی ⁵⁴.

شعرلری نین بیرینده " ذاتن بو مولکو میلته خیدمت خطا ایمیش " دئین
شاعیر باشقا بیر اثرینده گله جگه اومیدله باخاراق یازیر:

یئتر نهایتیه هیجرین قارا گونو، ای دیل،

سیخیلما، شام کچر صوبح اولار، ناهار گلیر ⁵⁵.

" آجی بیر حقیقت " شعرینده دونیادا هر شئین اکسلیکلر شکلینده
قورولدوغونو، مظلوملا ظالیمین، عدالتله ظلومون، فوقرا ایله وارلی نین بیرگه
یاشاماغا محکوم اولوندوغونو بیلدیرن شاعیر " فاشیزم نه دئمکدیر؟ " آدلی
اثرینده دونیانی فلاکتلر گیردابینا سوروکلہ یین بو قورخولو تاونو لعنتله ییر.

م.صفوت شعرلرینده دؤنه-دؤنه وورغولاییر کی، وطنی سئومک، اونا خیدمت
ائتمک ناموس – شرف مسئله سیدیر. دوغما یوردو آذربایجان جنت کیمی
گؤرمک ایسته یین شاعیر " یار اولا، گولزار اولا " ، " هر کسین اؤز آرزوسو
وار " ، " باکیدان آیریلارکن " ، " میرزه جلیل نامینا " کیمی شعرلرینده
وطنداش و وطنپرور شاعیر کیمی چیخیش ائده رک وطنداشلاری میلّتی و
خالقا سئومه یه، اونون یولوندا جانینی دا فدا ائتمه یه چاغیریر.

حاققیندا صؤحبت گندن ایللرین ادبیاتی اساسا ایکی یول، اوسلوب اساسیندا
اینکیشاف ائدیردی. بیرینجی یول کلاسیک غزل-قصیده پوئزییاسی یولو،
ایکینجی یول ایسه ایراندا یارانیب فورمالاشماقدا اولان " شعری-نو " ("
یئنی شعر ") اوسلوبو ایدی. هر ایکی اوسلوبدا یازان صنعتکارلارین

شعرلرینده زامانین آب-هاواسی دویولوردو و هئج شوبهه سیز کی، ایکینجی یولون طرفدارلاری داها جسارتلی فیکیر و ملاحظظه لر ایره لی سورمکه، میلی و بشری ایدئیلارا داها آرتیق اؤنم وئریدیلر.

20- عصرین اوللرینده یارادیجیلیغا باشلایان، دئموکراتیک پوژییانی اینکیشافیندا موعین خیدمتلری اولان شاعیرلردن بیرى ده ایرج میرزه دیر. اثرلرینی فارس دیلینده یازان، جلال الممالیک لقبی داشییان غلامحسین میرزه اوغلو (ایرج میرزه) 1874-جو ایله تبریزده آنادان اولموش، تحصیلینی ده دوغما شهرینده آلمیشدیر. کیچیک یاشلاریندا واختیله نصر الدین شاهین ساراییندا " ملیک الشعورا " اولموش، 1878-جی ایله تبریزه کؤچرک بورادا عؤمرونون سونونا قدر یاشایان میرزه نسروللاه باهار شیروانیدن (1835-1883) درس آلان ایرج میرزه مشروطه حرکاتی دؤورونده یارادیجیلیغا باشلامیش، تئزلیکله ادبی اجتماعیتین رغبتینی قازانا بیلیمیشدیر. فارس، تورک دیللری ایله یاناشی فرانسیز دیللرینی ده موکمل بیلمه سی اونون غرب مدنیتی و ادبیاتی ایله یاخیندان تانیش اولماسینا ایمکانلار یاراتمیش، بو سبه دن ده، او داها چوخ غرب ادبی جریانلاری، خصوصن ناتورالیزمین تاثیرى آلتیندا یازیب-یاراتمیشدیر.

ادبی یارادیجیلیقلا یاناشی، بیر سیرا دؤولت وظیفه لرینده ده چالیشان، 1925-جی ایله وفات ائدن ایرج میرزه نین یارادیجیلیغیندا ایران، خصوصن ده گوئی آذربایجانى قادینلاری نین آجیناجقلی طالعی نین تصویرى و بونلاردان چیخیش یولو مسله سی مهم یئر توتور. اونون " ععاریفنامه "، " چادرانین تنقیدی "، " آنا "، " آنا قلبی "، " دورات

المعالی خانیم " و س. شعرلرینده بو پروبلئمین قویولوشو و بدیعی حلی ایناندیریجی شکیلده عکسینی تاپمیشدیر.

شاعیرین بیر چوخ اثرلرینده دینه، مؤوهوماتا قارشى بیر مسخره دویولور. روحانیلرین مین بیر فیریلداقلا خالقین باشینا اویونلار آچماسی، فاناتیزم، ساوادسیزلیق، گثریلیک و جهالتین تنقیدی ده شاعیرین باشلیجا موضوعولارینداندیر.

ایرج میرزه ادبی ایرته احتیاط، قایغی و اوبیئکتیو موناسیبتین طرفدارلاریندان ایدی. او، شعرى " اؤلوه عنعنه لردن " تمیزله مه یه، کلاسیک شعر شکیللریندن بهرلنمکله یئنی شعر شکیللری نین یارادیلماسینا، خصوصیه ادبی دیلین جمعیتین بوتون تبقه لری آراسیندا ایشلنن و باشا دوشولن سؤزلر حسابینا زنگینلشمه سینه چالیشیر، لاکین " یئنیلک خاطیرینه یئنیلکلى " قبول ائتمیردی. " ادبی اینقیلاب " آدلى شعرده ایرج میرزه ادبیاتا " یئنیلک گتیرمک " آدی آلتیندا هم اونو لوزومسوز یابانچی سؤزلر و ایفاده لرله دولدورماق، هم ده هئچ بیر احتیاج اولمادان وزن و قافییه دن ال چکمک جهدلرینه قارشى چیخیر، شعرین ساده لیگی و آیدینلیغینی بدیعی صنعتکارلیغین اساس معیارلاریندان بیرى حساب ائدیردی " 56 .

20-جی ایللرین اوللرینده گئنیشلنن میلی-آزادلیق حرکاتی بدیعی ادبیاتا یئنی، " موباریز اینسان " اوپرازلاری نین یارادیلماسی ایله ده سئچیلیر کی، بو ایللرده ادبیاتدا شیخ محمد خیابانی، حیدر عمی اوغلو، محمد تاغیخان و

س. بو کیمی شخصلر باره ده دیرلی اثرلر مئیدانا گلیر. خوراسان عوصیانی نین باشچیسی اولان پولکونیک محمد تاغیخان باره ده دیرلی بیر شعر یازان ایرج میرزه اونو جسور وطنپرور، میثیلسیز قهرمان و وطنه صداقت سیموولو کیمی خاراكتئریزه ائدیر.

ایرج میرزه مکتب یاشلی اوشاقلار اوچون یازیلان بیر چوخ اوخوناقلی شعرلرین ده موللیفیدیر. اونون " ادبی اینقیلاب حاققیندا " ، " بالاچا سیچانلا پیشیگین حکایتی " ، " آیی نین اؤلدورمه میش دریسینی ساتما " ، " درس اوخوماق هوه سی " ، " مکتب اوشاقلاری " ، " پیس اوغلان " و س. بو کیمی شعرلرینده آنايا، وطنه، علم و معرفته محبت آشیلایان فیکرلر تبلیغ اولونور.

20- عصرین ایلک اون ایلیکلرینده یاشاییب-یارادان ایستعدادلی صنعت آداملاریندان بیرى ده ععاریف قزوینیدیر. دؤورونون تانینمیش خواننده، موسیقیشوناس و شاعیرلردن حساب ائدیلن ابوالقاسم (بعضی منبعلرده ابوالحسن) عاریف قزوینی 1882-جی ایلده قزوین شهرینده روحانی عایله سینده آنادان اولموش، ایلک تحصیلینی ده اورادا آلمیشدیر. یاخشی سسی اولدوغو اوچون آتاسی موللا هادی اونو گله جکده رؤوزخان گؤرمک ایسته بیر، لاکین موسیقییه، شعره اولان ماراغی، روحانیلییه بیر او قدر ده مارق گؤسترمه مه سی آتانین آرزوسونون بیر آرزو اولاراق قالماسی ایله نتیجه نیر. اون اوچ-اون دؤرد یاشلاریندان حاجی صادق خوارزمی آدلی بیر موسیقی

موعلمیندن درس آلان عاریف قزوینی جاوان یاشلاریندان شعر یازماغا باشلاپیر و چوخ کئچمیر کی، ایستعدادلی بیر شاعیر کیمی تانینیر.

رضاخان افشار آدلی بیر مولکدارین قیزی ایله باغلی عشق ماجراسی اوجباتیندان باشی بلالار چکن عاریف قزوینی دوستلاریندان بیرى نین واسیطه سی ایله مظفر الدین شاهین سارایینا یول تاپیر. بیر مودت سارایدا یاشایان قزوینی سارای حیاتی نین پوزوجو محیطی ایله باریشا بیلمه دیگیندن سارایدان اوزاقلشیر و سونرالار یازدیغی خاطیره لرینده بونلاری اوستالیقلا تصویر ائدیر.

بیر اینسان اولاراق ایمپئریالیزمه قارشى مباریزلر سیراسیندا اولان ع.قزوینی بعضا ایراندا شوستترین رهبرلیک ائتدیگی آمتریکا میسسییاسی نین سییاستینی مودافیه ائدیر، سید ضیا الدین کیمی مورتجع سییاستچییه رغبت بسله ییردی کی، بو دا اونون دئموکراتیک احوالی-روحیییه سی ایله اویغون گلמידی.

عاریف قزوینی 20-جی ایللرده ایراندا زحمتکشلرین آجیناجاقلی وضعیتى نین سببینی قاجار سولوله سی نین عدالتسیز اصول-ایداره سینده گؤرور، بونا گؤره ده رضا شاهین حاکیمیت باشینا گلمه سینی آلقیشلاپیر و بونولا مملکتده ایشلرین دوزله جگینه اینانیردی. لاکین باشقا آچیق فیکیرلی ضیالیلار کیمی، چوخ کئچمه دن قزوینی ده آلداندىغینی باشا دوشدو و اولکه ده داها آمانسیز بیر رژیمین یارادیغی نین شاهییدی اولدو. بیر مودتدن سونرا او، رزا شاهین گؤستریشی ایله حبس اولوناراق همدانا سورگون اولوندو،

عۇمرونون سونونا قدر سورگونده ياشادی. ع.قزوینی 1933-جو ایلده همدان شهرینده وفات ائتمیش و ابو علی بن سینانین مقبریسى یانیندا دفن اولونموشدور.

عاریف قزوینی نین پوئزییاسی ایران و ائلجه ده گونئی آذربایجانى اجتماعى-سیاسى لیبریکاسى نین اینکیشافیندا موعین رول اوینامیشدیر. شاعیرین 20-عصرین ایلک اون ایللیگینده - " 1908-1909-جو ایللرده یازدیغى " آزادلیق خبرلری " ، " یاشاسین " ، " اولوم پالتاری " و س. اثرلرینده " 57 آزادلیق، کونستیتوسیالی قورولوش ترنوم ائدیلمیر، حاکیم صنیفلرین آزغینلیغی، ایمپئریالیست دؤولتلرین ایرانا گؤستردیگی تضیقلردن بحث اولونوردو. شاهلیق اصول-ایداره سی نین مملکته و میلته محرومیتلردن باشقا بیر شئی وئرمه دیگینه و قورولوشون گئج-تئز داغیلاجاغینا اومید بسله ین شاعیر شعرلری نین بیینده یازیر:

سؤیله زحمتکشه مندن کی، امین اولسونلار،

اونلارا ظولم ائله ییب، بیر ده سویان قالماياجاق.

... او خراباتا گندیب سؤیله هامی شاد اولسون،

ایته جک، ردد اولاجاق شاه بورادان، قالماياجاق.

موژده کی، عدل یئنه حؤکم ائده جک عالمده،

ظولمو ایله کؤچه جک نوشیروان، قالماياجاق.

عاریف، سۆیله کی، ای ائوسیز، ائشیکسیز، بیكس،

تانریدان باشقا اینان کؤونو مکان قالما یا جاق⁵⁸.

شاعیرین " یاشاسین "، " ائله "، " اولماز "، " خالق اولاردی آزاد "،
" پوچدان "، " رذالتدیر " و س. شعرلرینده خالقی اجتماعی موباریزه یه
سسله مک موتیولری چوخ گوجلودور.

عاریف قزوینی بیر سیرا اثرلرینده جمعیتین اینکیشافینا مانع اولان،
اجتماعی بوخووا چئوریلن فیریلداقچی روحانیلری، قادینی حقوقسوز وضعیتیه
سالان موحیطی، علمسیزلیگی تنقید اویئکتینه چئویرمیش، اینکیشافین
معارف و مدنیتله باغلی اولدوغو قناتینه گلمیشدیر. بو جهتدن اونون "
قادینلار اوچون "، " قادینسیز مدنیت "، " کیشی تاپیلار " و س.
شعرلری مارق دوغورور.

ع.قزوینی یارادیجیلیغی نین سون دؤورو اثرلرینده خارجی ایملریالیزم و
داخیلی ایرتیجا قوووه لری نین ایفشاسی مهم یئر توتور. اونون بو ایللرده
یازدیغی " خاین دئوتاتلار "، " خرنامه "، " اوغرویا سس وئرمه "
اثرلری بو جهتدن خصوصی اهمیت داشیییر.

ع.قزوینی عئینی زاماندا محبت شاعیریدیر. اونون لیریک قهرمانی معشوقه
سی اوچون هر جور عذابلار دؤزمه یه حاضر اولان جفاکش و سابیتقه دهم
بیر عاشیقیدیر. " به، به، به "، " پناهیمدیر " و س. کیمی شعرلر بو
قبیلدندیر.

دوورون ادبی-بدیعی، علمی-پنڊاقوژی فعالیتی ایله دیققتی جلب ائدن شخصیتلردن بیرى ده میرزه علی اکبر خان دهخدادیر. او، 1879-جو ایلهده قزوینده خاناباا آدلی بیر مولکدارین عایله سینده آنادان اولموش، عایله لری تهرانا کؤچدویوندن ایلک گنجلیک و یئنییئتمه لیک ایللری تهراندا کئچمیشدیر. او، ایلک تحصیلینی موللاخانادا آلمیش، شیخ غلامحسین بروجردی آدلی بیر عالیمدن عرب دیلی و دینی علملری اؤیرنمیش، سونرا ایسه " مدرسه سیاسی " آدلانان مکتبه داخل اولراق تحصیلینی داوام ائتدیرمیش، بورادا اوخویارکن فارانسیز دیلینی ده اؤیرنمیشدیر.

مشروطه اینقیلابی عرفه سینده آوروپادا، آوسترییانین ویانا شهرینده ایران سفیرلیگینده چالیشان م.ع.دهخدا حرکات باشلانندان سونرا تهرانا قایتمیش، بورادا ایلک نؤمره سی 1908-جی ایلهده چیخان " سوری-ایسرافیل " قزئتینی جاهانگیر خان و قاسیم خانلا بیرگه نشر ائتدیرمه یه باشلامیشدیر. او، بو قزئتین " چرند-پرند " (" اوردان-بوردان ") شؤعبه سینده " دخو " ایمضاسی ایله چاپ ائتدیردیگی ساتیریک شعر و فئلیئتونلارلا ایران دؤولتی نین باشیندا دورانلارین، مورتجع دایره لرین قربین و روسیانیین ایمپئریالیست دایره لری ایله البیر اولوب خالقین ایستیقلالیتینه - مشروطه یه خیانت ائتدیکلرینی، میلتن قانینی زلی کیمی سوروب بینوا خالقى ذلیل گونه قویدوقلارینی مهارت و جسارتله ایفشا ائدیردی.

1908-جی ایل اییون چئوریلیشیندن سونرا قاراگوروهجولار طرفیندن " سوری-ایسرافیل " ین باش رئاکتورو میرزه جاهانگیر خان وحشیجه سینه اؤلدورولدو. اونون واختسیز اؤلومونه یانیقلی بیر مرثیه حصر ائندن م. ع.دهخدا بیر چوخ آزادلیقسئور ضیالیلار کیمی وطنی ترک ائتمه یه مجبور اولدو. م دهخدا اولجه ایسوئچره یه، اوردان دا ایستانبولا گئدیر. 1910-جو ایله ایستانبولدا یاشایان ایرانلیلارین کؤمگی ایله او، " سروش " آدلی بیر قزئت نشر ائتدیرمه یه موفق اولور. فارس دیلینده چاپ اولونان بو قزئتن اون بئش نؤمره سی چیخمیش و قزئتن صفحه لرینده ایرانداکی وضعیتین تحلیلینه گئیش یئر آیریلیمیشدیر.

موجاهیدلر محمد علی شاهی دئویریپ تهرانی آلدیقدان سونرا دهخدا یئنیدن ایرانا قاییدیر و کیرماندان مجلسه نوماینده سئچیلیر، مشروطه باشچیلاری نین خواهیشی ایله مجلسین ایشینده فعال ایشتیراک ائدیر.

دهخدا عؤمرونون سونونا قدر تهراندان یاشاییر، علمی، پنداقوژی و بدیی فعالیتله مشغول اولور. او، آردیجیل فولکلور نومونه لری توپلایاراق چاپ ائتدیر، شیفاهی و یازیلی ادبیاتین موختلیف پروبلملرینه حصر اولونموش قییمتلی اثرلر یازیر. شعرلر دیوانیندان باشقا ادیبین " مسله لر و حؤکملر " ، " فرانسیزجا-فارسجا لوغت " ، " مقاله لر مجموعه سی " ، " لوغتنامه " و س. بو کیمی چوخ قییمتلی علمی اثرلری چاپ اولونور کی، بونلاردان سونونجوسو فارس دیلی و ادبیاتی نین ائنسیکلوپئدیاسی حساب اولونور و موللیفینه دنیا شؤهرتی قازاندیرمیشدیر.

دهخدا 1955-جی ایله تهراندا وفات ائتمیش، اورادا دفن اولونموشدور.

دهخدا یئنی فارس شعرى نین یارادیجیلاریندان بیرى حساب اولونور. تدقیقاتلاردان بیرینده اوخویوروق: " جاهانگیر خانین اؤلومونه دهخدانین حصر ائتدیگی مرثیه یالنیز اؤز یوکسک وطنپرور مضمونو ایله دئییل، کلاسسیک شعر قایدا-قانونلاریندان نیسبتن اوزاقلالاراق، آوروپا شعرینه یاخینلاشان فورماسی ایله ده سجییویدیر. بو، مضمونجا یئنیلشن فارس شعرینده یئنی فورما آختاریشلاری ساحه سینده آتیلان ایلک آدیملاردان بیرى ایدی " 59 .

" یادا سال " آدلانان همین شعر (شعرى آذربایجان دیلینه ابوالفضل حسینی ترجمه ائتمیشدیر) بو میصراعلارلا باشلاییر:

کئچدی ظولمت گئجه، ای قوش، سحر دیر،

کئچدی او قاراللیق، گؤر نه خبر دیر

سحر نغمه سینی اوخویور قوشلار،

یاتانلار آلیب، دئییلدیر خومار⁶⁰.

تهراندا چیخان " کاوه " ژورنالیندا چاپ اولونموش " فارس شعرینده نوواتورلوق " آدلی باش مقاله ده موللیف مشروطه اینقیلابیندان سونرا شعرین فورما و مضمونجا یئنیلشمه سیندن بحث ائتمیش، ایرج میرزه، میرزاده عشقی، عاریف قزوینی، نیما یوشیج، باهار و لاهوتی ایله بیر جرگه ده،

لاپ اؤنده دهخدانین دا آدینی چکمیش و یازمیشدیر: " دهخدا، نیما کیمی بیر قروپ شاعیرلر هر بیرى اؤز ایستیقامتی و اوسلوبو ایله، بعضیلری مضمونا، دیگرلری فورمایا یئنیلیک گتیرمکله یئنی پوئزییانین یارانماسی و اینکیشافینا خیدمت ائتمیشلر " ⁶¹

دهخدانین " مرحومون نفسی "، " عاریفین بولو "، " فقر همتی "، " قاری نین شیکایتی "، " آغامین ان یاخشی ایشی " آدلی شعرلری هر شئیدن اول زمانه سینه گوهره موضوعو یئنیلیگی و اجتماعی مضمونو ایله سئچیلیر. شاعیرین " وطنپرورلیک " آدلی چوخ عیبرتنامیز و تربیه اندیجی روحا مالیک اولان کیچیک بیر شعرى وار. شعرده موللیف یازیر:

قالیبدير ياديمدا، بير گون اوشاقكن،

دورنا يوواسينا ال اوزاتديم من.

بیررسی الیمی توتوب دیشله دی،

آغریسی بئینیمه چیخیب ایشله دی.

گوله رک سؤیله دی آتام بو زامان:

- وطنپرستلیدیگی اؤیرن بؤیله دورنادان ⁶²

دهخدا شعرلری نین اکثریتینی فارسجا یازسا دا، دوغما تورکجه میزده یازدیغی بیر سیرا قییمتلی نومونه لری ده واردیر. اونلاردان بیرى، مثنوی فورماسیندا، تنقیدى روحلو " شیخ ال اسلام عزاسیندا جناب " موللا نصر

الدینه " تعزیت » شعرى " گونئی آذربایجان ادبیاتی آنتولوگیاسی " نین ایکینجی جیلدینده نشر اولونموشدور (باخ:جاا، ایی جیلد، " علم " نشریاتی، 1983، صه. 246-248). دؤورون پوئزییاسیندان دانیشارکن پروین اعتصامی خاطیرلاماق اینصافسیزلیق اولاردی. پروین یوسف قیزی اعتصامی 1906-جی ایل فئورال آیی نین 16-دا تبریزده ضیالی عایله سینده آنادان اولموش، ایلک تحصیلینی ائوده آتاسیندان آلمیشدیر. اوشاق یاشلارنیدا آتاسیندان و خصوصی موعلملردن عرب، فارس، اینگیلیس و فرانسیز دیلیرینی اؤیرنن پروین 1916-جی ایلده تهرانداکی آمئریکا قیز مکتبینه داخل اولموش، 1924-جو ایلده بورانی اوغورلا تاماملامیش، بوراخیلیش گئجه سینده " قادین و تاریخ " آدلی معروضه ایله چیخیش ائتمیشدیر.

پروین اعتصامی نین شخصی طالعی اوغورسوز اولموشدور. بئله کی، او، 1934-جو ایلین یابیندا عمیسی اوغلونا اره وئریلمیش، جمعی ایکی آی یاریمدان سونرا آتاسی ائوینه قایتمیش، عؤمرون سونونا قدر عایله قورمامیش، اؤزونو بوتولولکه، شعر، صنعت یولوندا فدا ائتمیشدیر. او، 1941-جی ایلیلین مارت آییندا وفات ائتمیش، قم شهرینده، آتاسی یوسییفین مزاری یانیندا دفن اولونموشدور.

پروین اعتصامی نین شعرلر توپلوسو ایلک دفعه 1935-جی ایلده، اؤز ساغلیغیندا نشر اولونموش و بو کیتابا ملک الشعورا باهار احاطه لی اؤن سؤز یازمیشدیر. اولوموندن سونرا دا شاعیرین " دیوان " ی بیر نئچه دفعه چاپ ائدلمیشدیر (1941؛ 1954؛ 1962).

پروین اعتصامی آمریکا قیز مکتبینه تحصیل آلارکن یارادیجیلیغی باشلامیش، " خالقین و وطنی نین معنایلی اوغروندا آغیر شرايطده موباریزه آپارماقدان چکینمه ین گنج شاعیر کیمی " ⁶³ تئزلیکله ادبی اجتماعیتین رغبتینی قازانمیشدیر. شعرلرینده زحمتکئشترین آجیناجاقلی طالعینی یوکسک صنعتکارلیقلا تصویر ائدن شاعیر اؤلکه ده حؤکم سورن اؤزباشنالیغی، ماددی و معنوی سفالتی اورک یانغیسی ایله قلمه آلیر، موعاصیرلری نین بیر چوخوندان فرقلی اولاراق دوشوندوکلرینی آچیق-آچینا، مرد-مردانه سؤیله مکن چکینمیر.

پ.اعتصامی پوئزییاسی باره ده یوکسک فیکیرده اولان س.ا.کسروی " ادبیات حاققیندا " آدلی اثرینده یازیر: " مشروطه حرکاتیندان سونراکی دؤورده حیاتین پوئزیا قارشیسینا قویدوغو طلبلره اؤز یارادیجیلیغی ایله جاواب وئرن شاعیرلردن بیر پروین اعتصامیدیر... او، یوکسک فیکیرلر ایفاده ائدن شعرلر یازمیش، بئله لیکله درین مضمونلو، صمیمی و دولغون اثرلری ایله خالق روحونون ترجمانینا چئوریلیمیشدیر " ⁶⁴.

فئودال مطلقیتی نین عدالتسیز قانونلاری قارشیسیندا مظلوم کؤکه سالینمیش، قازاندیغی نین اوندان بیرینه صاحب اولماغا بئله حقوقی اولمایان کندلی نین-رنجبرین طالعی پ.اعتصامی شعرى نین اساس موضوعولارینداندیر. اونون " بولبول و قاریشقا " ، " سعی و عمل " ، " اکینچی نین نغمه سی " ، " رنجبر " کیمی اثرلرینده یارادیلان اوبرازلار، بونلار مونا سبیت شاعیرین پوئتیک قودرتینی گؤسترملکه یاناشی، یوکسک اینسانی و اخلاقی کئیفیتلره ده مالیک اولماسیندان خبر وئیر.

پ.اعتصامی پوئزییاسی نین باشلیجا موراجیعت اوبیئکتلریندن بیرى
 قادینلارین طالعی سلسیدیر. "اونسیت پریسی"، "ایکی محضر" و
 س. شعرلینده جمعیتین اینکیشافی و عایله نین خوشبختلیگی ساحه سینده
 قادى نین عوض ائدیلمز خیدمتلرینی عکس ائتدیرمه یه چالیشان پ.اعتصامی
 "فاغیرین دردی" شعرینده بوتون گنجلیگینی، گۆزلری نین نورونو بیر
 قارین چۆرك قازانماق یولوندا قوربان وئرمیش یون و پامبیق آییرن قادینلارین
 اذیتلرله دولو حیاتینی آغری و اوستالیقلا تصویر ائدیر. چوخورا گیرمیش
 گۆزلری نین نورو ایتن، دنیا مالیندان قازانجی بیر جهره، بیر ایینه-ساپ، بیر
 ده بیر اوجوق دام اولان یازیق قاری نین دلیندن دئییلن آشاغیداکی
 میصراعرلار 20- عصرین 30-جو ایللری ایران و گونئی آذربایجانى قادینلاری
 نین حیات طرزى نین عومومیلشدیریلیمیش بدیعی اینیکاسیدیر:

ایینه نی ساپلاماق ایسته دیم، آنجاق

نه گۆزلریم گۆردو، نه الیم توتدو.

قونشودان خورگین عطری گلدی باخ،

یئنه ده آجلیغی کۆنلوم اونوتدو.

...هۆرومچک تورودور دؤورمده پرده،

تانریدان کیم بئله بیر عؤمور دیلر؟

... یوز اؤلوم، فاجیه سئلی گۆرموشم

اودور کی، گۆز یاشیم سئله دؤنوبدور.

عذاب جایناغیندا عؤمور سورموشم

وارلی نین کاسیبدان اوزو دؤنوبدور.

پروین، کیمه لازیم بو جیغیر-باقر؟

هارین هاردان قانیر نه چکیر فاغیر؟⁶⁵

شاعیرین " دئیل " ، " باش داشینا یازیلین " ، " بو گون و صاباح " ،
" گرکلی و گرکسیز " ، " آزادلیق نیشانی " ، " حقیقت و مجاز " ، " گۆز
و اورک " و س. شعرلری دوشوندوروجو مقاملاری اؤزوندە عکس ائتدیرن
قییمتلی صنعت نومونه لریدیر.

حاقیندا بحث ائتدیگیمیز دؤورون ادبی-بدیعی منظره سی تخمینن یوخاریدا
بحث ائتدیگیمیز کیمی ایدی. قئید ائتدیکلریمیزدن ده گؤرونديو کیمی،
اجتماعی-سیاسی فیکیرده اولدوغو کیمی ادبیاتدا دا بیر یئنیلشمه گندیر،
ادبیات زامانلا آياقلاشماغا جهد ائتدیگی کیمی، میلی شوورون اوپانماسی و
فورمالاشماسیندا دا مهم رول اویناییردی.

2007-جی ایل

¹Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatı antologiyası, II cild,
“Elm” nəşriyyatı, Bakı-1983, s.41

²Yenə orada, s. 41

³Yenə orada, s. 42

⁴Yenə orada 42,

⁵Yenə orada, s. 42

⁶Yenə orada, s. 43

⁷Yenə orada, s. 43

⁸CAƏA, II cild, “Elm” nəşriyyatı, Bakı-1983, s. 46

⁹Yenə orada, s. 47

¹⁰Yenə orada, s. 47

¹¹Yenə orada, s. 47

¹²M. Ə. Möcüz. Əsərləri, Yazısı, Bakı-1982, s. 6

¹³Yenə orada, s. 61

¹⁴Yenə orada, s. 86

¹⁵Sakibə Ələsgərova. Mirzə Əli Möcüz

Şəbüstəri, ADDU nəşriyyatı, Bakı-2002, s. 77

¹⁶M. Ə. Möcüz. Əsərləri, Yazısı, Bakı-1982, s. 77

¹⁷M. Ə. Möcüz. Əsərləri, Yazısı, Bakı-1982, s. 77

¹⁸Yenə orada, s. 81

¹⁹Yenə orada, s. 128

²⁰Yenə orada, s. 85

²¹CAƏA, II cild, “Elm” nəşriyyatı, Bakı-1983, s. 101

²²Yenə orada, s. 100

²³Mir Cəlal, F. Hüseynov. XX əsr Azərbaycan

ədəbiyyatı, “Maarif” nəşriyyatı, Bakı-1982, s. 228

²⁴Yenə orada, s. 228

⁶Mir Cəlal, F. Hüseynov. XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı, “Maarif” nəşriyyatı, Bakı-1982, s. 231

²⁷ Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatı antologiyası. II cild, “Maarif” nəşriyyatı,

Bakı-1982, s. 132Yenə orada, s. 22

²⁸Yenə orada, s. 136

²⁹.Yenə orada, s. 136

³⁰Yenə orada, s. 150

³¹Yenə orada, s. 154

³²Yenə orada, s. 159

³³. Sitat B. Hüseynovun “XX əsr fars şeirində ənənə və novatorluq” kitabındandır, “Elm” nəşriyyatı, Bakı-1975, s. 59-60

³⁴Bax: Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatı antologiyası, II cild, “Elm” nəşriyyatı

³⁵CAƏA, II cild, “Elm” nəşriyyatı, Bakı-1983, s. 164

³⁶Yenə orada, s. 163

³⁷. B. Hüseynov. XX əsr fars şeirində ənənə və novatorluq, “Elm” nəşriyyatı, Bakı-1975, s.64

³⁸B. Hüseynovun göstərilən əsəri, s. 60

³⁹CAƏA, II cild, “Elm” nəşriyyatı, Bakı-1983, s. 186

⁴⁰Yenə orada, s. 186

⁴¹Yenə orada, s. 187

⁴²Yenə orada, s. 167

⁴³Yenə orada, s. 171

⁴⁴Yenə orada, s. 172

⁴⁵Yenə orada, s. 173

⁴⁶Yenə orada, s. 173

⁴⁷Yenə orada, s. 174

⁴⁸⁴⁹Yenə orada, s. 176

⁵⁰Yenə orada, s. 176

⁵¹.Yenə orada, s. 177

⁵²Yenə orada, s. 179

enə orada, s. 175

⁵³Yenə orada, s. 184

⁵⁴CAƏA, II cild, “Elm” nəşriyyatı, Bakı-1983, s.190

⁵⁵Yenə orada, s. 190

⁵⁶B. Hüseynov. XX əsr fars şeirində ənənə və novatorluq, “Elm” nəşriyyatı, Bakı-1975, s. 117

⁵⁷B. Hüseynov. XX əsr fars şeirində ənənə və novatorluq, “Elm” nəşriyyatı,

⁵⁸. CAƏA, II cild, “Elm” nəşriyyatı, Bakı-1983, s.207

⁵⁹B. Hüseynov, göstərilən əsəri, s. 56-67

⁶⁰CAƏA, III cild, “Elm” nəşriyyatı, Bakı-1988, s. 22

⁶¹“Kavə” jurnalı, 1965-ci il, N 8-9, s. 106-107

⁶²CAƏA, III cild, “Elm” nəşriyyatı, Bakı-1988, s. 20

⁶³B. Hüseynovun göstərilən kitabı, s. 62

⁶⁴. S.Ə.Kəsrəvi. Dər piramune-ədəbiyyat, Tehran, 1325(1946), s.52

⁶⁵CAƏA, II cild, “Elm” nəşriyyatı, Bakı-1983, s. 277

1920-40-cı illərdə gənli Azərbaycan tənqidi

20- عصرين ايلک اونيلليکلرينده ايراندا و قونشو اؤلکه لرده، خصوصن کئچميش سوونتئر ايتتيفاقيندا باش وئرميش اجتماعي-سياسي ديشيکليکلرله باغلي اولاراق گونئي آذربايجاندا مدنيتين ديگر ساحه لرينده اولدوغو کيمي، ميللي صحنه حياتيندا دا بير جانلانما حيس اولونماغا باشلادی. روسيياداکی اوکتيابر اينقيلابيندان بير نئچه مودت سونرا آذربايجان

صحنه سی نین مقتدیر آکتیور و رژیسسورلاریندان بیرى اولان صدیقی روحوللا تبریزه سفر ائده رک یئرلی ضیالیلارین کؤمگی و یاخیندان ایشتیراکی ایله ن.نریمانووون " نادیر شاه " و حاقوئردییئوین " بختسیز جاوان " فاجیه لرینی تاماشایا قویماغا موفق اولدو.

1919-جو ایلهده ش.م.خیابانی نین تشبوسو ایله تشکیل اولونموش " خئیرییه جمعیتی " نین نزدینده تبریزده ایلك تئاتر تروپاسی یارادیلدی و تروپا " خئیرییه آکتورلار هیئتی " آدلاندریلدی. 1920-جی ایلهده 16 ایل اول اھالی نین ماددی یاردیمی و معنوی دایاگی ایله آستارادا آچیلیمیش آلتی ایللیک قیز مکتبی نین موداویم و طلبری نین ایشتیراکی ایله " آستارا تئاتر هیئتی " آدلی بدیی-اؤز فعالیت درنگی تشکیل اولوندو. خئیرخواه نیتله یارادیلان و اوغورلا فعالیت گؤسترن درنگین تاماشالاریندان ییغیلان وسایط آستاراداکى مکتب و قیراتخانالارین مخاریجینه، ضروری احتیاجلارینا صرف اولونوردو¹ (13، № 86)

تبریزده کی " خئیرییه آکتورلار هیئتی " 1919-جو ایل تئاتر مؤوصومونده او.حاجیبیلی نین " لئیلی و مجنون "، حاقوئردییئوین " پری جادو "، " بختسیز جاوان "، ن.نریمانووون " نادیر شاه " کیمی فورما، موضوعو و مضمون باخیمیندان فرقلی اثرلری صدیقی روحولانین ایشتیراکی ایله اوغورلا تاماشایا قویدو و تبریز تاماشاچیلاری تاماشالاری چوخ بؤیوک رغبتله قارشیلادی. تاماشالارین اھالیده یاراتدیگی ائففئکتی، خالقین تئاترا اولان ماراغینی نظره آلان " خئیرییه جمعیتی " و اونون نزدینده فعالیت گؤسترن تئاتر تروپاسی ضیالیلارین تشویقی ایله تئاتر صحنه سی تیکدیرمه

یہ تشبوس ائدی. اہالیدن اعانہ توپلاماق قرارینا گلیندی و بو مقصدلہ " پری جادو " پیئسی اوینانیلدی. جاماعات تشبوسو سئوینچ و اورک آچیقلیغی ایله قارشیلادی. آز مدت عرضینده دؤرد مین تومندن آرتیق پول ییغیلدی. چوخ کئچمه دن ییغیلان وسایت و دیگر اعانہ لر حسابینا آکتیورلارین دایمی مشق و تئاتر تاماشالاری گؤستمکلری اوچون صحنہ حاضیرلادی و 1919-جو ایلدہ صحنہ نین طنطنہ لی آچیلیش مراسیمی اولدو 2 (8، اینو: № 342، 356، 361، 340، 347).

قیرمیزی اوردونون قوزئی آذربایجانلی ایشغالیندان سونرا بیر چوخ ضیالیلار کیمی ج.ممدقولوزادہ دہ اؤلکە نی ترک ائتمہ یه مجبور اولدو و او زامانلار یاشادیغی تیفلیسدن تبریزہ کؤچمگی قرارا آلدی. منبعلرین قئید ائتدیگی کیمی، 1920-جی ایلین 7 سئنتیابریندان او، تبریزدہ یاشاماغا باشلادی. بؤیوک ادیبین تبریزہ گلمہ سی شہرین مدنی-اجتماعی حیاتیندا بیر جانلانمایا سبب اولدو. سئنتیابرین 10-دا ج.ممدقولوزادہ قارداشی میرزہ علی اکبر لہ بیرلیکدہ شیخ مہمد خیابانی نین گؤروشونہ گئدیر و خیابانی " موللا نصر الدین " ژورنالی نی تبریزدہ نشر ائتمکدہ اونا کؤمک ائتمہ یه حاضیر اولدوغونو بیلدیریر 3 (16، 389)

1921-جی ایل آپریلین ایلک گونلریندہ ج.ممدقولوزادنین یاخین دوستلاریندان بیرى اولان ابوالفت علوی تبریز والیسی (قوبۇرناتور) مخبر السلطنہ دن " اؤلؤلر " اثرینی تبریز صحنہ سیندہ تاماشایا قویماق اوچون اجازہ آلیر. میرزہ جلیلین رژیسسورلوغو ایله مشقلر باشلانیر و ماى آبی نین 1-دہ اثرین ایلک تاماشاسی باش توتور. اوغورلا کئچمیش بو تاماشادا بؤیوک

خان ناخجیوانی - ایسگندر، علی آذری - شیخ نصرالله، رضا - کربلایی فاطما، تیمور - نازلی، میدحت - جلال، صمد موولوی - حاجی باخشعلی روللارینی ایفا اندیرلر. 4 (16، 398-401). تاماشادان ییغیلان پولون بؤیوک بیر قیسمی سککیز نؤمره سی تبریزده چاپ اولونان "موللا نصر الدین" ین چاپینا صرف اولوندو. 5 (12، 290). قئید ائدک کی، تبریزده چیخان سککیز نؤمره نین 1-جی سایبی 19 فئورال 1921-جی ایلده، سونونجو 8-جی سایبی ایسه 15 مای 1921-جی ایلده ایشیق اوزو گؤرموشدور.

بونؤوره سی 1908-جی ایلده مهدیخان سیدزاده، حسن چؤرکچی، دوکتور رحیم خان، علی اکبر برادران، عسگرخان کیمی ضیالیلار طرفیندن قویولان، ع.حاقوئردییئوین م.ف.آخونزادنین حیاتیندان بحث ائدن "خیالت" پئیسی ایله فعالیتله باشلایان تبریز تئاتری 6 (9، 84) و بو تئاترین "موجسسمة-آرتیستهای-آذربایجان" ("آذربایجان آرتیستلر دسته سی") آدلی تروپپاسی 1921-جی ایله قدر فعالیت گؤستریش، رئیترتوارینی ایسه، اساسا، آذربایجان دیلینده یازیلیمیش اثرلر تشکیل ائتمیشدیر.

1921-جی ایلدن اعتیبارن تبریزین تئاتر حیاتیندا بیر جانلانا عمله گلدی. ش.م.خیابانی طرفدارلاریندان اولان موجیرالددؤوله طرفیندن یارادیلیمیش "جمعیتی ایصلاح ترقی معارف آذربایجان" تئاتر دسته سیندن سونرا بؤیوک خان ناخجیوانی نین یاراتدیغی "آربین" دسته سی فعالیتله باشلادی (1922) و بو تروپا 1941-جی ایله قدر فعالیتینی داوام ائتدیردی. مهدی ظهوری نین "آینه-عیرت" (1924-1930-جو ایللر آراسی)، قولوزاده شرقلی نین "درام تبریز" (یاراندیغی ایل معلوم اولماسا

دا، 1929-جو ایله قدر یاشامیشدیر - ا.ق.) تئاتر دسته لری گونئی آذربایجاندا میلی تئاترین اینکیشافیندا اهمیتی رول اوینامیشدیر.

تبریزده فعالیت گؤسترن تئاتر دسته لری نین رئیترتواریندا آذربایجان دراماتورقلاری نین دوغما دیلیمیزده یازدیغی اثرلر اهمیتی یئر توتوموشدور. م.ف. آخوندزاده نین " حاجی قارا " ، " حکایتی-موسیو ژوردان و درویش مستعلی شاه " ، ن.وزیروون " موصیبت فخرالدین " ، ن.نریمانووون " نادیر شاه " ، ع.حاقوئردییوین " آغا محمد شاه قاجار " ، " داغیلان تیفاق " ، " بختسیز جاوان " ، " خیالات " ، ج.ممدقولوزاده نین " اولولر " ، " آنامین کیتابی " ، او.حاجیبیلی نین " آرشین مال آلان " ، " او اولماسین، بو اولسون " ، " لیلی و مجنون " ، س.آخوندووون " عشق و اینتیقام " ، ج.جاببارلی نین " سئویل " و س. کیمی دیگر اثرلر یازیلدیغی دیلده تاماشایا قویولموش، میلی شعورون فورمالاشماسی و میلی-دئموکراتیک ادبیاتین، تئاترین یارانماسیندا موستثنا رول اوینامیشلار.

1920-1940-جی ایللر گونئی تئاترسئورلری بیر نچجه ترجمه اثری نین ده تاماشاچیسی اولماق شرفینه نایل اولموشدولار. م.و.قوقولون " موفتتیش " ، و.شئکسپرین " اوتللو " ، ف.شیللترین " قاجاقلار " ، ش.سامی نین " دمیرچی گاهه " و س. اثرلر تاماشایا قویولموش و رغبتله قارشیلانمیشدی. ماراقلی بوراسیدیر کی، همین دؤورده تاماشایا قویولموش صحنه اثرلری آراسیندا فارس یازیچیلاری نین ترجمه اثرلرینه تصادف اولونمور. " " خسرو و پرویز " ، " دو عاشیقی-ناکام " ، " مهری میهن " ، " حکیم عمر خیام " کیمی فارس دیلینده مجبورون اوینانیلان اثرلر ایسه موفقیّت

قازانمادیقلاریندان رئیثرتوردان چیخاریلمیش " 7 (9، 86)، اونلارین یئرینی آذربایجان دراماتورقلاری نین اثرلری توتوموشدور.

تبریز تئاتر صحنه سینده یئرلی دراماتورگییا ساحه سینده ایلک آدیملارینی آتان یازیچیلارین اثرلری نین تاماشایا قویولماسی تقدیرلاییق حادثه ایدی. 1919-1920-جی ایللرده تاماشایا قویولموش و اوغور قازانمیش رضا واعیظی نین " جهالت قوربانی "، " توکنمز خزینه " آدلی اثرلری تئاترسئورلر طرفیندن رغبتله قارشیلانمیشدی. رضا واعیظی دؤورونون ترققپروور ضیالیلاریندان اولموش، قیزی نی صحنه یه چیخارمیش و اونون حرکتی کؤهنه فیکیرلیرین خوشونا گلمه دیگیندن او، تعقیبلره معروض قالمیشدی.

بو ایللرده میرزه جاببار عسگرزاده نین " نوع بشر "، " چادرانین موحسناتی "، " موعیملر ائوی "، محمدعلی روشدیه نین " فرهاد و شیرین "، صمد اوورنگی نین " موغان گلینی " اثرلری ده تبریز تئاتریندا تاماشایا قویولموش، سونونجو اثر داها چوخ اوغور قازانمیش و اوزون مودت صحنه دن دوشمه میث، تئاترسئورلرین دیققت مرکزینده اولموشدور.

20-جی ایللرده دراماتورگییا و صحنه فعالیتی ایله موننظم شکیلده مشغول اولانلاردان بیرى رضا قولوزاده شرقلی اولموشدور. او، 1920-21-جی ایللرده باکیدا یارادیلمیش " تنقید-تبلیغ " تئاتریندا چالیشمیش، باکی تاماشاچیلاری اونون " پول، یوخسا آله " اثرینی صحنه ده گؤرموشدولر. سونرا او، تبریزه قاییتیمیش، جمعیتین یارامازلیقلارینی، پول دوشکونو اولان

اینسانلارین فاجیه سینی، بو سببدن عایله لرین داغیلماسینی تصویر ائدن یوخاریدا آدی قئید اولونان اثری تبریز صحنه سینده ده بؤیوک اوغور قازانمیشدی. شرقلی نین " جینایت " ، " قوققولوجو " ، " دلیر یوردو " ، " برگون بلاسی " ، " میرزه رضا کیرمانی " کیمی دراملاری دا 20-جی ایللرده تبریز صحنه سینده دفة لرله تاماشایا قویولموش، موللیفینه شؤهرت قازانديرمیشدی^{8(9, 86)}.

آذربایجان دیلینده اوینانیلان اثرلرین تاماشاچیلار طرفیندن رغبتله قارشیلانماسی فارسپرست دایره لری ناراحات ائتمه یه بیلمزدی. بو سببدن ده رضا شاهین چالدیغی شؤوینیست هاوالارا زوی توتانلاردان بیر، میلیتجه آذربایجان تورکو اولان دوکتور افشار رئداکتورو اولدوغو " آئنده " ژورنالیندا یازیردی: " هامیمیز بیر دیل، بیر آغیزلا ایستمه لیک کی، فارس دیلی بوتون ایراندا عومومی دیل اولسون، گئتدیکجه یاد دیلرین یئرینی توتوسون " 9 (7, 5).

20-جی ایللرده تئاتر ماراق تبریزدن باشقا آذربایجانین دیگر ایالتلرینده، او جومله دن آستارادا دا گوجلر اولموشدور. منبعلرین بیرینده آستارا شهر ی نین تئاتر حیاتیندان بحث ائدن یازیلاردان بیرینده اوخویوروق: " او زمان (آستارادا - ا.ق.) موختلیف مدنی-معارف قروپلاری چوخ ثمره لی فعالیت گؤستریردیلر. تئاتر قروپو قیسا مدته اوزئیر حاجییوون " آرشین مال آلان " ، " مشهدی عباد " و سایره اثرلرینی چوخ اوغورلا تاماشایا قویدو. بو تاماشالار شهر اهاالیسی نین آراسیندا گئنیش عکس-صدا دوغوردو " 10 (20, 20). همین ایللرده آستارادا تئاتر ماراق او قدر گوجلر اولموشدور کی،

حتّی توپلار دا تاماشاسیز کئچمز میس. همین ایللرین و حادیته لرین شاهیدی اولان ممی دهقانی نین خاطیره لرینده اوخویوروق 30-1925 " :- جو ایللرده ائله بیر دب یارانمیشدی کی، نونکران کندینده (آستارادا کند آدیدیر - ا.ق.) تاماشا گوستريلمه ین توپا جاماعات چوخ هوسسيز گئدیردی " 11 (9، 11).

بیر مسله نی ده قئید ائتمگی لازیم بیلیریک کی، 1921 و 1925-جی ایللرده قوزئی آذربایجان صحنه خادیملری نین گوئی آذربایجانا قاسترول سفرلری اورادا تئاترین اینکیشافیندا اؤنملی رول اوینامیشدیر. بیرینجی قاسترول زامانی اوینانیلان تاماشالار حاققیندا ایرانداکی مطبوعات اورقانلاری معلومات وئرمیش، " سخن " ژورنالی نین 3 و 4-جو نؤمره لرینده درج اولونموش مقاله ده یازیلیمیشدی: " قافقاز آرتیستلری ایرانا گلیب، بورادا " آرشین مال آلان " ، " اصلی و کرم " ، " نادیر شاه " تاماشالارینی وئرمیش و یئرلی اهالینی موعاصیر تئاتر ایله تانیس ائتمیشلر " 12 (18، 273).

منبعلرین وئردیکلری بیلگیلردن آیدینلاشیر کی، تاماشالار اوکتیابر-نویابر آیلاریندا باش توتموش، تاماشاچیلار طرفیندن ماراقلا قارشیلانمیشدیر. قاسترول زامانی اوینانیلان اثرلرین متنلری نین فارسجا یا چئوریلمه لری، حتّی فارسجا دا اوینانیلماسی باره ده معلوماتلار واردیر. تهراندا چیخان " ستاره ایران " قزتی نین 1922-جی ایل 16 یانوار تاریخلی نؤمره سینده بئله بیر ائلان وئریلمیشدیر: " یانوارین 18-ده " فاروس " سالونوندا " تورکویستان دؤولت تئاتری نین رژیسورو رئارشین (بو رژیسورون رضاقولو عبدالله زاده اولدوغونو مرحوم غلام محمد علی " آذربایجان تئاتری نین سالنامه سی "

کیتابیندا قئید ائتمیشدیر. باخ: ق.محمدی. آذربایجان تئاتری نین سالنامه سی، 2 حیصه (1920-1930) باکی، یازیچی-1983، صه.55) نظارتی آلتیندا قافقازین مشهور بسته کاری اوزئییر حاجیبیوون " ار و آرواد " اوپئرئتتاسی فارسجا اویناناجاقدير»13(21، 16 یانوار). همین قزئتین 4 آپرئل 1922-جی ایل نؤمره سینده ایسه بئله بیر ائلان وئريلمیشدیر: " قراند هتل " سالونوندا گولصباح خانیمین ایشتیراکی ایله فارس دیلینده " آرشین مال آلان " اویناناجاقدير»14(فاکت ق.محمد علی نین " آذربایجان تئاتری نین سالنامه سی " کیتابی نین 2 حیصه سیندن گؤتورولموشدور؛ 17، 65).

قوزئی آذربایجان یازار و بسته کارلاری نین صحنه اثرلری نین گونئی آذربایجاندا، او جومله دن ایرانین مرکزی اولان تهراندا گئنیش یاییلماسی و تاماشاچی رغبتینی قازانماسینی قئیدسیز-شرطسیز ثوبوتا یئتیرمک اوچون " ستاره ایران " قزئی نین 22 آپرئل 1922-جی ایل سایندا وئريلمیش بیر ائلانی دا بورادا وئرمگی مقصده اویغون حساب ائدیریک. ائلاندا اوخویوروق : " قزئتمیزین دالبادال باغلانماسی نتیجه سینده رئاکسییامیز 1600 (مین آلتی یوز) تومن بورجا دوشموشدور. آزادلیقسئور دوستلاریمیز بئله مصلحت بیلدیر کی، بورجدان چیخماق و ضرری اؤدمک اوچون " اصلی و کرم " اوپئراسینی تاماشایا قویاق. تاماشا " قراند-هتل " سالونوندا گؤستريله جکدير " 15 (22، 22 آپرئل).

1922-جی ایلین مای آییندا ایرانین تورکمنیستانلا سرحدده یئرلشن محمدآباد شهرینده و باباجیق قصبه سینده آشقباددان گلیمیش هوسکارلار " کیمدیر مقصر؟ " (ع.حاقوئردییئو)، " کبله حاجی " (ذوالفقار حاجیبیوو)،

" خسروو " (م.موقومائیئو) و باشقا حجملی اثرلری تاماشایا قویموشلار. بو هوسکار آکتیورلار تامامیلہ آذربایجانلیلاردان عیبارت اولموش، اساس روللاری غلام محمد علی (قوجامان، تانینمیش ژورنالیست و تبلیغاتچی غلام محمد علی - ا.ق.)، یحیی شوکوروو، یحیی اسماعیلوو، غلام ممیشوو ایفا ائتمیشلر " 16 (17، 75).

1925-جی ایلده باش توتموش ایکینجی قاسترول زمانی ایبراهیم ایصفاهانلی، علی قوربانوو، احمد صالحلی و باشقا آکتیورلارین داخیل اولدوغو هئیت تبریز، رشت، اورمییا، تهران شهرلرینده تاماشالار گؤستمیش، اونلارین تشویقی ایله همین شهرلرده یئرلی تئاتر هوسکارلاری طرفیندن تئاتر دسته لری یارادیلیمیشدی 17 (3، 9).

آذربایجان دیلینده یازیلان و دوغما تورکجه میزده صحنه یه قویولان اثرلر تاماشاچیلار طرفیندن آرتیق درجه ده سئویدلگی کیمی، حاکیم دایره لرین ناراحتلیق و ناراضیلیغینا سبب اولوردو. حسینقولو سارابسکی و میرزاآغا علیوین خاطیره لریندن اؤیره نیریک کی، تبریز، رشت، انزه لی و س. بو کیمی شهرلرده آنا دیلینده اوینانیلان صحنه اثرلرینی میلی فیکرلری یایان تبلیغات آدلانديران حاکیم دایره لر قافقازدان گلیب اورالاردا تاماشا گؤسترنلردن تنزلیکله ایرانی ترک ائتمگی طلب ائتمیشلر 18 (9، 87).

ایراندا رضا خانین حاکیمیتہ گلیب اؤزونو شاه ائلان ائتدیرمه سیندن، پهلوی رژیمینی یارادیب فارسلاشدیرما سییاستی آپارماسیندان سونرا آذربایجان تئاتری نین دا اینکیشافینا جیدی انگلر توره دیلمه یه باشلاندی. همین

سیاستین آجی نتیجه لری باره ده بیر نچه ایل سونرا س.س.پیشوری یازیردی: " رضا خان ایش باشینا گلیب آذربایجان پاریچالاق سیاستینی باشلامازدان اول آذربایجاندا میلی تئاتریمیز سورعتلی بیر صورتده ترققی ائتمکده ایدی. خالق (ارواد و کیشی) تاماشالاردا کامالی-مئیل ایله حاضر اولوب هونرورلریمیزین اثرلرین سئیر ائدیر، بو واسیطه ایله اخلاق و معنویات جهتدن میلتمیز ترققی ائتمکده داوام ائدیردی. فقط مجبورن تئاتر فارس دیلینه تبدیل ائدیلن کیمی، نومایش سالونلاریمیز باغلانماغا مجبور اولدو. چونکی خالقیمیزین اکثریتی بو دیلی آنلاماغا قادیر دئییلدی " 19 (1، № 5).

بو تاریخی حقیقت گونئی تدقیقاتچیلاریندان حسین اومیدین " تاریخ فرهنگ آذربایجان " اثرینده بیر دها تصدیقله نیر. مولیف یازیر: " 1928- جی ایلدک ایراندا، او جومله دن گونئی آذربایجاندا صحنه دیلی آذربایجان دیلی اولموشدور. آنجاق بیر نچه پیئس فارس دیلینده یازیلیمیش، یاخود باشقا دیلردن فارسجا یا ترجمه اولوناراق تاماشا یا قویولموشدور. همین ایله ایسه آذربایجان دیلی ایراندا دؤولت طرفیندن تامامیله قاداغان ائدیلیمیشدیر " 20 (14، 194).

رضا شاه حاکیمیتی نین تعقیبلرینه، جیدی-جهدلرینه باخمایاراق، آذربایجان دراماتورقلاری نین اثرلری 1930-جو ایله قدر تبریز تئاتری رئیستواری نین اساسینی تشکیل ائدیردی. 1929-جو ایله ع.حاقوئریدیئوین " کؤهنه دودمان " و " پری جادو " اثرلری تبریزده کی " شیرخورشید " تئاتریندا دوغما آنا دیلیمیزده تاماشا یا قویولموشدو 21 (15، № 115).

1928-جی ایلهده حسین جاویدین " شیخ سنان " فاجیه سی تبریزده میرزه باقر حاجیزاده طرفیندن تاماشایا قویولموش، بیر نئچه ایل سونرا ایسه یئرلی آکتیورلار ه. جاویدین " ایبلیس " اثرینی ده صحنه لشدیرمه یه موفق اولموشدولار. همین ایللرده (1930-1940-جی ایللر - ا.ق. ح. جاویدین " پیغمبر " درامی نین مشقوری کئچیریلسه ده، اثرین تاماشایا قویولماسی نظمیه (پولیس) ایداره سی طرفیندن قاداغان آندیلیمیشدی. 1940-جی ایلهده ایسه ح. جاویدین " شیخ سنان " فاجیه سی بیر واختلار باکی تئاتر تئخنیکومونو بیتیرمیش فیضی چوبکزاده نین رژیسسورلوغو ایله اردبیلده آذربایجان دیلینده صحنه یه قویولموشدور 22 (11، 9، 14-15).

اولکه نین سیاسی، اقتصادی و مدنی حیاتیندا حؤکم سورن تنزول 1941-جی ایلین معلوم حادثه لرینه قدر داوام ائتدی. 1941-جی ایلهده سووئت اوردو حیصه لری نین تبریزه گیرمه سیندن سونرا اورادا مدنی-معارف ایشلری سورعتله جانلاناغا باشلادی. قیسا بیر زامان عرضینده " فیردوسی " ، " تبریز " ، " حقیقت " ، " آذربایجان " ، " ایران " و س. بو کیمی تئاتر جمعیتلری یارادیلدی.

1941-جی ایلهده فعالیتنه باشلایان " آذربایجان جمعیتی " " آذربایجان " آدلی مطبوعات اورقانی نی تاسیس ائتدیگی کیمی، او زامانین تعبیری ایله دسک، اؤزونون " آکتورال هیئتی " نی یاراتماق ساحه سینده ده جیدی آدیملار آتدی. بیر قدر سونرا مطبوعات اورقانلاریندا جمعیتین نزدینده فعالیت گؤسترن " آذربایجان آکتورالر هیئتی " نین عبدالرحیم بی حاقرودیوین " بختسیز جاوان " و اوزئییر حاجیبیوون " آرشین مال

آلان " اثرلرینی مووفقیتله تاماشایا قویولماسی باره ده یازیلار درج اولونماغا باشلادی 23 (27, № 52). ایللر بویو تعقیب اولونان، فعالیتینه انگلر توره دیلن تئاترین آنا دیلینده اولان اثرلرله تاماشاچیلاری نین گؤروشونه گلمه سی خالق طرفیندن درین رغبتله قارشیلاندى.

معلوم حادثه لردن سونرا فعالیتله باشلایان " زحمتکشلر تشکیلاتی " نین نزدیکنده یارانان آکتورلار هئیتی ده آز بیر زامان عرضینده گنج تئاتر هوسکارلاری و قوجامان صحنه خادیملرینی جلب ائتمکله سامباللی بیر کوللکتیو یارادا بیلدی. فرانسیز ادیبی ای.ب.مولیئرین " زورن طبیب " ، ع.حاقوئردیئوین " داغیلان تیفاق " و " بختسیز جاوان " کیمی اثرلری بو هئیت طرفیندن تاماشایا قویولدو و تاماشاچی رغبتینی قازاندی. علامتدار حادثه لریندن بیرى ده و یئرلی موللیفلرین یئنی صحنه اثرلری یاراتماغا تشببوس گؤسترمه لری ایدی. " وطن یولوندا " قزئتینده درج ائدیلمیش معلومات – خبرلردن بیرى بو جهتدن مارق دوغورور. قزئتدن اوخویوروق: " آذربایجان جمعیتی نین تئاتر هئیتی بو یاخینلاردا تبریزلی یازیچی روحی نین " اوستا و شاگیرد " آدلی پیئسینی و شاعیر هیلالی نین " بیرینجی صنیف " آدلی پیئسینی تاماشایا قویدو " 24 (26, № 47).

1941-جی ایلده باکیدان تبریزه قاسترول سفرینه گلن م.ف.اخوندوو آدینا اوپئرا و بالئت تئاتری کوللکتیوی نین ترکیبینده دنیا شؤهرتلی موغنی بولبول ده ایشتیراک ائتمیشدیر. قاسترولدان باکییا دؤنمک عرفه سینده گؤروشلردن بیرینده او، اوزونو تاماشاچیلارا توتاراق: " بیزیم تبریزلی قارداشلاریمیز، تبریزلی باجیلاریمیز! سیز قملنمین، کدرلنمین. سیزین هر

آغاجینیزین بوداغیندا بیر بولبول یاتیر. اونلاری اوپادین. من ایسه یئنه ده گلرم. بیز یئنه ده گۆروشه جیک " 25، دئییه موراجیعت ائتمیشدی (25، 26). 26.

1944-جو ایلهده " سووئت-ایران مدنی رابیطه جمعیتی نین تبریز شؤعبه سی " نزدینده " سووئت مدنیت ائوی نین تئاتر هئیتی " نین یارانماسی دا علامتدار حادیثه لردن ایدی. 40 نفردن عیبارت اولان کوللکئیو تبریزین دئمک اولار کی، آز-چوخ تانینان آکتیورلارینی اؤز سیرالاریندا بیرلشدیردی. کوللکئیو تئاتر مؤوصومونو میرزه فتحعلی آخوندزاده نین مشهور " حاجی قارا " کومئدیاسی ایله آچدی.

همین ایللرده تاماشاچیلارین چوخونون یاخیندان تانیدیقلاری جاواد شفیزاده، محمد علی روشدیه، احمدزاده، محمد علی ولیزاده، ایمساعیل دیلبرپور، بؤیوک محمدی، اسماعیل موزدوری کیمی صحنه اوستالاری نین کوللکئیو داخل اولمالاری تئاترین تاماشاچی باخیمیندان کیفایت قدر تامین اولونماسیندا مهم رول اویناییردی. کوللکئیو او واختادک هم آکتیورلوق، هم ده رژیسسورلوق ساحه سینده تجروبه قازانمیش صمد صباحی باشچلیق ائدیردی.

کوللکئیوین تاماشایا قویدوغو " حاجی قارا " ، " اوستا زئینال " ، " آرشین مال آلان " ، " ناموس " ، " سئویل " ، " مشهدی عباد " ، " لئیلی و مجنون " ، " اصلی و کرم " ، " عشق و اینتیقام " کیمی اثرلر اونون پوتئنسیال ایمکانلاری نین گئنیشلیگیندن خبر وئریردی.

ھمین ایللردە قادینلار اوچون گوندوز تاماشالاری گۆسترمک تشببوسو دە بو کوللکتیوھ مخصوصدور. قادینلار اوچون گۆستریلن تاماشالار زامانی زال، دئمک اولار کی، آغزینا قدر دولاردی. قادینلار ارلری نین راضیلیغی ایله گوندوز تاماشالارینا بۆیوک ھوسلە گلیر و سۆنمە یں بیر ماراقلا آکتیورلارین اویونونا تاماشا اندیردیلر. گوندوز تاماشالاری ایچریسیندە ان چوخ تاماشاچی رغبتینی قازانان اثرلردن بیرى جعفر جاببارلی نین " سئویل " درامی ایدی.

کوللکتیوین بیر ایللیک فعالیتینە یثکون ووران " شفق " ژورنالی یازیردی: " تئاتر بیر ایلدە 55 تاماشا وئریب. نوماییش ائتدیریلن 15 اثرە 55 مین تاماشاچی باخمیشدیر " 26 (24، № 5).

مطبوعاتدا تئاتر تاماشالاری و صحنە مدینیتی ایله الاقدار ماراقلی، کیفایت قدر علمی و جسارتلی یازیلار ایشیق اوزو گۆرمە یە باشلادی. صمد صباحی نین " محمد علی ولیزادە "، " اسماعیل موزدوری " آدلی یازیلاری بئله لریندن ایدی. موللیف او زامانادک صنعتلری بارە دە ھنچ بیر فیکیر سۆیلنمە میش ایکى گۆرکملی آکتیور، اونلارین یاراتدیقلاری اوبرازلار حاققیندا اۆز مولاحیظە لرینی اوخوجولاری ایله بۆلوشدوروردو. موللیف یازیردی کی، صحنە میزدە کاوہ (" دمیرچی کاوہ ")، ناچالنیک (" حاجی قارا ")، قوبئرناتور (" 1905-جی ایلدە ")، علیمردان (" عشقی و اینتیقام ")، جانجور صمد اوبرازلارینی یاراتمیش محمد علی ولیزادە نین صنعتی لاییقینجە قییمتلندیریلمە لیدیر 27 (28، № 95).

تانیمنیش آکتیور اسماعیل موزدوری باره سینده کی یازیسیندا موللیف قئید اندیردی کی، اونون یاراتدیغی اوبرازلارین سوراغی شهریمیزدن چوخ اوزاقلاردا یاییلمیشدیر. موزدوری نین یاراتدیغی ابو-عبید (" اود گلینی ")، محمد علی بی (" سئویل ")، هلب پادشاهی (" اصلی و کرم ")، پیری بابا (" عشق و اینتیقام ") اوبرازلاری اؤزلی نین بیتکیلگی، صحنه تجسسومو، حرکت و دانیشیقلاری ایله چوخ رئال و ایناندیرجی گؤرونورلر 28 (29, № 107).

مطبوعات صفه لرینده تئاترین، صحنه نین شرفینی قورومايانلار پیئس آدی ایله بعضی جیزماقارالارین صحنه ده اؤزلیرینه یئر تاپمالاری علیه ینه کسکین اعتراض نیدالاری ائشیدیلیمکده ایدی. " آذربایجان " قرئتی صفه لرینده " تاماشچی " ایضاسی ایله درج ائدیلمیش " تئاتر عالمینده هوققابازلیغا خیتام وئرمه لی " آدلی مقاله محض بو جهتی ایله دیققتی جلب ائدیردی.

موللیفین اساس تنقید هدفلیریندن بیرى صلاحیتلی اولمایان بیر سیرا آدمالارین اؤزلیرینه قوندارما فخری آد وئره رک طمطراقلی یوبییلی گئجه لری، شانلیکلر کئچیرمه لری ایدی. مقاله ده کسکین هوجوما معروض قالان مسئله لردن بیرى ده ادبی اوغرولوق عشقینه دوشن هوسکار ساختاکارلار ایدی. موللیف یازیردی کی، محض بو بیفراستلرین فعالیتی نین نتیجه سیدیر کی، " حکیم خاکنداز "، " گولدان علی در پاریس "، " باشماق تایی "، " حلم-قللم " کیمی جیزماقارالار حقیقی صحنه اثرلرینی سیخیشدیریپ مئیداندان چیخارتماق ایسته ییرلر.

مولیف ایشه بلد آدام کیمی زامانین و دؤورون دییشمه سی نین تئاتر و صحنه اثرلرینه یئنی موناسیتلر فورمالاشدیردیغینی ایناندیریجی دلیللرله آچیقلایر و یازیردی: " بوندان سونرا دالدا-بوجاقدا دسته تشکیل ائتمک و صحنه نی قازانچ واسیطه سینه چئویرمه یه هئچ کسه ایمکان وئرلمیه جکدیر " 29 (2, №139).

آذربایجانین موخته لیف بؤلگه لرینده یاشایان تئاتر هوسکارلاری و تاماشاچیلار اؤز تبریزلی دوستلاری نین یولونو بؤیوک اینتظارلا گؤزله ییردیلر. نهایت، 1945-جی ایلین سئنتیابریندا بئله بیر سفر باش توتدو. او زامان تبریز صحنه سی نین ان تجروبه لی نوماینده لریندن تشکیل تاپمیش 30 نفرلیک بیر دسته آذربایجان و کوردوستانین شهر و کندلرینه قاسترولا چیخدی. سئنتیابرین 15-دن اوکتیابرین 25-ه کیمی داوام ائدن سفر چوخ اوغورلو کئچدی.

" تئاتر هئیتی " بو مودتده آذرشهر، ماراغا، مییانداب، ماهاباد، نقده، اوشنویه، رضایییه، شاهپور، ماکو، خوی، مرند شهرلرینده و بیر نئچه بؤیوک کئنده 36 کونسرت و تاماشا وئریب 30 میندن آرتیق تاماشاچینی احاطه ائتمیشدیر " 30 (23, №3؛ 62-63).

قاسترول زامانی " سئویل "، " عشق و اینتیقام "، " ناموس "، " آرشین مال آلان "، " مشهدی عباد "، " اصلی و کرم " کیمی اثرلر تاماشایا قویولموش، چوخ ساییلی تاماشاچی ماراغینا سبب اولموشدو.

" تبریز تئاتری نین حقیقی اینکیشافی... 1945-1946-جی ایللرده اولموشدور " 31 (9, 85) ، - فیکرینده بؤیوک بیر حقیقت واردیر. حقیقتن ده س.ج.پیشوری نین رهبرلیک ائتدیگی میللی حوکومتین ایش باشینا گلمه سی اؤلکه نین بوتون مدنی-معارف حیاتی کیمی، تئاترین گله جک اینکیشافی اوچون ده یئنی پئرسپئکتیولر آچدی. میللی حکومت تشکیل ائدیلمزدن قاباق فعالیتیه باشیان آذربایجان دئموکرات فیرقه سی نین قبول ائتدیگی مرانامه نین 43-جو مادهده دئییلیردی: " تئاترین بؤیوک اجتماعی تربیه اوجاغی اولدوغونو نظره آلاراق، تبریز و باشقا آذربایجان شهرلرینده اولان تئاترلارین مخاریجی دؤولت طرفیندن تامین ائدیلمه لیدیر " 32 (19, 123)

فیرقه نین اؤز مرانامه سینده نظرده توتدوغو بو وظیفه آذربایجاندا تئاترین گله جک اینکیشافی اوچون بؤیوک تامینات وئریردی. قیصا مودت عرضینده تبریزده و اؤلکه نین بیر سیرا بؤلگه لرینده، او جومله دن زنگان، اورمو، اردبیل کیمی شهرلرده تئاترلار ایشلرینی تزه دن قورماقلا یاناشی، یئنی-یئنی تئاتر تروپپالاری دا یارانماغا باشلادی.

میللی حوکومتین گؤستریشی ایله دؤولت تئاترین یارادیلماسی اوچون جیدی ایشلر گؤرولمه یه باشلاندی. ایلک اؤنجه تبریزین ان یاخشی تئاتر بیناسی اولان " شیرخورشید "ین صحنه سینى موعاصیر طلبلره جاواب وئره بیله جک فورمایا سالماق اوچون دؤولت بودجه سیندن وسایط آیریلدی. قیصا بیر مودت عرضینده 1927-جی ایلده اینشا ائدیلمیش تئاتر بیناسی نین عومومی گؤرونوشو، اونون صحنه سی نین، زالی نین، فویئسی نین،

آرتیستلرین ایستیفاده ائتدیکلری مشق اوتاقلاری نین سیماسی تامامیله دییشدی. صحنه نین ایمکانلارینی گئنیشلندیرمک، تاماشالارین ائففکتینی آرتیرماق اوچون دئکوراسییلار تزلندی، تئاتر اوچون موعاصیر تئخنیکی آوادانلیقلار آلیندی.

باشلیجا مسله و چتینلیک تئاترین آکتیور هئیتینی یاراتماقدا ایدی. بونون اوچون ده یول تاپیلدی. تئاترین رژیسسورو صمد صباحی نین قئید ائتدیگی کیمی، ان دوغرو یول اولاراق " تئاترین آکتیور و آکتیرسا هئیتینه سووئت ایتتیفاقی ایله مدنی رابیطه ساخلایان ایران جمعیتی تبریز شؤعه سی نین و تبریزده کی مدنیت ائوی تئاتر دستسی نین بوتون آکتیور و آکتیرسالاری داخل ائدیلدی " 33 (4, 159). کوللئکتیوه جلب ائدیلمیش 45 نفرین هامیسی دؤولت وسایتی ایله تامین اولوندولار کی، اولر بئله بیر مادیی تامیناتی آکتیورلار آتجاق آرزو ائده بیلرديلر.

تئاترین آچیلیشی جلیل ممدقولوزاده نین " آنامین کیتابی " پیئسی ایله اولدو. شاهیدلرین دئدیکلرینه و یازدیقلارینا گؤره " شیر-خورشید " صحنهسی یاراندیغی واختدان بئله بیر طنطنه نین شاهیدی اولمامیشدی. 1946-جی ایل مارت آیی نین 8-ای آذربایجان تئاتر تاریخینه اونودولماز بیر گون کیمی حک اولوندو. تئاترین آچیلیشیندا ایشتیراک ائدن میلی حوکومتین باش نازیری س.ج.پیشوری تبریک نیتقی سؤیله دی. گئنیش مضمونلو، بیر قدر ده ائموسیونال نیتقی نین بیر یئرینده او دئییردی: " بو گون آذربایجان خالقى اوچون تاریخی بیر گوندور. ایندییه قدر یالنیز ایراندا دئیل، یاخین و اورتا شرق اؤلکه لرینده ده دؤولت تئاتری اولمامیشدیر. بیز،

آذربایجان خالق ایفتیخارلا دئییه بیلریک کی، آذربایجاندا بیرینجی اولاراق دؤولت تئاتری یاراندى " 34 (5, 72). تاماشا باره ده دویغو و دوشونجه لرینی اوخوجولارلا بؤلوشن یازیچی رحیم جادنیکو " آنامین کیتابی " آدلی یازیسیندا آنا - فاطما زرگری نین، گولباهار - لیلا محسن پورون، چوبان - علسگر رضوانین، روستم بی - محمد علی وزیراده نین، محمد - اسماعیل موزدوری نین اؤز روللارینی اوستالیقلا ایفا ائتمه لریندن اورک دولوسو سؤز آچیردی 35 (6, № 209)

تئاترین گله جگینه ایناملا باخیلیردی. بو نیکبینلیگین اؤزولو اونون یاشاییب یاراتماسی اوچون یارادیلان شرایطله مؤحکم تئلرله باغلی ایدی. بونو، حتی، تئاترین صاباحی، اونون یئنی ایل اوچون ترتیب ائتدیگی تاماشالار باره ده دئییلنلردن ده آیدینجا دویماق اولوردو. مارت آییندا ایلک تاماشاسینی گؤسترن تئاتر مؤوسومون سونونداک آشاغیداکى اثرلری گؤستره جگینی ود اندیردی: " سنویل "، " وقتای ائل اوغلو "، " آرشین مال آلان "، " مشهدی عباد "، " جانجور صمد "، لئرمونتوون " ایکی قارداش " و " طلبه لرین کلگی ". واختیله تاماشایا قویولان اوپئرالاری یالیز بیر تار و بیر کامانچا موساییعت ائتدیگی حالدا، ایندی ایسه همین وظیفه نی ایجرا ائتمک 30 نفردن عیبارت اورکستره حواله ائدیلمیشدی. آذربایجان دؤولت درام تئاتری دا سلفه لری نین عنعنه لرینی داوام ائتدیره رک تاماشالارینی تکجه تبریزله محدودلاشدیرمادی. او، فعالیتی نین ایلک چاغلاریندان آذربایجانین دیگر شهر و بؤلگه لرینه قاسترول سفرینه چیخماغی دیققت مرکزینده ساخلادی: " تئاتر کوللکتیوی نین گونئی آذربایجان شهرلرینه قاسترول

سفری 1946-جی ایل سنٹیابر آیی نین 26-دان نویابری 1-نه قدر چکدی. بو مودتده آرتیستلرین ایشتیراک ائتدیکلری 85 تاماشا و کونسرتیه 50 مین آدام باخدی " 36(10، 14). افسوسلار اولسون کی، ایشلرین بئله چوشقون و روان شکیلده داوام ائتمه سی اوزون سورمه دی. بین الخالق ایمپئریالیزمین و داخلی ایرتیجانین بیرگه سیی نتیجه سینده قان ایچینده بوغولان میلی حوکومتین سوقوطوندان سونرا، گونئی آذربایجاندا بوتون میلی-مدنی ساحه لرده اولدوغو کیمی، میلی تئاترین دا اوستوندن قارا بیر خط چکیلدی.

ادبیات

1. " آذربایجان " قزئت، تبریز، 1945، 5№.
2. " آذربایجان " قزئت، تبریز، 1945، 136№.
3. " آذربایجان " قزئت، تبریز، 1946، 9№.
4. " آذربایجان " قزئت، تبریز، 1946، 159№.
5. " آذربایجان " قزئت، تبریز، 1946، 172№.
6. " آذربایجان " قزئت، تبریز، 1946، 209№.
7. " آینه " ژورنالی، تهران، 1925، 4№.
8. ج. جاببارلی آدینا تئاتر تاریخی موزه سی. صیدقی روح الله نین آرخیوی،

اینو: 340، 342، 347، 356، 361.

9. جعفر خندان. اوغور یولو، آذرشر، باکی-1987.

10. جاوانشیر وکیلوو. 1920-1940-جی ایللرده آذربایجان سسر-نین سووئت-ایران مدنی علاقه لرینده (تئاتر صنعتی ساحه سینده) ایشتیراکی مسله سی (" گونئی آذربایجان تاریخی مسله لری " مقاله لر توپلوسو، باکی، " علم " نشریاتی، 1989).

11. " علم و حیات " ژورنالی، 1969، 9№.

12. عوض صادق. سئچیلیمیش اثرلری، آذرشر، باکی-1971.

13. " حقیقت " قزئت، تهران، 1922، 86№.

14. حسین وامید. تاریخی-فرهنگی-آذربایجان، ایج. تبریز-1953.

15. " یئنی شرق " قزئت، تبریز، 1945، 115№.

16. غلام محمد علی. موللا نصر الدین. آذرشر، باکی-1966.

17. غلاممحمد علی. آذربایجان تئاترینین سالنامه سی، 3 حیصه (1920-1930).

18. غلام محمد علی. اوزئییر حاجیبیوو، " یازیچی " نشریاتی، باکی-1984.

19. قیزیل صفحه لر. تبریز، 1946.
20. مهمی دهقانی. اون ایل قصری-قاجاردا، " یازیچی " نشریاتی، باکی-1981.
21. " ستاره ایران " قزنتی، تهران، 1922، 16 یانوار.
22. " ستاره ایران " قزنتی، تهران، 1922، 22 آپرئل.
23. " شفق " مجموعه سی، تبریز، 1945، 3№.
24. " شفق " مجموعه سی، تبریز، 1945، 5№.
25. " وطن یولوندا " قزنتی، تبریز، 1941، 26№.
26. " وطن یولوندا " قزنتی، تبریز، 1942، 47№.
27. " وطن یولوندا " قزنتی، تبریز، 1942، 52.
28. " وطن یولوندا " قزنتی، تبریز، 1945، 95№.
29. " وطن یولوندا " قزنتی، تبریز، 1945، 107№.
- * " باکی-تبریز " ژورنالی، یانوار 2006-جی ایل، ن 1، صه. 47-52
2005-جی ایل

1941-1946-جی ایللرده گونئی آذربایجان ادبیاتی

ایکینجی دونیا موخاریبه سی (1939-1945) دونیا اؤلکهلری نین بیر چوخوندا اولدوغو کیمی، ایراندا و ایرانین ترکیب حیصه سی اولان گونئی آذربایجاندا دا میلی شعوورون اوپانیشینا و آزادلیق حرکاتی نین گئیش شکیده تشککول تاپماسینا ایمکان، زمین و تاریخی شرایط یاراتدی. مورتققی فیکیرلی آزادلیقسئور آذربایجان ضیالیلاری، او جومله دن شاعیر، یازیچی و ژورنالیستلر شرایطین یاراتدیغی ایمکانلاردان ایستیفاده ائده رک گیزلی و آچیق شکیده رزا شاه دیکتاتوراسینا قارشی گئیشلنن اینقیلابی-سیاسی موباریزه یه قوشولدولار. بو دؤورده یارانان بدیعی-پوبلیسیستیک اثرلرین بؤیوک اکثریتی اینقیلابی روحو، شاهلیق ایستیدادینا قارشی بیرباشا و کسکین اعتیراضی ایله دیققتی جلب ائتمه یه، اؤزوندن اولکی ادبی-بدیعی نومونه لردن اهمیتلی درجه ده فرقلمه یه باشلادی.

1941-1946-جی ایللرده گونئیده یارانان ادبیات تاریخشوناسلیق و ادبیاتشوناسلیقدا عادتین میلی-دئموکراتیک ادبیات آدلاندیریلیر کی، بو دؤور ادبیاتی نین هم فورما - مضمون، هم ده ایدئیاجا بیر سیرا اؤزلیکلری واردیر.

داها چوخ میلی اؤزونودرک و اؤزونوتصدیق مفکوره سینه سؤیکنمکله یارانان 1941-1946-جی ایللر ادبیاتی نین اینکیشافی ایکی مرحله یه آیریلیر. بیرینجی مرحله 1941-1945، ایکینجی مرحله ایسه 1945-1946-جی ایللری احاطه ائدیر.

بیرینجی مرحله 1921-جی ایل سووئت-ایران موقاوایله سینیه اساسا سووئت سیلاحلی قوووه لری نین 1941-جی ایل آوقوست آیی نین 15-ده ایرانا - گونئی آذربایجانا داخل اولماسی ایله باشلانیر و س.ج.پیشوری نین رهبرلیگی ایله یارانان میللی حوکومتین قولورماسینا قدر داوام ائدیر. تاریخیلیک نقطه نظر دن بو مرحله نین ان باشلیجا علامتلی گونئی آذربایجاندا دئموکرات فیرقه سی نین تشکیلی، میللی-آزادلیق حرکاتی نین اینکیشافی، قلبه سی و میللی حوکومتین یارانماسی ایله شرطله نیر. قئید اولونانلار خالقین روح و ایستکلی نین ترجمانی اولان، رزا شاه ایستیدادی دؤورونده تعقیبلره معروض قالان میللی ادبیاتین دا سورعتله یارانیب اینکیشاف ائتمه سی اوچون مونبیت شرایط یاراتدی. اؤلکه ده باش وئرن دیشیکلیکلره، طبیعی کی، ادبیات، خصوصیه پوئزییا بیگانه قالمادی. موشاهدیلر گؤستریر کی، همین ایللرده شعرده میللی-وطنپرورلیک روحو یوکسلمیش و بو موتیولر قیرخینجی ایللر پوئزییاسی نین هم فورما - مضمون، دیل، هم ده ایدئیا-صنعتکارلیق جهندن یئنیلشمه سینه گوجلو تکان وئرمیشدی.

قیرخینجی ایللر گونئی ادبیاتی آنتی-فئودال، آنتی-ایمپریالیست خاراكتئر داشیییردی و اؤلکه ده حؤکمفرما اولان مونارخییانین، شاهلیق اصولی-ایداره سی نین، میللی آیریسئچکیلیگین تنقیدی، ظولمه و ظالیم قارشى عوصیان، خالقى مباریزه یه چاغیریش ادبیاتین باشلیجا موضوعلاریندان ایدی.

20- عصرین 40-جی ایللرینده گونئی آذربایجاندا دیکتاتورانین تعقیب و هوجوملارینا باخمایاراق میللتین ترققیپرور ضیالیلاری، او جومله دن

س.ج.پیشوری، ف.خوشگینابی، س.جاوید، ع.شبستری و باشقالاری اولمازین عذابلارا قاتلاشمالی اولسالار دا، روحدان دوشمور، یارادیجیلیق فعالیتلرینی جوشقون شکیلده داوام اتتیدییردیله. همین ایللرده، " ادبی حرکاتا فعال موناسیبتی ایله فرقلنن " آذربایجان جمعیتی " نین اورقانی اولان " آذربایجان قزنتی " نشره باشلادی. علی شبستری نین مودیرلیگی، اسماعیل شمسین رئاكتورلوقو ایله چیخان قزنت پروقرام سجییه لی باش مقاله سینده یازیردی: " آذربایجان " قزنتی نین باشلیجا مقصدی مؤوجود وضعیتنی نظره آلماقلا، خالقین احتیاجلاری نین آیناسینا چئوریلره رک اجتماعی شعورو اویاتماق، اونو ایستیقاملندیرمک، حاضیرکی وضعیتنی ایشیقلاندیرماقدیر. قزنت اؤز قوووه سی و ایمکانلاری داخیلینده ترققی نین یوللارینی گؤسترمه یه، خالقین ایره لیگه دوغرو حرکتی قارشیسیندا قویولموش مانعه لری آرادان قالدیرماغا چالیشاجاقدیر .

قزنتین ایلک نؤمره سینده عئینی زاماندا " کئچمیش مجلس نوماینده لرینه خطابن دئییلیر کی، سیز داها آذربایجان خالقنی نین نوماینده سی دئییلسینینیز، سیزی سئچن آدام اولکده دن قاچیبیدیر " .

" آذربایجان " قزنتی اجتماعی، اقتصادی، سیاسی موضوعولارلا یاناشی ادبی-بدیعی اثرلره ده گئنیش یئر آیییریدی. قزنتین صحفه لرینده ه.فطرت، م. بیریا، سلیمان امینی، سعدی یوزبندی، علی اکبر حدداد، محمدحسین توکلی کیمی شاعیرلرین شعرلری تئز-تئز چاپ اولونوردو. ماراقلی بوراسیدیر کی، قزنت ساتیریک شعرلرین چاپینا داها چوخ هوس گؤستیریدی. قزنتین

ایلیک نۆمره سینده " باجادانباخان " ایلمضاسی ایله درج اولونان بیر شعرده
اوخویوروق:

مشروطه اولدو ایران، بیز اولدوق وکیلی-میلت،

بیز راحتہ یئتیشدیک، میلت قازاندی ظیلت،

قانونو بیز دوزلتدیک " بر نفع ما و دؤولت " ،

باخ گؤر کی، هر زاماندا سامان یئنه بیزیمدیر،

دور چال قالالی، اوینا، دووران یئنه بیزیمدیر..

قرئنده چاپ اولونان موللیفلر یالنیز شاهلیق رژیمی نین تنقیدی ایله
کیفایتلنمیر، خالق حیاتی نین بوتون ساحه لرینی انعکاس ائدن ادبی-بدیعی
نومونه لری یاراتماغا جهد ائدیردیلر. م.ع. صابیرین روحو قرئنده گئدن
ساتیریک شعرلرین دئمک اولار کی، هامیسیندا دویولماقدا ایدی. شاعیرلر
بعضا شعرلرینده کی بعضی سؤز و ایفاده لری دییشمکله اونو زمانه یه
اویغونلاشدیریر، تیپی اؤز دیلی ایله دانیشدیراراق قیرخینجی ایللرین هارین،
یالنیز اؤزونو دوشونن «میللت خادیملری» نین اوبرازلارینی یارادیردیلار.

قرئنین صحفه لرینده تئز-تئز چیخیش ائدن محمد بی ریا " اوخوجو ایله
اونسیته داها آچیق-ساچیق طرزده مکالیمه یه گیریشمه یه اوستونلوک
وئریر " ، ساتیریک شعرلری ایله میلی روحون اویانیشینا خیدمت ائدیردی.

اوخوجوسونا موراجیعتده صمیمی، عئینی زاماندا قایغیککش و طلبکار اولان شاعیر " آیریلماز " ردیفلی شعرینده اورگی قوور ائده-ائده یازیردی:

قم چکمه، عم اوغلو، هله بو میلّت آییلماز،

آج، لوت قالا دایم، چکه مین ظیلت آییلماز.

قزئتین صفحه لرینده ایشیق اوزو گورن تنقیدی-ساتیریک اثرلرده دؤنه-دؤنه اوخوجویا ائدیلن موراجیعت-سواللاردان بیرى بئله ایدی: اطرافیندا بو قدر ظولم، عئیجریلیک، حاقسیزلیق گوردویون حالدا، بونلارا نجه دؤزورسن؟ سوالین جاوابینی ائله موللیفلرین اؤزلى ده وئریردیلر. اونلارین عقیده سینه گؤره قورتولوش یولو ال-اله وئریب ظولمو کؤکوندن قوپارماقدا، ظالیمین خانیمانینى باشینا اوچورماقدان عیبارتدیر. موطیعلیک، کیمدنسه یاردیم دیله مک، " الله ا توکل " فلسفه سی هئچ کسی مشققتلردن خیلاص ائتمه میس و آزادلیق دئییلن او گؤزل نعمتی کیمسه یه دادیزدیرمامیش و دادیزدیرمایاجادیر.

قزئتین صفحه لرینده چاپ اولونموش " اهر شهرى نین تزه منظره سی " آدلى شعرده تیپی اؤز دیلی ایله دانیشدیران، بو مینواللا مؤوجود حیاتین سرت جیزگیلرینی اوخوجونون گؤزلى قارشیسیندا جانلاندیران " بولبول » ایضالی شاعیر اوخوجوسونو اونو ضالته سالانلاردان اینتیقام آلماغا چاغیریدسا، سلیمان حیکمت " اولماز " ردیفلى شعرینده آذربایجان خالقى نین میلی قورور و موباریزه عزمینی ترنوم ائده رک یازیردی:

اگر بايقوشلار اۇلرسه امينم كى، بو گولشنده.

گولومسر بو كۇنول مولكو، وطن مولكو خراب اولماز.

... اگر تورپاق گۇرونمزسه قيزيل بير لاله رنگينده،

بوتون عالم، بوتون تاريخ بيلير كى، اينقىلاب اولماز.

... سليمان، سن بيليرسن كى، بوتون ميلت كۇنول وئرسه،

كۇنوللر قمله دولماز هئچ، عمللر هئچ سراب اولماز.

قرئتين فعال موليلفلريندن بيرى، داها بيتكين، ايدئيا و صنعتكارلىق جهتدن
موكمل اثرلرى ايله سئچيلن س.حيكمت " سور منى " آدلى اورگه
ياتيملى اجتماعى مضمونو غز لينده بئله دئييردى:

مست انديبدير تا ازلدن بو الملر كۇنلومو،

بيلمه ديم خوش گون ندير قمخانه لردن سور منى.

من ده بير پروانيم، دردلى وطنسه بير چيراغ،

آتشى-عشقه يانان پروانه لردن سور منى .

" آذربايجان " قرئتينده " حقيقتى اولان كيچيك حكايه لر " باشليغى
آلتيندا واختاشيرى دوزلو-مزه لى و ساتيريك مضمونلو فنليئتونوارى حكايه
لرين درجى بير نؤو عادت حالينى آلميشدى. اوخوجولارين صبيرسيزليكله

گۆزله دیکلری بو کیچیک حجملی حکایه لر گونون حلی واجیب اولان مسله لرینی مذاکره اوبیئکتینه سئوردیگیندن مارات دوغورودو. اوخوجولوران رغبتینی قازانان «جی نین خاصیتی»، «وفادارلیق»، «بیر بالاجا مدرسه اوشاغی نین دانیشیغی» «دوکانچی، مئیمون و اوغرو» و س. بو کیمی کیچیک حجملی حکایه لر بؤیوک مطلبلره توخونور، درین، چۆزولمه سی لازیم اولان مسله لردن خبر وئریدی. تدقیقاتچیلاردان بیرى نین دئدیگی کیمی: «بو کیچیک اثرلرده دینی-مؤوهومات، حاکیم صنیفرلین خالقا ضید اولان حرکتلری ساتیرا آتشینه توتولوردو»

سونرالار آذربایجان دئموکرات فیرقه سی نین اورقانی چئوریلن بو قزئت 1941-1945-جی ایللر گونئی آذربایجاندا بدیعی ادبیاتین اساس آپاریجی قوووه لرینی اؤز اطرافیندا بیرلشدیرن دئموکراتیک روحلو بیر مطبوعات اورقان ایدی. همین ایللرده الی فطرت، هیلال ناسیری، میر مهدی اعتمیاد، سولئیمان امینی و باشقالاری نین تشبوسلری نتیجه سینده دوغما دیلده یازانلارین سایى آرتیر و بو حال ایران مورتحه لرینی تشویشه سالیردی. قزئت عئینی زاماندا قوزئی آذربایجاندا اوردو سیرالاریندا تبریزه گلیمیش آذربایجان شاعیرلری نین ده اثرلرینه سخاوتله یئر آیییریدی کی، سولئیمان روستم «تبریز شعرلری» باشلیغی آلتیندا سونرالار نشر ائتدیردیگی شعرلرین چوخونو ایلک دفعه بورادا چاپ علمیشدی.

1941-جی ایلین سننتیابریندا ایراندان قاچماغا مجبور اولان رضا شاهدان سونرا خاریجده کی ایمپیریالیست دایره لرین کؤمگی ایله تاختا اوتوزدورولان محمد رضا پهلوی آتاسی نین یولو ایله گنده رک آذربایجانا قارشى

شووینیست سیاست یئریدیر، اؤلکه ده موختلیف دیلرده مکتبلرین فعالیت گؤستردیگی، قزتلرین چیخدیگی حالدا، آذربایجان تورکجه سینده نه تحصیله، نه ده مطبوعات یاییمینا ایجازه وئرمیردی. بئله بیر مرکب شرایطده «1941-جی ایلین آوقوستوندا گونئی آذربایجانا گئتمیش سووئت اوردوسو سیراسینداکی موحریر، شاعیر و ادیبلرین ایشتیراکی ایله». «وطن یولوندا» قزتی نشره باشلادی. ایلک نؤمره سی 1941-جی ایلین اوکتیابریندا ایشیق اوزو گؤرن قزتنده قوزئی آذربایجاندا گندیب مووققتی اولراق تبریزده یاشایان و فعالیت گؤسترن م. ابراهیموو، س. رحیموو، ش. روستم، محمدخانلی، م. راحیم، او. ساریوللی، ق. محمد علی، ج. خندان، ای. نظرلی و باشقا موللیفلرله یاناشی، محمد بی ریا، میر مهدی اعتمیاد (ناطیقی)، علی فطرت، میر مهدی چاووشی، علی توده، بالاش آذراوغلو، مدینه گولگون، میررحیم ویلابی، محمدلوی عباسی، هیلال ناصیری و س. بو کیمی یئرلی قلم صاحیبلری ده فعال شکیلده ایشتیراک ائدیردیلر. موبالیغه سیز دئمک اولار کی، «وطن یولوندا» قزتی گونئی آذربایجاندا آنا دیللی مطبوعاتین و ادبیاتین اینکیشافیندا، میللی شعورون فورمالاشماسیندا عوضسیر رول اوینامیشدیر. 1946-جی ایلین مای آیی نین بیرینه قدر نشر اولونان بو قزت بیر ادبی تربیونایا چئوریلیمیشدی. ائتیراف اندیلمه لیدیر کی، نشر فعالیتینی داوام ائتدیردیگی ایللرده «وطن یولوندا» قزتی گونئی آذربایجانلیلاری نین طلب و آرزولارینی عکس ائتدیرن باشلیجا واسیطه ایدی.

«وطن یولوندا» قزتی نین مذاکره اوبیئکتینه چئوریلدیگی مسله لر چوخچئشیدلی اولدوغو کیمی، اورادا درج اولونان ادبی-بدیعی یازیلار دا

فورما و مضمونجا چوخ رنگارنگ ایدی. قرئنده عروض و هئجا وزنبنده یازیلیمیش ژانر اعتباری ایله فرقلنن چوخلو سایدا لبریک و ائپیک اثرلره راست گلمک اولور. ادبی-بدیعی اثرلرده فاشیزمین ایفشاسی، مونارخیا رژیملری نین تنقیدی، آزادلیغا، ایستیقلا چاغیریش میلی واریغین تصدیقی و دلیل مسله لری باشلیجا موضوعلاردان ایدی.

40- جی ایلرر گونئی ادبیاتی نین تانینمیش سیمالاریندان بیرى محمد بی ریادیر. بی ریا - ریاسیز تخلصو ایله تانینان باقرزاده محمد غلام اوغلو 1914-جو ایله تبریزده آنادان اولموشدور. 1920-جی ایله آتا، آناسی و قارداشی مهدی ایله باکیا گلمیش، بیر ایل سونرا خوراسانا قایتمیش و 1923-جو ایله قدر اورادا یاشامیشلار. 1923-جو ایله آناسی نین خسته لیگی ایله باغلی اولراق عایله یئنیدن باکیا قایتمالی اولور. م.بی ریا 1929-جو ایله باکیداکی № 37-لی مکتبین 7-جی صیفینی بیتیردیکدن سونرا ایل یاریم نثفت - ماشینقاییرما تئخنیكوموندا اوخویور. 1931-جی ایله آناسی وفات ائدیر، عایله وضعیتلری نین چتینلشمه سی سببندن باقرزاده لر یئنیدن تبریزه قایتمالی اولورلار. تبریزده تحصیلینی داوام ائتدیرن، عئینی زاماندا دولغر آتاسینا کؤمک ائدن م.بی ریا ایکی ایلدن سونرا تحصیلینی باشا ووروب، «شاهین» قرئتی رئاکسییاسیندا کوررئکتور وظیفه سینه قبول اولونور. آلتی آی بورادا چالیشدیقدان سونرا تبریز شهر بله دییه سینده قئیدیاتچی کیمی ایشه گؤتورولور و 1938-جی ایله ایران اوردوسوندا حربی خیدمته چاغیریلانا قدر بو وظیفه ده چالیشیر. تبریزده کی 27-جی آلاین 3-جو دیویزییاسیندا سیروای عسگر کیمی خیدمت ائدن م.بیریا بیر ایل

سونرا، 1939-جو ایله اوردودان ترخیز اولونور و تبریز شهر ایداره سی نین سو شؤعه سینده کاتب وظیفه سینده فعالیتیه باشلاییر. 1941-جی ایله ایش یئرینی دییشه رک دمیر یولوندا حسابلائیجی کیمی چالیشماغا باشلاییر. 40-جی ایللرده او، یئتیشمکده اولان میللی-آزادلیق حرکاتینا قوشولور، تعقیلره معروض قالدیغیندان، اؤزونون یازدیغی کیمی داخیلی ایشلر نازیری نین مواوینی آتاکیشیئوین کؤمگی ایله 1942-جی ایلین آپریلینده آذربایجان س س ر-ه قاجماغا مووفق اولور. 1943-جو ایلین یانوارینا قدر باکیدا یاشاییر، بو مدته یازیچیلار ایتتیفاقیندا و آذربایجان رادیو کومیتة سینده چالی شیر. سیاسی سیغیناجاق ایستگی ایله باکیا گلن م.بی ریا 1943-جو ایلین یانواریندا تبریزه قاییتماغا مجبور اولور و بو قاییدیشین سببینی بئله ایضاح ائدیر: «بیر دفعه منی آذربایجان س سر دین-ه چاغیریب دین خطی ایله چالیشماغی تکلیف ائتدیلر. من راضیلیق وئرمه دیم. لاکین زور ایشلمکله مندن راضیلیق باره ده ایلتیضام آلدیلار. اثرته سی گون من ایران کونسوللوغونا گئدیپ وطنه دؤنمکده منه کؤمک ائتمه لرینی خواهیش ائتدیم. کونسوللوغون کؤمگی ایله یئنیدن ایرانا کئچمه یه نایل اولدوم»

تبریزه قاییتدیقدان سونرا او، آذربایجاندا گوجلنمکده اولان آنتی فاشیست حرکاتی نین رهبرلریندن بیر ی اولور. 1943-جو ایله 1945-جی ایلدک فعالیتینی داوام ائتدیرن «ادبیات صحفه سی» آدلی قرئت چیخارماغا موفق اولور.. شاعیر 1943-جو ایله دئموکراتیک ایران آذربایجان ی همکارلار ایتتیفاقی نین صدری وظیفه سینه سئچیلیر. او، 1945-جی ایلین اوکتیابریندا کئچیریلن آذربایجان دئموکرات فیرقه سی نین بیرینجی

قورولتاییندا مک-نین پلئونوم عوضوو، سونرا مک بوروسونون عوضوو اولور. 1945-جی ایلین دئکابریندا آذربایجان میللی مجلسی نین تبریز سئچکی دایره سی اوزره دئپوتاتی سئچیلن م.بیریا میللی حکومت دؤورونده باش نازیر س.ج. پیشوری نین تکلیگی ایله گونئی آذربایجانین معارف ناظیری کیمی حوکومتین ترکیبینه داخیل ائدیلمیر. 1946-جی ایلین دئکابریندا ممدرضا شاهین خاریجده کی هاوادلاری نین کؤمگی ایله قان ایچینده بوغدوغو میللی حوکومتین سوئوتوندان سونرا س.ج.پیشوری و دئموکراتیک پارتیایانین بیر چوخ رهبرلری س سری-یه، قوزئی آذربایجانا کؤچور، م.بیریا ایسه مک بوروسونون قراری ایله آذربایجان دئموکرات پارتیاسی نین 1-جی کاتیبی کیمی تبریزده قالیب فعالیتینی داوام ائتدیریر.

1947-جی ایلین مارتیندا دئموکراتیک حرکاتین داغیلماسیندان سونرا تبریزده قالیب گیزلی شکilde فعالیت گؤسترن بیر چوخ سیلاحداشلاری کیمی م.بیریا دا سسری کونسوللوقو امکداشلاری نین کؤمگی ایله طیاره ایله باکییا قاچیریلیر. 1947-جی ایلهده باکیدا آدر-این مرکزی کومیتة سی برپا اولونور و م.بیریا مک-نین (مطبوعات کمیته سی) عوضوو و تبلیغات شؤعه سی نین مودیری تعیین اولونور. 1947-جی ایلین آخیرلاریندا م.بیریا تزه دن ایران پاسپورتو آلماق، تبریزه، عایله سی نین یانینا قاییتماق قرارینا گلیر. دئکابری 19-دا او، بو باره ده آدر مک-نین ایکی عوضونه - دهقان و غلام یحیا یا فیکرینی بیلدیریر. اونلار اونو فیکریندن داشیندیرماق ایسته ییر، اونون فیکریندن دؤنمیجه جگینی قطعی ائتدیکدن سونرا آذربایجان دؤولت تهلوکه سیزلیک ناظیرلیگینه معلومات وئریلر. بیر نئچه گونلوک ایزله مه دن سونرا

م.س.باقرون گۆستریشی ایله دئکابرین 28-ده م.بیریا گیزلیجه آرادان گۆتورولور.

م.بیریا اوچون جینایت ایشی آچیلیر و او، 10 آوقوست 1948-جی ایلده آذربایجان سسر جینایت مجلله سی نین 68-جی مادده سی نین ای حیصه سینده گۆستریلمیش جینایت عملینی تۆرتمکده شوبهه لی بیلینه رک حبس اولونور. 27 نوایار 1948-جی ایلده جینایت مجلله سی نین 61-1 و 156-جی مادده لری ایله تقصیرکار حساب اولونان شاعیری 10 ایل مودتینه آزادلیقدان محروم ائدیلیر، جزاسینی چکمک اوچون سسری دین-ین 4 №-لی خصوصی دوشرگه سینه گۆندریلیر. 13 آوقوست 1954-جو ایل تاریخدن ایسه او، کاراکاندا شهر №415-لی ایصلاح امک دوشرگه سینده جزا چکمه لی اولور.

9 ایل روسیانی بوزلو-شاختالی حبس دوشرگه لرینده ساخلانیلدیقدان سونرا 30 آوقوست 1956-جی ایلده م.بیریا برات قازانیر و اونون حاققیندا بئله بیر قرار قبول ائدیلیر: «باقرزاده - بیریا محمد غلام اوغلو باره ده سسری دتن یانیندا خصوصی ییغینجاغین 27 نوایار 1948-جی قراری لغو ائدیلین، ترکیبینه جینایت ترکیبی اولمادیغینا گۆره ایشه خیتام وئریلسین و دوستاق آزاد ائدیلین».

1956-جی ایلده م.بیریا باکییا قاییدا بیلیر، زیندان حیاتی، اونا ناحقاندان وئرلن ایشگنجه لر باره ده آجی-آجی گیلئله نیر. چوخ کئچمیر کی، گویا حکومت علیه ینه تبلیغات آپاردیغی اوچون یئنیدن حبس اولونور و

«عۇمرونون اۇن ایلینی دە موختلیف شەرلرین حبسخاناسیندا چوروتمه لی اولور». اۇن ایللیک تورمه حیاتیندان سونرا باکییا قایدان م.بیرییا تبریزه، یئگانه اوغلو فایقین و حیات یولداسی حمیده خانیمین یانینا گئتمک ایسته ییر. باکییدا ویزا آلماق مومکون اولمور. ویزا آلماق اومیدی ایله موسکوا یا یوللانیر و بورادا «سووت میلیسینی تحقیر ائدیگینه گۆره ایکی ایله مودتینه محروم اولونوراق تامبوو ویلایتینه گۆندریلیر. حبس مودتی باشا چاتدیقدان سونرا اۇنو باکییا بوراخمیرلار و شاعیر اوچ ایل شاماخیدا سورگون حیاتی کئچیرمه یه مجبور اولور. اوچ ایلدن سونرا باکییا قاییتماغا موفق اولان شاعیر اینقیلابچی، ناظیر ان اساسی وطنینی و میلتنینی جانیندان آرتیق سئون بیر ضیالی باکی قیبرستانلیقلاریندا مولاللیق ائتمکله گون کئچیریر. مغرور و دؤؤطلب بیر شخص اولدوغوندان هئچ کسین یاردیمینی قبول ائتمیر و تبریزه قاییتماق آرزوسو ایله یاشاییر.

ایران ایسلام اینقیلابی (1979) شاعیرین وطنه قاییدیشی اوچون ایمکان یاراتدی. م.بیرییا 33 ایللیک آغیر عذابلاردان سونرا، 1980-جی ایلده تبریزه قاییدا بیلیر، لاکین حسرتینده اولدوغو حیات یولداسی و یئگانه اوغلو ایله گؤروشمک اونا قیسمت اولمور. حیاتدان الی اوزولموش حالدا تام سارسیلیر. سووتلر ایتتیفاقیندا اوزلشدیکلری آز ایمیش کیمی، وطنینده بونلاردان بئتری ایله اوزلشمه لی اولور. حکومت علئیه نه شعرلر یازیر، سؤز دانیشیر،- دئییه، بهانه ایله حبس اولونور و 1980-جی ایلده حبسخانادا اؤلور. بئلجه ناکام طالعلی شاعیرین عؤمور یولو سونا چاتیر.

یوکسک ایستعداد و جوشقون ایلها ما مالیک اولان، خالقى نین، میلتي نین آزادلیغینی جانیندان آرتیق سئون و بو سئوگی اوجباتیندان سیتملره سینه گرن، شخصیتی ایله پوئزییاسی بنزرسیز درجه ده اوریژینال حساب ائدیلن م.بیرییا سووئت اوردوسو سیرالاریندا تبریزه قوناق گلن قوزئی آذربایجانین شاعیر، یازیچی و ژورنالیستلرینی " اینجه صنعت ستاره لری " آدلاندیریر، اونلارین گلیشیلله چوخ ایشلرین دوزله جگینه، دردلره درمان، سیرلره آچار تاپیلاجاغینا اومیدوار اولاراق، بؤیوک ایناملا یازیردی:

ای اینجه صنعت ستاره کانى،

تبریز دئییلن بو باغى-جنت،

آغوشون آچیب دا ناگاهانى،

آلقیشلامادا سیزی حقیقت.

تشریف گتیرنده سیز بو خاکه،

تبریزلیلر اولدو شادو خرم

خوش گلمیسینینیز بو یوردی-پاکه،

اسراریمیزا تاپیلدی ملهم...

جنوبلو قارداشین شیماللی قارداشینا بسله دیگی سونسوز محبتی پوئتیک
میصراعلارلا عکس ائتدیرن بیریا بوتون جنوبلو سویداشلاری آدیندان اعلان
ائتیردی:

آنجا سیزه قارشى مین محبت،

بسلنمکده دیر بو قلبیمیزده.

دایم بیلیرم او شانلی حیات،

ممنون قالاجاقدی شهریمیزده.

م.بیریانین بو دؤور یارادیجیلیغیندا اکینجی دنیا موچاریه سی و فاشیزم
طاونونون تنقیدی مهم یئر توتور. اؤلکه لری ویران، آنا-باجیلاری آغلار گونه
قویان «گونشی اوغورلاماق ایسته یین» بشریته اؤلوم، قان و ظولمت توخومو
سپن هیتلری «جلاد» آدلانديران بیریا بوتون خالقلاری فاشیزمه موباریزه یه
و عمل بیرلیگینه چاغیریردی. اؤلکه ده «آنتی فاشیست شاعیر» لقبی ایله
مehشورلاشان گونشی آذربایجانین صابیری آدلانديرلان بیریا اثرلرینده
هیتلری، هیتلرچیلری دامغالاير بیر شعرینده یازیردی:

اؤلکه لری ویران ائدن کیمدیر، مگر هیتلر دئییل؟

یئر اوزونو تالان ائدن کیمدیر، مگر هیتلر دئییل.

رحمسيز صورتده بیجا اؤلدورن اینسانلاری،

ال آتوب ناموسا – ایرضه، محو ائدن ویجدانلاری،

بینوا مظلوملار ایله دولدوران زیندانلاری،

گۆزلی گیریان ائدن کیمدیر، مگر هیتلر دئییل؟

اؤلکه لر ویران ائدن کیمدیر، مگر هیتلر دئییل؟

بیریا بو شعرینده هیتلرچیلرین ایشغال ائتدیگی اؤلکه لرده کی قتل و قارتدن یددتله سؤز آچراق، اؤزلرینی عالی ایرق سایان بو وحشیلرین جینایتلرینی آچیب گؤستریر.

ایرانین، گونئی آذربایجانین سیاسی-اجتماعی وضعیتی باره ده مولا حیظه لرینی اوخوجولاری ایله بؤلوشن محمد بیریا دنیا حادیثه لرینه ده بیگانه قالمیردی. بشریتین بلاسینی، فاجیه سینی اجتماعی میلی آیری سئچکیلیکده، ظولم و اسارتده گۆرن شاعیر بوتون بشریتی بو یولدا موباریزه یه سسلیه رک یازیردی:

ای لوت قالیب، سویوق گئجه نی لوت یاتان بشر،

دایم فقان و دردو ملاله باتان بشر.

عؤمرونده گۆرمه ین بو فنا مولکدن ثمر،

بیر لوقما نان اوچون اؤزونو قول ساتان بشر.

ای دار آغاجلاریندا گۆررکن جنازه سین،

آزادلىق حسرتیله جوشان، چارپیشان بشر.

آل حاققوو زاماناده، يالوارما ظالیمه،

دونیادا هر موصیبتە باشین قاتان بشر.

مرد اول، قنات ایله، آییلمه اسارته،

بسدیر ویجودی فردە بئش آرشین کتان، بشر.

دوشمه آیاقلار آلتینا، چئینمه، دور ووروش،

ای حالینا یئر ایله گؤیو آغلادان بشر.

گۆرۈندۈیۈ کیمی بین المیللچی شاعیر خالقى نین عذابلى، مشققتلى حیاتینا
 آجیدیغى کیمی، بوتون بشریتین حالینا دا آجیییر، اونو دۆزۈملۈ، مرد اولماقلا
 برابر، هم ده گۆزو آچیقلىغا، حاققین کئشیگینده دایانماغا، موباریز اولماغا
 چاغیریر. معلوم اولدوغو کیمی 40-جى ایللرین اوللرینده ایراندا داخللى
 ایرتیجا و ایمپئریالیزم علئیه نه موباریزه قتى و آردیجیل شکیل آلمیشدی.
 خالق اۆلکه نین، میلترین معنایینی قورومايان، گاه بو، گاه باشقا دۆولتلره
 سیغینان دۆولت باشچیلاری نین ساتقینلیغینی گۆرۈر، اونلارین اۆلکه یه،
 خالقا خیانتینی آیدین دویوردو. بو ایللرده مملکتده بیر باشیپوزوقلوق حۆکم
 سورمکده ایدی. آزاد فیکیرلى، موترقى دنیا گۆرۈشلۈ بوتون اۆلکه ده حۆکم
 سورن اۆزباشینالیغا خالقین آغیر وضعیتینه گۆز یوما بیلیمیر، میلتي وحدته،
 موتشکیل موباریزه یه چاغیریردیلار. بیریا اۆزونون بیر چوخ شعرلرینی، او

جومله دن «میللتی آییلداندلار باخ!»، «هوققابازلارا خطاب» «ای کیشی، بایرام گلیر»، «تازه، شیرین لبلبی»، «یولدان آزیرسان»، «وغلان بیر اوتان» «شاه قاجیر آ...» «چوخ آروادلی نین شیکایتی»، «بیر تیریایکی نین دیلیندن» «قاجا-قاج» و س. اثرلری نین بو موضوعویا حصر ائتمیشدی.

«شاه قاجیر آ...» شعرى بو دؤورون ان کسین سیاسى شعرلریندن بیرى کیمی خصوصى دئیره مالیکدیر 1941-جى ایلده رضا خانین ایراندان قاجماسى عرفه سینده یازیلیمیش بو اثرینده شاعیر گؤستریر کی، 25 ایل ایرانى چاپیب تالایان، ایرانلیلاری وار-یوخدان چیخاران، عوضینده زحمتکئشلره زیندان، اؤلوم، سفالت بخش ائدن رزا خان اینگیلیس ایمپئریالیستلری نین کؤمگی ایله حاکیميته گلدیگی کیمی، اینگیلیس آغالاری نین کؤمگی ایله ده ایراندان قاجیر.

شعردن بیر پارچایا دیققت ائدک:

بیرریا، قویماگیلن، بندری کس، شاه قاجیر آ!

داها دوشمز الوه، دورما، تلس، شاه قاجیر آ!

... شاهى-بیشرم بو گون آیلنه جکدیر گمییه،

چون پناهنده اولوب حضرت ... عمییه،

نئجه آسان گئدیر او، باخ من اؤلوم هم-همییه،

اینتیقام آلمیری میلت نییه پس، شاه قاجیر آ!

بیریا، قویماگیلن، بندری کس، شاه قاجیر آ!

... رضا خان مملکتی گۆر نئجه پامال ائله دی،

بینوا خلقینی آخیر سوچو، حاملال ائله دی،

بیر ایش گۆردو بوتون شاهلاری ایبطال ائله دی،

دؤوره دن ده سسینه وئردیلر سس، شه قاجیر آ!

بیریا، قویماگیلن، بندری کس، قاش قاجیر آ!

بیریبانین بو دؤورده یازدیغی «شاپالاق»، «یومروق»، «چوماق» شعرلری
بؤیوک سیاسی کسره مالیک اولان گونون طلبلرینه جاواب وئرن شعرلر کیمی
ماراقلی و قییمتلی صنعت نومونه لریدیر.

1941-45-جی ایللر گونئی آذربایجان پوئزییاسی نین اساس سیمالاریندان
بیری ده میر مهدی اعتماددیر. میر مهدی سید محمد اوغلو اعتماد 1900-
جو ایله آنادان اولموش، «اولجه موللا یوسف آدلی بیر کؤهنه اصولو مکتب
موعلمیندن، سونرا ایسه میرزه عبدالقاسیم خانین «اوصولی-جدید»
مکتبینه ایبتیدای تحصیل آلمیشدیر». (جا، 2 جیلد، «علم» نشریاتی، باکی
- 1983، صه. 214). مکتب و مدرسه تحصیلینی تاماملا دیب عالی تحصیلی
بیر شخص اولدوقدان سونرا او، معارف ساحه سینده فعالیتیه باشلامیش،
تبریزده اعتماد مدرسه سی «نی آچاراق 15 ایل بوردا یئنی نسلین تعلیم-
تربیه سی ایله مشغول اولموشدور. بو ایللرده «وطن یولوندا» قزئتینده تئز-

تئز چىخىش ائىن مىرمەھدى اعتمىماد، «تېرىز موعلىملرىندىن بىرى»،
 «م.تېرىزى»، «حاقق دىن» و باشقا آدلار آلتىندا شعرلر چاپ ائىدىرىدى. بو
 شعرلردىن بىرى دە 1941-جى ايل 11 دىكابدرا يازىلان «شادام» باشلىقلى
 شىردىر. شىردە شاعىر آدىنى گىزلىتمە يە مەجبور اولسا دا، سئوىنجىنى گىزله
 دە بىلىمىر و فرحله بىلدىرىر كى، قارداش-قارداشى يادا سالمىش، بو گۇرۇشدن
 تېرىزىن اوستونە گونش دوعموش، دومان، چن چكىلمىشىدىر. شاعىر اوچون
 دونىادا بوندان بۇيوك سىادت يوخ ايدى. آيرىلىغى دونىانىن ان بۇيوك دردى
 كىمى قلمە آلان اعتمىماد گۇستىرىر كى، بو درد اوزون ايللر اونون دا مىلتى نىن
 دە ان بۇيوك نىسكىلىنە، ان بۇيوك دردىنە چئويلمىشىدىر. شىردە اوخويوروق:

بولبوللر ياشارمى باغلاردان آيرى،

يئمىشلر بىترمى تاغلاردان آيرى،

كۇنول آتلانارمى داغلاردان آيرى،

بىزە موژدە لرله گلدىنيز شادام،

ظولمون پنجه سىندىن آلدىز، آزادام!

بىر زامان بورادا نه گونه دوشدوك،

دوشور، ياواش-ياواش بئلىمىزدن يوك،

نەھایت، گلدىنيز، سىزله گۇرۇشدوك،

گۆزوم یولونوزدا قالمادی شادام.

قضا بیزی آیری سالمادی، شادام.

1941-1942-جی ایلدن «وطن یولوندا» قزئتینده یازیلاری تئز-تئز چاپ اولونان اعتیمادین شعرلرینده وطنپرورلیک، اۆلکه نین آجیناجاقلی وضعیتینی آچیب گۆسترمک، تنقید و ایفشاجیلیق، خالقى علمه، بیللیه، گۆزو آچیقلیغا چاغیریش اساس یئر توتوردو. وطن خاینلرینی، ساتقینلاری، منفعت گودن مؤحتکیرلری کسکین صورتده تنقید و ایفشا ائدن شاعیر خالقینی بیرلییه، ایستیقلال اوغروندا موباریزه یه چاغیریردی. «شرافتی تاپ!»، «یاشاماز»، «دیلنچی»، «آنالار حیاتی»، «دوزلوک عالمده سعادت ائوی نین قایه سیدیر»، «روشوت جانیمدیر» و س . بو کیمی شعرلر بو دؤورون دئموکراتیک پوئزییاسینا گۆزل نومونه لریدیر. «یاشاماز» شعریندن بیر پارچایا دیققت ائدک:

اۆلکه سیندن خبری اولمایان اینسان یاشاماز،

روحسوز عالمده موسللمدی کی، بیر جان یاشاماز.

هر کیم اؤز اۆلکه سی نین فیکرینی باشدان چیخارا،

محو اولار، خوش گونه قالماز داها ایمکان یاشاماز.

عدل و اینصاف ایله اول، بوشلاما عدلین یولونو،

ظولم ائدن کس اولار، گر سام و نرمان یاشاماز.

اعتیماڊ اکثر شعرلرینده خالقینی وطنپرورلییه، بیرلییه، قارداشلیغا، فداکارلیغا، چاغیریر. خالقینا اوز توتان شاعیر، اونا «خان، خانلیغی بوشلا» وطنین فیکرینی چک، اونی «گولوستانا دؤندر» دئییه، موراجیعت ائدیر. اعتیماڊ اینانیردی کی، ظولم یئرده قالما یا جاقدیر. شاعیره گؤره ظالیملا ر پئشیمانچیلیغا، ظولم ائوی ایسه ویرانلیغا محکومدور. آزادلیغی بوتون قلبی، وارلیغی ایله ترننوم ائدن شاعیر حیاتین بوتون گؤزلیلیگینی محض آزادلیقدا گؤروردو. اونون فیکرینجه سرو آغاجی نین بوتون گؤزلیلیگی، هوسنو، فوسونکارلیغی اونون آزادلیغی ایله باغلیدیر. «جومله نین دردی تشخیص وئریلمزسه»، اونون دورمانی دا تاپیلماز، دئین اعتیماڊین 1941-1942-جی ایللرده «وطن یولوندا» قزئتینده چاپ اولونان شعرلری اجتماعی مضمونو، سیاسی کسرلی ایله سئچیلن شعرلریدیر. او، بو شعرلرینده هامینی وطن یولوندا چالیشماغا، فداکارلیغا، همت، قئیرت و رشادته چاغیراراق یازیردی:

بو قدر قالما ضالالتده، گئت سعادت ی تاپ!

وطن یولوندا چالیش، بیر بؤیوک شهامت ی تاپ!

وطن آدین ائشیدن واخت چیرپینار اورگیم،

اینانماسان اورگیمدن وئرن شهادت ی تاپ!

وطندی خلقه بو دونیاده مایه-غیرت،

صمیمی قلب ایله بو عزتی، جلالتی تاپ!

چمن کی، بولبولون ان یوکسک آشییانه سیدیر،

وطندن اؤترو اوخور ناله سینده حکمتی تاپ!

میرمهدی اعتماد «وطن یولوندا» قزئتینده چاپ اولونان شعرلری اولدوقجا صمیمی، تاثیرلی، ایدئیا و صنعتکارلیق باخیمیندان دا دیرلیدیر. بو ایسه شاعیرین داخلی صمیمیتی، اورک صافلیغی ایله الاقدار ایدی. بوتون وارلیغی ایله خالقینا، یوردونا باغلی اولان اعتماد مملکتین بوتون وطنداشلارینی وطنی اورکدن سئومه یه، اونو اوجا و موقاددس توتماغا چاغیراردا دئییردی:

وطندی مظهری عشقین بوتون تجلاسی،

کی اوندا جیلولنن نورو، پارلاق آیتی تاپ!

سفالی تورپاغیوون قدرو، قییمتین ساخلا،

او تورپاغیندا اولان نعمتی، کرامتی تاپ!

باغین، داغین، تاخیلین، توپراغین کولون، چیچگین

توتوبدور هر طرفی، گز، دولان طراوتی تاپ!

دوغما یوردونا سؤنمز و سونسوز محبت بسله ین، وطنه قارشی هامیدا محبت اویاتماغا چالیشان شاعیر، خالقینی، وطن سئورلری وطن یولوندا باش قویماغا، جانیندان کنچمه یه سسله ییر:

طبیعی بیر اؤلومو تاپماق ایفتیخار دئییل،

وطن یولوندا چیخان جاندا معنویتى تاپ!

وطن یولوندا جانیندان کئچنلر اؤلمزله.

اولاردان اول، اؤزووه بؤیله بیر شرافتی تاپ!

بو دؤورده آذربایجانین گؤرکملی شاعیرلریندن اولان حبیب ساھیرین یارادیجیلیغی دا دیققتی جلب ائدیر. سونرالار شاعیرین «البرز» مطبه سینده چاپ ائدیلن «کووشن» آدلی شعرلر مجموعه سی فیکریمیزه توتارلی دلیلدیر. مجموعه ده چاپ اولونان اثرلرین بیر چوخو 1941-1942-جی ایللرین ادبی محصولودور. «شعر ندیر؟»، «گولم»، «آخشام کؤلگه لری» و س. شعرلر بو قبیلدندیر.

ساھیرین درین اجتماعی مضمون داشییان ایدئیا، مضمون و فورماجا موکمل اولان بو شعرلری عروض و هئجا وزنینه یازیلیمیشدیر. فلسفی فیکیرلرله زنگین اولان بو یازیلاردا شاعیر خالقینی یاخشی حیاتا، آزادلیق اوغروندا موباریزه یه چاغیریر.

بیر شعرینده او یازیر:

نه قدر آغلاسان آغلا کی، سنین آغلاییشین،

بو قارانلیق گئجه ایچره ارییب، محو اولاجاق.

نه سنینچون ده بو گۆیلرده قیزیل گون دوغاجاق.

گنجه نین قلبی قارا بیر داشا بنزر و گۆیون

پرده ای-ظولمتی آلتیندا اریر آه و فغان.

سنین آنجاق او فغانیندی بو کؤلومده قالان.

حبیب ساهیر اؤلکه سینده کاسییلارین، کؤمکسیزلرین فغانینا کار اولان
قولاقلاردان، خالقین آغیر، مشققتلی و دؤزولمز گودرائینا قارشى کور اولان
گۆزلردن سؤز آچیر. اجتماعى برابرسیزلیکدن، عدالتسیزلیکدن دانیشان شاعیر
زحمتکشلری دؤولت باشچیلاریندان، خالقین قانینی زلی کیمی سوران
دؤولتلیلردن یاردیم اومماماغا، اؤزونه گوونمه یه چاغیریردی. «فلیین ده
قولاقلاری کاردیر»، - دئییه شاعیر یازیر:

اومما یاردیم بو سمدان، بو یاشیل داغلاردان،

سنه بو اؤلکه ده قانون قارا بیر داخما وئریب.

خانا ییلدیزلی سارایلار و یاشیل آسمان وئریب،

یات بو ویرانه ده، حسرتلره قاتلان، گولمه،

گولمه، سؤنسون اورگینده اچیلان لاله لرین.

اؤل کی، سؤنسون او گونش رنگلی او خوش زولفی-ترین.

نه قدر آغلاسان آغلا کی، سنین ناله لرین،

بو قاراللیق گنجه نین خوف اثرینده اریبیر.

کیمسه سورماز: - بو قاراللیقدا بو سس، ناله ندیر؟!

1941-1946-جی ایللر گونئی آذربایجان خالقى نین موباریزه سینده ایکی موتیو بیرلشیر، وحدت تشکیل اندیردی. بیرى-بیریندن آیریلمايان بو ایکی موباریزه موتیوی حیاتدا دا بدیعى حیاتدا دا اولدوغو کیمی عکسینی تاپیردی. موتیولردن بیرى ساتقین دؤولت باشچیلارینا، داخلی ایرتیجا و حاکیم صنیفلره قارشى کسکین عکس موقع، دیگرى ایسه ایشغالچی خارجیجى ایمپئریاسلیتلر علیه اینه آپاریلان باریشماز موباریزه ایدی. ایکی ایستقامتده آپاریلان بو موقددس موباریزه ایکینجى دونیا محاربه سى دؤورونده داها دا گنیشلنمیشدی. معلوم اولدوغو کیمی، 1940-1941-جی ایللرده ایران خالقلاری گونئی آذربایجان خالقى ایله بیرلیکده داخلی ایرتیجا و ایمپئریالیزم علیه اینه واحد جبهه ده بیرلشمیشدیلر. گونئی آذربایجاندا، بئله دئمک مومکونسه، بوتون ایراندا گئدن بو آنتی-ایرتیجا، آنتی ایمپئریالیست حرکات دونیا خالقلاری نین ایمپئریالیزمه قارشى آپاردیغى موباریزه نین آیریلماز ترکیب حیصه سینه چئوریلیردی. بو ایللر بوتون دینیادا بشریتی صولحه، قارداشلیغا چاغیران موترققى بیر ادبیات یارانماقدا و اینکیشاف ائتمکده ایدی. بو عومومبشرى موباریزه ده، گونئی آذربایجانین موترققى یازارلاری نین دا رولو آز اولمامیشدیر. 40-جی ایللرده تهراندا یاشاییب یارادان، آذربایجانین «فارسیجا دا دردینی سؤیلر دیلی» اولان

م.شهریار بو مباریزه نین اؤن سیرالاریندا گئدیردی. شهریار بو دؤور یارادیجیلیغیندا (بو ایللرده او، اساسا فارسجا یازیردی) خالقین، زحمتکشلرین دردلرینی طلب، ایستک و آرزولارین جسارتله شعره گتیریردی. «خالقیمین فارسجادا دردینی سؤیلر دلییم من» دئین شاعیرین «آذربایجان»، «عزیز آذربایجانیمدا خطاب»، «بیر آذربایجانلی سربازین گیلایه سی» کیمی شعر و قصیده لری، «استالینقراد قهرمانلاری» پوئماسی بو دؤورون ادبی محصولدور.

ایکینجی دنیا موحاریبه سی دؤورونده شهریار پوئزییاسی ایدئیا-مضمون و موضوعو موختلیفلیگی باخیمیندان چوخ گئنیش، احاطه لی و رنگارنگدیر. مایاسی وطنپرورلیک و وطنداشلیق کیمی عالی حیسرله یوغرولان شهریار پوئزییاسی بو ایللرده خصوصی مضمون و اهمیت کسب ائدیر. یارادیجیلیغینی صرف-نظر ائتدیکده بئله بیر حالین شاهیدی اولدوق کی، بو ایللرده شاعیری دوشوندورن اساس مسله بوتون دونیادا برابرلیک، اجتماعی عدالت، اینسانلار آراسیندا صولح و قارداشلیق موناسیبتلری کیمی از لی، ابدی عمومبشری پروبلئلریدیر. شاعیر دؤنه-دؤنه اینسانلارین بیر کؤکدن اولدوغونو، بیر کؤکدن یارانماسی فیکرینی ایره لی سورور، برابرلیک، اجتماعی عدالت و قارداشلیق ایدئیا سینی تبلیغ و ترنوم ائدیر. حقیقی خوشبختلیگین تمه لی اولان بو برابرلیک، بو بیرلیک، بو قارداشلیق ایدئیا سینی شهریار پوئزییاسی نین اساس قایه سینی، ایدئیا ایستیقامتینی تشکیل ائدیر. شاعیر بو بیرلیگی، بو قارداشلیغی عمومی بشری سعادت سانیر، بو سعادت امکده و زحمتده گؤرور، بونلاری بشریتین توکنمز ثروتی کیمی قیتیمئلندیریر. شهریارین فیکرینجه امک و زحمت بشریتین باریشماز دوشمنی اولان

ایستیتمارچی ایمپئریالیزمه قارشى چىخماق مئیلیله بیرلشرسه، وحدت تشکیل ائدرسه، داها ثمره لی اولار.

م.شهریار دونیادا یئنی-یئنی موستملکه لر الدهه ائتمک اوچون بیر-بیریله رقابت ائدن، خالقلاری کؤله حالینا سالماغا چالیشان ایمپئریالیستلری ایفشا ائده رک دامغالاییر، عئینی زاماندا ایمپئریالیزمین خاراكتئری نین ترکیب حیصه سی، اونون آیریلماز یول یولداشی اولان موحاریبه لری ده کسکین شکیلده تنقید ائدیر، عدالتسیز موحاریبه لری نین ایشغالچیلیق، سوغوونچولوق ماهیتینی ده اوستالیقلا آچیب گؤستریردی. مووازینتدن چیخینجایا قدر عصبیلشن شاعیر نتیجه اعتباریله بئله بیر قناته گلیردی کی، ایستیتمار دونیاسی نین آزعینلاشمیش آغالاری اؤز آتا و قارداشلارینی پارچالاماغا حاضر اولان گؤزلری قان توتמוש وحشیلردیر.

پوئمانین بیر یئرینده شاعیر یازیردی:

ای کین خنجرینی قالدیریب چکن،

ای وای بیلیرسنمی قارداش اؤلدورورسن!

بو نه آزعینلیق، بو نه چاشقینلیقدیر،

ایکی قارداشدان بو آتا اؤلدورمک ندیر؟ (سطری ترجمه)

ایمپئریالیزم اوברازینی یاددا قالان بویالارلا تصویر ائدن شاعیر، بوتون دونیادا سیلاحلانمایا، قان تۆکمّه یه موحاریبه لره نیفرت اویدیر..

م.شهربارین «استالینقراد قهرمانلاری» پوئماسی شاعیرین عومومبشری خاراكتئر داشییان ایدئیالاری نین زیروه سی کیمی قییمتلندیریلیر. آکادئمیک میرزه ایبراهیموو پوئمانین «شهربارین هومانیسیت، بشریتچی بیر شاعیر اولدوغونو، اؤز خالقى نین سعادتینى، باشقا خالقلارین آزادلیق و سعادتیندن کنار تصویر ائتمه دیگینی گؤسترن بیر اثر» کیمی خاراكتئریزه ائدیر.

1946-1945-جی ایللر گونئی آذربایجان ادبیاتی نین یوکسلمیش مرحله سی حساب اولونور. بو ایللرده گونئی آذربایجاندا آذربایجان دئموکرات فیرقه سی نین یارادیلماسی ایله اجتماعی-سیاسی دووروم دییشمیش، ایللر بویو میلی، معنوی وارلیغی تاپدالانان، بیر میلّت اولاراق دیلی، مدنیتی فارس میلّتچیلری طرفیندن دؤولت سوییه سینده تعقیبلره معروض قالان آذربایجان خالقى آياغا قالخاراق، اؤز سیاسی، اینسانی و مدنی حقوqlارینی طلب ائتمه یه باشلامیشدی. خالقین ایراده سی و عزمیله بیلاواسطه باغلی اولان میلی آزادلیق حرکاتی باش وئرمیش، میلی حکومت یارادیلیمشدیر.

ایکینجی دنیا موحرابه سی متفیق قوشونلارین قله سی ایله باشا چاتدیقدان سونرا دونیانین بیر چوخ خالقلاری کیمی، گونئی آذربایجان خالقى دا آزادلیق موباریزه سی نین یئنی مرحله سینده قدم قویموشدو. 1945-جی ایلین 3 سئنتیابریندا (12 شهریور 1324) یارادیلیمیش آذربایجان دئموکرات فیرقه سی مرامنامه سینده خالقا بیلدیریردی: «بیز وار قوووه میزله اؤز میلی وارلیغیمیزی ایثبات ائدیپ وطنیمیزین طالع و موقددراتینی اؤز گوج و میلی وارلیغیمیزا ایثبات ائتمه لیک».

تبریزدن باشقا گونئی آذربایجانین بیر چوخ شهرلینده، او جومله دن زنجان، اردبیل، ماراغا، مرند، اورمیه و میانه ده «شاعیرلر مجلسی» نین شؤعه لری یارانمیشدی کی، دئموکراتیک ادبیاتی نین اینکیشافیندا بو مجلسلرین رولو دانیلمازدير. «شاعیرلر مجلسی» نین یارانماسینی همین ایللرده قوزئی آذربایجاندا چوخ مشهور اولان صمد وورغون بؤیوک سئوینج و محبتده قارشیلانمیش مجلس عوضولری نین اونا گؤندردیکلری مکتوبا جاواب اولاراق یازمیشدی:

عزیزلردن گلن مکتوب دیل آچدی مؤهرو، اولفتله،

اونون هر سطرینه من ده باش آیدیم حیس و حؤرمتله،

نه لر گلدی، نه لر کئچدی، منیم سئودالی قلدیمدن،

بیر آه چکدیم آهیم یاندی سینمده داغ و حسرتله

اوچوب سییار خیالیملا دولاشدیم خاکی-تبریزی،

هر اوزده بیر بوران گؤردوم، دؤیور افلاکی حیددتله.

ندیر شاهین باخیشلاردا قوپان توفان، چیخان شیمشک،

آلؤولار، اودلار اویلا دی باریشماز یئرده ظولمتله!

1941-1946-جی ایللر گونئی آذربایجان ادبیاتی اؤزونون اینکیشافی نین

ایکینجی مرحله سینده داها یئتکین اجتماعی-سیاسی مضمون کسب ائتمه

یه باشلادی. اگر میلی حکومت قورولانا قدر گونئی آذربایجان ادبیاتی سیاسی دستکسیز و تشکیلاتسیز، اؤزو اؤز باشینا آدیملایب اینکیشاف ائدیردیه، 1945-46-جی ایللرده ادبیاتین «شاعیرلر مجلسی» کیمی ادبی اورقانی، آذربایجان دئموکرات پارتیاسی کیمی سیاسی تشکیلاتی، میلی حکومت کیمی دایاغی وار ایدی. دئموکرات پارتیاسی دا، میلی حکومت ده ادبیاتین میلی روحدا اینکیشافینا جیدی مارق گوستریر، بدیی سؤزون قارشیسیندا یئنی اجتماعی وظیفه لر قویوردو. میلی حوکومتین رهبری، اؤزونو ادبی حرکتدان کنار حیس ائتمه ین س.ج.پیشوری یازیردی: «هر بیر یازیچی، هر بیر ادیب، هر بیر شاعیر و صنعتکار تبلیغاتچیدیر. او، بیر فیکری، بیر مقصدی و بیر هدفی تبلیغ ائتمه لیدیر».

س.ج.پیشوری باشقا بیر چخیشیندا ادیب و شاعیرلره ندن و نجه یازماق مسئله سینه کؤمک ائتمک مقصدیه دئییردی: «بابالاریمیزین یاراتدیغی صنعتی (بدیی ایرثی) ساخلاماقلا موعاصیرلیه و یئنیلیه دوغرو ایره لیه مک ان عاغیللی بولدور».

وطنپرورلیک، خالقا، اونون آمال و آرزولارینا خیدمت، آزادلیغا، ایستیقلاا چاغیریش بو ایللر گونئی آذربایجان ادبیاتی نین اساس ایدئا ایستیقامتینی تشکیل ائدیردی.

دئموکراتیک دوشونجه لی قلم صاحیلری میلتین خوشبخت گله جگی، وطنین ایستیقلاالی یولوندا هئچ بیر چتینلیکدن، حتّی اؤلومدن بئله چکینمیردیلر. دؤورون سؤز و قلم صاحیلری یاخشی درک ائدیردیلر کی،

وطني سئومک هله هر شئی دئمک دئیل، گرک وطن یولوندا، اونون سعادت، آغ گونلری نامینه چارپیشیب، ووروشوب جانیندان کئچه سن. میلّت بو ایللرده واتنداشلاریندان، شاعیر و صنعتکارلاریندان قورو سؤز یوخ، عمل فعالیت طلب ائدیردی. محض بو سببدن ده خالقالا بیر یئرده، اونونلا همدرد و همفلس اولان ترققیپرور یازیچیلار قلم و سیلاحلا خالقا خیدمت ائدیر، فدااییه چئوریلیمیردیلر.

اوزون ایللر بویو میلی وارلیغی اینکار ائدیلن، دیلی لهجه ساییلان آذرباجان خالقی سیاسی-اجتماعی میلی موختاریت طلب ائدیر، بو دیلک، بو آرزو میلّتين دانیشان دیلی، دوشونن بئینی، گؤرن گؤزو اولان میلی یازیچی و شاعیرلرین اساس آمالینا، مرامینا چئوریلیردی. بو مرام سیاسی خادیملر کیمی یازیچیلاردان دا ایراده، ثابتلیک و دؤنمزلیک طلب ائدیردی. بو، ادبیات قارشیسیندا زامانین طلبی، اجتماعی سیفاریشی ایدی. یازارلارین بؤیوک اکثریتی زامانین صنعت و صنعتکار قارشیسیندا قویدوغو طلبی یئترینجه درک ائدیر، ندن و نئجه یازاقلارینی یاخشی باشا دوشوردولر. 40-جی ایللر ادبیاتی نین ایستعدادلی نواینده لریندن بیر، حیاتیینی 1946-جی ایلده خالقین، وطنین یولوندا قوربان وئرمکله شهیدلیک زیروه سینه اوجالان علی فیطرت سانکی بوتون قلم دوستلاری نین دیلیندن یازیردی:

نه من وامیق کیمی عزرادان اؤترو ایلم افقان،

نه صنم اولام ترسا، چیخام من توتدوغوم یولدان،

نه مجنونم گزم وحشیلر ایله چؤلده سرکردان،

جاهاندا نقسی عاشیق‌دیر بیلہ سیررینی بیگانه.

شاعیر صداقتلی، فداکار بیر آشیق کیمی سیررینی آشکار ائتمک ایستمہ سه ده، شعرى نین سوندا بؤیوک ایفتیخار حیسسیله یاری نین آنجاق دوغما دیپاری اولدوغونو دیله گتیریر. اوخوجو باشا دوشور کی، شاعیر نه ازراسینی آختاران وامیق، نه لیلاسینی گزن مجنون‌دور. او وطن پروانه سی، ای وطن آشیقی، وطن فدایی‌سیدیر:

منیم یاریم دیپاریم‌دیر، دخی بیر اؤزگه یاریم یوخ،

وطن‌دن قئیری عالمده منیم یار و نیگاریم یوخ،

وطن مفتونییم، دیلده اودور، صبر و قراریم یوخ،

محبت جامینی پوش ائتمیشم پمانه-پیمانہ.

بو ایللرده ادبیات و صنعت ساحه سینده اوغورلو آدیملار آتان، شاعیر و وطنپرور ضیالی کیمی تانینان بالاش آذروغلو «آذربایجان» شعرینده یازیردی:

عزیز آذربایجان، ای گؤزل دیپار،

آن‌امین مهربان قوجا‌غی سنسن.

کؤنول طرلا نین اوچوب-قوندوغو

اونون چوخ سئودیگی بوجاگی سنسن

چوخ واخت اومید وئیرر بو ائللر منه،

گلیب قوشولورلار چون ائللر منه،

آچیرر اؤز سیرینی کؤنوللر منه،

دئیرر یوردوموزون قوناگی سنسن.

«آذربایجان صابیری» آدی ایله مهشورلاشمیش، میلی حوکومتین معارف
نازیری وظیفه سینده چالیشان وطنپرور شاعیر محمد بی ریا آذربایجانا
حریت، ایستقلال طلب انده رک یازیردی:

بسله نیر قلبیمده سونسوز حؤرمّت آذربایجانا،

ایسترم دونیادا من حریت آذربایجانا.

سانمایین اؤز یوردومون اسرارینا بیگانیم،

من اونون سئودایی-عشقیندن بو جور دیوانایم.

شمعه بنزر دؤوره سینده فیزلانان پروانیم

قویمارام اصلا قویولسون میننت آذربایجانا.

علی فطرت کیمی م.بیریا وطن عاشیقیدیر. اونون دا معشوقو، گؤزه لی،
سئودیگی، حیران اولدوغو، وطن آذربایجاندیر. بو عاشیق، لیریک قهرمان،

یعنی شاعیرین اؤزو نه باشقا عاشیقلره بنزمیر، نه ده بو عشقده رقیبلر اولمادیغی کیمی رقابتلره ده یئر یوخدور. بی ریا اونون «یاری-وفاداری» اولان دیارینی سئونلرین ده آشیقیدیر. بیریا تکجه وطنی آذربایجانین دئییل، اونون سئونلرین، ترنوم ائندلرین ده فدااسیدیر. فیکریمیزین تصدیقی اوچون آشاغیداکی بنده دیققت ائدک:

بیر گؤزلدیر سئودیگیم کی، حوسنون حیرانیام،

من اونا تعریف یازان شاعیرلرین قوربانیاام.

بیلیمیرم سوفیپرستم، عاریفم، روحانییم،

قایلم معنادا من پور قیمت آذربایجانا.

درین اجتماعی سیاسی مضمونو آخیجی دیلی ایله سئچیلن شعرله شاعیر خالق نین قهرمانلیق کئچمیشینه، نظر سالماقلا یاناشی، اونون صاباحی، گله جگی ایله باغلی دوشونجه لرینی ده اوخوجوسو ایله بؤلوشور. بو گونکو و گله جک نسیللر قارشیسیندا خالق معنافعینی قوروماغی بیر وظیفه کیمی قویان شاعیر داها سونرا یازیر:

من خیانت ائتمه دیم مرحوم اولان اجدادیم،

ایرث تک وئردیم بو یوردو قهرمان اؤولادیم،

حیفظ اندیب بو اۆلکه نی، باش آیمه سین جلالدیما،

اونلارین آوازی وئرسین شؤهرت آذربایجانا.

بو دؤور ادبیاتی نین باش موضوعولاریندان بیرى ده خالقین قهرمانلیق کئچمیشی نین تصویر و ترننومو ایدی. بو گونون قهرمانی نین بدییی اوبرازینی یاراتماق اوچون یازیچیلارین خالقین قهرمانلیق تاریخینه موراجیعتی سببسیز دئییلدی. اونلار بو یوللا میللی روحو دیرچلتمک، اوخوجولاردا، خصوصیله گنجلرده میللی کؤکه قاییدیشی تامین ائتمک ایسته ییردی. یازارلارین، خصوصیله شاعیرلرین نظرینده میللی حکومت خالقین قهرمانلیق سالنامه سی نین مهم بیر صفحه سی اولدوغوندان، تاریخله برابر تصویر و ترننوم اوبیئکتینه چئوریلیردی. ادبی نومونه لرین اکثریتینده میللی حکومتله خالق بیرلیکده، وحدتده گؤتورولوردو. بدییی سؤز صاحبیلری میللی دئمکوراتیک حوکومتی نین یارانماسینی و قلبه سینی خالقین آذربایجان تورکلی نین و اونلارلا بیرگه یاشایان دیگر خالقلارین ان بؤیوک تاریخی غلبه سی، نایلیتی کیمی قله مه آلیر، بو تاریخی اولایی سئوینج و پافوسلا تبلیغ و ترننوم ائدیردی. بو باخیمدان «آذربایجان» آدلی بیر شعر تقدیرلایققدیر. شعرده دئییلیر:

تاریخین سیماسینی مینلرله اینسانلار یازیب،

کانی-غیرت اولدوغون هر یئرده داستانلار یازیب،

قهرمان کئچمیشلریندن آل بو درسی یادیگار،

قهرمان اول، قهرمانلیق شیوه سین ایلہ شعاعر.

وار نہ قدر جانیمیز حفظ ایلریک حیثیتین،

قویماریق، محو ایلریک دوشمنلرین میللیتین.

خالقین قهرمانلیق تاریخی نین، شانلی کئچمیشینی عکس ائتدیرن بو اثرده میللتین فاجیه سی اولان آیریلیق دردینه ده یئر آیریلیر. وطنین ایکی یثره پارچالانماسینی بیر جانین ایکی یثره بؤلونمه سی کیمی قییمتلندیرن موللیف بو پای بؤلوشو بیر خالقین فاجیه سی دئییل، هم ده تاریخین عدالتسیز قانونو، 19 عصرین اورک پارچالایان، اوز قارالدان حادیشه سی آدلاندیریر. موللیفین قناتینه گؤره آیریلیغین بونؤوره سی قویولان گوندن آراز ایکی جانین آراسیندا بیر قیلینجا دؤنموشدور. ایکیه بؤلونموش اورگین بیر پارچاسی گولنده، او بیرى پارچاسی آغلايیر، گولوندن آیری دوشموش بولبول زمانه یه نیفرت یاغدير اراق حزين-حزين سيزلايیر، حصرت یاشی آخیدیپ دونه نینه و بو گونونه یاس ساخلايیر.

یئری گلمیشکن، دئمک لازیمدیر کی، بوتونلوکله 1941-1946-جی ایللر شعرینده، خصوصیه 1945-1946-جی ایللر پوئزیاسیندا قوزئی آذربایجان موضوعوسو، شیمالدکی اجتماعی قوزولوشون ترنومو اساس یئرلردن بیرینی توتور. یوخاریدا آدینی چکدیگیمیز میللی حکومت ایتحاف اولونان «آذربایجان» شعرینده ده بو مسله یه خصوصی یئر وئریلمیشدیر. آیریلیقدان، پارچالانمیش بیر خالقین موناسیبتیندن سؤز آچان بو ایللرین شاعیرلری قوزئی آذربایجانا اوز توتوب اونو مین حصرتله، مین بیر نیسگیلله

قلمه آلیر، قوزئی آذربایجانین سیاسی-اجتماعی نایلیتلیریندن ایلهاملا سؤز
 آچیرلار. قوزئی آذربایجاندا حیات گوئی آذربایجانداکی خالقین گوزرانی ایله
 موقاییسسه ده گؤتورولوردو:

ای آنا، ای آذرستان، ای ایگیدلر تورپاغی

هئچ ساغالمیشمی سیننده سؤیله بیر هیجران داغی؟

یا چکیلیمیشمی دییاریندان دومانلار هئچ سنین،

هئچ خزانسیز اولدومو بیر گون گؤزل گولشنلرین؟

سؤیله، آرتیق بس دئییلمی تۆکدویون گؤز یاشلارین؟

بیر یاخیندان باخ، وطن، ایندی او قان قارداشلارین

گؤر نه لر قورموش قوزئی آذرستاندا نه لر

بلکه یازماقلا قوتارماز گؤردویوم هر صحنه لر

هر کیچیک بیر کندی دؤنموش، بیر شهر اولموش اونون،

هر چؤلؤ جنتدن آرتیقدير او اودلار یوردونون

هر آخان چایدا بیر ایلهام، هر بولاقدای بیر نفس،

اوردا زینداندان اثر یوخدور، باغلانمیشدیر قفس

چون کسيلميشدير كؤكوندن اوردا جهلین تیشه سی،
 محو قالمیش ظولمو، ایستیدادی عدلین ریشه سی
 باکینی آلمیش بوروقلار دؤوره یه اورمان کیمی،
 هر چوخوردان نفت آلیر آتشی بیر وولکان کیمی
 اوردا فابریکلر، زاوودلار هئچ زامان دورماز اینان،
 فهله لر هر ایشده اولموشدور امکچی قهرمان.
 بعضا آچدیقجا قاناد گؤیلرده آذر قیزلاری،
 بویانیر آردینجا سانکی گؤیلرین اولدوزلاری.

شاعیرلر بو موضوعدا یازدیقلاری شعرلر ده سووئت اجتماعی قورولوشونون
 بوتون مزملریندن سؤز آچیر، اونون خالقا زحمتکشلره بخش ائتدیگی
 آزادلیقدان، اینسان سعادتیندن دانیشیردیلار. گونئی آذربایجاندا ایللر بویو
 خالقین دوغما دیلی نین قاداغان اولونماسینی کیسکین تنقید ائدن شاعیرلر
 قوزئی آذربایجاندا دیل آزادلیقدان خصوصی ایلهاملا سوچ آچیر، شورا
 مجلسینه آپاریلان آزاد سچکیلریندن، اوشاقلارین دوغما آنا دیلینده
 اوخوماسیندان، امگین، زحمتین قوجا و جاوان اوچون شرف-شان ایشی
 اولماسیندان بحث ائدیrlر.

میللی حکومت دؤورو گونئی آذربایجان ادبیاتیندا یئرلی ایرتیجایا و خارجی ایشغالچیلار قارشى آپاریلان موباریزه نین تصویر و ترنومو ده اهمیتلی یئر توتوردو

گونئی آذربایجان ادبیاتی نین همین ایللرده اوزده اولان نوماینده لری نین مطلق اکثریتی وطنپرور اولماقلا یاناشی، هومانست و بین المیلچی اولدوقلاریندان، طبیعی کی، نه داخلی ایرتیجایا، نه ده ایرانی یاریم موستملکه یه چئویرمک ایسته یین ایمپئریالیستلرین فیتنه-فسادینا لاقئید قالا بیلمز دیلر. بو دؤورون ادبیاتیندا خصوصیه پوئزیاسیندا حاکیم دایره لرین آیری-سئچکیلک، شووینیست سیاستی، مؤحتکیلک، خالقین مشققتی حیاتی و آغیر گوزرانى اؤز عکسینی تاپدیغی کیمی، خارجی موداخيله، ایمپئریالیزم سیاستی و یارامازلیقلاری دا کسکین تنقید و ایفشا اویئکتینه چؤئریلیردی.

بو ایللر خالقین اینقیلابی کئچمیشینه موراجعت ادبیاتدا بیر عنعنه حالینی آلمیشدی. بو ایسه، هئچ شوبهه سیز کی، بیر طرفدن خالقین اینقیلابی موباریزه عزمینه و آزادلیق ایدئالینا، دیگر طرفدن ادبیاتین مترققی عنعنه لرینه اساسلانیردی.

س.ج.پیشوری یازیچیلارلا گؤروشلرین بیرینده اونلاری ستارخان اوپرازینی یاراتماغا چاغیرمیشدی. شاعیرلر بو چاغیریشا درهال و بؤیوک هوسله جاواب وئردیلر. ستارخان اوپرازینی یاراتماق اوچون «شاعیرلر مجلسی» مسابقه ائلان اولونور.. چوخسایلی اثرلر ایچریسیندن علی فیطرتین «ستارخانا» شعرى

بیرینجی درجه لی موکافاتا لاییق گؤرولدو. ستارخانا موراجیعت فورماسیندا یازیلیمیش شعرده شاعیر میللی حوکومتین سعی نتیجه سینده ستارخانین آرزولاری نین حیاتا کئچیریلمه سینی بؤیوک روح یوکسکلیگی ایله خبر وئیردی. علی فطرت بو شعرینده آذربایجان خالقى نین اینقیلابی کئچمیشینی بو گونه، موعاصیر حیاتلا اقلندیریردی.

ستارخانین ایگیدلیگینی، مردلیگینی، وطنپرورلیگینی، افسانوی قهرمانلیغینی ترنوم ائدن دیگر بیر سیرا شعرلر ده 1945-1946-جی ایللر پوئزیاسی نین نایلیتی، دؤورو ان گؤزل، دیرلی اثرلری کیمی قییمتلیدیر.

بو ایللرده موترققی فیکیرلی قلم صاحیبلی علمی و معنوی اساسی اولمایان بیر فیکری - تاریخی خالق کوتله لری دئییل، شاهلار، شاهزاده لر، بیلر، خانلار یارادیرلار- نظرییه سینی ردد ائدیر، مملکتین میلّتین تاریخینی خالق یارادیر، فیکرینی ایره لی سوروردولر. بو دؤورون یازچییلاری اؤز اوربیاتیملی، قلبلری نین قانی ایله یازدیقلاری یازیلاریلا ثبوت ائدیردیله کی اصل تاریخ خالقین و اونون مباریزه سی نین تاریخیدیر. بو فیکر علی فطرت، ایبراهیم ذاکیر، اعتیماد، چاووشی، نیکنام، آذراوغلو، علی توده و باشقالاری نین شعرلرینده داها چوخ اؤزونون پوئتییک عکسینی تاپمیشدیر.

آذربایجان تورکجه سی نین میللی حکومت دؤورونده دؤولت دیلی ائلان اولونماسی بوتون خالق هیجانلاندیرمیش، مملکتده یاشایانلارین سئوینجینه سبب اولموشدو. دیل مسله سی ادبیاتین اساس موضوعولاریندان بیرینه چئوریلیمیشدی. ادیبلرین دئمک اولار کی، هامیسی بو حاقدا یازیر، دوغما

آذربایجان تورکجه سی نین گؤزلیگی، اونون اسل شعر، صنعت، علم، دیلی اولماسی، بو دیلین لیاقتی دیری دئموکراتیک دوشونجه لی سؤز صاحیلری نین یارادیجیلیغیندا خصوصی یئر توتوردو. همین ایللرین فال شاعیرلریندن اولان میر مهدی چاووشی نین «منیم دیلیم» آدلی شعرى بو جهتدن سعجیوییدیر. بو روان، آهنگدار دیلی بینمه یه نلری «ویجدانی، شوبهه لی آداملار» آدلانديران شاعیر قطعیت و ایفتیخار حیسی ایلده بیلدیریر کی، آذربایجان تورکجه سی، یعنی اونون دوغما دیلی دونیانین ان آهنگدار، پوئتیک، زنگین، ایفاده ایمکانلاری گئنیش اولان دیللریندن بیریدیر. اؤز اصللیگی ایلده دونیادا تاپان شؤهرت بو دیل نسلدن-نسله کئچن ناغیل، داستان، لطیفه، بایاتی، اساتیر و لایلالاردا، موسیقی سسلرینده، نغمه، ماهنی و نوتلاردا، دونیانی مات قویان نئچه-نئچه یازیلی آبیده لرده یاشاییر. دوشمن نه قدر چالیشسا دا، بو دیلین کؤکلرینی قیرا، اونون ریشه سینی خالقین اورگیندن قوپارا بیلیمیه جکدیر. شاعیر ایفتیخار و امینلیکله اعلان ائدیر کی:

ثبت ائدیپ صفحه تاریخینه دؤوران دیلیمی،

ساخلائییدیر بیلین، هر عصرده تابان دیلیمی.

بیر چیراقدیر کی، اونو یاندیریب اولده زامان،

سؤندورمز اولا گر مین کره توفان دیلیمی.

آذری نسلیم، آذربایجاندیر وطنیم،

قویمارام تحقیر ائده شوبهه لی ویجدان دیلیمی...

ننچه مین ایلدی کی، دونیا تانیمر اودلار وطنین،

دانا بیلمز باخا کیم، تاریخه هر آن دیلمی.

محمد باقر نیکنامین «دوغما دیلم» شعرى ده بو حاقدا بؤیوک سیاسى کسرى اولان گؤزل صنعت نومونه سیدیر. شعرین بیر ننچه بندینه نظر سالاق:

کۆرپه لیگین بیر گون اول ایلینده،

آغلاییردیم حزین-حزین بئشیکده

آنام منه آذربایجان دیلینده،

لاى-لاى دئییب اوتورموشدو کئشیکده

تعلیم وئردی آنام منه بو دیلده،

آذربایجان دیلى منیم دیلیمدیر.

شرافت وار، شوجات وار بو ائلده،

آذربایجان ائلى منیم ائلیمدیر.

... بیر میلّتین یوردون خاراب ايله سن،

یئنه اؤزون ییغیشدیرار او میلّت.

دیلین آلسان، باغرین کاباب ایله سن،

او میلتي محو ائلیر فلاکت.

بو وطنین داغی، داشی، تورپاغی،

آشینادیر آذربایجان دیلینه.

صوحت ائدر قیزیل گولون یارپاغی،

بولبول ایله آذرستان دیلینه.

بو دؤورده پوئتیادا میلی آزادلیق ایدئیا لاری نین ترنومو ایله یاناشی
محبت لیریکاسی دا مهم یئر توتور، هم کلاسیک شعر فورمالاریندا –
عروض وزینده، هم ده خالق شعرى اوسلوبوندا – هئجا وزینده یازیلان
اثرلرده وطنپرورلیک موتیولری یئنی خصوصیت کسب ائدیردی. لیریکادا،
خصوصن غزل ژانریندا اولان پوئتیک نمونه لرده مجرد عشق و محبتین،
کدرین، بدبینلیگین یئرینی رئال کونکرئتلیک، گله جگه اینام حیسلری عوض
ائدیردی. علی فطرتین، میر مهدی اعتمادین، چاووشی نین، محزونون،
نیکنامین درین اجتماعی-سیاسی مضمون داشییان غزلرینده قئید
ائتدیکلریمیز داها آیدین شکیلده اؤزونو گؤستریردی. زنجان شاعیرلریندن
اولان منوچهر سید وزیرى بیر اجتماعی مضمونلو غز لینده یازیردی:

ای اولان ظولمله برباد وطن،

گؤرورم ایندی سنی شاد وطن!

یاخشی ییخدین ائوینی دوشمنی نین،

اولدون آخیر اؤزون آباد وطن!

او خیانتچی، شرف اوغرولاری،

ائتدیلر چوخ سنه بیداد وطن!

وئرمه دی کیمسه سنین ناله نه سس،

هر نه ائتدین دخی فریاد وطن!

تا کی، اوغلانلارین آخیر اویانیب

ائتدیلر بیدادا بیداد، وطن!

بی ریا یاخشی دئییدیر بو سؤزو،

«اولور عوصیان ایله آزاد وطن!»

سنین اوغروندا اولوم شیریندیر،

بیزه معنان دئییه — فرهاد، وطن!

چک بو آزادلیق عروسون دؤشووه،

ای اولان بیر تازا داماد وطن.

بو دؤورون ادبی-بدیع نومونه لری نین تحلیلی گؤستیر کی، 1941-1946-جی ایللرین ادبیاتی میلی روحو و آنتی فاشیست موقعیی ایلہ سئچیلیمیش و ایرہ لیکی ایللردن فرقلی اولاراق، اساسا آنا دیللی ادبیات اولموشدور. خالقین آرزو و ایستکلری، ایستیقلال بارہ سینده کی آرزو و ایستکلری، آنا دیلی مسله سی بو دؤور ادبیاتی نین آپاریجی موضوعوسو اولموشدور.

1. صابیر امیروو. گوئی آذربایجان میلی-دئموکراتیک ادبیاتی (1941-1995). باکی، "علم" نشریاتی، 2000.

2. "آذربایجان" قزئتئ. تبریز، 1941، 1 نوایار، 1. №.

3. جعفر مجیری. ایکینجی دنیا موخاریبه سی و میلی آزادلیق حرکاتی دؤورونده ادبیات (1941-1953). "20- عصر گوئی آذربایجان ادبیاتیندا دئموکراتیک ایدئیلار – 1900-1985-جی ایللر" کیتابی، باکی، "علم" نشریاتی، 1990.

4. "آذربایجان" قزئتئ، تبریز، 1941، 21. №.

5. "آذربایجان" قزئتئ، تبریز، 1941، 12. №.

6. "آذربایجان" قزئتئ، تبریز، 1941، 30. №.

7. "آذربایجان" قزئتئ، تبریز، 1941، 2. №.

8. "آذربایجان" قزئتئ، تبریز، 1941، 4. №، 5. №، 6. №.

فیریدون ایبراهیمی

یاشلی و اورتا نسیل آذربایجان اوخوجوسونون بؤیوک ادیب و متفکر، دؤولت خادیمی، دونیا شؤهرتلی میرزه ابراهیم اوون اؤلمز " گله جک گون " رومانیندان تانیدینی وبه دی اولاراق یادداشیندا یئر وئردیگی فیریدون ایبراهیمی آذربایجان خالقى نین ایستیقلال موباریزه سی تاریخین شرفلی آدینی شهید قانیلا یازمیش شخصیتلردن بیریدیر. بوتون شعورلو حیاتی نی میلی نین آزادلیغی اوغوندا موجدیله یه صرف ائدن، قارالیق سمالاردا اولدوز کیمی پارلایب شفق ساچان، طالعین آمانسیز ضربه لرینه توش گلیب تئز ده سؤن بو ایشیقلى، نسیللرؤرنک اولاییله جک شخصین، افسوسلار اولسون کی، نؤمور، نه ده یارادیجیلیق یولو یئترینجه ویریلمه میش، بو آزادلیق موجهیدی موعاصیر اوخوجویا، خصوصیله ایللردن بری موحاریبه شرایطینده یاشاماغا محکوم اولموش آذربایجان گنجلیگینه تانیتدیریلمامیشدیر.

فیریدون میرزه قنى اوغلو ایبراهیمی 1918-جی ایلده گونئی آذربایجاندا – قیسمتینه ایکییه بؤلونمک کیمی آجی حقیقت یازیلیمیش آستارا شهرینده ضیالی عایله سینده آنادان اولموشدور. میرزه قنى 1929-جو ایلده ایراندا میثلی گؤرونمه میش شووینیست و ایرتیجا رژیمى یارادان رضا شاه پهلوی نین (1878-1944) بویروقچولاری، میلی معنویاتدان محروم قولبئچه لری

طرفیندن سیاسی عقیده سینه گۆره اتیحام اندیله رک حبس اولونموش، بیر نچه ایل زینداندان یاتیریلدیقدان سونرا نهانده سورگون اندیلمیشدی. آناسی توتولاندان سونرا عایله نین بوتون آغیرلیغی آناسی نین چینگینلرینه دوشن فیریدون بو غییرتلی قادینین حمایه سی آلتیندا دوغولدوغو آستارا شهرینده وول ایبتیدای، سونرا دا اورتا مکتبده تحصیل آلیر. دوققوزونجو صینفی آستارادا بیتیردیکدن سونرا انزه لی شهرینه گئدیر و اون-اون بیرینجی صنیفلری ده اورادا تاماملاییر. داها سونرا تبریزه گئدن فیریدون تبریزده کی فیردووسی مکتبینه قبول اولونور، 12-جی صینفی بیتیره رک تام اورتا تحصیل و تحصیلینی تاماملاماسی باره ده شهادتنامه (آتتستات) آلیر.

فیریدون ایبراهیمی عالی تحصیل آلماق آرزوسو ایلیرانین پایتاختی تهران شهرینه یوللانیر و تهران اونیورسیتتی نین حقوق فاکولته سینه قبول اولونور. مالدی جهتن کۆمک ائدنی اولمادیغیندان ائولرده درس دئمک و قزتلرده مقاله لر چاپ ائندیرمکله مالدی پروبلئمینی، یاشاییشینی تامین ائدیر.

ایکینجی جاها ساواشی (1939-1945) دونیا اؤلکه لری نین بیر چوخوندا اولدوغو کیمی، ایراندا دا آزادلیق حرکاتلاری نین گئنیشلنمه سینه رواج وئردی. فیریدون ایبراهیمی ده آزادلیقسئور بیر گنج اولاراق بو حرکاتا قوشولور و ایران خالق پارتیاسی (حزبی توده ایران) عوضولگونه قبول اولونور، آز بیر زاماندا شاهلیق رژیمینه قارشى چئوریلن آزادلیق موباریه سی نین اؤنچوللریندن بیر اولور. او، تکجه کوتله لر آراسیندا تبلیغات ایشلری آپارماقلا کیفایتلنمیر، تهراندا چاپ اولونان دئموکراتیک تمایوللو " رهبر " ،

"مردوم" و سید جعفر پیشوری نین (1892-1947) یاراتدیغی، ایراندا ایستیدادا قارشی آردیجیل موباریزه سی ایله سئچیلن "آزیر" ("هیجان، هارای") و باشقا مطبوعات اورقانلاریندا شاهلیق رژیمینی ایفشا ائدن کسکین مقاله لری ایلچیشیش ائدیر وچوخ کئچمیر کی، آزادلیق حرکاتی نین ایدئولوقلاریندان بیر کیمی تانینماغا باشلاییر.

فیریدون ابراهیمی 1945-جی ایلین اوللرینده جانیندان دا آرتیق سئودیگی دوغما وطنینه - آذربایجانا گلیر. بو، ائله بیر زامان ایدی کی، آذربایجان خالق آیاغا قالمیش، اؤز میلی اؤزگورلوگونه قوووشماق، اینسانلیغا قارا بیر لکه اولان ایفراط فارس شووینیزمیندن قورتارماق اوچون اولوم-دیریم ساواشینا باشلامیشدی. تبریزه دؤن گنج حقووشوناس و اینقیلاچی درحال حرکات یولداشلارینا قوشولور، ایران خالق پارتیاسی ایالت کومیتة سی نین نظارتی آلتیندا نشر اولونان "خاور نو" ("یئنی شرق") قزئت نین صحیفه لرینده درج ائندیگی مقاله لری ایله شاهلیق رژیم نین ایفشا اولونماسیندا فعال رول اویناییر.

آذربایجان دئموکراتیک فیرقه سی یارانان کیمی (2 اؤکتایر 1945-جی ایل) ایران خالق پارتیاسی نین ایالت تشکیلاتی آدف-له بیرلشیر و بوندان سونرا بیز آرتیق ف.ابراهیمی س.ج.پیشوری نین سیلاحداشلاری سیراسیندا گؤروروک. آدف-این بیرینجی قورولتاینین مرکزی کومیتة نین عوضو سئچیلیمیش ف.ابراهیمی نین "خاور نو" و آدف-این اورقانی اولان "آذربایجان" قزئت نین صحیفه لرینده درج ائندیردیگی آلولو مقاله لر ایرتیجانین کورکونه بیره داراشدیرماقلا یاناشی، زحمتکش خالقین اورگینه

سرین سو کیمی چیله نیر وشاهیدلرین دندیگینه گۆره، اللرده گزیردی. ف.ابراهیمی نین " آذربایجان دانیشر " سلسیله مقاله لری خصوصیه بؤیوک جوشقو و محبتله قارشیلانیردی. بو مقاله لرینده آذربایجان خالق نین تاریخی کئچمیشینی خاطیرلادان، اوخوجولاری میلتین قهرمانلیق تاریخیندن درس آلماغا چاگیران مؤلیف مقصد و مرامینی ائلان ائده رک یازیردی: " منیم مقصدیم اؤز حقیقی مقامینی و موقعیتینی اله ائتمک اوچون بو گون قیام ائدن آذربایجان میلتینی آزاد دونیا تانیتدیرماقدیر. بشریتین مدنیت تاریخینده آذربایجانین نه کیمی بیر مقاما مالیک اولدوغونو گؤستریمک ایسته ییرم " .

ف.ابراهیمی مقاله لرینده آذربایجان خالق نین پارلاق تاریخینی خاطیرلادارق ایفتیخارلا قئید ائدیردی: " آذربایجان موقدس ابدی اودلار اؤلکه سیدیر. بو عزیز تورپاغین هر بیر قاریشیندا ایفتیخارلی بابالاریمیزین اونودولماز یادیگاری قالیر. اونون کئچمیشده کی عظمتلی قالالاری نین قالیقلاری و مقدس آتشرلرین اثرلری بیزیم بؤیوک آتالاریمیزین پاک روحو و سارسیلماز ایمانینی گؤستریر... " .

" آذربایجان " قزئت ایله یاخیندان امکداشلیق ائدن ف. ابراهیمی 1945-جی ایلده پاریسده کئچیریلن صولح کونفرانسیندا آذربایجان مطبوعات نین نوماینده سی کیمی ایشتیراک ائدیر. کونفرانسان قاییداندان سونرا سفر تاثوراتی ایله باغلی سلسیله یازیلار یازراق " آذربایجان " قزئینده نشر ائدیرن مؤلیفین مقاله لری بوتون ایراندا گئنیشکس-صدا

دوغورور و تهراندا چیخان " ایران ما " قرئتی همین مقاله لری فارس دیلینه چئویره رک ایرانین فارسدیلی اوخوجولارینا چاتدیریر.

1945-جی ایلین پاییزیندا ایراندا و گوئی آذربایجاندا باش وئرن سیاسی حادثه لرین منطیقی نتیجه سی اونا گتیریب چیخارتی کی، آذربایجان خالق ایلاده سینی اورتا قوباراق موختاریتینی ائلان ائتمه یه قرار وئردی. 1945-جی ایل دئکابر آیی نین 12-ده تبریزده آذربایجان میلی مجلسی اؤز ایشینه باشلادی و ایلک، سحر ایجلاسیندا میلی حوکومتین تشکیلی حاقیندا قرار قبول ائتدی. حوکومتی تشکیل ائتمک آذربایجان دئموکرات فیرقه سی نین صدری س.ج.پیشوریه تاپشیریلدی. مجلسین گونورتادان سونراکی ایجلاسیندا س.ج.پیشوری باش ناظیر اولماقلا میلی حوکومتین ترکیبی مذاکره اولوناراق تصدیق اولوندو. س.ج.پیشوری نین و میلی حوکومتین دیگر عوضلری نین درین رغبت و اعتمادینی قازانان فیریدون ایراهیمی میلی حوکومتین باش پروکورورو(رئیس قوه قضایه) وظیفه سینه تعیین ائدیلدی.

بیر ایل فعالیت گؤسترن و گوئی آذربایجاندا یاشایان سویداشلاریمیزا آزادلیغین طامینی دادیزدیران حوکومتین باش پروکورورو کیمی ف. ایراهیمی عهده سینه دوشن وظیفه نی ناموس، شرف و لیاقتله یئرینه یئتیریدی. خالقین آسایشی نین کئشیگینده دوران، قانونلارین یارادیلیب قبول ائدیلمه سینده، قانونلارا نظارت ائتمک ایشینه موستثنا درجه ده خیدمتلری اولان گنج پروکورور بوتون آذربایجان میلی قووه لری نین، خصوصیه گنجلرین سئویملیسینه چئویریلیمیشدی.

تأسوف کی، نه آذربایجان خالقى نین، نه ده اونون گنج پروکوروورونون سئوینجی اوزون سورمه دی. 1946-جی ایلین دئکابر آییندا خاریجده کی هاوادلارلاریندان یاردیم، گونئی آذربایجان میلیلی حوکومتینی قوروماغی عهده سینه گؤتورن، وئردیگی وعده خیلاف چیخان سووئت حوکومتی و اونون باشچیسی.واستالیندن دستک آلان محمد رضا پهلوی نین تپه دن- دیرناغا جان سیلاحلارنمیش و آذربایجان آزادخواهлары نین قانینا یئرکله ین اوردوسو غفلتن، گویا سئچکیلره نظارت ائتمک آدی ایله آذربایجانا سوخولدو. موسکوانین تکیدی ایله س.ج.پیشوری حاکیمیتدن اوزاقلاشماغا مجبور ائدیلدی. 11 دئکابر 1946-جی ایله تبریزی ترک ائتمزدن بیر نئچه ساعات اول فؤوق العاده توپلانتی کئچیرن س.ج.پیشوری آدف-این صدرلیگیندن ایستئفا وئره رک صلاحیتلرینی میلیلی حوکومتین معاریف ناظیری، تریبون شاعیری محمد بی ریایا حواله ائتدی. بو توپلانتیدا س.ج.پیشوری، ف.ابراهیمی، م.چشم آزر، ن.جاهانشاهلو تهراندان گؤندریلن قوشونا موقاویمت گؤستریمک تکلیفی ایلچیحیش ائتسه لر ده، م.شبستری، س.جاوید، م.بی ریا میلترین سیلاحسیز و آرخاسیز اولدوغو فاکتینا اساسلانیب موقاویمتی مقبول حساب ائتمه دیلر. دئکابرین 13-ده، ساعات 16 راده لریندشاه قوشونو تبریزه داخل اولدو. آزعینلاشمیش اوردو تبریزده میثلی گؤرونمه میش وحشیلیکلر تۇرتدی، کوچه لر سو عوضی اینسان قانی ایله سوواریلدی.

س.ج.پیشوری و دیگر سیلاحداشلاری ایله تبریزی ترک ائتمک، دالداالناماق، سووئتلر ایتتیفاقینا گلمه یه هر جور ایمکانلاری اولسا دا، ف.ابراهیمی بونلاری ائتمه دی. حبس ائدیلمن باش پروکوروور بوتون ایشگنجه لر ه مردلیکله دؤزه

رک شاه نۆکرلری نین قارشیسیندا آییلمه دی. حبسده اولدوغو مدتده بئله آذربایجان خالقى نین حاق ایشینی مردلیک و لیاقتله مودافیه ائتدی.

رژیم بین الخالق طعنه لردن احتیاط ائده رک ف.ابراهیمینی درحال اعدام ائتمکدن چیکیندیگیندن اونو بیر نئچه آی زینداندان ساخلایب عینادینی قیرماغا چالیشدی. نهایت، 1947-جی ایل مای آیی نین 23-ده بو آلولو پولیسسیست و دؤولت خادیمی تبریزده دار آغاجیندان آسیلدی. تعقیب و یاساقلارا باخمایاراق ف. ابراهیمی نین اعدام اولوندوغو گون بوتون تبریزده عومومی ماتمه چئوریلدی.

* "تورک دونیاسی" قزئی، 28 دئکابر 2010-جو ایل، ن 12

محمدباقر نیکنام

گونئی آذربایجاندا میللی حوکومتین قورولماسیندا جانی، قانی و قلمی ایله موباریزه آپاران و بو مقدس آمال یولوندا شهید اولان موباریزلردن بیرى ده محمدباقر نیکنامدیر. م.نیکنام 1921-جی ایلده (هیجرى-شمسى تاریخى ایله 1300-جو ایل) تبریز شهرینده زحمتکش بیر دمیرجی عایله سینده آنادان اولموشدور. بئش-آلتی یاشلاریندا آتاسی وفات ائتدیگیندن داییسی اونو حمایه سی آلتینا گؤتورموشدور. ماددی وضعیتى او قدر ده یاخشی اولمایان داییسی محمدباقری اؤزونه روزی قازانسین دئییه اثرکن

یاشلاریندان ایشلمتمک مجبوریتی قارشیسیندا قالمیش، اونو تبریزده کی کبیریت کارخاناسیندا ایشه دوزلتمیشدیر.

ماددی سیخینتیلار اوجباتیندان تایتوشلاریندان فرقلی اولاراق مکتبه گئدیپ تحصیل آلا بیلمه یین محمدباقر محلله لرینده یاشایان ماحمود آدلی بیر اوشاقدان الیفبانی اؤیرنمیش، سونرالار محلله موللاسی یانیندا، داها سونرا ایسه بؤیوکلره مخصوص مکتبده اوخوموشدور. گله جکده عالی تحصیل آلماق آرزوسو ایله آیشیب-یانان گنج جیدی چالیشقانلیغی سایه سینده " نیظامی " مدرسه سینده داخیل اولموش، اورانی بیتیره رک اورتا تحصیل حاقیندا شهادتنامه آماغا موفق اولموشدور.

م.نیکنام 1939-جو ایلهده حربی خیدمتده چاغیریلیمیش، یارادیجیلیغا دا ائله حربی خیدمتده ایکن باشلامیشدیر. عسگری بوجونو یئرینه یئتیررکن ظابیطلردن گؤردویو ظولم و غئیری-اینسانی حرکتلر اوندا شووینیست رژیمین نین اساس سوتونلاری اولان حربچیلره منفی موناسیبت یاراتمیش و او، اعتیراضینی " ساروان " آدلی بیر شعرله دیله گتیرمیش، بونونلا دا کیفایتلنمه میس و همین شعرین الیازماسینی عسگرلرین هامیسی اوخوسون دئییه، کازارمانین دیوارلارینا یاپیشدیرمیشدیر. چوخ کئچمه دن عسگرلر آراسیندا دیبلر ازبری اولوب نغمه کیمی اوخونان همین شعرده م.نیکنام یازیردی:

باشماقلارین اوزونه پیی سورتوروک پاریلدیر،

آلتادان باخیر آیقلار عوریان، جناب ساروان!

گل قیسمتین شامدان بیر گون اؤزون خبر آل،

سککیزجه میثقال اولموش میزان، جناب ساروان!

آرزوم بودور جاهاندا بیر ائله گون اولایدی،

بیر حاق توتایدی آخیر دیوان، جناب ساروان!

ایشدن حالی اولان کوماندیرلر اونو حبس ائتمیش، ایشگنجه وئره
 رک عینادینی قیرماغا چالیشسالار دا بونا موفق اولمامیش، سؤز دئین دیلینی
 سوسدورا بیلمه میشدیلر.

م.نیکنام 1941-جی ایلده حربی خیدمتینی باشا ووروب یئنیدن
 تبریز کبیریت کارخاناسینداکی ایشینه قاییدیر و یئتکین بیر گنج کیمی
 گونئی آذربایجاندا گئنیشلنمکده اولان میلی-آزادلیق حرکاتینا قوشولور.
 ایران خالق پارتیاسینین (حزب توده ایران) سیرالارینا داخل اولان گنج
 شاعیر کوتله لر آراسیندا تبلیغات ایشلری آپاریر، خالق شاهلیق رژیمینی
 علئیه اینه سفریر ائتمک اوچون الیندن گله نی اسیرگمیر. بو ایللرده (1941-
 1945-جی ایللر) تبریزده چاپ اولونان دئموکراتیک تمایوللو " آذربایجان "
 ، " وطن یولوندا " ، " یئنی شرق " (" خاور نو ") قزئتلرینده اثرلرینی
 درج ائتدیرن م.نیکنام تبریزده تشکیل اولونان " شاعیرلر مجلسی " ادبی
 جمعیتی نین ده ایشینده فعال ایشتیراک ائدیر.

1945-جی ایلده آذربایجان دئموکرات فیرقه سی یارانان کیمی
 اونون سیرالارینا داخل اولان م.نیکنام عملی فعالیتی ایله همکار و عقیده

داشلاری نین درین رغبتینی قازانیر. 1945-جی ایلین دئکابریندا س.ج.پیشوری نین باشچیلیغی ایله آذربایجان میلی حکومتی قورولاندان سونرا م.نیکنام همکارلار تشکیلاتینا چالیمغا باشلاییر. جمعی بیر ایل عؤمر و اولان میلی حکومتین سؤقتوندان سونرا م.نیکنام خارجیجی اؤلکه لرده کی هاوادلارلاری نین دسته ی ایله تبریزی بیر ماتم ائوینه - کربلا صحراسینا چئویرن محمدرضا شاهین جلالدلاری نین الینه کئچیر و 1946-جی ایلین دئکابریندا هئج بیر محکمه قورولمادان، سورغو-سوال ائدیلمه دن وحشیجه سینه اعدام اولونور.

جمعی بئش ایلیک یارادیجیلیق یولو کئچمیش و یازدیغی اثرلرین آز بیر قیسمی الدهه اولان م.نیکنام گونئی آذربایجاندا 20- عصرین اورتالاریندا گئنیشلنمکده اولان میلی آزادلیق حرکاتی نین تاثیر ی ایله یئتیشن شاعیرلردندیر. شعرلرینی دوغما آنا دیلینده، آذربایجان تورکجه سینده هئجا و عروض وزنینه یازان شاعیرین باش موضوعو آذربایجان، اونون ایستقلال و میلی دیلی مسله سیدیر. الدهه اولونان شعرلریندن حییس اولونور کی، اوشاقلیقدان حیاتین آجی-آغریلارینی دادان شاعیره گؤره، آزاد اولمایان، باشقالاری نین بویوندوروغو آلتیندا یاشایان میلتر ماددی جهتدن نه قدر تامین اولونسالار دا، معنوی اسارت اولنلارین اسل اینسان کیمی یاشامالارینا قطعیین ایمكان وئرمیه جکدیر. اینسان اؤزونو او زامان اصل اینسان حساب ائدر کی، تورپاغی، مملکتی، آنا دیلی آزاد اولسون. سید جعفر پیشوری نین رهبرلیگی ایله قورولان میلی حکومت شاعیرین محض بو ایستکلی نین قارانتی اولدوغو اوچون او، بو حرکاتا قوشولموش، الدهه سیلاح ایرتیجایا قارشی

ووروشماقلا یاناشی، قلمی، سؤزو ایله ده رژیمین کورکونه بیره سالیردی.
میल्ली حوکومتین گله جگینه بؤیوک اومیدلر بسله ین گنج شاعیر شعرلری
نین بیرینده یازیردی:

قمدن سیلینیب بوسبوتون آیینه یی-قلبیم،

گل بیرلیکده ایچک بیر-ایکی پئیمانہ برابر.

ایللر بویو چکدیک بو گونون حسرتین، ای شوخ،

گل شوکر ائلیک خالیقی-صوبحانه برابر.

خالقیم ابدی تاپدی بو عالمده سعادت،

اولموش وطنیم روضه ی-رضوانه برابر.

" عزیز یوردوم آذربایجانا " شعرینی م.نیکنام یارادیجیلیغی نین
پروقرامی دا آدلاندیرماق اولار. اینقیلابچی، تربیون شاعیر اولان محمد
بیریانین تاثیر آیدین دویولان بو اثرینده شاعیر وطنی نین شانلی
کئچمیشی ایله فخر ائدیپ بو گونکو وضعیت ایله اؤیونور و اینانیر کی،
آذربایجان مملکتی گئج-تئز تاریخ صحنه سینده لایققلی یئرینی توتاجاقدیر.
شاعیر بیلدیریر کی، آذربایجان خالق بو گونکو گونونو، ینی میल्ली حوکومتی
قورمالا قازاندیغی موسقیللیگی آسان یوللا الدہ ائتمه ییب. بو یولدا مینرله
شهیدلر وئریپ، قانلار آخیدیپ کی، آذربایجان خالق یادلارا باش ایمه سین.
قهرمان اوغوللاری نین هئچ کیمه و هئچ بیر زامان باش ایمه مه سی نین

نتیجه سیدیر کی، مملکت آزاد اولوب. شاعیر اونو دا بیلدیریر کی، آذربایجان اوغوللاری قازانیلمیش آزادلیغی جانلاری و قانلاری ایله قوروماغا هر زامان حاضر دیرلار.

م.نیکنمین " آل گونش " شعر ی ده میلی حوکومتین قلبه سیندن سونرا یازیلیمیش اثرلر دندیر. شعرین ایلک سطیرلرینده اوخویوروق:

خالقیمیز گؤستریب بؤیوک شهامت،

قوروب اؤلکه میزده میلی حکومت.

اینسانلار ظولمدن تاپیبیدیر نیشان،

آزاددیر یاشاماق، آزاددیر حیات.

فیکیرلرینه داوام ائدن شاعیر بیدیریر کی، ظالیملاردان آمانسیز قیصاص آلیندیغیندان، مظلوملار غوصه دن خیلاص اولموش، گؤزلی قان-یاشلا دولان، اوزلری سارالیب-سولان یتیمترین چؤهره سی گولمه یه باشلامیشدیر. شاعیر اینانیر کی، وطن مولکو بو مینواللا بختیار اولاجاق، وطنداشلاریمیز خطر دن قورتولاراق صفالت و رذالتین نه اولدوغونو حیاتلاریندا بیر داها حیسی ائتمیه جکلر. شعرین سونوندا او، ایناملا بیلدیریر کی:

قالمادی منیم ده کدریم، قمیم،

آزادلیق اولاجاق یارو همدیم.

یاشاسین قهرمان آذر اوۋلادی،

تاریخده شۆهرتی، آدی وار، آدی!

م.نیکنمین معنالی و درین مضمونلو " دوغما دیلیم " شعرى اونون آذربایجان تورکجه سینه اولان سئوگیسینی اینجله مک باخیمیندان خصوصی مازاق دوغورور. شاعیر قئید ائدیر کی، کۆرپه لیگیمدن آنام منه اؤز دوغما آذربایجان دیلینده لای-لای دئدیگیندن، بو دیل اونون سودو و لایلارای ايله ایللیگیمه، قانیمه هوپوب. آنامین منه تعلیم وئردیگی بو دیل ايله شرافت و شوجاتین نه اولدوغونو آنلادیم.

شاعیرین قناعتینه گۆره، آذربایجان دیلی او قدر اینجه، موکمل و صاف بیر دیلدیر کی، بولبول قیزیلگولون یارباغی ايله بو دیلده دانیشیر. شانلی ائلیمی هئچ کس الیمدن آلا بیلمه دیگی کیمی، دوغما دیلیمی ده کیمسه الیمدن آلا بیلمز. هر میلتن دیلی اونو حیاتا باغلایان ان باشلیجا واسیطه دیر. میلتن وار-دؤولتین اونون الیندن آلان، یوردون خارابا قویسان بئله، او، یئنه ده تپر تاپیب دیريله جک. دیلینی الیندن آلدینسا، بای او میلتن حالینا. فیکیرلرینی شاعیر اوستالیقلا بئله عومومیشدیریر:

بیر میلتن یوردون خاراب ايله سن،

یئنه اؤزون ییغیشدیرار او میلتن.

دیلین آلان، باغیرین کاکاب ايله سن،

او میلیتی محو ائلیر فلاکت.

اؤزونو " من وطن عشقی نین موتلاسیام " ، - دئییه اوخوجوسونا تقدیم ائدن شاعیر " سئویرم آنا تورپاغی " شعرینده وطنین گؤزللیکلرینی وصف ائدیر. عباس صحتین " وطن " شعرینی خاطیرلادان اثرینده شاعیر فخارتله بیلدیریر کی، جانیم کیمی سئودیگیم بو آنا تورپاق - آذربایجان اصلانلار یوواسی، اصلانلار یاتاغیدیر. بو سسبیدن ده بو تورپاغین اؤلادلاری اونون اوغروندا قانلارینا بویانیب بیر داها کیمسه نین اونون کؤکسو اوسته آت اویناتماغینا ایجازه وئرمه یه جکلر.

شاعیرین اجتماعی شعرلریندن بیرى ده میرزه علی مؤعجیزه ایتحاف ائتدیگی دۆردلوک - موربع شکلینده یازدیغی " شبسترده " اثریدیر. دۆرد بندلیک بو شعرینده اوزونو مؤعجیزه توتوب اونو " مرامی-پاکینا قوربان، سئویملی شاعیریمیز! " - سؤزلری ایله وصف ائدن م. نیکنام بیلدیریر کی، آرتیق سنین آرزولادیغین زامان یئتیشیب. مردلیکله، کیمسه نین طعنه و هده لرینه محل قویمادان حاق سؤزونو دئدیگین اوچون سنین شاعرینا وورولان داوامچین کیمی سنی مؤژدلیرک دئییرم کی:

زاواللی میلت اوچون قالما قبرده نیگاران،

کئچیبیدی سن گۆرن آیام، یئتیبیدی خوش دؤوران.

کۆنوله یوکسه لیر ایندی محبتین هر آن،

بو گون زیارت اوچون گلمیشیک دیارینا بیز.

" گئتمه سین " ، " اولماسین " ردیفلی غزلرینده محبتنین اینسان وئردیگی عذاب و نئشه نی عنادکارلیقلا وئرمگی باجاران گنج شاعیر " گۆرنده " ردیفلی سککیز بیتلیک غز لینی محبت شعرى کیمی باشلاسا دا، بئشینجی بئیتدن اعتیبارن وضعیت تامامیله دیشیر، اجتماعی-سیاسی موتیولر سوبیئکتیو دویغولاری بوسبوتون اوستله ییر. سۆزلریمیز گۆیدن آسیلی، بیهوده گۆرونمه سین دئییه، همین بیتلره دقت ائدک:

امما اوزوم هئچ واخت نییه بوندان بئله گولمز،

یوردومدا باخیب ناره نۇقسانى گۆرنده.

گۆردوکجه بو یوخسوللاری مینلرجه سیزیلدار،

باغیریم قان اولور، آه، بو یتیمانی گۆرنده.

آرتیر دخی کونلومده او خاینلره نیفرت،

جهل ایچره بوتون میلّت ایرانی گۆرنده.

اطراف دا قالیردی بئله اوضاعلارا حیران،

کندلرده گئدیپ دؤوره " خان-خان " ای گۆرنده.

باور ائدن کیم، دیریلیکدن دویور اینسان،

گۆز یاشی تۆکور حالی دهقانی گۆرنده.

طالعین گردیشینه چوخ-چوخ تأسوفلر اولسون کی، میلی حکومت کیمی محمدباقر نیکنامین دا اولدوغو تئز پارلاییب، تئز ده سۇندو. الده اولان اثرلری ثوبوت اندیر کی، بو آلولو وطنپرور یاشاسایدی، آذربایجان ادبیاتینی قییمتلی اینجیلرله بزیه جکدی. گۇرونور، آذربایجان میلی حکومتی کیمی اونون گنج نغمکاری نین دا ناکام طالعیی بنؤوشه عؤمرو قدر یاشاماغا مؤحلتلی، سموم کولکلری نین قوروتدوغو قیزیلگول لچکلری کیمی سولماغا محکوم ایمیش. تسلیمیمز اودور کی، میلی حکومتین آدی کیمی اونون بو موباریز و نغمکار اوغلونون دا آدی آذربایجان خالقى نین یادداشیندا ابدی یاشایاجقدیر.

* "تورک دونیاسی" قرئتی، 12 یانوار 2011-جی ایل، ن 01(129)

محمد بی ریا

20-عصر آذربایجان ادبیاتیندا اؤزونه خاص یئری اولان، لاکین چوخ تأسوفلر اولسون کی، توتالیتار جووئت قورولوشو و بدنام پهلوی رژیمى نین سرت قاداغالاری اوجباتیندان اؤیره نیلمه سینه، اثرلری نین چاپینا قاداغالار قویولان، دؤرد جیلدلیک گونئی آذربایجان ادبیاتی آنتولوگیاسینا آدی بئله سالینمایان باشی بلالی، تپه دن-دیرناغان میلی شاعیر و آزادلیق تشنه سی اولان محمد بیریا گونئی آذربایجاندا 1930-1940-جی ایللرده

گئیشلنمکده اولان میلی آزادلیق موجدایله سی نین تاثیر ایله یئتیشن قودرتلی قلم صاحبیلریندیر.

گونئی آذربایجاندا 1979-جو ایل ایران ایسلام اینقیلابینا قدر آدی نین چکیلمه سی ده یاساق اولونان، سوؤتئر ایتیفاقیندا ایسه 1947-جی ایلدن بو یانا عؤمرونون ایگیرمی ایلدن آرتیغینی حبسخانالاردا کئچیرن م. بیر یانین ترجمه حالی باره ده ایلک و بیر قدر گئیش معلوماتا "شاعیرلر مجلسی" مجموعه سی نین 1945-جی ایلدچیخان 3-4-جو نؤمره لرینده راست گلیریک. مجموعه بو بوراخیلیشیندا م. بیر یانین اون اوچرتینی چاپ اتمکله یاناشی، ترجمه حالینا دا یئر آیرمیش، شاعیرین 1945-جی ایله قدرکی حیات یولو و اثرلری باره ده مختصر معلومات وئرمیشدیر. مجموعه ده کی معلوماتدا اوخویوروق: "موعاصیر آذربایجان ادبیاتیندا موباریز شاعیر کیمی تانینمیش حاجی غلام اوغلو محمد بیریا 1918-جی ایلده تبریز شهرینده دونیا یا گلمیشدیر". بو معلومات، یعنی غلام محمد علی نین گؤستردیگی تاریخ م. بیریا ایله باغلی سندلرین هئچ بیرینده تصدیقلنمیر و بلکه ده بو تاریخ بیر مطبه خطاسی دا اولاییلر. "شاعیرلر مجموعه سی" نده کی تاریخ ایستیشنا اولماقلا، بیزه معلوم اولان سند و ماتریاللارین هامیسیندا م. بیر یانین تولد تاریخی 1914-جو ایل کیمی گؤستریلمیشدیر. معلوم سندلرین هامیسینی بیر طرفه قویساق، هئچ شوبهه سیز کی، م. بیر یانین اؤز دست-خطی ایله یازدیغیریزه ده گؤستردیگی دوغوم تاریخینه اینانماغا حاقیمیز یوخدور. 1954-جو ایلین 14 اییولوندا سسری-نین او واختکی رهبرلریندن بیری اولان گ. م. مالئکوا عونوانلانمیش عریضه دن

اوخویوروق: " من 1914-جو ایله تبریزده آنادان اولموشام ". م. بیرینین 1944-جو ایله باکیدا چاپ اولونموش " اورک سۆزو " کیتابینا اؤن سۆز یازان م. س. اوردوبادی شاعیرین تولد تاریخی باره ده بیر سۆز دئمه سه ده، نه واخت یارادیجیلیغا باشلاماسی باره ده آشاغیداکیلاری قئید ائتمیشدیر: " بیریا 1930-جو ایلدن یازماغا باشلامیشدیر. اولرده اونون آذربایجان و فارس دیلینده اولان شعرلری ان چوخ غزللردن و مضمونو معیشتدن آیینمیش خیردا هجولردن عیبارت ایدی ".

بیز م. بیرینین 1914-جو ایله تبریزده آنادان اولدوغونو قبول اندیریک. بس اونون اوشاقلیق و گنجلیک ایللری هارادا کئچمیش، او، هارادا تحصیل آلمیش و جاوانلیغیندا هانسی ایشلرله مشغول اولموشدور؟ الده اولان فاکتار و یازیلانلار ضیدیتلیدیر. 12 آقوست 1948-جی ایله یازیلیمیش بیر ایستینتاق پروتوکولوندان- م. بیریا نین ایستینتاق شؤعه سی نین مودیری پاداروا وئردیگی جاوابدان اوخویوروق: " ایلک دفعه سوؤت ایتتیفاقینا اوشاکن آتام، آنام و حاضریدا تبریزده یاشایان قارداشیم مهدی ایله 1920-جی ایله گلیمیش. بیر ایل سونرا عایله لیکله خوراسانا (ایرانا) قاییتدیق و 1923-جو ایلدک اورادا قالدیق. سونرا آنامین خسته لیگی ایله علاقدار عایله میز یئیندن 1923-جو ایله باکییا قاییتدی و بورادا مسکونلاشدی. 1929-جو ایله من باکیداکی 37 نمره لی 7-ایلیک مکتبی بیتیردیم. ایل یاریم نفت-ماشین قاییرما تئخنیكوموندا اوخودوم. 1931-جی ایله آنامین وفاتی و عایله وضعیتیمیزین چتینلشمه سی ایله علاقدار اولاراق تبریزه قاییتدیق....تبریزده من تحصیلیمی داوام ائتدیریردیم، عئینی زاماندا آتام

کۆمک اندیردیم. ایکی ایلدن سونرا تحصیلیمی باشا ووروب تبریزده نشر اولونان " شاهین " قزئتی رئداکسیاسیندا کوررئکتور کیمی ایشه گۆتورولدوم .

" 1934-جو ایلده تبریزده بلدییه ایداره سینده خیدمته گیرن " م. بیریا بورادا ایشلرکن راست گلدیگی حاقسیزلیقلارا قارشى چیخیر، حاق سۆزو دئمکدن چکینمز میس. بیر دفعه او ایداره رئیسى جاهانگیریه شعرله موراجیعت ائده رک یازمیشدیی:

روحوموز روزی ازلده موطلقن آزاد ایکن،

باغلا نیب زنجیری-ظولمه دایما فریاد ائدر.

حبس اولونموشدور جومله ایستیداد ایچره جانیمیز،

گۆزله بیر گۆرسون نه وخت خالیق اونو آزاد ائدر.

ائتسه قانونی-بشر پامال اگر افکاریمی،

قئیدی یوخ اصلا، حقیقت حقه ایستیمداد ائدر.

م. بیریا 1939-جو ایله ایران اوردوسوندا حربی خیدمتچاگیریلانا قدر تبریز بله دییه سینده قئیدیاتی وظیفه سینده چالیشیراوردودا خیدمت ائتدیگی واختلاردا ظابطلرین عسگرلرله قبا رفتارینی گۆرن م. بیریا:

شاللاغا بیر باخ، من اؤلوم، شاللاغا،

حاضر اولوبلار بیزی اؤلدورمه یه،

مبصرعلاری ایله باشلایان بیر شعر یازیر. بو شعر عسگرلر آراسیندا ماهنی کیمی اوخوناراق دیلر ازبری اولور. کوماندیرلر شاعیرین عسگرلر آراسیندا قالماسینی ضررلی حساب ائده رک اونون یئرینی حربی حیصه دکی کئچید منطقه سینه دییشیرلر کی، م. بیریا ایله عسگرلرین بیرباشا اونسیتی اولماسین. لاکین عسگرلر یئنه ده آختاریب م. بیرییانی تاپیر، یازدیغیشعر و ماهنیلاری آلاق سئوه-سئوه اوخویورلار.

تبریزده کی 27-جی آلایین 3-جو دیویزیاسیندا سیراوی عسگر کیمی خیدمت ائدن م. بیریا اوردودان ترخیص اولوندوقدان سونرا تبریزده کی سو ایداره سینده کاتب وظیفه سیندمک فعالیتینی داوام ائتدیریر. بیر مودتدن سونرا او، ایش یئرینی دییشه رک تبریز-تهران دمیر یولوندا حسابلائیجی وظیفه سیندچالیشیر.

1941-جی ایلین اکتیابریندا قوزئی آذربایجاندا سووئت اوردوسو سیرالاریندا تبریزه گئدن ضیالیلار " وطن یولوندا " قزئتینی نشر ائتمه یه باشلایرلار کی، م.بیریا دا اؤز آلولو شعرلری ایله قزئتین ایشینده فال ایشتیراک ائدیر. همین ایللرده او، اثرلرینی عئینی زاماندا تهراندا چیخان " مردم "، " ظفر "، " دماوند "، " شعور "، رشتده چاپ اولونان " سپیدرود "، تبریزده نشره باشلایان " آذربایجان " و " خاور نو " قزئترلرینده ده نشر ائتدیریر.

شاعیر 40-جی ایللرده گئیشیلنمکده اولان میلی آزادلیق حرکاتینا قوشولور، اونون آزادلیغی و میلی بیرلیگی تبلیغ ائدن شعرلری کوچه و مییدانلاردا گئیش کوتله لر طرفیندن نغمه کیمی اوخونور. 1941-جی ایلین آخیرلاریندا سووئت حوکومتی نین دعوتی ايله بیر قروپ ضیالی ايله بیرگه باکییا گلن و اون بئش گون باکیدا اولان م. بیریا ایرانا قاییداندان سونرا تعقیبلره معروض قالیر وؤزونون یازدیغی کیمی آذربایجان سسر داخلی ایشلر نازیری نین معاوینی آتاکیشیئوین یاردیمی ايله باکییا قاچماغا مووفق اولور. او، 1943-جو ایلین یانوارینا قدر باکیدا یاشاییر، بو مودتده آذربایجان یازیچیلار ایتتیفاقیندا و آذربایجان رادیو کومیتة سینده ایشله ییر. سیاسی سیغیناجاق ایستگی ايله باکییا گلن م. بیریا 1943-جو ایلین یانواریندا تبریزه قاییتماغا مجبور اولور و قاییدیشی نین سببینی بئله ایضاح ائدیر: " بیر دفعه منی آذربایجان سسر دین-اچاغیریب دین خطی ایلچالیشماغی تکلیف ائتدیلر. من راضیلیق وئرمه دیم. لاکین زور ایشلمکله مندن راضیلیق باره ده ایلتیزام آلدیلار. اثرته سی گون من ایران کونسوللوغونا گئدیپ وطنه دؤنمکده منه کؤمک ائتمه لرینی خواهیش ائتدیم. کونسوللوغون کؤمگی ايله یئیندن ایرانا کئچمه یه نایل اولدوم ".

تبریزه قایتدیقدان سونرا او، گونئی آذربایجاندا گئیشیلنمکده اولان آنتی فاشیت و آنتی امپریالیست حرکاتی نین رهبرلریندن بیرینچئوریلیر، 1943-جو ایلدن 1945-جی ايله قدر فعالیت گؤسترن " ادبیات صحیفه سی " آدلی قزئت چیخارماغا مووفق اولور. م. بیریا همین ایللرده " چتیربازلار " ،

"روزنامه ایداره سینده"، "استالینقراد"، "ارباب و اکینچی" کیمی کیچیک پیئسلر یازاراق تاماشایا قویدورور.

م. بیریا 1943-جو ایلدیران آذربایجانی همکارلار ایتتیفاقی نین صدری وظیفه سینه سئچیلیر و 1945-جی ایلده پاريسده کئچیریلیمیشومودونیا همکارلار ایتتیفاقی کونفرئسینده نوماینده کیمی ایشتیراک ائدیر. او، 1945-جی ایلین اوکٹیابریندا کئچیریلن آذربایجان دئموکرات فیرقه سی نین بیرینجی قورولتاییندا مک-نین پلئنومو و بوروسونون عوضو سئچیلیر. 1945-جی ایلین دئکابریندا آذربایجان میلی مجلسی نین تبریز سئچکی دایره سی اوزردئپوتاتی سئچیلن م.بیریا میلی حکومت دؤورونده باش نازیر س.ج.پیشوری نین تکلیفی ایله گونئی آذربایجانین معاریف ناظری کیمی حکومتین ترکیبینه داخیل ائدیلیر. 1946-جی ایلین دئکابریندا محمد رضا شاهین خاريجده کی هاوادلاری نین کؤمگی ایله قان ایچینده بوغدوردوغو میلی حکومتین سوقوطوندان سونرا س.ج.پیشوری و دئموکراتیک پارتیایانین بیر چوخ رهبرلری سسری-یه، قوزئی آذربایجانا کؤچور، م.بیریا ایسه مک بیروسونون قراری ایله آذربایجان دئموکرات پارتیاسی نین 1-جی کاتبی کیمی تبریزده قالیب فعالیتینی داوام ائتدیریر.

1947-جی ایلین مارتیندا دئموکراتیک حرکاتین داغیلماسیندان سونرا تبریزده قالیب گیزلی شکیلده فعالیت گؤسترن بیر چوخ سیلاحداشلاری کیمی م.بیریا دا سسری کونسوللوقو امکدداشلارینین کؤمگی ایله باکییا قاقیریلیر. 1947-جی ایلده باکیدا آدف-نین مرکزی کومیتة سی برپا اولونور و م.بیریا مک-نین عوضو و تبلیغات شؤعه سی نین مودیری تعیین

اولونور. 1947-جی ایلین آخیرلاریندا م.بیریا تزه دن ایران پاسپورتو آلماق، تبریزه، عابله سی نین یانینا قاییتماق قرارینا گلیر. دئکابرین 9-دا او، بو باره ده مک-نین ایکی عوضونه- دهقان و غلام یحیا یا فیکرینی بیلدیریر. اونلار اونو فیکریندن داشیندیرماق ایسته ییر، لاکین م.بیریانین فیکریندن دؤنمیه جگینی قت ائتدیکن سونرا بو باره ده آذربایجان دؤولت تهلوکه سیزلیک کومیتیه سینه معلومات وئریرلر. بیر نئچه گونلک ایزله مه دن سونرا او زامانلار آذربایجان سسر کپ مک- نین بیرینجی کاتبی وظیفه سیندچالیشان م.ج.باقروون گؤستریشی ایله دئکابرین 28-ده م.بیریا گیزلیجه آرادان گؤتورورلور.

م.بیریا اوچون جینایت ایشی آچیلیر و او، 10 آوقوست 1948-جی ایله آذربایجان سسر جینایت مجلسسی نین 68-جی ماده سی نین ای حیصه سینده گؤستريلمیش جینایت عملینی تۇرتمکده شو بهه لی بیلینه رک حبس اولونور. 27 نوایار 1948-جی ایله جینایت مجلهه سی نین 61- و 156-جی ماده لریله تقصیرکار حساب اولونان شاعیر 10 ایل مودتینه آزادلیقدان محروم ائدیلیلر، جزاسینیچکمک اوچون سسری دین-این 4 ن-لی خصوصی دوشرگه سینه گؤندریلیر. 13 آوقوست 1954-جو ایل تاریخدن ایسه او، کاراقداندا شهر 415 ن-لی ایصلاح امک دوشرگه سینده جزا چکمه لی اولور.

9 ایل روسیانی بوزلو-شاختالی حبس دوشرگه لرینده ساخلاندیقدان سونرا 30 آوقوست 1956-جی ایله م.بیریا برات قازانیر و اونون حاقیندا بئله بیر قرار قبول ائدیلیلر: " باقرزاده- بیریا محمد غلام اوغلو باره ده سسری دتن یانیندا خصوصی ییغینجاغین 27 نوایار 1948-جی ایل قراری لغو

انڈیلین، ترکیببندہ جینایت ترکیبی اولمادیغینا گۆره ایشه خیتام وئریلسین و دوستاق آزاد انڈیلین. "

1956-جی ایلده م.بیرییا باکییا قاییدا بیلیر، زیندان حیاتی، اونا ناحقاندان وئرلن ایشگنجه لر باره ده آجی-آجی گیلئیله نیر. چوخ کئچمیر کی، گویا، حکومت علئیه اینه تبلیغات آپاردیغیوچون یئنیندین حبس اولونور وؤمرونون 10 ایلینی ده موختلیف شهرلرین حبسخانالاریندا چوروتمه لی اولور. 10 ایللیک تورمه حیاتیندان سونرا باکییا قاییدان م.بیرییا تبریزه-یئگانه اوغلو فایقین و حیات یولداشی حمیده خانیمین یانینا گئتمک ایسته ییر. باکیدا ویزا آلماق مومکون اولمور. ویزا آلماق اومیدیه موسکوا یا یوللانیر و بورادا " سوؤت میلیسینی تهقیر ائتدیگینه گۆره 2 ایل مودتینه آزادلیقدان محروم اولوناراق تامبوو ویلایتینه گۆندریلیر. " تهلوکه سیزلیک اورقانلاری حبس مودتی بیتدیگدن سونرا آذربایجانا قاییدان م. بیرینین باکیدا یاشاماغینا ایجازه وئرمیر و او، شاماخییا سورگون ائدیلیر. اوچ ایلدن سونرا باکییا قاییتماغا مووفق اولان شاعیر، اینقیلابچی، ناظر اون اساسی وطنینی و میلتینی جانیندان آرتیق سئون بیر ضیالی باکی قبریستانلیقلاریندا مولالیق ائتمکله گون کئچیریر. مغرور و دؤوتلب بیر شخص اولدوغوندان او، هئچ کسین یاردیمینی قبول ائتمیر و تبریزه قاییتماق آرزوسو ایله یاشاییر.

ایران ایسلام اینقیلابی (1979) شاعیرین وطنه قایدیشیوچون ایمکان یارادیر. م.بیرییا 33 ایللیک آغیر عذابلاردان سونرا 1980-جی ایل سنئتیا برین 29-دا تبریزه قاییدا بیلیر، لاکین حسرتینده اولدوغو حیات یولداشی و یئگانه اوغلو ایله گؤروشمک اونا قیسمت اولمور. او، حیاتدان الی

اوزولموش حالدا تامامیله سارسیلیر، سووئتلر ایتتیفاقیندا اوزلشدیکلری آزمیش کیمی، وطنینده بونلاردان دا بئتریله اوزلشمه لی اولور. رژیم شاعیری محو ائتمک قرارینا گلیر. " حکومت علثیه اینشعرلر یازیر، سؤز دانیشیر، " - دئییه بهانه ایله حبس اولونور و 1985-جی ایلده حبسخانادا اؤلور. بئلجه، ناکام طالعلی شاعیرین عؤمرو سونا چاتیر.

باشی بلالی، حیاتی فاجیه لرله دولو اولان محمد بیریا هر شئیدن اول بؤیوک لیریکدیر. کلاسیک شرق پوئزیاسیندان، عئینی زاماندا زنگین آذربایجان فولکلوروندان مهارتله بهرلنن م.بیریا لیریکاسی زامانلا نفس آلیر و دؤورون بیر سیرا جاهانشومول حادثه لری چوخ بؤیوک اوستالیک و بیر قدر ده رومانئیک پافوسلا اونون پوئزیاسی نین پرنئمئتیچئوریلیر.

م.بیریانین لیریک شعرلری مضمون، موندریجه، موضوعو اعتباریله نه قدر رنگارنگ اولسا دا، میلی ساواش و ایستیقئیلال ایدئاسی بو شعرلرین باش، آپاریجی خطین ایتشکیل ائدیر. قالان بوتون شاعیرانه حیسلر، دوشونجه و تلائوملر بو باش موضوعو اطرافیندا جریان ائتمکله ماهیتین آچیلیشینا خیدمت ائدیر.

1945-46-جی ایللر گونئی آذربایجانداکی میلی حوکومتین نغمکاری، عئینی زاماندا ایدئولوقلاریندان بیرى اولان شاعیرین تصویرینده آذربایجان دونیا مملکتلری نین ان گؤزه لی، وطنداشلاری ایسه هر جور حؤرم و آلقیشا لاییق اینسانلاردیر. بو تورپاغین و تورپاق اوزریندایاشیانلارین وارلیغی زامان-زامان یادلارین حیلله دولو گؤزلرینه اوخ کیمی سانجیلیمیش، لاکین

هئچ بیر محرومیت بو مملکتین و میلّتین وارلیغینا سون قویا بیلمه میشدیر. اسارته دوشسه بئله، اؤولادلاری اونو آزاد ائتمک اوچون آل قانلاری ایله بویانماغیؤزلرینشرف بیلایلر. م.بیرییا دا وطن، تورپاق، میلّت اوغروندا اؤلمگی، شهادت شربتینی نوش ائتمگی اؤزونه موقدس بیر آند کیمی قبول ائتمیش و " آذربایجان سورودو " آدلی شعرینده صنعتکار اولاراق آمالینی آشاغیداکی کیمی ائلان ائتمیشدیر:

ای تورپاغی لعل و مرجان، آذربایجان، آذربایجان،

من وئررم اوغروندا جان، آذربایجان، آذربایجان!

..آند ایچیرم ناموسوما، مسلکیمه، ویجدانیم،

گون کیمی دونیادا موقدس تانینان ایمانیم،

یا سنی آزاد ائلییم، یا بویانیم آل قانیم،

حاققین اوزو دؤنمز اینان، آذربایجان، آذربایجان،

ای تورپاغی لعل و مرجان، آذربایجان، آذربایجان!

م. بیرییا پروقرام سجیه لی بو شعرده بیلدیریر کی، " پیرو جاوان " تاریخینه عیبرتله باخمالی، غنیرت ایله اینتیقاما حاضیر اولمالی، مستبیده آمان وئرممه لی، جلالدینی هیمت ایله پارچالاییب محو ائتملی، ظولم الی ایله خزان وورموش باغلارینی آباد ائتمه لی، ان شیرین نعمت اولان آزادلیق و مستقیللیگینی قازانمالیدیر. چونکی بونا تاریخی شرایط و مقام یئتیشیب وله

دوشموش فورستی قاچیرماق سادجه میلته، تورپاگی لعل و مرجاندان عیبارت اولان آذربایجانا خیانتدیر. " وقتی-سعادتدیر اویان، آذربایجان، آذربایجان " چاغیریشی ایله میلتهداشلارینا خطاب ائدن شاعیر باشقا بیر شعرینده " بیز آزادلیغا لاییق خالقیق " اینامی ایله یازیر:

بیز دونیانین قورخو بیلمز بیر قهرمان ائلیک،

الولاردان یارانیلیمیش آذربایجان ائلیک.

میللتین شؤهرت و شانینی تاریخلرین زینتی آدلاندیران شاعیر بیلدیریر کی، " هیندیستانین داغلاریندان مؤحکمدیر اینامیمیز " و بیزیم گؤزوموز خاینلره مرحمتله باخا بیلمز. کیمسه نین حاقیندا گؤزوموز اولمادیگی کیمی، کیمسه نی ده حاقیمیزا شریک چیخماغا قویماریق. ایللر بویو حاقیمیز یؤزوموز حفظ ائده رک قوروموش، ایلیگیمیز، جانیمیز وقانیمیزلا یوردوموزا باغیل اولموشوق. بیزیم اوچون بیر آمال، بیر مقصد واردیر کی، او دا:

بیر یولوموز وارسا، او دا حریتین یولودور،

باشدان-باشا اورگیمیز سعادتله دولودور،

آزریستان ائلی حاقین بوکولمه ین قولودور،

دوستلاریمیز بیزه گولدور، دشمن تیکان کولودور،

بیز دونیانین قورخو بیلمز بیر قهرمان ائلیک،

آللولاردان یارنیلیمیش آذربایجان ائلیک.

م. بیرینین لیریک قهرمانی " ایسترم دونیادا من حریت آذربایجانا
" آمالی ایله یاشایان بیر شخصدیر. وطنی نین " سئودایی-عشقیندن دیوانه
اولان بو قهرمان یوردونون " اسرارینا " بیگانه دئییل. اونون یوردو بیر
ایشیقلی شاما، اؤزو عیسی شامین باشینا دولانان پروانه یه بنزه بیر. یوواسی
وطن اولان بو بولبولون آرزوسو اودور کی:

پایدار اولسون گرک اودلار-آلولار تورپاغی،

دالغانسین شانلی بوجوندالت بایراغی.

شاعیرین تصویرینده وطن گؤزلر گؤزه لیدیر. او ایسه همین گؤزه
لین حوسنونون حیرانی اولماقلا یاناشی، هم ده اونا تعریف یازان شاعیرلرین
ده قوربانیدیر. شاعیر، یعنی لیریک قهرمان نه سوفپرست، نه روحانیدیر. او،
خالقینی سئون، یوردونا قییمت قویان بیر وطنداشدیر. بو وطنداشین
پورترتینی م. بیریا بئله یارادیر:

من خیانت ائتمه دیم مرحوم اولان اجدادیم،

ایرث تک وئردیم بو یوردو قهرمان اوولادیم،

حفظ ائتدیم بو اؤلکه نی، باشیمه دیم جلالدیم،

اونلارین آوازی وئرسین شؤهرت آذربایجانا.

م. بیریا شعرلری نین بیرینده قئید اندیر کی:

من فیطرتن موباریزی-دؤوران یارانمیشام،

یوخسوللارا اومیدو نیگاهبان یارانمیشام.

حقیقتین یولوندا ناطیقی-قرآن الی کیمی،

اؤز قانیما زمانه ده غلطان یارانمیشام.

اؤزونون موباریزه لر اوچون دوغولدوغونو بیلدیرن شاعیر حقیقتن ده
سونرالار آزادلیق یولوندا بؤیوک موباریزلردن بیر اولدو ومه لی ایله
دئدیکلرینی ثبوت ائتدی.

ائله همین " یارانمیشام " ردیفلی شعرینده ظولم اوخونا سینه
سینی هدف ائتمکله گاه اؤزونو زحمتکشین نیجاتینا قالخان، گاه ایراده سی
دیشمز اولان " صاحبی-ایمان " ، گاه دا شعارینا خاین چیخانلارین "
زاوالینا فرمان " آدلاندیران م. بیریا ایراندا، گونئی آذربایجاندا ایرتیجانین،
آذربایجان تورکلری نین قانینا یئرکله ین پهلوی ژریمی نین آت اویناتدیغی
بیر واختا " وار " ردیفلی غز لینده یازیردی:

نه آزادام بو عالمده، اله ایختیاریم وار،

نه غوصه ال چکیر مندن، نه دیلده بیر قراریم وار.

قفسده ساхлаمیش ظالیم، فغانیمدان آلیر لذت،

تصووور ایله مز گون تک مونوور بیر شعاریم وار.

دیلیم باغلی، گوزوم باغلی، قولاغیم کار، اوزوم گولمز،

گونه حسرت قالان گولسوز، صفاسیز لالزاریم وار.

نئچون من اولماییم محزون، اورکدن چکیم ناله،

هر آدیمدا موئندیر قازیلیمیش بیر مزاریم وار.

بئله اودلو و حزین میصراعلارین یارانماسینا سبب نه ایدی؟ جاوابی
اوزاقدا آخترماق لازیم دئییل. سونراکی بئیتین ایکینجی میصراعسی سوالین
تام و آیدین جاوابیدیر: " سارایسیز، یوردسوز اینسانام، نه یوردوم، نه دیاریم
وار! ". یوردو، آذربایجان کیمی دیاری، ائلی اولان بیر اینسانین بو فیکره گلمه
سی، آز قالا اومیدسیزلیه قاپیلماسی، بعضا اؤزونه اؤلوم آرزولاماسی هئچ ده
دونیادان ال اوزمک، هر شئی توکل الله باغلاماق کیمی باشا دوشولمه لیدیر.
شاعیرین دونیایا اعتیباری اولمایان لیریک قهرمانی نه قدر مأیوس اولسا دا،
صباحین، گله جگین پارلاق اولاجاغینا اینانیر و ائلان ائدیر کی:

بو یولدا قانیما باتسام، بؤیوک بیر ایفتیخاریم وار!

شعرلری نین بیرینده م. بیریا سوال ائدیر: من کیمم؟ وئرلین
موختلیف جاوابلار آراسیندا بیرى داها دوشوندوروجودور: - بیر بلاکشی-

دۆوران، یندیگی درد و قم، ائوی ویران. رییاسی یوخ، مرامی حاق، اودلو،
آللولو شاعیر.

اؤزونو اوخوجوسونا بو شکیلده تقدیم ائدن شاعیرین سؤزلی ائله
بئله دئیلمیش گلیشی گؤزل سؤزلر دئییلدی و 20- عصرین 40-جی ایللی
نین گونئی آذربایجانداکی حقیقتلری عکس ائتدیریردی. دوغوردان دا همین
ایللرده شاهلیق ایستیدادی آلتیندا اینله ین میلی ضیالیلارین، وطنینه
اینسانی حاقلار ایسته ینلرین یندیکلری درد و قم، ائولری ویران ایدی و اونلار
رژیمین سرت سیخما-بوغمالاری ایله اوز-اوزه دوروب نیین باهاسینا اولورسا-
اولسون هئچ اولماسا میلی مختاریت قازانماق ایسته یریدیلر.

قئید ائتمیشدیک کی، وطن، اونون آزادلیغی مسله سی م. بیریا
پوژییاسی نین باش موضوعوسودور. " گۆردوکجه سنی یاسده، ای خاک
دلیران " میصرعسی ایله باشلایان " وطنه خطاب " شعرینده " ای نازلی
وطن، سن منی عالمده یاشاتدین " ، - دئییه وطنی اوخشیان، اونون نازینی
چکمه یه و اونو قوروماغا هر آن حاضر اولدوغونو بیان ائدن شاعیر یازیر:

من ده سنی حفظ ائتمک اوچون سینه می گردیم،

اوغروندا قوپارتدیم قارا یئلر کیمی توفان.

آرخامجا منیم گۆر نجه ایمدادیما گلیمیش

مینلرجه دیلور کیشیلر، پیرو جاوانان.

بیز آذرییک، قودرتیمیز قهرو غضبله

اولموش، اولاجاقدیر یئنه دونیادا نومایان.

شاعیر قطعیتله بیلدیریر کی، وطنیمیزین دوشمنلری مطلق محو اولاجاق و مملکتیمیز آزادلیغا چیخاجاق.

" قوی آنلا سین افکاریمی آخیر بشریت " میصراعسی ایله باشلایان و م.بیریانین اؤزونون " لعنت " آدلاندیردیغی شعری یاشادیغی زمانه یه قارشى پروتئست ده آدلاندیرماق اولار. اؤزونو حقیقت نورونون عاشیقی آدلاندیران شاعیر بیلدیریر کی، وطن خاینلرینه دهشتلی قیافت لرده گؤرون دویومدن چوخلاری قانیمی ایچمه یه حاضیر اولدولار. من ده اونلاردان چکینمه دیم:

اسلان کیمی بیر نره چکیب اونلارا باخدیم،

یاندیردیم آلوو تک یاراماز کسلری یاخدیم.

قارا زیندانلارا، قانونلارا، شره، سیتمه، فلاکتلره و زمانه نین دوغوردوغو قانلی جینایتلره لعنتلر یاغدیران شاعیر ائلان ائدیر کی:

لعنتله گرک یاد اولونا عرصه ده ظالمیم،

آنجا ق بونو تایید ائلمکدیر ایدئالیم.

م.بیریا شعرلری نین بیرینده بیلدیریر کی، اورگینده حقیقته، حاقا قارشى احتیرامى اولان شخص حاقسیزلیغین علئیه نه قیاما قالخمالیدیر. چونکی آزادلیق، حریت پای کیمی وئريلمه دیگیندن، خواهیش-میننت، یالوارماقلا دا وئرلین دئییل. اونو جان و قان باهاسینا قازانماق لازیمدیر. بونون ایسه بیر یولو وار: عوصیان! عوصیان! عوصیان!

اینسانی سیخان، ازن بوتون ماددی و معنوی بوخوولارا قارشى عوصیان ائلان ائدن شاعیر اوخوجوسونا خادیرلادیر کی:

ایلرر بویو اسارته محکوم اولان بشر،

عصیانلا چاتدی حاقا، تاریخه قیل نظر.

یوخ، قارداشیم، دوشون، ثمری قانلی گۆز یاشین،

عصیانلا یوکسه لر او بلالار چکن باشین.

عصیانلا اودلانیب ائوی حاکیم دؤولتین،

عصیانلا شاد اولوب، اوزو گولموش حقیقتین.

عصیانلا ظولمکاردان آلینمیشدیر اینتیقام،

عصیانلا پایدار اولوب عالمده هر مرام.

م.بیریا حیس-هیجانلارینی چکینمه دن، بیرباشا، جسارتله دئمگی،

آزادلیق ایدئالینی صنعتکارلیقلا ترننوم ائتمگی و اوخوجولارینی دا اؤز روحوندا

کۆکله مگی باجاران شاعیر اولموشدور. قئید ائتدیکلریمیز اونون " ایرتیجایا خطاب " آدلی شعرینده اوریزینال بدیعی بیچیم ده اؤز حلینی تاپمیشدیر. اؤلکه سینی درده سالان، ظولم ایله ویران ائدیلرله خطابن یازیلیمیش بو ائردشایر بیلدیریر کی، " اینسان از لیندن یارانیب اشرفی-خیلقت " و بو سببدن ده او، اسارت زنجیری آلتیندا یاشاماغا لاییق دئییل. اگر سن، یعنی ایرتیجا اونون حاقینی تاپدالاماق کیمی منفور عملیندن ال چکمییه جکسنسه، قازدیغین قویویا اؤزون دوشه جکسن. چونکی بونو زامان و تاریخی شرایط اؤزو طلب ائدیر. " بایقوش تک اوغورسوز، قودوز ایتلر کیمی یالتاق " اولسان دا، تۆرتدیگین عمللره گۆره جزالاناجاقسان. سبب اودور کی:

دریا کیمی جوشموش، جوشاجاق غئیرتی-میللی،

قورموش، قوراجاق خالق اؤزونه دؤولتی-میللی.

آزاد اولاجاق شانلی ائلیم مؤحت و قمدن،

یویردومدا اثر قالماياجاق ظولم و سیتمدن.

بیز حاق ائلیک، بیل کی، بیزه حاقدی نیگاهبان،

حاققین اولاجاق قودرتی عالمده نومایان.

م. بیریا میلتن حاقنین برقرار اولماسیندا اونون اؤولادلاری نین بؤیوک گوج و قودرته مالیک اولدوغونو اثرلرینده دؤنه-دؤنه قئید ائدیر. 1943-جو ایله یازدیغی " وطن سربازلاری " شعرینده او بیلدیریر کی، وطنینی، میلتنی

سئون هر بیر عسگرین وظیفه سی ایلک اول مللتی نین سسینه سس وئرمک،
آرزولاری نین حیاتا کئچمه سینده اونا یاردیمچی اولماقدیر.

سیزه گؤز دیکیلر مقدس وطن،

قویمایین حاقیزی غصب انده دوشمن.

سیزیله سئوینیر بو ائل، بو تورپاق،

وارلیغینیزلادیر فخریمیز آنجاق،

دئییه عسگرلره موراجیعت ائدن م. بیریا اونلاری اینانديرماغا چالیشیر کی،
سیز خالقالا بیر اولسانیز، مملکتده ظولمون کؤکو کسیر، شر باش گؤتوروب
وطنیمیزدن آیاق توندوقجا قاچار. شاعیر عسگرین کیملییی و هانسی
خصوصیتلره مالیک اولماسینی دا موراجیعت ائتدیکلرینه خاطرلادیر و یازیر:

سرباز ندیر؟- دئییب ائتسه لر سوال،

سؤیلیین بو سؤزو، وئرمیین ماجال:

-سرباز سعادتین، حاقین الیدیر،

سرباز عدالتین شن هئیکه لیدیر.

آزادلیق عاشیقی اولان شاعیر شعرلری نین بیرینی " آزادلیق-

اسارت " آدلاندیراراق بو ایکی مفهوم- آزادلیغی واسارتی اوز-اوزنه

شخصلندیره رک دانیشدیریر. موکالیمه شکیلینده قورولموش شعرده شاعیر
آزادلیغین دیلی ایله دئییر:

مندن ساجیلیر یئر اوزونه نوری-سعادت،

آسوده پناهیمندا یاشار علم وعدالت.

من ائتمیشم اینسانلارا ویرانه نی گولشن،

اولوم شیهدلیک صاف اورکلر منه مسکن.

داها سونرا آزادلیق بیلدیریر کی، طبیعتین اؤزو ده مندن ایلهام آلیر
و بشریت منیم سایه مده کامینا، آرزوسونا چاتیر. من موسستیدلرین باغیرینی
یاران، یاراماز باشلاری پنجمله قوپاردان بیر وارلیغام کی، تاریخ صحیفه لرینه
آدیم "آزاد" شکیلینده یازیلیر. من الابدی، عومومبشری نعمتم کی:

گولدوکجه اوزوم خلقی-جاهان شاد اولاجاقدیر،

زنجیری-سیتمدن بشر آزاد اولاجاقدیر.

آزادلیغین سؤیله دیگی سؤزلرین موقابیلینده اسارت بیلدیریر کی،
منیم وظیفه م تامام باشقاقدیر. پئشم اینسانلیغی آغیر گونده، مشقت آلتیندا
ساخلاماقدان عیبارتدیر. من ائله بیر اوغورسوز نسنیم کی، "هر نقطه یه
گئتسم بشرین چؤهره سی گولمز". منی روحلاندیران اوچ منظروار: -
حاقسیز توره ین قانلیؤلوم، گۆز یاشی و آجلیق! بونلار ایسه دونیانی بوروین
جنگو جدلدن، فیتنه و فسادلاردان توره ییر. اینسانلارین منیم توروما دوشمه

لری ایسه عادی بیر حالدير. فیکیر و آمالیمی هر کس آنلایا بیلمز. او کسلرین کی، عقیده لری پیسلیکلرله یوغرولوب، او کسلر کی، موردار نفسلری نین قولودور، منی یالنیز اونلار آنلایار، منیمله یولداشلیق ائدرلر. اسارتین مرامی شاعیر طرفیندن آشاغیداکی کیمی عومومیلشدیریلیر:

شطیتان کیمی آفاقدا کیم اولسا طاماهکار،

آنجاق او بوتون فیکریمی، اسراریمی آنلار.

بیر کیمسه ده یوخ منده اولان کین و کدورت،

تاریخده دئییرلر آدیما ظولم و اسارت.

م. بیرینین شعرلینده آزادلیق بیر ایدئال اولاراق یالنیز آرزولانمیر و اونا چاتماغین یوللاری دا گؤستریلیر. شاعیرین 1945-جی ایلین یای آیلاریندا یازیلیمیش " آچاق مکتوب " آدلی بیر قوشماسی وار. آتایا اوغولون دیلیندن یازیلان بو شعردشایر بیلدیریر کی، آزادلیق ایسته ین ایگید اوغوللار شاللاخ، زیندان و دار آغاجی نین نه اولدوغونو عئینینه آلماز، حریتی اوغروندا آسلان کیمی دؤیوشمگی، سون داملا قانینا قدر ووروشوب شهادت شربتینی نوش ائتمگی اؤز لرینه شرف بیلرلر. گنجین دیلیندن دئییلیمیش آشاغیداکی سؤزلر ، اصلینده، میللی حوکومتین قورولماسی عرفه سینده (1945) میللی-مدنی حاقلارینی قازانماق ایستگینده اولان گنجلرین آرزو و آماللاری کیمی باشا دوشولمه لیدیر.

جاوانلیغین سعادتلى چاغیندا،

گۆزوم قالدى حریتین باغیندا،

گوله وورغون بولبولون قاباغیندا،

تیکان ندیر، خزان ندیر، خار ندیر؟

م. بیریا شعرلرینده دۆنه-دۆنه بیلدیریر کی، آزادلیغی قازانماق
 اوچون اودلاردان، آلولاردان کئچمک گرکدیر. یاشادیغی جمعیتده اینسان
 حاقلاری نین آياقلار آلتیندا تاپداندیغینی، هر طرفین غوصه ، ماتم و
 یوخسوللوقا بوروندویونو بیان ائدن شاعیر قئید اندیر کی، " بیزی محو ائتدی
 بنده لیک، قوللوق ". شاعیرین قناعتینه گۆره ایطاعت و " آللهها توکل "
 فلسفه سی اینسانلاری اسارت، قهر، فلاکت و ظولم آدلی قورخولو بلالارین
 الیندن خیلاص ائتمیه جک. اینسان کیمی یاشاماق ایسته یین شخصلر "
 ایگید نرلر " ، " بؤیوک دیلورلر " ، " قهرمانلار " کیمی ووروشوب
 دوشمنه قالیب گلمه لی و حاقینا صاحب اولمالیدیرلار. بونون اوچون:

بیزه لازیمدیر بیر موباریز تک،

چالیشاق، چارپیشاق بو گون گرک.

تره عالم قوروب عدالتله،

هر زامان عؤمر ائدک سعادتله.

یاشادیغی موحیطین، تاریخی شرایطین م. بیریبادا یاراتدیغی تبدولاتلار اؤزونو " من فیطرتا موباریز دؤوران یارانمیشام " آدلاندیران شاعیری بعضا اومیدسیزلیه دوچار ائدیر، لاکین بو اومیدسیزلیک کئچجیدیر. " گؤرونور " ردیفلی شعر بو جهتدن خاراکتريکدیر. یئر اوزونده کی غوصه لر گؤیلره ده تاثیر ائتمیش، هر طرفی حوزن و کدر بوروموش و بو سببدن ده :

فلگین قددی کامان شکلی کیمی خم گؤرونور.

زحمتکئش عاجیزانه بیر شکilde حاقینی طلب ائدیرسه، اونون حاقینی وئرمک عوضینه " قلب پاکی ائدیلیر نیزه یه بیرحم نیشان " . بئله اولان حالدا شاعیر بیلدیریر کی:

یئری واردیر کی، دئییم گؤیده ده ماتم گؤرونور.

اومیدسیزلیک و رنگلرین بیر قدر توندلشدیریلمه سی شعرین سونلوغونا یاخین باشقا ایستیقامت آلیر و یئنیدن اومیدسیزلیک نوتلاریومیدلوز اولونور. وطن، میلّت اوغروندا شهید اولانلارین روحونا خطاب ائدن شاعیر قئید ائتمگی لازیم بیلیر کی، سیزی قانینیزا بله ین حاکیم زومره نین جزاسینی تاریخ اؤزو وئره جک و بو گونه چوخ آز قالیب.

اتحاد، ظولمه قارشى بیرگه موباریزه م. بیریبانین بیر چوخ شعرلری نین، او سیرادان " وطن " ردیفلی اثری نین اساس موضوعوسودور. وطنینه، میلّتینه هر زامان خوش گونلر آرزولایان:

هر زامان آرزوم بودور بیر لالزار اولسون وطن،

لاله لر، گوللر آچیلسین، خوش دیار اولسون وطن،-

دئین شاعیر بیلدیریر کی، " آذربایجان اولکه سی ظولم ایله چوخ تالان اولوب ". بیر وطنداش اولاراق شاعیرین ایستگی اودور کی، وطنی آزاد، وطنداشلاری ایسه اینسان اوچون لازیم اولان حقوقلارا مالیک اولسونلار. " چوخ امینم گؤرمه سین ذیلت دخی یوردوم منیم "،- اینامی ایله چیخیش ائدن شاعیر اوخوجوسونا خاطیرلادیر کی، آرزوسوندا اولدوقلاریمیزی اؤزوموز الده ائتمه لی، اؤزوموز قازانمالیق:

اتحاد ائتمک گرکدیر بو وطن اوغروندا بیز،

محو ائدک ظالیملاری، تا بختیار اولسون وطن!

وطنپرور و میلئتسئور شاعیر اولان محمد بیریا آذربایجانا حریت، ایستقلال طلب ائده رک یازیردی:

بسله نیر قلبیمده سونسوز حؤرمّت آذربایجانا،

ایسترم دونیادا من حریت آذربایجانا.

سانمایین اؤز یوردومون اسرارینا بیگانیم،

من اونون سئودایی-عشقیندن بو جور دیوانایم،

شمعه بنزر دؤوره سینده فیزلانان پروانیم،

قویمارام اصلا قویولسون مینت آذربایجانا.

م.بیریا وطن عاشیقیدیر. اونون مشوقو، گۆزه لی، سئودیگی، حیران اولدوغو وطن آذربایجاندیر. بو آشیق، لیریک قهرمان، ینی شاعیرین اؤزو نه باشقا آشیقله بنزمیر، نه ده بو عشقده رقیبلر اولمادیگی کیمی رقابتله ده یئر یوخدور. بیریا «باری-وفاداری» اولان دیارینی سئونلرین ده عاشیقیدیر. بیریا تکجه وطنی آذربایجانین دئییل، اونون سئونلرین، ترنوم ائدنلرین ده فداسیدیر. فیکریمیزین تصدیقی اوچون آشاغیداکی بنده دیققت ائدک:

بیر گۆزلدیر سئودیکیم کی، حوسنون حیرانیام،

من اونا تعریف یازان شاعیرلرین قوربانیا،

بیلیمیرم سوفی پرستم، عاریفم، روحانییم،

قایلم معنادا من پور قییمت آذربایجانا.

درین اجتماعی-سیاسی مضمونو، آخیجی دیلی ایله سئچیلن شعرده شاعیر خالق نین قهرمانلیق کئچمیشینه نظر سالماقلا یاناشی، اونون صاباحی، گله جگی ایله باغلی دوشونجه لرینی ده اوخوجوسو ایله بؤلوشور. بوگونکو و گله جک نسیللر قارشیسیندا خالق معنایینی قوروماغی بیر وظیفه کیمی قویان شاعیر داها سونرا یازیر:

من خیانت ائتمه دیم مرحوم اولان اجدادیم،

ایرث تک وئردیم بو یوردو قهرمان اؤولادیم،

حفظ ائدین بو اۆلکه نی، باش آیمه سین جلالدیم،

اونلارین آوازی وئرسین شۆهرت آذربایجانا.

م.بیریانین یارادیجیلیغیندا ایکینجی دنیا موخاریبه سی
موضوعوسو و فاشیزم طاعونونون تنقیدی مهم یئر توتور. اۆلکه لری ویران، آنا-
باجیلاری آغلار گونه قوبان، " گونشی اوغورلاماق ایسته یین " ، بشریته
اۆلوم، قان و طولمت توخومو سپن هیتلری " جلالاد " آدلانديران بیریا
بوتون خالقاری فاشیزمله موباریزه یه و عمل بیرلیگینه چاغیریدی. اۆلکه
ده " آنتی فاشیست شاعیر " لقبی ایله مهشورلاشان، " گونشی آذربایجانین
صابیری " آدلانديریلان بیریا اثرلری نین بیرینده یازیردی:

اۆلکه لری ویران ائدن کیمدیر؟ مگر هیتلئر دئییل!؟

یئر اوزونو تالان ائدن کیمدیر؟ مگر هیتلئر دئییل!؟

رحمسیز صورتده بیجا اۆلدورن اینسانلاری،

ال آتوب ناموسا، ایرضه، محو ائدن ویجدانلاری،

بینوا مظلوملار ایله دولدوران زیندانلاری،

گۆزلری گیریان ائدن کیمدیر؟ مگر هیتلئر دئییل!؟

اۆلکه لر ویران ائدن کیمدیر؟ مگر هیتلئر دئییل!؟

ایرانین و گونئی آذربایجانین سیاسی-اجتماعی وضعیتینی باره ده مولاخیظه لرینی اوخوجولاری ایله بؤلوشن محمد بیریا دنیا حادیته لرینه ده بیگانه قالمیردی. بشریتین بلاسینی، فاجیه سینی اجتماعی و میلی آیری سئچکیلکده، ظولم و اسارتده گورن شاعیر بوتون بشریتی بو یولدا مباریزه یه سسلیه رک یازیردی:

ای لوت قالیب سویوق گئجه نی لوت یاتان بشر،

دایم فقان و درد و ملاله باتان بشر.

عومرونده گورمه یه ن بو فنا مولکدن ثمر،

بیر لوغما نان اوچون اوزونو قول ساتان بشر.

ای دار آغاجلاریندا گوررکن جنازه سین،

آزادلیق حسرتیله جوشان، چارپیشان بشر.

ال حاققینی، زاماناده یالوارما ظالیم،

دنیادا هر موصیبتیه باشین قاتان بشر!

مرد اول، قناعت ایله، آییلمه اسارته،

بسدير ويجودی فرده بئش آرشین کفن، بشر!

دوشمه آیاقلار آلتینا، چئینمه، دور ووروش،

ای حالینا یئر ایله گویو آغلادان بشر!

میللی اولدوغو قدر ده بین المیللچی اولان شاعیر دوغما خالقى نین عذابلی، مشققتلی حیاتینا آجیدینی کیمی، بوتون بشریتین حالینا دا آجییر، بشر اوولادینا دؤزوم و صبر آرزولاماقلا یاناشی، اونلاری مردلییه، گؤزو آچیقلیغا، حاققین کئشیگینه دایانماغا، موباریز اولماغا چاغیریردی. معلوم اولدوغو کیمی، 20- اسرین 40-جی ایللرین اوللرینده ایراندا داخلی ایرتیجا و ایمپریالیزم علثیه اینه موباریزه قتی و آردیجیل شکیل آلمیشدی. خالق اؤلکه نین، میلتن معنایینی قورومايان، گاه بو، گاه باشقا دؤولتلره سیغینان دؤولت باشچیلاری نین ساتقینلیغینی گؤرور، اونلارین اؤلکهیه، خالقا خیانتینی آیدین دیوردو. بو ایللرده مملکتده بیر باشی پوزوقلوق حؤکم سورمکده ایدی. آزاد فیکیرلی، موترقی دنیاگؤروشلو ضیالیلار اؤلکه ده حؤکم سورن اؤزباشینالیغا، خالقین آغیر وضعیتینه گؤز یوما بیلیمیر، میلتي وحدته، موتشکیل موباریزه یه چاغیریردیلار. م. بیریا دا همین زومره یه داخل اولان شخصلردن بیرى ایدی و اثرلری نین بیر چوخونو دا بو موضوعیا حصر ائتمیشدی.

«شاه قاجیر آ...» شعرى بو دؤورون ان کسین سیاسی شعرلریندن بیرى کیمی خوصوصی دئیره مالیکدیر 1941-جی ایلده رضا(پالانی) شاهین ایراندان قاجماسی عرفه سینده یازیلیمیش بو اثرینده شاعیر گؤستیر کی، 25 ایل ایرانی چاپیب تالایان، ایرانلیلاری وار-یوخدان چیخاران، عوضینده

زحمتکشلره زیندان، اؤلوم، سفالت بخش ائدن رزا خان اینگیلیس
ایمپئریالیستلری نین کؤمگی ایله حاکیمیتله گلدیگی کیمی، اینگیلیس
آغالاری نین کؤمگی ایله ده ایراندان قاچیر.

شعردن بیر پارچایا دیققت ائدک:

بیرییا، قویماگیلن، بندری کس، شاه قاچیر آ!
داها دوشمز الینه، دورما، تلس، شاه قاچیر آ!
... شاهی-بیشرم بو گون آیلشه جکدیر گمییه،
چون پناهنده اولوب حضرت ... عمیه،
نئجه آسان گندیر او، باخ من اؤلوم هم-همینه،
انتقام آلمیری میلت نییه بس، شاه قاچیر آ!
بیرییا، قویماگیلن، بندری کس، شاه قاچیر آ!
... رضا خان مملکتی گور نئجه پامال ائله دی،
بینوا خالقینی آخیر سوچو، حامبال ائله دی،
بیر ایش گوردو بوتون شاهلاری ابطال ائله دی،

دؤوره دن ده سسینه وئردیلر سس، شاه قاجیر آ!

بیریا، قویماگیلن، بندری کس، قاش قاجیر آ!

محمد بیریانین ساغلیغیندا چاپ اولونموش دؤرد کیتابی واردیر کی، بونلاردان بری باکیدا، اوچو ایسه تبریز ده چیخمیشدیر. باکیدا، 1944-جو ایلین مای آییندا (3.5.44) چاپا ایضالانمیش کیتاب " اورک سؤزو " آدلانیر. " آذرشر " ین محمد عاریفین رئاكتورلوقو و محمد سید اوردوبادی نین " آنتی-فاشیست شاعیر محمد بیریا " آدلی آلتی صحیفه لیک ییغجام موقددیمه سی ایله بوراخیغی 118 صحیفه لیک بو کیتاب ایکی حیصه دن عیبارتدیر. بیرینجی حیصه دشایرین موختلیف موضوعولاردا یازدیغی قیرخ سککیز لیریک شعر، ایکینجی حیصه ده یئددی ساتیریک اثری وئریلمیشدیر. ایره لیجه دن قئید اندک کی، بو کیتاب م. بیریانین سونرالار هم بیزیم رئیسولیکامیزدا، هم دیراندا جیخان کیتابلاری اوچون ترتیبچیلر طرفیندن اساس منبع کیمی گؤتورولموشدور.

م. بیریانین تبریزده چاپ اولونموش ایلك کیتابی " وطنیم آذربایجانا " آدلانیر. شاعیر و اونون یارادیجیلیغی حاقیندا بو و یا دیگر موناسیبتلرله معلومات وئرن مؤلیفلرین یازیلاریندا بو کیتابین آدینا راست گلمه دیک. م. بیریانین " عوصیان " آدلی کیتابی نین آختاریشلاری ایله باغلی بیر تصادف نتیجه سیندلده ائتدیگیمیز بو کیتاب (بو تصادفن سببکاری اولان غلام محمد علی ایرثی نین تدقیقاتچیسی، آم ع آ نظامی

آدینا ادبیات اینستیتوتونون امکداشی دیشاد جاببارلیا میننتدارلیغیمیزی بیلدیریریک. حاضیردا رئسپوبلیکا مدنیت واینجه صنعت آرخیوینده اولان محمد علی نین فوندوندا بیر نوسخه اولماقلا موحافیظه اولونور. تبریزده " خلیفه گری " چاپخانا سیندا، شمسی تاریخی نین 1323-جو ایلینده (میلادی تاریخی ایله 1944-جو ایل) نشر اولونان بو کیتابا اوتوز دؤرد شعر داخل ائدیلیمیشدیر کی، بونلاردان اون بئشی لیریک، اون دوققوزو ایسه ساتیریک اثردیر. کیتابداکی شعرلرین اون بئشی بیر سیرا دییشیکلیکلره معروض قالماقلا 1997-جی ایلده (شمسی 1376) تبریزین " ارک " نشریاتی نین بوراخدیغی " اورک سؤزلری " کیتابینا داخل ائدیلیمیش، " سلام، لئنینقراد " شعرى ایسه 1945-جی ایلدچیخمیش " شاعیرلر مجموعه سی " توپلوسونون 48-49-جو صحیفه لرینده درج اولونموشدور.

م. بیرییانین بیر نئچه یئرده آدی چکیلن، لاکین حاقیندا معلومات وئرلمه یه ن " عوصیان " کیتابی 1945-جی ایلده (شمسی 1324) تبریزین " فیردوسی " مطبه سینده نشر اولونموشدور. کیتابین تیتول صحیفه سینده بئله بیر قئید واردیر: " بو کیتابچا حزب توده ایرانین آذربایجان تشکیلاتینا هدییه اولونور ". کیتابا اوتوز شعر داخل ائدیلیمیشدیر کی، بونلاردان اون دوققوزو لیریک، اون بیرى ایسه ساتیریک اثردیر. بو شعرلردن ایگیرمی اوچو " شاعیرلر مجلسی " مجموعه سینده (تبریز، 1945) و " اورک سؤزلری " کیتابیندا (تبریز، 1997) درج اولونموش، یئددیسی ایسه سونراکی نشرلره دوشمه میشدیر.

م. بیریانین تبریزده، 1945-جی ایلده (شمسی 1324) " فیردوسی " مطبه سینده ایشیق اوزو گۆرن، آدی بللی تدقیقاتلارین هئچ بیریند چکیلمه ین دیگر کیتابی " هوجوم " آدلانیر. " وطنیم آذربایجانا " ، " عوصیان " کیتابلاری ایله یاناشی غلام محمد علی نین فوندوندا (فوند ن 218، ساخلاما واحیدی ن 14) موحافیظه اولونان بو کیتاب آکاد. میرزه ابراهیمووا مؤلیف طرفیندن هدیه ائدیلمیش و تیتول صحیفه سینده بو سؤزلر یازیلیمیشدیر: " عزیز دوستوم و قییمتلی اوستادیم ادیب ارجومند میرزه ابراهیمووا تقدیم اولونور. تبریز، 4.10 . کیتابا اون سککیز شعر داخل ائدیلمیشدیر کی، بونلاردان اون بیر لیریک، یئددیسی ایسه ساتیریک اثردیر. شعرلردن بئشی ایستیثنا اولماقلا، یئرده قالان اون اوچو سونراکی کیتابلارین هئچ بیرینه دوشمه میشدیر و بونون دا سببی، بیزجه، م. بیریانین کیتابلارینی ترتیب ائدنلرین بو نشردن خبرسیز اولماسیدیر.

" یازیچی " ادبی نشرلر ائوی 1997-جی ایلده یازیچی کرم ایلیسلی نین اؤن سؤزو، ادبیاتشوناسلار نرگیز روستملی نین ترتیبی و موختار قاراداشلی نین رئاكتورلوقو ایله " محمد بیریا. هر آدیمدا مزاریم وار " آدلی بیر کیتاب بوراخمیش، بورایا م. بیریانین ایستینتاق ماتئریاللاری ایله برابر، 1944-جو ایلده نشر اولونموش " اورک سؤزو " کیتابیندان گؤتوروله رک هئچ بیر دییشیکلیک ائدیلمه دن ایگیرمی لیریک شعری و ایگیرمی دوققوز ساتیریک اثری ده داخل ائتمیشدیر.

م. بیریانین داها بیر کیتابی دا واردیر کی، بو کیتاب شمسی تاریخی نین 1376-جی ایلینده (1997-98-جی ایل) تبریزین " ارک "

نشریاتیندا نشر اولونموشدور. " اورک سۆزلری " آدلانان، حجمی 237 صحیفه دن عبارت اولان کیتابا گونئی آذربایجانى نین تانیمنیش ضیالیلاریندان اولان حمید موللازاده فارس دیلینده یئددی صحیفه دن عبارت اؤن سۆز یازمیشدیر. تیتول صحیفه سینده کی قئیدلردن آیدین اولور کی، بو کیتاب بیرینجی دفعه 1358-جی ایلد(1979-80-جی ایل) نشر اولونموش، ایندیکی چاپ ایسه کیتابین تکمیللشدیریلیمیش ایکینجی نشریدیر. تام حالدا " بیریا. " اورک سۆزلری " . سئچیلیمیش اثرلر " آدلانان کیتابا 134 شعر و " ارک قالاسی افسانه سی " آدلی بیر پوئما داخل ائدیلمیشدیر. حجمینه گؤره ایره لیکی چاپلاردان فرقلی و داها احاطه لی اولان بو کیتابداکی شعرلرین بیر چوخو، افسوسلار اولسون کی، ترتیبچی طرفیندن لزوم اولمادان دییشیکلیکلره معروض قالیمیش و بعضا تامامیله یارارسیز حالا سالینمیشدیر. ان ناراحتلیق دوغوران جهت ایسه اودور کی، اثرلرین هانسی منبعه دن گؤتورولدویو قئید اولونمامیش، بو دا متلرین نه درجه ده حقیقته اویغون اولوب-اولمادیغینی آراشدیرماق اوچون ایکیقات چتینلیک تۆره دیر. بونلاری نظره آلاق، بیز م. بیریانین ساغلیغیندا چاپ اولونموش کیتابلارینی اساس منبع کیمی گؤتوردوک، بو کیتابدا اولوب شاعیرین اولکی کیتابلاریندا اولمایان شعرلرینی منبعینی تاپا بیلدیکلریمیزی ایلک منبع ساسیندا، تاپا بیلمه دیکلریمیزی ایسه کیتابداکی کیمی وئردیک.

م. بیریانین اثرلریندن عبارت سون کیتاب 2003-جو ایلده " یورد " نشریات-پولیکرافیا بیرلیگیندچاپ اولونموشدور. حؤکومه آللهوئردییئوانین حاضیرلادیغی و اوتوز سکیکیز صحیفه لیک موقددیم

یازدیغی بو کیتاب م. بیریا اثرلری نین ان زای نشریدیر. اثرلرین کونکرت اولاراق هارادان گؤتورولدویو گؤستريلمه ين، پرنسیپسيز، قارماقارشیق شکیلده حاضیرلانمیش کیتابدا چوخلو سaida فاکت، ایمل، اورفوقرافیک، معنایا خلل گتیرن اوسلوب سهولرینه یول وئریلمیش، بیر چوخ اثرلرین متنی دوزگون اوخوناراق ترانسلیتئراسییا انديلمه میشدیر. بو کیتابا م. بیریانین 86 شعر، " چتیربازلار " آدلی بیر پرده لیک کومئدیاسی، " آذربایجان قهرمانی " و " ارک قالاسی افسانسی " پوئمالاری داخل اندیلمیشدیر.

2007-جی ایل

* طالعسیز شاعیر. " آذربایجان " ژورنالی، 2008-جی ایل، ن 4، صه. 176-181

* محمد بیریانین " اثرلری " نه موقددیمه، باکی، " علم " نشریاتی، 2010-جو ایل، صه. 4-27

محمد بیریانین اثرلری روس دیلینده

بیر نچه ایل بوندان ایره لی موختلیف قاداغالار اوجباتیندان 20- عصر آذربایجان ادبویاتی نین ان آز اؤیره نیلمیش، تبلیغ اولونماموش نوماینده لریندن بیر اولان محمد بیریانین اسرلری نین توپلانماسی و نشره حاضیرلانماسی فیکرینه دوشدوکدن سونرا منی ایلك اؤنجه بئله بیر مسله مشغول ائتمه یه باشلادی: خالق آراسیندا حاقیندا حقیقتلره باهم روایتلر

ده دولنامقادا اولان بو بلالی شاعیرین ساغلیغیندا کیتابلاری چاپ اولونوبمو و اولونوبسا، بونلار هانسیلاردیر؟

بیزیم آراشدیرمالاریمیزا قدر حاقیندا موعین معلوماتلار وئرلن و بیر چوخ نومونه لری م.بیریانین 1997-جی ایلده باکید، " یازیچی " ادبی نشرلر ائویندچاپ اولونان " هر آددیمدا مزاریم وار " کیتابینا داخیل ائدلمیش " اورک سؤزو " (باکی، آذرشر، 1944، 118 صه). ایستیشنا اولماقلا باشقا بیر کیتابین چاپی باره ده هئچ بیر معلوماتا راست گلمه دیک. شاعیرین آذربایجان میلی حوکومتی زامانیندا (1945-1946) تبریزده " عوصیان " آدلی بیر کیتابی نین چاپ اولونماسی باره ده همین ایللرده تبریزده یاشامیش، م.بیریا ایله اونستی اولان و باکیدا یاشایان بیر نئچه ضیالیدان معلومات آلسام دا، کیمسه بو کیتابین تاپیلماسیندا منه یاردیمچی اولما بیلمه دی و من بئله بیر سوال قارشیسیندا باش سیندیرماغا مجبور اولدوم: - بلکه، بئله بیر کیتاب، عومومیتله اولماییب و دئییلنلر حقیقتدن اوزاقدیر؟ آما اوراسینی دا دوشونوردوم کی، هئچ جوهره اولما بیلمز کی، موختلیف قزئت و مجموعه لرده خئیلی شعری درج ائدیلن، خالق آراسیندا حددن زیاده مشهور اولان، شعرلری نغمه کیمی اوخونان صنعتکارین چاپ اولونان کیتابی اولماسین.

موختلیف کیتابخانالارا باش ووردوم. م.بیریا ایله باغلی آرخیو سندلرینه موراجیعتیم ده ثمره سیز قالدی. تبریزی دوستلاریمیزدان دا صحیح معلومات الدهه ائده بیلمه دیک. اونلار بیزه م. بیریانین تبریزین " ارک " نشریاتیندا چاپ اولونموش " اورک سؤزلری " (1379) (1997) کیتابینی گؤندرسه لر

ده، باشقا بیر معلوماتا مالیک اولمادیقلارینی بیلدیردیلر. بوندان سونرا من بئله بیر قارارا گلدیم کی، " آذربایجان "، " وطن یولوندا "، قزئتلرینده، " شاعیرلر مجلسی " و س. منبعلرده اولان شعرلری توپلاییب معلوم کیتابلارا علاوه ائتمکله م.بیریانین اثرلرینی چاپا حاضرلاییم.

خوش بیر تصادف آختاریشلاریمیزین یولونا یاشیل ایشیق یاندیردی. غلام محمد علی ایرثی نین تدقیقاتچیس، آم ع آ نیظامی آدینا ادبیات اینستیتوتونو گونئی آذربایجان ادبیاتی شعبه سی نین امکدشی دیشاد جاببارلی علمی ایشی نین وضعیتی باره ده شعبه ده معلومات وئرکن قئید ائتدی کی، غلام محمد علی نین آرخیوینده م.بیریانین عرب قرافیکاسی ایله نشر اولونموش بیر کیتابچاسی دا موحافیظه اولونور. معلوماتی دقیقلشدیرمک اوچون رؤسوبلیکا مدنیت واینجه صنعت آرخیوینه یوللاندیم. قیسمته باخ، موعین اولوندو کی، غلام محمد علی نین آرخیوه تحویل وئردیگی کیتابلار ایچریسینده م.بیریانین ساغلیغیندا تبریزدچاپ اولونموش بیر یوخ، اوچ کیتابی وار ایمیش. بونلاردان بیر آدینی ائشیدیب اوزونو گورمه دیگیمیز " عوصیان "، دیگر کیتابلار ایسه حاقیندا کیمسه نین معلومات وئرمه دیگی " هوجوم " و " وطنیم آذربایجانا " کیتابلاری ایدی. بیز همین کیتابلارین صورتلرینی چیخاریب شعرلری عرب قرافیکاسیندان موعاصیر ایفبایا کؤچورتدوک و همین اثرلری م.بیریانین دیگر اثرلریله بیرگه 2010-جو ایله گئنیش موقددیمه، ایضاح وشرحلر یازماقلا آکادئمیک بکیر نبیئوین رئاکتورلوغو ایله " علم " نشریاتیندا نفیس شکیلده نشر ائتدیردیک (باخ: محمد بیریا. اثرلری، باکی، " علم " نشریاتی، 2010، 356 صه.).

م.بیریا حاقیندا یازیلانلاردا، یاخود شیفاهی شکیلده سؤیله نیلنلرده کیمسه نینکی بو مسله حاقیندا دانیشیب، هئچ بو مسله یه ایشاره ده ائتمه ییب. شوبهه سیز کی، بو مسله، ینی شاعیرین اثرلری نین روس دیلینه ترجمه ائدیلیب کیتاب حالیندا چاپ ائدیلمه سی اونو یاخیندان تانیانلاردا، م.بیریا توتولوب سورگونه گؤندریلنه قدر ادبی عالمده فعالیت گؤسترلره ده بللی اولوب. م.بیریا توتولوب سورگونه گؤنریلندن سونرا آدی کیمی اثرلری ده یاساق ائدیلدیگیندن، بو کیتاب (م. بیریانین روس دیلیندچیخیش کیتابی) تامامیله ییغیشدیریلب و م.بیریانی تانیانلار باشلاری آغریماسین دئییه، مسله نین اوستوندن سوکوتلا کئچمیشلر. زامان کئچدیگجه مسله یاواش-یاواش اونودولوب و م.بیریا ایرثی تدقیق ائدیلمه دیگیندن مسله بیردفعه لیک گونده لیکدن چیخیب.

گؤرونور، " یازیلانلار ایتیمیر " فیکرینده بؤیوک حاقیت وار. بو یاخینلاردا غریبه بیر تصادف م.بیریانین روس دیلیندچاپ اولونموش کیتابی نین تاپیلماسینا سبب اولدو. شابران رایون ایجرا حاکیمیتی نین باشچیس، یازیچی-پوبلیسیست نووروز نووروزو منی رایونا بیر گؤروشه دعوت ائتمیشدی. م.بیریانین توپلایب-ترتیب ائتدیگیم وچاپا حاضرلادیغیم کیتابیندان بیر نئچه نسخه اوزومله گؤتورموشودوم. گؤروشدن سونرا کیتابلارین بیرینی ده شابراندا یاشایان یازیچی دوستوم آیدین تاغییئوه هدییه ائتدیم. بیر نئچه گوندن سونرا آیدین موعلیم منه تئلفون آچاراق بیلدیردی کی، بس منیم کیتابخانامدا م.بیریانین روسجا چاپ اولونموش شعرلر کیتابی وار. دوزو، اول اینانمادیم، حساب ائله دیم کی، آیدین موعلیم

کیمیسه م. بیریا ایله سهو سالیب. سونرا اؤزوم زنگ ائتدیم و آیدین موعلیم تئلفوندا کیتاب و اوراداکی شعرلر باره ده معلومات وئرندن سونرا، حقیقتن ده کیتابین م. بیریانینکی اولماسینا هئچ بیر شوبهه یئری قالمادی. آیدین موعلیم اونو دا دئدی کی، اونون عمیسی محمدصادق جعفروو اوزون ایللر حربی حکیم ایشله ییب و بو کیتاب دا موصادیره اولونموش، ییغیشدیریلیمیش بیر کیتاب کیمی الینه دوشوب. او، ندنسه کیتابی محو ائتمه ییب و الی ایلدن آرتیق دیر کی، بو کیتاب اونلارین عایله کیتابخاناسی نین بیر کونجونده " مورگو " دؤیور. بئله لیکله، شابراندا، آیدین موعلیمین کیتابخاناسیندا " اویویان " کیتابی الده ائتدیم.

1944-جو ایلین اییول آیی نین 17-ده آذر نشرین چاپ ائتدیگی بو کیتاب " موخاممئد بیریا. ایزبرانئی سخی " آدلانیر. زمانه سی نین تانینمی اتشوناسلاریندان اولان میکایل رفعلی اوچ مین تیراژدان عیبارت اولان قیرخ صحیفه لیک بو کیتابی رنداگته ائتمکله یاناشی، هم ده اونا " آنتی فاشیست موخاممئد بیریا " آدلی بئش صحیفه لیک ماراقلی بیر اؤن سؤز ده یازمیشدیر.

یئری گلدیگیندن قئید ائدک کی، همین ایلین مای آیی نین 3-ده آذر نشر عئینی عونواندا، یعنی " 26-لار آدینا " کیتاب ساری " ، باکی، علی بایرامو و کوچه سی، 1-ده محمد بیریانین آذربایجان دیلینده " اورک سؤزو " کیتابینی دا چاپ ائتمیشدیر. ایکی حیصه دن عیبارت 118-صحیفه لیک بو کیتابی آکادئمیک محمد عاریف رنداگته ائتمیش، یازیچی م. س. اوردوبادی ایسه " آنتی فاشیست شاعیر محمد بیریا " آدلی آلتی صحیفه

لیک اؤن سۆز یازمشدیر. کیتابین بیرینجی حیصه سینه م. بیرینین 48 لیریک شعر، ایکینجی حیصه سینه ایسه 57 ساتیریک شعرى داخل ائدیلمیشدیر.

م. بیرینین روس دیلینه چئوریلیمیش شعرلری، بیر روباعی ایستیثنا اولماقلا، بوتونلوکله آذربایجان دیلینده چیخان " اورک سۆزو " کیتابینداکیلارین عثینیدیر. کیتابا شاعیرین اوتوز بیر شعرى نین ترجمه سی داخل ائدیلمیمیشدیر. شعرلرین سککیزینی آبرام پلانیک، ایگیرمی ایکیسینی یوری فیدلئر، بیرینی ایسه ت. سترشنوا ترجمه ائتمیشدیر.

موقددیمه ده تبریزی شاعیرلر، عالیملر، حؤکمدارلار وطنی، اینقیلابلار شهرى آدلانديران م. رفعلی م. بیریدان موعاصیر شرق پوئزیاسیندا ان آلولو آنتی فاشیست شاعیر کیمی بحث ائدیر. م. رفعلی قئید ائدیر کی، 1930-جو ایللرده فارس و آذربایجان دیلرینده لیریک غزللر یازماقلا یارادیچیلیغا باشلایان م. بیرینین پوئزیاسی 40-جی ایللرده تامامیله یئنی کیفیت قازانیر. او، زامان کئچدیکجه داها چوخ ایجتیماعی-سیاسی شعرلره اوستونلوک وئریر. اثرلریندیران خالقلاری نین، خصوصیه آذربایجانلیلارین آجیناجاقلی وضعیتینی تصویر ائدن شاعیر، م. رفعلی نین فیکرینجه، داها چوخ بؤیوک خالق شاعیری م. ع. صابیری خاطیرلادیر و مؤلیف اونو موعاصیر دؤورون صابیری آدلانديریر.

ایره لیجه دن قئید ائدک کی، بیز شعرلرین هانسی سوییه ده اوغورلو، یاخود اوغورسوز ترجمه ائتدیمه سی پروبلئمی آراشدیرماقدان بوسبوتون

اوزاغیق و بو مسئله نی ترجمه مسئله لری ایله مشغول اولان موتخصیصلرین عۆدهده سینه بوراخیریق. بو یازیدا شاعیرین هانسی اثرلری نین کیملر طرفیندن ترجمه ائدیلمه سی باره ده اوخوجولارا معلومات وئرمکله کیفایتلنه جگیک.

کیتابا داخیل ائدیلمیش ترجمه لری مضمونونا گۆره ایکی قروپا آیریلیر: 1) لیریک شعرلر؛ 2) ساتیرالار.

لیریک شعرلرین سایا اون بئش، ساتیریک شعرلرین سایا ایسه اون آلتیدیر. ترجمه ده لیریک شعر تاثیر باغیشلایان " قولوس رابوچئوو " شعر (ترجمه ائدنی یورپی فیدلئر)، اصلینده مؤلفین " یئنه " ساتیریک شعر نین بیر قدر لیریک مضمون داشییان اوچ، دۆرد و بئشینجی بندلریدیر کی، آذربایجان دیلینده همین بندلری م. بیریا " کارگرلر دئییر " یاریم باشلیغی آلتیندا یئددی بندلیک " یئنه " شعر نین داخیلینده وئرمیشدیر.

لیریک شعرلرین یئددیسینی حجم اعتباری ایله آبرام پلانونیک نئجه وارسا اولدوغو کیمی ترجمه ائتمیشدیر. بونلار آشاغیداکیلاردیر: " مویا اوتچیزنا " (" وطنیم ")، " دروقو موئمو ائردئشیرو " (" حۆرمتلی رفیقیم اردشیره ")، " پوتریاننوی موقیلی موئی ماتئری " (" آنامین ایتگین مزارینا ")، " پوسویاشئنیی لئنینو " (" لئنینه ایتحاف ")، " 416-ی تاقانروقسکوی دیویزی، خرابریم سینوویام آذربایدژنا " (" 416-جی قیرمیزی بایراقلی تاقانروق دیویزیاسینا - آذربایجان اوردوسو ")، " کرئپوست اثرک " (" ارک قالاسینا ")، " ک 38-ی قودووشینی پرازدنیکا کونستیتوسی " (")

مشروطه بایرامی نین 38-جی ایل دۇنومو موناسیبتیلە "، " موئی پودینی
 - پرئکراسنومو تئبریزو " (" دوغما یوردوم اولان گۆزل تبریزه "، یورپی
 فیدلترین ترجمه ائندیگی لیریک شعرلر آشاغیداکیلاردیر: " ائدینستوو ")
 " بیرلیک "، " ک سمئرتی " (" اؤلومه "، " چئتوئروستیشیی ")
 روباعی - آی وطنداشلاریمیز "، " پئروومایسکی پرازدنیک " (" بیر مای
 بایرامی "، " ناپوتستویئ اوتسا سینو - بویتسو " (" آتانی دؤیوشچویه
 نصیحتی "، " کراسنایا آرمییا " (" قیزیل اوردودور ").

ت. سترئشنوا ایسه یالینیز شاعیرین سککیز بئیتلیک بیر غز لینی ترجمه
 ائتمیشدیر. ساتیریک شعرلرین هامیسینی یورپی فیدلتر ترجمه ائتمیشدیر.
 بونلار آشاغیداکیلاردیر: " مئجتی قیتلئرا " (" هیتلترین آرزوسو "، " نی
 ترون " (" دولاشما "، " قیتلئرو " (" هیتلئره "، " اوتستاوکا
 موسسولینی " (" موسولی نین ایستفاسی "، " بوژی موی! " (" وای
 دده! "، " خارکوو وزیات " (" خارکووون سوقوطو موناسیبتیلە هیتلئره "
 (، " پوچئشینا " (" شاپالاق "، " کاراول! سپاسای مئنی! " (" آمان،
 دادیما گل! "، " انسلی لیودی دووئرئم مئنی اوبلئکوت " (" میلتمنه
 وکالت وئرسه "، " ستیدیس " (" اوغلان، بیر اوتان! "، " ژالوبا آدولفا
 قیتلئرا نا سوویخ سولدات " (" آدولف هیتلترین اؤز سولداتلاریندان شیکایتی
 "، " سون " (" رؤیا "، " ایخ پراووسودی " (" عدالتسیز موحاکیمه "
 (، " تورقوی، داداش! " (" آل، سات، داداش "، " قادژی ای آمبال ")
 " حاجی و حامبال " . بو یازینی ادبی اجتماعیتین دیقئتینه تقدیم ائتمکله،
 حساب ائدیریک کی، ترجمه صنعتی ایله مشغول اولانلار م. بیرییانین اثرلری

نین روس دیلینه نئجه ترجمه اندیلمه سی مسله سینی آراشدیراجاق و بو بؤیوک صنعتکارین ایرثی نین تدقیقی و تبلیغی ایله باغلی داها بیر گرکلی آددیم آتیلاجاقدیر.

"کرندو" قزنتی، 9 فنورال 2011-جی ایل، ن 6

علیرضا نابدیل اوختای

20- عصرین اورتالاریندا ایراندا اینسان حاقلاری ایله هنج آرایا اولمایان فارس میلتنچیلیگی نین، بدنام پهلوی رژیمی نین توغیان ائتدیگی، آت اویناتدیغی، تورکچولوک، آذربایجانچیلیق مفکوره سی نین دؤولت طرفیندن رسمن قاداغان اولوندوغو مقامدا اجتماعی فعالیت مئیدانینا آتیلیب آذربایجان تورکلی نین حاق سسینی دونیا یا بیان ائتمک میسسییاسینی شرف و لیاقتله یئرینه یئتیرن غئیرتلی شخصیتلردن بیری ع.نابدیل اوختایدیر. آکاد. ب. نبیئوین سؤزلری ایله دئسک: "نورلو ایدئال یولوندا، خالق آزادلیغی، بشر سعادت ی اوغروندا موباریزه ده بیلاواسطه گؤستردیگی موسستنا قهرمانلیغی ایله آدی تاریخین قیزیل صحیفه لرینه حک اولونان، " 28 ایلیک قیسا، لاکین چوخ شرفلی، عبیرتامیز، زامان - زامان نسیللره اؤرنک اولایله جک بیر عؤمور یاشامیش نابدیل 1944 - جو ایلهده تبریزده اورتاباب بیر عایله ده آنادان اولموش، اوشاقلیق و گنجلیک ایللری وطنیمیزین ازلی و ابدی پایتاختی تبریزده کئچمیشدیر. حیات یولونون ایلك ایللری تاریخیمیزین شرفلی صحیفه لریندن بیرینی تشکیل ائدن گونئی آذربایجانداکی میلی دئموکراتیک حوکومتین فعالیتی دؤورونه (1945 -

1946) تصادف ائدن ع.نابدیلین ده میلیونلارلا گنج آذربایجانلی بالالاری کیمی میلتن وارلیغی و حقوقی، سیاسی موستقیللیگی ایله باغلی آرزو و دیلکلری پؤهره حالیندا ایکن روزگارین آمانسیز شاختالارینا توش گلمیش، سارالیب سولموش، لاکین بو فیطرتدن غئیرتلی، دؤیوشکن و موباریز گنجین قلبینده کی اومید شامینی نه قضا و قدرین توفانلاری، نه ده زامانین قاداغالاری سؤندوره بیلمه میشدیر. سونرالار مسلک و مرامینی "من محبت یوللاریندا جان قویماق اوچون یارانمیشام" شکلینده بیان ائدن گله جک شاعیر و موجهید تبریز، اهر، ماراغا، اردبیل و خوی شهرلرینده تحصیل آلاق اورتا مکتبی بیتیرمک باره ده دیپلوم – آتئستات آلیر و 1961 – جی ایله تهران اونیورسیتتی نین حقوق فاکولتیسینه قبول اولونور. حقوقو تاپدالانان، دبلینه، میلی عادت – عنعنه لرینه، ادبیاتینا، معاریفینه یاساقلار قویولان میلی نین حقوقلارینی قوروماق عشقیله یاشایان گنج 1967 – جی ایله اونیورسیتتی بیتیریپ (بعضی منبعلرده اونون عالی تحصیلینی تاماملامادان تبریزه دؤنمه سی ده قئید اولونور. باخ: "آذربایجان و میلی مسله" کیتابینا یازیلیمیش موقددیمه، صه. 11) عالی تحصیللی حقوقشوناس دیپلومو آلسا دا، آرزوسونا موفوق اولایلمیر، رژیم اونون عدلییه اورقانلاریندا چالیشماق، "میلی نین ایضاسینی ایضالار ایچینده گؤرمک" (محمد هادی – ای.ق) ایستگی نین اوستوندن قارا بیر خط چکیر.

ع.نابدیل حقوق ساحه سینده فعالیت ایمکانلاری نین اولمادیغینی گؤرندن سونرا خوی شهرینده موعلیم کیمی فعالیتیه باشلامیش، اؤزو گنج اولسا دا، گنجلیگی وطن و خالق آزادلیغی اوغروندا موباریزلر کیمی یئتیشدیرمه یه

جهد گؤستمیشدیر. همین زامانلاردا ع. نابدیله تانیس اولموش، آزادلیقسئورلره قوشولدوغوندان سونرالار موهاجیر حیاتی یاشاماغا مجبور اولان احمد خویلو خاطیره لرینده قئید ائدیر کی، علیرضائین گلمه سی بیزیم مکتبده گوجلو تاثیر قویدو. بیزیم دونیاگؤروشوموز، نئجه یاشاماغیمیز اوچون بیر پارلاق مشعل اولدو. وطنین و وطنداشین باشقا آنلامینی من منیم یولداشلاریم اوندان اؤیرندیک.

آغیر و زور شرایطده، آنا دیلینده مکتب، مدرسه و مطبوعاتین اولمادیغی، دوغما آذربایجان تورکجه سی نین دؤولت ایداره لرینده دئییل، حتی کوچه و مئیدانلاردا یاساق ائدیلمیگی مقاملاردا عقیده و مسلک دوستلاری ایله بیرگه او، نینکی دوغما دیلینده دانیشماق، عئینی زاماندا یازیب - یاراتماقدان دا چکینمیر. خویدا موعلیم ایشله دیگی ایللرده او، گونئی آذربایجانین مورتققی فیکیرلی، ترققیپرور ضیالیلاریندان اولان یازیچی - موعلیم صمد بهرنگی (1940 - 1969) ایله تانیس اولور و بو تانیشلیق اونون دونیاگؤروشونون فورمالاشماسیندا، اوندکی میلی روحون گوجلنمه سینده مهم رول اویناییر. س. بهرنگی ع. نابدیلین دویغو، دوشونجه و مرامینا بلد اولدوقدان سونرا اونو میلی روحلو ضیالیلاردان و فدای حرکتاتی نین نظرییه چیلریندن اولان امیر پرویز پویانلا تانیس ائدیر. تبریزه گلنه قدر مشهده کی مذهبی اوجاقلارین بیرری نین تاثیر آلتیندا اولان ا. پ. پویانین علیرضا ایله گؤروشو هر ایکسی نین خاطیرینده سیلینمز ایزلر بوراخیر. ع. اوختای اونا مشروطه حرکتاتی باره ده گئنیس معلومات وئیر و شخص اؤزو اونو آپاریب مشروطه اینقیلابی زامانی گئدن دؤیوشلرین باش وئردیگی یئرلری گؤستیر. چوخ کئچمیر کی،

ه. نابذیل شاهلیق رژیمینه قارشى موخالیف اولان گنج قووه لرین درین رغبتینی قازانیر. آز سونرا او، عقیده دوستالاریندان اولان بحروز دئهقانی و ماناف فله کی ایله بیرگه " ایران خالق فدای پارتیزانلاری " تشکیلاتی نین تبریز قانادی نین مرکزی اؤزگینی یاراتماغا مووفق اولور. بو تشکیلاتین اساس مقصدی ایران اراضیسینده یاشایان خالقلاری، او جومله دن هامیدان آرتیق آیریسئچکیلییه، تعقیب و محرومیتلره معروض قالان آذربایجان تورکلرینی شاهلیق رژیمینه قارشى موباریزه یه حاضیرلاماقدان و گلجکدیراندا یاشایان خالقلارین میلی، معنوی و حقوقی برابرلیگینی تامین ائتمکدن عبارت ایدی. بو تشکیلاتین عملی فعالیتی نتیجه سینده 1970 -جی ایلدشاهلیق رژیمینه قارشى " سییاهکل سیلاحلیوسیانی " آدی ایله مشهور اولان خالق حرکاتی باش وئرمیشدی کی، حرکاتدا ان فعال شکیلده ایشتیراک ائدنلر، هئچ شوبهه سیز کی، حقوقلاری تاپدانان آذربایجان تورکلری ایدی. افسوسلار اولسون کی، بین الخالق دئموکراتیک قووه لر طرفیندن یئترینجه حمایه اولونمایان بو خالق حرکاتی سیلاح گوجونه آمانسیزجاسینا یاتیریلدی و تشکیلاتین قراری ایله تشکیلاتین عوضه لری ایرانین موختلیف یئرلرینه سپلنه رک گیزلی فعالیتیه کئچدیلر. 1970 -جی ایلین باهاریندا (شمسی تاریخی ایله 1350 -جی ایلین فروردین آیی) تهرانی پامینار رایونونون خفیییه لری طرفیندن ایزله نیلن ع. نابذیل حکومت قارشى سیلاحلی موباریزنی تبلیغ اندرکن دؤولت مأمورلاری نین آتشیننه معروض قالاراق آغیر یارالاندی و هوشسوز حالدا اله کئچیریلدی. شهر پولیسسی نین مشهور جلالدلاری نیکتب، پرویز ثابتی و اولارین الیتیلاری طرفیندن آغیر ایشکنجه لره معروض قالسا دا، یولداشلاری و تشکیلات باره ده اوندان هئچ بیر معلومات آلا

بیلمه دیلر. پولیس نظارتی آلتیندا اولان خستخانادا موعلایجه اولونارکن ایماکان تاپان کیمی خستخانانین اوچونجو مرتبه سیندن توللاناراق قاچماق ایسته ین ع. نابدیله کئچمه سین دئییه یئنیجه ساغالماغا باشلایان یاراسینی بیرتاراق باغیرساقلارینی الینه دولیب انتحارا جهد ائتسه ده، بونا مووفق اولمور. پولیس طرفیندن یاخالانان، یئنیدن زیندان کونجونه آتیلان شاعیر اون بیر آی آغیر ایشگنجه لر آلتیندا دؤزور.اوزون سورن محکمه لر اونا آلتی دفعه اولوم حؤکموچیخارسا دا، حؤکمون ایجرا سینا اونون دیلیندن سؤز آلا بیلمه دیکلرینه گؤره جسارت ائتمیرلر. نهایت 1350-جی ایلین ایسفند آیی نین 22-ده (12 مارت 1972-جی ایل) ع.نابدیله ماناف فلکی و دیگر سککیز مسلکداشی ایله بیرلیکده وحشیجه سینه اعدام ائدیلدی.

شعرلرینی " اوختای " تخلصو ایله یازان ع. نابدیله بئله بیر تخلصو گؤتورمه سی تصادفی دئییل. شاعیرین تخلصونون ایضاحی ایله باغلی قئیدلریندن آنلاشیلدیگی کیمی تخلصون آنلامی " اوختای، اوخ کیمی، اوخا بنزر " معنالارینی وئیر. ع.نابدیله اولوموندن سونرا دوستلاری اونون شعرلرینی توپلایاراق " ایشیق " آدلی بیر کیتابدا نشر ائتدیرمیشلر. توپلودا چاپ اولونموش شعرلرین 33-و و شاعیر مفتون امینیندن ائدیلمیش 2 ترجمه 1963-1967-جی ایللره آیددیر. شاعیرین س.بهرنگی نین اولومو موناسیبتی ایله یازدیغی " صمد کؤنلومده دیر " شعرى ایسه " آرش " قرئیندن آلیناراق کیتابا داخیل ائدیلمیشدیر. " رفعت " نشریاتى نین یئرینی و ایلینى گؤسترمه مکله چاپ ائتدیگی کیتابین حجمی 116 صحیفه

دن عیبارتدیر. نشریات طرفیندن فارسجا یازیلیمیش 1 صحیفه لیک اؤن سؤزدن سونرا 106-جی صحیفه ده داخیل اولماقلا شاعیرین اؤز شعرلری، 107-116-جی صحیفه لرده ایسه شعرلرینی، اساسا، فارسجا یازان آذربایجان شاعیری مفتوندان ترجمه ائتدیگی " اینسان و سوروشجو " ، " یئلی سسله ییریک " آدلی ایکی شعری وئرلیمیشدیر.

ع. نابدیلین الیمیزه گلیب چاتان دیگر کیتابی " تولکو کیتابی " آدلانیر. 19 عصرده یاشامیش آذربایجان شاعیری م. خالخالی نین " ثلبیه " مثنویسی نین موتیولری اساسیندا یازیلیمیش بو اثری مؤلیف 1970-جی ایلده تاماملامیش، کیتاب اونون اؤلوموندن سککیز ایل سونرا، 1980-جی ایلده تبریزین " احیا " نشریاتیندا چاپ اولونموشدور. 62 صحیفه دن عیبارت اولان بو کیتابی م. خالخالی نین " ثلبیه " سی نین سادلشدیریلیمیش واریانتی و یا قیسالدیلیمیش فورماسی آدلاندیرماق دوغرو اولمازدی. بیزجه، ع. نابدیل گونئی آذربایجاندا یازیلی ادبیاتدا آنا دیللی اوشاق ادبیاتی نومونه لری نین یوخ درجه سینده اولدوغونو نظره آلراق، زمانه نین روحونا او یغون یئنی بیر " تولکو کیتابی " (" تولکونامه) یاراتمیشدیر.

بونلاردان باشقا، ه. نابدیلدن فارسجا یازدیغی " آذربایجان و میللی مسله " آدلی بیر اثری ده یادیگار قالمیشدیر کی، همین اثرین تاپیلماسیندا بیزه یاردیمچی اولموش پرویز اسدییه و اثرین متنی نین صورتینی فرانسادان بیزه گؤندرمیشه. نابدیلین حرکات یولداشی و دوستو ماشالله رزمیه تشکوروموزو بیلدیریریک.

شاعیرین الیمیزه گلیب چاتان ایرثی ایله تانیش اولدوقدا، حقیقتن ده اونون اثرلری نین بیر اوخ کیمی پهلوی رژیمی نین باغرینا سانجیلماق اوچون یازیلدیغی قطعییین شوبهه دوغورمور. حجمجه کیچیک، لاکین معنا و موندریجه باخیمیندان کیچیک اؤلچولره سیغمایان کیتابچاداکي شعرلرین هر بیرى مسلک و مرامی اوغوروندا مشعل کیمی یانان حاقیقی، ایلهاملی بیر شاعیرین حیس و هیجانلاری نین بدیعی تجسسومودور. ائله بیر شاعیرین کی، بوتؤولوک، تاملیق، مردانه لیک، ان اساسی میلی مفکوره اونون حیات و یارادیجیلیق ایدئالیدیر.

فورما، مضمون باخیمیندان اثرلری 20- عصرین 60 – 70 جی ایللرینده گونئی آذربایجاندا یاشاییب – یارادان قلم یولداشلاریندان فرقلنن نابذیل داها چوخ یئنی، بیر قدر ده سربست شعره مئیلی ایله سئچیلیر. شعرلری دیل، اوسلوب جهتدن تامامیله میلی روحدا، بعضا ده آز قالا دانیشیق دیلینه یاخینلاشان نابذیل شعرى نین باش موضوعو موسقیلیک و آزدلیق، لیریک قهرمانی ایسشایرین اؤزودور. ظاهیری پارلیتی، برزک، شرق شعرینه خاص اولان چوخمرتبه لی مجازلار سیستئمینده اونون اثرلرینده نیزبتن آز تصادف اولونور. نیفرتی ده، محبتی ده بیرباشا اولان بو پوئزییادا اوزده، ظاهیری قاتدا جلبئدیجی شئیلر تاپماق او قدر ده آسان دئییل. معنا اصل پوئزییایا خاص اولان آلت، سطیرالتی قاتدادیر.

سوال اولونا بیلر: نابذیل دوغما آذربایجان تورکجه سینده تحصیل آلمایا- آلمایا نئجه اولموشدور کی، بوتون شعرلرینی موکمل بیلدیگی فارس دیلینده دئییل، عرب-فارس ترکیبلریندن قاجماقلا دوغما آذربایجان تورکجه سینده،

هم ده یوکسک ذؤوق و صنعتکارلیقلا یازا بیلیمیشدیر؟ سوالین ایکی مومکون جاوابی وار کی، اصلینده بونلاردان بیر دیگرینی تاماملاماغا خیدمت ائدیر. بیرینجیسی، بو شاعیرین میلتنه باغلیلیغی وعقیده سی ایله، ایکینجیسی ایسه اونون و اونون کیمی میلتنچی گنجلرین مطالیه سی اوؤیرندیکلری ایله باغلی ایدی کی، بو باره ده او، 1970-جی ایلده فارس دیلینده یازدیغی " آذربایجان و میلی مسله " آدلی اثرینده معلومات وئره رک یازیر: " 40-جی ایلین اوللرینده (1960-جی ایللرین اوللری) بیر قروپ چالیشقان و هوسکار آذربایجانلی گنجلر قدیم و معاصیر آذربایجان ادبیاتینی مطالیه ائده رک واختاشی ادبی مجموعه لرین نشرینه جهد گؤستریردیلر. بوتون بونلار شیددتلی پولیس تضیقی آلتیندا باش وئیریدی. گنجلر اؤز میلی دیل و ادبیاتلاری ایله تانیش اولاراق اونو یایماق ایسته ییردیلر. 1325-جی ایلدن 1340-جی ایلین اوللرینه قدر (1946-1960-جی ایللر) " امیر آرسلان " ، " حسین کورد " سوییه سینده بیر نئچه ماجراچی شعر و حکایه دن، بیر قدر نؤوحه و " حیدربابایا سلام " اثریندن باشقا آذربایجان تورکجه سینده هئچ بیر کیتاب و مطبوعات اورقانی چاپ ایمکانی الده ائتمه میشدیر. پولیس پراکتیک اولاراق آذربایجان دیلینده کیتاب و یا مطبوعات یاییمینی قاداغان ائتمیشدی " . شوبهه سیز، نابذیل ده حاقیندا دانیشدیغی " بیر نئچه گنجدن " بیر ایمیش و بوتون عؤمرو بویو عنعنه سینه صادق قالاراق دوغما دیلینده یازماغی اؤزونه شرف ایشی حساب ائتمیشدیر.

20- عصرین 60 - 70 -جی ایللرینده گونئی آذربایجان پوئزیاسیندا

سوؤئتلی لیریکانین بیر سیرا گؤزل نومونه لرینی یارادان نابذیل اوختاپین "

کوردوستان " ، " توزلو پیانو " ، " ایشیق " ، " یورد " ، " ستارخان آتیلاری " و س. بو کیمی اثرلری " عادی احوالاتلاردا بؤیوک حقیقتلر " این چوخ اوستالیقلا وئريلمه سی، اساس ایدئیانیین آچیلماسینا خیدمت ائدن اوریزینال دئییم طرزى ایله دىقتى جلب ائدير.

تپه دن دبرناغا جان حیس - هیجان و دوشونجه شاعیری اولان شاعیرین " توزلو پیانو " اثرى نابديل یارادیجیلیغی نین اساس ایدئیا - بدییی ایستیقامتینی قاوارماق اوچون توتارلی بیر نومونه دیر. شعرین باشلانغیچیندا جئویز تاختاسیندان دوزلدیلن قاپیلاری " ماتمسیز اولومدن بری باغلانان " بیر پیانو تصویر ائدیلیر. اصلینده بونا تصویر دئمک بیر قدر مباحثه دوغورا بیلر. چونکی بورادا " توزلو پیانو " نون رسمینی چکمک دئییل، او سوسموش پیانونو دیلندیرمک و دیلنمیش پیانونون صدالاری آلتیندا یئنی اینقیلابی نغمه لرین اوخوناغاغینا اوخوسونو اینانديرماق مقصدی گودولموشدور.

بس بو پیانونو کیم دیلندیره جک، کیم چالاجاق؟ همین آدامالرین عونوانینی دا شاعیر چوخ پوئتیک و اوبرازلی شکیلده اؤزو نیشان وئریر وشعری بئله بیر اوغورلو و اومیدلی سونلوقلا تاماملاییر:

اوشاقلار، الیزی منیم قلبیمین

ایستیلیگی ایله قیزدیرین، گئدین،

یوخسا سویوق اللر نه ائده بیلر؟

سازاق دان یئرینده بیزی گؤزله ییر،

سویوق اللر ایله آچا بیلمریک

گلە جک گونلرین قیزیل قاپیسین.

سویو اللر ایله چالا بیلمریک

گونلرین سازیندا ظفر ماهنیسین!

ع. ن. اوختای دؤیوش و اینقیلاب شاعیریدير. او بیلیر و باشا دوشور کی، آزادلیق پای کیمی، پشککش کیمی وئریلمیر، اونو قازانماق اوچون شهادت شربتینی نوش ائتمک، تورپاغی قیزیل قانلا سولاماق لازیمدیر. آزادلیغی یورددا قارانیقلارین قنیمی اولان دان یئری نین سؤکولمه سیننه بنزه دن شاعیر سوال ائدیر:

یوردوموزدا گۆرن هاچان دان سؤکولو؟

سوالین جاوابینی یوباتمایان شاعیر درهال بئله بیر جاوابلا قطعیتله اوخوجوسونا موراجیعت ائدیر:

قوی سوواراق قانیمیزلا

بو سعادت نیهالینی،

قۇنچله نیب قوی آچیلسین

اوجا داغلار زیروه سینده

دان یئری نین قیزیل گولوا

داها اوندا ایشیغین یوخ،

قارانلیغین گۆزلریندن

آجی - آجی یاش تۆکولوا

شاعیرین مایاسی گله جگه ایناملا یوغرولموش موباریز روحلو شعرلریندن
بیری ده " ستارخان آتلیلاری " دیر. بو شعر ایلک باخیشدا مشروطه
حرکاتینا حصر اولونموش اثر تاثیرینی باغیشلاسا دا، اصلینده بورادا مقصد
بامباشقادر. تاریخی حادیثه نی بیر ادبی فاکت کیمی آلیب موعاصیرلشدیرن
شاعیر هئچ نیین دییشمه دیگینی، یئنه ده گونئیده ظولمون عرشه
دیرندگیینی اوخوجولارینا خاطیرلاداراق اونلاری دایما سرواخت و سفربر
اولماغا چاغیریر. بیر داها خاطیرلادیر کی، گله جک نسیللرین خوشبخت،
آزاد، راحت یاشاماسی اوچون مملکتیمیز یادلارین الیندن آلینمالی،
ایستیبدا قوشونو دارماداغین ائدیلمه لیدیر.

یارادیجیلیغی نین ایلک ایللرینده یازیلیمیش " یالقیز قارا آغاج " شعرینده
داغ انگینده، بیر دره قیراغیندا بیتن آغاچا خطاب ائدن شاعیر اؤز حالی ایله
آغاجین وضعیتینی موقاییسه ائده رک بیلدیریر کی، نه سن آدمالاردان وفا
گۆرمه دین، نه ده من. سن ده تکلیگین الینده اسیر-یئسیرسن، من ده. بو
سببدن ده حالیمیز عئینیدیر. سن " یارسیز، یولداشسیز تک یاشاماغا

محکوم اولویسان " و " من تکم، یولداشسیزدیر شهرده هامی " و بئلجه " تکلیکده بیریک، یالقیز قارا آعاج " .

نابدیلین " دورنالار کئچنده " شعرینده بیر دردلی آنا اوبرازی یارادیلیمیشدیر. اوغلو دوغما ائل-اوباسیندان اوزاق دوشن آنا گنجه-گوندوز اونون حسرتیله یاشاییر و هر گون ایوانا چیخاراق یوللارا ساری بویلانیر، لاکین اوغلوندان بیر خبر-اثر یوخدور. آنانین سون اومیدی دورنالارا قالیب. اودور کی، دورنا سسی ائشیدن کیمی اورگینه بیر توختاقلیق گلیر، اونلارلا دیللشیر و ایتکین دوشموش، وطنیندن دیدرگین سالینمیش اوغلونا اونلارین واسیطه سیله خبر گوئندیر کی، اوغلو اؤزو باره ده آناسینا بیر خبر چاتدیرسین.

" یاغدی یاغیشلار "، " آتش "، " نولاردی "، " دؤشونده کی قیزیل گول " و س. بو کیمی شعرلری نده شاعیرین شخصی ایستکلری ایله اجتماعی دوشونجه لری بیر-بیرینه ائله قایناییب قاریشمیشدیر کی، بونلارین اجتماعی مضمونلو شعر، یاخود محبتی ترنوم ائدن اثر اولدوغونو آییрмаقدا آدام چتینلیک چکیر.

" قم نغمه سی "، " یول "، " دان یئری " و س. بو کیمی شعرلریندشایرین دوغما تورپاق، اونون عاقیبتی نین نئجه اولاجاغی باره ده کی پوئتیک دوشونجه لری اؤز عکسینی تاپمیشدیر. " سولطانیه سارایی " آدلی شعر ایسه شاعیرین تاریخله سوال-جاوابی، حاق-حسابی دا آدلاندیرماق اولار. واختیله آباد بیر شهر، دؤولتین پایتاختی اولموش بیر شهرین ایندی یئتیم اوشاق گوؤرکمینه دوشمه سینی تصویر ائدن، بونلارین

تاریخی سببلى نین ظولم و سیتملرله باغلى اولماسینی بیلدیرن نابدیل، هئج شوبهه سیز کی، موعاصیرلرینه آجی بیر حقیقتی خاطیرلاتماقلا اونلاری تاریخن گئدیشاتیندان درس آلماغا چاغیرمیشدیر.

"سیغیرچین"، "اوغان اوخو"، "پاپاغیم، قیلینجیم، آتیم"، "یاشیل"، "طویل ماهنیسی"، "بئله ایدی قیز قالاسی نین اوچماسی"، "گئجه" و س. شعرلر ناکام بیر شاعیرین حیاتا باخیشی، دنیاگؤروشونون اینقیلابی ماهیتینی آچیقلاماق اوچون توتارلی فاکتتلار وئرن نومونه لردیر.

"قیلینج ناغیلی" شعرى ع.نابدیل پوئزییاسی نین اوغورلو نومونه لریندن بیریدیر. ناغیلواری سوژئته مالیک اولان بو اثرینده شاعیر قدیم بیر ائل مثلینی موعاصیر بیچیمده اوخوجویا تقدیم ائدیر. آتا اولوم آیاغیندا ایکن:

منیم واردان، یوخدان بیر قیلینجیم قالیب تکجه گتیرین ویدالاشیم. هر بیر کیشی اولومه ده قیلینج ایله گئتمه لیدیر، دئییه اوغلانلارینی یانینا ییغیر و اونلارا بابالاریندان میراث قالمیش بو قیلینجی قوروماغی وصیت ائدیر. لاکین نه بؤیوک، نه ده اورتانجیل اوغول قیلینجا یییه دورمور. ایکی بؤیوک قارداشدان فرقلی اولراق کیچیک قارداش:

اؤز بالاجا اللرینی اوزاتدی کی:

- منیم اولسون بس ائله ده.

شاعیرین تصویرینده کیچیک قارداشین قیلینجا صاحب دورماسی هله میلته وطن، تورپاق، یورد سئوگیسی نین اولمه مه سی ایله باغلیدیر. شاعیره

گۆره نه قدر کی، کنچمیشه، خالقین قهرمانلیق تاریخینه حۆرمت اولاجاق و اونلاردان اۆیره نیله جک، او قدر ده میلّتین صاباحی، گله جگی اعتبارلی، داواملی وۆزگور اولاجاق.

اجتماعی موضوعلار عالمینده اۆزونو داها سربست حیس ائدن، " اورینینال متافوریوک تفککور طرزی، اوبرازلی سۆزون اینجه لیکلرینه وارماق، رمزلرده درین معنالار عکس ائتدیرمک " (ب. نبینو) باخیمی ایله سئچیلن نابذیل پوئزیاسیندا طبیعت موضوعلو شعرلر ده موعین چکیه مالیکدیر. دوغرو دور، شاعیر ندن یازیرسا یازسین، نتیجه اعتباریله یئنه ده اجتماعی فیکرلره اوستونلوک وئریر و بئله دئمک مومکونسه، طبیعت ده اجتماعی دوشونجه لرینی بیان ائتمکده اونا بیر واسیطه کیمی لازیم اولور. بو باخیمدان " قاینارجا " و " آخماجا " شعرلری خاراکتئریکدیر. بیرینجی شعر بولاغا، ایکینجیسی ایسشالاه یه خطابین یازیلیمیش، هر ایکی شعرده پارلاق پوئتیک اوبرازلار یارادیلیمیشدیر. " مونجوقلار ایچینده یومشاق-یومشاق قایناشان، کؤوشنه گۆز اولان " بولاغی " سن قاینارجا دئییلسن، کیچیک بیر سولطانسان " ، - دئییه وصف ائدن شاعیر " آخماجا " شعریندچوخ گۆزل، داغی ئرلرینده بؤیوین، داغچایلاریندا چیممیش آداملارا یاخشی تانیش اولان منظره لر یارادیر.

قئید ائتدیک کی، ع. ن. اوختای پوئزیاسی نیکبین، دؤیوشکن پوئزییا اولماقلا یاناشی، هم اومید پوئزییاسیدیر. اومید، گله جگه اینام بو پوئزییانین آپاریجی ایستیقاملریندن بیرینی، بلکه دن باشلیجاسینی تشکیل ائدیر. شاعیرین " یورد " و " سینیق " شعرلری بو جهتدن چوخ خاراکتئریکدیر.

سربست شعر فورماسیندا یازیلیمیش بیرینجی اثر بیر نؤو شاعیرین اؤزو ایله حسب - حالیدیر. گئجه لر یورغون، شهر آغیر یوخویا گئدرکن شاعیرین کؤنول قوشو اوزاق- اوزاق اوفوقلره ساری بولود داشییان یئلرله قانادلشیر. سونرا اونون کؤنلو " پالتارینی سویونوب " اورمو گؤلونون سولاریندا چیمین آیلا، سرین - سرین لپلرله پیچیلداشیر. توستوله ین پاراخودلارین باشینا فیزلانیر، گاه باغمئشه ده فرش توخویان بیر قیزین داخماسینا، گاه " قاراداغ ائلرلی نین قیشلاق دوشرگه لرینه " سیاحت ائدیر، گاه ماراغانین " باغ چارداق لارینا " ، گاه دا " قوجامان ارکین دامینا " قونور، لاکین هئچ یئرده دینجلیک تاپمیر و کؤنول قوشونون اورگی ائله هئی سیخیلیر. بونا سبب ندیر؟ سببی شاعیر آشاغیداکی میصراعلارلا بئله ایضاح ائدیر:

— آخ، نییه اؤلکه میزده ایستی بیر اوجاق یوخدور؟!!!

آخی نییه خالقیمین اللری سویوقدور؟..

کؤنول قوشونون اورگی سیخیلیر.

داغلارین، چاپلارین او تاییندان دا،

هئچ بیر ایستی اوجاق،

هئچ بیر ایستی قوجاق،

چاغیرمادی منیم کؤنول قوشومو.

او، اورک ایله دردلشیر....

اورک تارىخىن سۆزودور،

اورک تارىخىن اۆزودور.

تکجه او، اومیدسىز کۆنول قوشونا سۆيله يير کى:

اينسان محکوم اولماياچاق،

اينسانلىق سولماياچاق!

اوچموش بير کۆرپونون و کۆرپوسوز قالان ساحيلين نيسگىلى نين بديعى
تابلوسو اولان " سىنىق " اثرينده فيکيرلرينى نه قدر نه قدر پردله ميه
چاليشسا دا، شاعیر، اصلينده، ايکيه بۆلنموش آذربايجانين دردلرينى قلمه
آلميشدير. دوغرو دور، بورادا بيرباشا آرازين او تايى ايله بو تايى، شيمال و
جنوب آدلارى سادالانمير، لاکين شعرن هر ميصراع و بندى نين محض بو
نيتله يازيلماسى قطعىين شوبهه دوغور مور. شعرين بير نئچه بندينه ديقت
اؤدک:

دېرى گۆز کۆرپوموز گۆز لرين يومدو،

گۆى سويلا جومدولار کسىلميش داشلار.

ساحيلين کۆنلونه نيسگيل يومولدو،

بارى سيز گئتميين، آى قارانقوشلار.

کۆرپونون باشيندا آغلاديم، گئتديم،

سولارین کۈنلۈنۈ داغلادیم، گئتدیم،

قلبیمی داشلار باغلادیم، گئتدیم،

کۆرپۈنۈ قورویون، آ نازلی قوشلار.

دېقت ائدیلسه، سۆزون بورادا محض قرینه لر اوزونو داش - داش، تاغ - تاغ
اوچان آرازوستو کۆرپۈلردن، لاپ ائله خدافریندن گئتدیگینه شوبهه اولایلمز.
شعرین سونوندا نابذیل عنعنه سینه صادق قالاراق یئنه ده بۆیۈک اومید و
ایناملا یازیر:

بیز یئنه ائللری بورا سسلریک،

بوکۈلمز بیلکلر، قوللار بسلریک،

بو چایی بیز یئنه کۆرپۈله یریک،

عۇمروموز یئنه ازلدن باشلار.

شعرلری نین بیرینده " قوللاری باغلانان اسیر بیر اینسان، توتقون
آخشاملاردا آغلاماز، گۈلمز " کیمی (" کوردوستان ") تامامیله اوریژینال
بیر فیکری پۈتتیک شکیلده تقدیم ائدن نابذیلین " دمیرچی " ، " قوشماجا
" ، " سئوگیلیم اولارسانمی؟ " ، " صمد کۈنلۈمدە دیر " و س. بو کیمی
شعرلرینده ده عئینی روح حاکیمدیر.

صمد بهرنگی نین فاجیعه لی اؤلومونه حصر اولونموش " صمد کؤنلومده دیر " شعرینده " اوختای اینانیر کی، ص. بهرنگی نین اکدیگی آزادلیق، ایستیقلالیت توخوملاری گؤیره جک، عدالتین قودرتی قارشیسیندا ظولمون سارایی برباد اولاجاقدیر " (ب. نبیئو). صمدی، بو میلّت فدایسینی آرازین بوز - بولانیق سولاریندا غرق ائتمه یه مووفق اولانلارا اوزونو توتان شاعیر تام قطعیت و یقینلیکله دئییر:

دوشمن طعنه وورسا، صمد هاردادیر؟

الیمی سینمه چالیب دئیرم:

- صمد کؤنلومده دیر، اورگیمده دیر،

دؤیوشور، اؤلسه ده دؤنمز ائلیندن.

سؤیلیین: - گنده جک، سؤزو قالاجاق،

عدالت ناغیلین ائل دوغرولداجاق.

ظولم ائوی عدل ایلن برباد اولاجاق،

صمدی قارشیدا گؤره جک دوشمن!

مفتون امینیدن ترجمه ائدیگی " اینسان و سوروشجو " ، " یئری سسله ییریک " آدلی ایکی اجتماعی مضمونلو شعرله یاناشی، م.خالخالی نین " ثلبیه " مثنویسی نین موتیولری اساسیندا قلمه آلینمیش " تولکو کیتابی

" اثری نین ده یازلماسی، محض اجتماعی موضوعولارلا باغلیلیقدان، بوتون مومکون واسیطه لردن ایستیفاده ائده رک آزادلیق ایدئالینی اوخوجولاری ایله بؤلوشدورمک ایستگیندن ایره لی گلمیشدیر.

ع.نابدیل " تولکو کیتابی " پوئماسینی ناغیلواری بیر طرزده باشلاییر کی، بو باشلانغیجی موقددیمه ده آدلاندیرماق اولار.

بیر گون وار ایدی، بیر گون یوخ ایدی،

ظولمدن ساوایی هئچ نه یوخ ایدی،-

میسراغلاری ایله باشلایان گیریشده گونئی آذربایجاندا چوخ مشهور اولان " شاه عباس و خوروز " ناغیلینی نظمه چکن مؤلیف " رحمتلیک خالخالی محمدباقرین ناغیلین اوخورکن بئله معلوم اولور کی، " ، - سؤزلری ایسه مطلبه کئچیر. مطلب ایسه اوندان عیبارتدیر کی:

خوروز آییق اولسا نینده قیرغین اولماز،

خوروزلار بیر اولسا تولکوده تولکولوک قالماز.

... قاری نین تویوغو سؤیله بیر:

- بیرلیگیمیز اولسا،

تولکونوچ کریک بیز دارا.

ایلیک صحیفه لردن گۆروندویو کیمی، مسله باشقا شئیدیر. مقصد م.خالخالی نین " ثلبیه " سیندن معلوم اولان تولکو و خوروز احوالاتی نین تزه دن اوخوجویا چاندیرماق یوخ، بو احوالاتین تصویری ایله بیرلیک، برابرلیک، آزادلیق و ظولمه قارشی عوصیان ایدئاسینی تبلیغ ائتمکدن عیبارتدیر.

نابدیل م.خالخالی نین اثریندن ایکی سوؤژتی-تولکونون آجلیق و صفالت اوزوندن عایله سینی ترک ائده رک روزی دالینجا گندرکن خوروزا راست گلمه سی و اونونلا آراسیندا حادیثه لری و تولکو ایله قورد احوالاتینی- گؤتوره رک اؤز شاعیر ایدئالینا اویغون اولاراق یئیندن ایشله میش، م.خالخالی نین بو اجتماعی مضمونلو چوخ دیرلی مثنویسیندن سیپر کیمی ایستیفاده ائده رک زمانه سینده کی یارامازلیقلارا اولان نیفرتینی بیلدیرمیشدیر.

نابدیلین اجتماعی-سیاسی گؤروشلری " آذربایجان و میلی مسله " ادلی اثرینده اؤز عکسینی تاپمیشدیر. مؤلیف دوشونجه لرینی، گلدیگی نتیجه لری 12 باشلیق آلتیندا عومومیلشدیرمیش، دنیاگؤروشونه و سیاسی مفکوره سینه اویغون اولاراق حادیثه لره قییمت وئرمیشدیر. اثرده مباحثه دوغوران، علمی جهتدن دوز اولمایان بیر سیرا مقاملار وار و بیز 37 ایل بوندان اول آغیر، اوزوجو بیر شرایطده یازیلیمیش اینقیلابی روحلو بیر اثری بوگونکو دیرلر سوییه سیندن تفتیش ائتمک نیتیندن اوزاغیق. بیرجه مقامی خاطرلاداق کی، نابدیل تپه دن دیرناغا جان میلتنی، خالقینی، اونون دیلینی، مدنیتینی سئون، اؤزونو اونون یولوندا فدا ائتمگی باجاران ایدئا و مسلک آدامی ایدی. او، عقیده لی مارکسیست ایدی و اونون میلتهچیلیگی بوتون میلترلری سئومک و بو سئوگییه سایغی گؤسترملکه ایران اراضیسینده کی بوتون میلترلری آزاد

و خۇشبوخت گۆرمک نیتی ایله باغلی ایدی. 25-26 یاشلی بیر گنجین قلمی نین محصولو اولان بو اثر، تکرار ائدیرم، بیر سیرا مقاملاری ایله بیزی راضی سالماسا دا، زامانی اوچون چوخ دیرلی و جسارتلی بیر اثر ایدی و بیزجه، او دؤورون حادثه لرینه قییمت وئرمک باخیمیندان ایندی نین اؤزونده دؤز دیرینی ساхлаماقدادیر. نتیجه اولراق قئید ائتمه لیک کی، حیات و یارادیجیلیغینا بو و یا دیگر جهتلردن نظر سالدیغیمیز ع. ن. اوختای قیسا، لاکین معنالی عؤمور یولو و ادبی فعالیتی ایله ده اییاتیمیز تاریخینده اؤزونه ابدی یئر قازانمیش شاعیرلریمیزدن، شخصیتی نسیللره زامان-زامان اؤرنک اولایلیچک وطن، میلّت فدایلریندن بیریدیر.

1.ع. نابدیلا اوختای. ایشیق، تبریز، " رفعت " نشریاتی، 1985(عرب الیفباسی ایله)

2.ع. نابدیلا اوختای. تولکو کیتابی، تبریز، " احیا " نشریاتی، 1980(عرب الیفباسی ایله)

3.ع. نابدیلا اوختای. آذربایجان و مسلئی-میللی، نشر یئری و چاپ ایلی گؤستریلمه میشدیر(فارس دیلینده)

4.ع. نابدیلا اوختای. اثرلری، باکی، " قولیوت قکوپ " قسج، 2009(توپلایان، عرب الیفباسیندان ترانسلیتئراسییا ائدیپ چاپا حاضرلایانلار: اسلام قیریبلی ؛ اؤن سؤزون مؤلیفی و رئاكتورو ف.ع.د. اسلام قیریبلی؛ ایضاح و شرحلر قریلینیندیر)

5. بکیر نبیئو، شاملیل سالمانوو. ادبیات، 11-جی صنیف اوچون، " مععاریف " نشریاتی، باکی-2003

6. ایسلام قریبلی. آزادلیق فدایسی، " باکی-تبریز " ژورنالی، 2006. ن 4

7. ایسلام قریبلی. کیم کیمدیر؟ " خدافرین " ژورنالی، تهران-2007، ن 31-32

8. " اردم " ژورنالی، تبریز، 18 آپریل 1985-جی ایل (عرب الیفباسی ایله)

9. گونئی آذربایجان ادبیاتی آنتولوگیاسی، 2 جیلد، باکی، " علم " نشریاتی، 1983

10. بهروز حاققی. اینالییا سلام (علیرضا پوربرزگ وافی)، کؤلن-2006

* آزادلیق فدایسی. " باکی-تبریز " ژورنالی، 2006-جی ایل، ن 4، صه. 54-59

* علیرضا نابدییل اوختای. " خدافرین " ژورنالی، تهران، 2007-جی ایل، ن 31-32، صه. 62-63

* ع. نابدییلین " اثرلری " نه موقددیمه، باکی، " قولیوت قکوپ " ، 2009-جو ایل، ص. 3-20

تبریز معمارلیق مکتبی

و تبریز آیدلری

سلجوقلار زامانیندا آذربایجاندا بیر-بیرینه یاخین ماراغا، اردبیل، ناخچیوان کیمی معمارلیق مرکزلی و ار ایدیه، 18-عصرین ایکینجی یاریسیندان باشلایاراق تبریز بو ساحه ده اوستون موقع توتماغا اوؤلکه نین باش معمارلیق مرکزینه چئوریلمه یه باشلادی.

اورتا عصرلرده آذربایجاندا ان بؤیوک معمارلیق مکتبی اولان تبریز معمارلیق مکتبی ائلخانلر دؤورونون گئنیش بین الخالق مدنی-سییاسی علاقه لر موحیطینده فورمالاشمیش، بئیلقدان همدانا، قزویندن شرقی آنادولویادک بؤیوک بیر اراضینی احاطه ائتمیشدیر. تبریز معمارلیق مکتبی زوناسیندا شهرسالما مدنیته گئنیش شکیلده اینکیشاف ائتمیش، ماراغا، تبریز، سلماس، اردبیل، اوجان(بستان آباد) و س. بو کیمی قدیم شهرلر برپا ائدیه رک گئنیشلندیریلیمیش، قوتلوق، ماحموداباد، سولطاناباد، سولطانیه کیمی یئنی، گؤزل و یاراشیقلی شهرلر سالینمیش، بیر سیرا ایری معمارلیق کومپلئکسلری اینشا ائدیلیمیشدیر.

13-14 عصرلر تبریز معمارلیق مکتبی نین چیچکلنمه، اینتیهه مرحله سی حساب اولونور. بو دؤورده تبریز، اوجان، سولطانیه شهرلرینده ائلخانی حؤکمدارلاری نین باغ - سارای کومپلئکسلری، ماراгада گؤی گومبز، خیهه ده

سولطان حیدر توربه سی، اردبیلده شیخ صفی الدین مقبره سی، ناخجیواندا قاراباغلار توربه سی، سولطانیه ده اؤلجایتو خداپنده(تانی قولو) توربه سی، سرچام، مرند و ب. شهرلرده ایری کاروانسارلار اینشا اولونور.

15 عصر تبریز معمارلیق مکتبی نین کامیللیک دؤورودور. بو عصرده " هشت - بهیشت " (" سکیز جنت ") ساری، قئصیره بازاری، دارالشفا، موظفریه، ناصریه کومپلئکسلی، گؤی مسجد و س. بو کیمی آبیده لر اینشا اولونور.

16-17عصرلرده تبریزین باش مئیدانی اولان صاحباباد مئیدانی، اردبیلده کی شیخ صفی الدین کومپلئکسی تام فورمالاشیر. بو دؤورده تبریزدشاه تهماسیب مسجدی، خوی و همداندا جمعه مسجدرلی کیمی گومبزیلی و قوشا میناره لی مسجیدلر، دیگر بؤلگه لرده شیخ جونید، شیخ جبرائیل، مؤولانا حسن کاشی، امامزاده حسین و س. بو کیمی گونبزیلی توربه لر اینشا اولونور.

اورتا عصرلر تبریز معمارلیق مکتبی نین تاج الدین علیشاه تبریزی، اسیر علی، خاجلی کوجه چی، خوجا علی حافظ، نظام بندگیر، عبدالله صیرفی تبریزی، نعمت الله ابواب، علیرضا عباسی تبریزی کیمی گؤرکملی نوماینده لری یئتیشمیش، بو مکتبین اوسلوب خصوصیتلری هیندیستان، میصر، تورکیه و س. اؤلکه لرین معمارلیغیندا اؤز عکسینی تاپمیشدیر. آذربایجانلی معمارلار شرقین بیر سیرا معمارلیق آبیده لری نین، او جومله دن سمرقندده کی بیبیخانیم مسجدی نین، آقراکلی تاج-ماحال کومپلئکسی نین

تیکینتیسینده ایشتیراک ائتمیش و تبریز معمارلیق مکتبی یاخین و اورتا شرقین بیر سیرا معمارلیق مکتبلی نین یارانماسی و اینکیشافینا تاثیر گؤستریمیشدیر.

تبریز معمارلیق آبیده لری ایله زنگین اولان بیر شهره دیر. تبریزده 11- عصردن 20- عصره ده ک تیکیلیمیش وسل معمارلیق آبیده سی اولان 200- دک مسجد، چوخلو مدرسه، خانگاه، توربه، کؤرپو، قدیم یاشایش ائولری مؤوجوددور. شهرین ان قدیم قبریستانلیقلاریندان بیرى تکجه آذربایجان مدنیتی نین دئییل، یاخین و اورتا شرق مدنیتلی نین کوریفیلری حساب اولونان خاقانی شیروانی، شمس تبریزی، صائب تبریزی، محمدحسین شهریار و س. بو کیمی اونلارلا سؤز، صنعت، عقیده باهادیرلاری نین دفن اولوندوغو " مقبرالشعرا " دیر (" شاعیرلر قبریستانلیغی ") . 20- عصر معمارلیق آبیده لریندن تبریز بله دیییه ایداره سی نین بیناسی، تبریز اونیوئرسیتتتی نین کومپلئکسی، گولوستان باغی، " شیر خورشید " تئاتری نین بیناسی داها چوخ دیقتی جلب ائدیر.

تبریز آبیده لری نین بیر نئچه سی حاقیندا معلومات وئرمگی ضروری حساب ائدیریک.

1. صاحبآباد مئیدانی: اورتا عصرلرده تبریزین باش مئیدانی اولموشدور. چایین ساحیلینده یئرلشن مئیدانین آدی 14 -عصرین سونلارینا آید منبعلرده چکیلیر. 15-عصردن صاحبآباد مئیدانی نین اطرافیندا ناصریه (1478 - 1485)، مقصودیه (15-عصر)، صاحب الامر (16-عصر) و س.

ایری دینی کومپلئکسلر، "هشت بهیشت" سارایی، "دارالشفاء" آدلی بؤیوک خسته خانای کومپلئکسی، دیگر چوخلو بینالار تیکیلیمه یه باشلانیدی. بورادا بایرام شنلیکلری، دینی مراسیملر، حربی مشقلر، رسمی کنچیدلر تشکیل اولونور، موختلیف تاماشالار و ایدمان اوپونلاری نوماییش ائتدیریلیدی. حاضیردا مئیدانین "صاحب الامر" آدلی کیچیک بیر حیصه سی قالمیشدیر.

2. علیشاه مسجدی: 14-عصره آید معمارلیق آبیده سیدیر. بو آبیده 1310-1320-جی ایللرده ائلخانلی حؤکمداری اولجایتو محمد خدابندین وزیر تاجالدین علیشاه تبریزی طرفیندن تیکیلیمیشدیر. بعضی منبعلره گؤره علیشاه هم ده مسجدین معماریدیر. داغینیق، هم ده زدنمیش وضعیتده اولسا دا، مسجد دؤوروموزه قدر گلیب چاتمیشدیر. مسجدین دؤرد طرفیندن باش تاغ - ایوانلا احاطه لنمیش دوزبوجاقلی گئنیش حیطی اولموش، شمال طرفده کی گیریش یولوندا هوندورلویو 35 متردن آرتیق اولان قوشا میناره لی باش تاغ اوجالمیشدی. منبعلره گؤره مسجدین حیطینده بؤیوک حووض اولموش، بینانین اینشاسیندا بیشمیش کرپجیله یاناشی کاشی و مرمردن، داخلی بزرکلرینده ایسه حتی قیزیل و گوموشدن ده ایستیفاده ائدلمیشدیر. حاضیردا علیشاه مسجدی ارک قالاسی آدی ایله تانییر. یقین کی، بو دا مسجدین قالانی خاطرلادان قورولوشو وشهرین ایچ قالاسینا بیتیشیک تیکیلیمه سی ایله باغلیدیر.

3. جاهاشاه مسجدی، یاخود گؤی مسجد: تبریزین ان گؤزل آبیده لریندندیر. 1465-جی ایلده معمار خاجعلی کوجه چی طرفیندن اینشا

اندىلن مسجد ايکى حيصه دن عيبارت اولموشدور. عبادت سالونو 173، 25 (5،16 خ 5،16 م) کوادرات مئتر ساحه دن، گۆی سالون آدلانان کيچیک سالونو ايسه 81 کو (9 خ 9) ساحه دن عيبارت اولان " گۆی مسجد " اورتا عصر آذربايجان معمارليق صنعت اثرى نين آز قالا بوتون نايليتيرينى اؤزوندە توپلاميشدير. گۆی مسجدین خاريجی بزگی، باشليجا اولارق گۆی رنگلی کاشيلاردان عيبارتدير. ائله بونا گۆره ده مسجد داها چوخ " گۆی مسجد " آدی ايله تانیلميشدير.

4.قيصريه:تبریز آبيده لریندن بیرى ده قيصريه دير.اؤرتولو بازار آدلانان بو آبيده آغقويونلو حؤکمدارى اوزون حسن طرفیندن 1468-1478-جی ایللرده تیکديريلميشدير. واختيله تبریزین ان بؤيوک، گئنیش و ياراشيقلی بازاری اولان قيصريه حاقیندا اورتا عصر تاريخچی و سياحیلاریندان بوداق قزوینی، حسن بی روملو، ايسگندر مونشی، شاردئن و باشقالاری معلومات وئرميشدير. سياحیلارین معلوماتلارینا گۆره بورا خاريجی اؤلکه لردن چوخلو تاجیرلر گه لردیلر. افسوسلار اولسون کی، آرا موحاریبه لری و زلزله لر نتیجه سینده تبریزین بیر چوخ آبيده لری کیمی قيصريه دا داغيلميشدير.

5. هشت بهیشت:تبریزین ماراقلی آبيده لریندن بیرى ده " هشت بهیشت " سارای کومپلئکسیدير. بو آبيده 1468-جی ایلده آغقويونلو حؤکمدارى سولطان ياقوب طرفیندن تبریزین صاحیباباد مئیدانیندا اینشا اولونموشدور. کومپلئکسه سارای کیتابخاناسی، جیدیر مئیدانی، پارک و س. داخیل ایدی. " هشت بهیشت " این گونيزله اؤرتولموش سککيزبوقالی قبول سالونون اورتاسیندا فوواره لی حوض اولموش، کونجلیرنده ايسه سککيز اوتاق

تیکیلیمیشدی. "هشت بهیشت" آدی دا بورادان گۆتورولموشدور. سارایین حجم-مکان کومپوزیسیاسینی پریمزما شکللی سککیز اوزلو گۆوده و اونون اورتاسیندا اوجالان مرکزی گومبز تشکیل اندیردی. گۆودنین هر اوزونده درین سیوری تاخچالار اولموش، باییر دیوارلاری کاشی لؤوحه لر، اینتئریئرلری ایسه دیوار رسملری ایله بزه دیلمیشدی. "هشت بهیشت" سارایی صفوی-عوثمانلی موحاریبه لری زامانی داغیدیلیب محو اولموش، اونون معمارلیق پلانیساسیندا سونرالار ایصفاهاندا عئینی آدلی سارای تیکیلیمیشدی.

6. ناصریه: تبریزین صاحباباد مئیدانیندا آغقویونلو حؤکمداری اوزون حسنین وصیتینه اساسن اوغلو سولطان یعقوب طرفیندن 1478-85-جی یللرده تیکیلیمیش معمارلیق کومپلئکسیدیر. اوزون حسنین تیتولو، کونیه سی ابو نصر اولدوغوندان آبیده اونون شرفینه ناصریه آدلاندیریلیمیشدیر. کومپلئکس مسجد، مدرسه، خانگاه و س. بینالاردان عبارت ایدی. دوزبوجاقلی حیطی اولان "ناصریه" نین جنوبونداکی باغدا اوزون حسن دفن اولونموشدور. کومپلئکسده کی مسجد گومبزیلی و ایکی مینارلی اولموش، داخلیلی و خارجیلی زنگین ناخیشلارلا بزه میش، تیکینتیسینده کاشی، مرمر و گجدن ایستیفاده اندیلیمیشدیر. "ناصریه" کومپلئکسی زلزله و باخیمسیزلیق اوجباتیندان داغیلیمیش، سونرالار همین اراضیده اوزون حسن آدلی کیچیک مسجد و مدرسه تیکیلیمیشدیر.

باکی، 20 اییول 2006-جی ایل

* "تورک دونیاسی" قزئی، 12 یانوار 2011-جی ایل، ن 1

بییه سیز نیشان اوزویو

(سؤهراب طاهیرین عئینی آدلی رومانی باره ده بعضی قئیدلر)

او تاییلی، بو تاییلی آذربایجان دئییلن مملکتین بو گونکو، چاغداش، سؤز، صنعت دونیاسی نین آپاریجی سیمالاریندان بیرری اولان سؤهراب طاهیرین " بییه سیز نیشان اوزویو " رومانینی (سؤهراب طاهیر آذرآذر اثرلری. 15 جیلد. " ناکسوانا " نشریاتی، باکی-2005) اوخویوب باشا چیخاندان سونرا ایلک اولاراق یادیمدا خالق شاعیری نین 30 ایل بوندان اول یازدیغی شعرلری نین بیریندن آشاغیداکی ایکی میصرع دوشدو:

او قدر وطنسیز دئییلر منه،

تورپاق آیاغیمین آلتیندان قاچیر.

سونرا ایسه رومانداکی حادثه لر و بونلاری دوغوران سببلر بیرر-بیرر گؤزلریم اؤنونده جانلانماغا، منیمله هم صحبت اولماغا باشلادی. منه بللی اولانلار نئچه-نئچه بللی اولمایانلار دا علاوه اولوندو و موهاجیر حیاتی نین نئجه آغیر، مشققتلی حیات اولدوغونو بیر داها تام آچیقلیغی ایله درک ائتدیم. رومانین قهرمانلاری نین دویغو، دوشونجه و طالعلری ایله تانیش اولدوقجا، بو چوخ شئی یئرینده اولمایان دونیانین دولاشیق ایشلرینه سینه

سولوسو کؤکس اوْتمورمکه، آجی بیر تأسوف حیسی ده روحوما حاکیم کسیدلی.

سینه سی اوسته آراز بویدا شیریم چکیلیمیش، 200 ایله یاخیندیر کی، یاراسیندان قان دامان آذربایجانین گونئییندن 1946-جی ایلده کئچمیش سسری-یه، قوزئی آذربایجانا پناه گتیرمیش، علمی و سیاسی ادبیاتدا دئموکرات آدلاندیریلان گونئیلی قارداش و باجیلاریمیزین آجی طالعی نین بدیعی سالنامه سی اولان چوخسوژتلی رومان هر شئیدن اؤنجه سووئت ایمپئریاسیندا موهاجیر عؤمرو یاشاماغا محکوم اولموش فلکزاده لرین طالعی نی ایزله مک، اؤیرنمک باخیمیندان اهمیتلیدیر. روماندا گونئی آذربایجاندا س.ج.پیشوری نین باشچیلیغی ایله قورولموش وؤمرو بیر ایل چکن میللی حوکومتین یارادیلماسی و سوقوطو مرحله لری دئیل، سووئت ایتتیفاقی و ایمپئریالیست قرب دؤولتلی نین خئیر-دوعاسی ایله قان ایچینده بوغولموش حوکومتین قوروجولاری اولان شخصلرین قوربت سیخینتیلاری، وطنلرینده کی وطنسیرلیک طالعی پروتوتیپلری نین اکثریتی معلوم اوبرازلارین تجسسومو ایله اوخوجویا تقدیم اولونور. اثرده حادثه لرین مرکزینده باشلیجا اولاراق ایکی صورت-ایمران و همید دورسا دا، اصلینده حادثه و اولایلار بوتؤو بیر نسلین، 1946-جی ایلده یاری خوش، یاری زور دوغما یورد-یووالاریندان دیدرگین سالینمیشلارین طالع یولو، مشققت و محرومیتلرینی عکس ائتدیریر. رومانداکیادی آداملاردان توتوموش س.ج.پیشوری، میللی اوردونون گئنراللاریناجان هر بیر اوبرازین فردی علامت و کئیفیتلری رئال، تاریخی دئتاللار و بیر قدر ده پوئتیک(یغادنی

بیله رکدن ایشله دیریک، چونکی س. طاهیرین نثری ده پوئزییاسی کیمی
 چوخ ائموسیونال و اوبرازلیدیر (اووقاتلا اوخوجویا تقدیم اولونور و بو تقدیماتلا
 آذربایجان تاریخی نین چوخ مهم بیر مرحله سی نین بیر سیرا قارانیق
 مقاملاریوزرینه ایشیق سالینیر.

رومانین ایلک صحیفه لریندن مؤلیفین بیزه تقدیم ائتدیگی حمید گونئی
 آذربایجاندا میلی حوکومتین قورولماسیندا، قیزیلباشلار اوردوسونون
 فورمالاشماسیندا خصوصی زحمتی اولان فداکار آذربایجان ظابطلریندن
 بیریدیر. مؤلیفین تصویرینده آله-تالا اونا وطنینده یاشماق و یاراتماق
 سعادتیندن باشقا هر شئی وئریب. گؤزل بوی-بوخون، ظاهیری گؤزلیک،
 درین عاغیل، ایتی ذکا، یاپیشیقلى سس، اینسانلارلا دیل تاپماق اونسیت
 قورماق باجاریغی، شرایطی قییمتلندیرمک، نفسینه قالیب گله بیلیمک،
 حیسلرینی جیلوولاما و س. بو کیمی خصوصیتلره مالیک اولان، بو گنج
 ایکن آغساققاللاشمیش آدامین باشی داشدان-داشا دییب، طالع اونو اینسان
 اوولادی نین دؤزه بیله جگی بیر چوخ سیناقلارا چکیب. مین بیر زحمتله
 قوردوقلاری حکومت بلکهه ایکن بوغولوب، شیمالا پناه گتیرن مینلرله
 سویداشی کیمی اونون دا آرزولاری سموم یئلینه توش گلیب. " او تایدان
 گلندیر، همشیریدیر، دئموکراتدیر، دئمه لی باشی بلالی، ائوسیز- ائشیکسیر،
 گله جگی اؤرتولو پرده یه بورونموش بیر شخصدیر " ، - دئییه پاک
 سئوگیسینه بئله قاداغا قویولوب. حمیده وئرلیمیه جگینی یقین ائدن
 سئوگیلیسی آلا اینتیحار ائندن سونرا بئله، همیشه نظارت آلتیندا
 ساخلانیلان حمیدین عؤمور یولو گونئیلی قیز پروانه ایله تانیشلیقدان

باشلا یاراق بیر قدر باشقا آخاردا اینکیشاف ائدیر و بیز بو غییرتلی، وطنپرور موهاجیرین داخلی عالمی، حبس و دوشونجه لری ایله دریندن تانیشلیق ایمکانی قازانیریق.

همیدین فداى گئنراللاری غلام یحیا، کامبخش، کاویان، پناهیان، سووئت دتک- نین امکداسی مایور قوربانووا، اثرین باش قهرمانلاریندان اولان ایمرانا، دیگر دئموکرات آدلاندریلان جنوبدان گلنلرله، اینتوریست مئهمانخاناسینداکی ایشچیلرله موناسیبتی، هر آددیمدا اؤلچو گؤزله مه سی، ایشلتدیگی هر بیر کلمه، آتدیگی هر بیر آددیم اوچون مسئولیت داشیماسی اونون موباریزه مکتبینه تامام-کمال بیر تشکیلاتچی کیمی بیشمه سینی شرطلندیرمکله یاناشی، بیر فرد اولاراق دا زنگین داخلی عالمه، بیر قدر ده روماننیک طبیعتیه مالیک اولدوغونون گؤستریجیسیدیر کی، مؤلیف بونلاری یادداقلان پارلاق بویالارلا عکس ائتدیره بیلیمیشدیر.

حمیدله باغلی ائپیزودلارین بدیعی تجسسومو، گونئیدن اری صفدری نین اؤلدو-قالدی خبرینی دقیقلشدیرمک و 1937 - جی ایلده مسکونلاشدیققلاری قوزئی آذربایجاندا زورلا ایرانا - گونئی آذربایجانا کؤچورولرکن زنگیلاندا - اوخچو چایی نین ساحیلینده آتاسی نین باسدیردیگی دفینه نی اوزچیخارماق مقصدیه باکییا گلن و بورادا حمیدله تانیش اولان پروانه نین ماجراسی، اصلینده، دئموکراتلار بو تیدا اولان اینامسیزلیغین شرحی اوچون مؤلیفه لازیم اولان بیر ادبی پرییومدور کی، یازیچی بونلاری ائله صمیمی و اوخوناقلی شکیلده وئرمیشدیر کی، بونلارسیز

اثر، بلکه ده یکنسخ، مونوتون تاثیر باغیشلایار، اوخوجو قلبینی بو قدر ریفته گتیره بیلمزدی.

صفدری نین قوزئی آذربایجانا کئچمک ایسترن بیر نئچه ظابط یولداچی ایله مرند یولوندا قار شپه سینه - اوچقونونا دوشه رک هلاک اولماسی، اون گوندن سونرا شاه اوردوسونون عسگرلری طرفیندن جسه دی نین تاپیلماسی، اوستونده کی سندلرین گؤتورولوب صفدری فامیلیاسی نین دییشیله رک صفدریانا چئوریلمه سی و بو آدلا بیر جاسوسون تورکمه نیستانا گؤندریلمه سی ایله باغلی ائپیزودلار، پروانه نین همیدین: " ارین صفدری قایدیر " - سؤزلرینه ائتیناسیز مونا سبتی، همیدسیز یاشایا بیلمه مه سینی اعتراف ائتمه سی اثرین ماراقلا اوخونان و اوخوجونو موتاثر ائدن صحیفه لریندندیر.

رومانداکی حادثه لر، ساسن ایمرانین اطرافیندا جریان ائدیر و بو اوبراز ایدئانین آچیلماسی اوچون باشلیجا حرکتوثریجی قوووه رولونو اویناییر. ایمران میلی حوکومتین قراری ایله تبریزدن باکییا ظابطلیک مکتبینه گؤندریلن گنجلردن بیریدیر. ظابط اولوب تبریزه دؤنمک، میلی اوردودا خدمت ائتمک آرزوسو ایله یاشایان یوزلرله گنج کیمی میلی حوکومتین دئوریلمه سی اونون دا ایستگی نین اوستوندن قالین، قارا بیر خط چکیر. وطنه دؤنمک آرزوسو قلبینده دی نیسگیله چئوریلن بو گنج اولجه دیش تخنیکلیگی مکتبینه، سونرا ایسه اونیوئرسیتئتین فیلولوگیا فاکولته سینده تحصیل آلیر. تپه دن - دیرناغا جان میلی مفکوره، اؤزگورلوک اوزرینده کؤکلنن ایمرانین آرزولاری ایله ایمکانلاری آراسیندا درین اوچوروملار وار. وطنه، دوغمالاری نین یانینا قاییتماق، یئنیندن اله سیلاح گؤتوروب آزادالیق اوغروندا

سنگره گیرمک ایستگی اونو بیر آن بئله ترک ائتمیر. لاکین نه قاییتماغا، نه ده وطن اوغروندا جان وئرمه یه اونا و اونون کیمی مینرله فدای گنجه ایجازه وئرن یوخدور. او، باکیدا بیر گؤزو آغلار، بیر گؤزو گولر یاشاماغا محکوم ائدیلب. دیگر ذکالی، دونیا ایشلریندن باشچیخارماغا جهد ائدن گنج موهاجیرلر کیمی، اونون دا آرخاسینجا قورخولو بیر کؤلگه، سووئت جاسوسلوق مکتبی نین تیپیک بیر نوماینده سی آددیم-آددیم سورونمکده دیر. مؤلیفین اوردوباتیق آدی ایله تقدیم ائتدیگی بو شرفسیز تیپ اوچون آغلاریندان بیر "مالادئس" قازانماق آنا-باجی ناموسونو قوروماقدان داها اوستوندور.

ایمران مغرورلوق، آییلمزلیک، صداقت، آرخاسیزلار آرخا اولماق، لازیم اولاندا اولومون گؤزونه دیک باخا بیلیمک سیموولو کیمی دوشونولموش، اونون ظاهیری و داخلی پورترئتی ائله زنگین و پارلاق بویالارلا یارادیلیمیشدیر کی، بو گنجین خاراكتیری نین بوتؤولوگونه، بیر شخصیت اولراق تاملیغینا وورولماق مومکون دئییل.

دوستو، گئنئرال ماحمود پناهیانین کیچیک قارداشی موصطافانینی خیردا بیر خطاسی اوجباتیندان (ایمرانلا موصطافا وولئیبول اوینایارکان موستفانین ووردوغو توپ تصادفن ایچریشهرین میلیس وکیلی طاهیرین نیشانلیسینا دییر و بو، گلمه لر اوچون بیر پروبلئمه چئوریلیر) میلیس ایداره سینا آپاریلان، دوستونو اله وئرمه دیگینه گؤره دؤیولن، سؤیولن، سیبیره سورگونله قورخودولان، "یعنی بئله قودوردونوز کی، آروادلار، قیزلار دا ساتاشیرسینیز"، - دئییه گوناھی اولمایا-ولمایا تحقیر اولونان، طاهیر و اوردوباتیق کیمی

معنویاتسیزلار طرفیندن آچالدىلسا دا سینمایان، غورورونو ساخلايان،
اؤلومون گۆزونه دیک باخان ایمران بوتون اثر بویو بورولغانلار، اونا راحتلیق
گتیرمیه جک حادیثه لر فونوندا تصویر اولونور.

مینرله جنویدان گلن تای-توشلاری، همفیکیر و هممسلکلیر کیمی
وطنینده وطنسیز طالعی یاشاماق ایمرانین دا بخت کیتابینا قیرمیزی
حرفلرله یازیلیمیشدیر. اونون سئوگی ماجراسیسردە بیتکین صحنه لر و
اوستالیقلا وئریلمیش، طلبه یولداشی علمیرایا موناسیبیتی، سئوگیدن دوغان
سئوینج و کدر حیسلی، بو حیسلرین یاشانتیسی اوبرازین ایچ دونیاسینی
آچماقلا یاناشی، رومانی نین پسیخولوژی زمینی ده آرتیرمیشدیر. طلبه
یولداشلاریندان اون یاش بویوک اولان، وطن، آنا، قوهوم-اقربا حسترتلیسی
ایمرانا یولداشلاری آراسیندا ایکیلی موناسیبت وار. اونو آنلایان، هانسی آمال
اوغروندا موباریزه آپاردیغینی قییمتلندیرن میللی، وطنپرور گنجلر اوچون او،
ایکی بؤلونمکدن قورخدوغو اوچون چۆپو ده ایکیه بؤلک ایستمه ین
بوتؤلولوک رمزی، مردلیک، کیشیلیک مجسسیمه سی، سووئت قرولوشونون
مانقورتلاشدیردیغی، هارینلاشدیراراق معنوی آشینمایا معروض قویدوغو
آداملار اوچون اله یی النمیش، خلبیری گۆیده فیرلانان لاوبالی، گله جگی
یاخشی هئج نه وعد ائتمه ین بیر خیالپرور، ایدیعیسی ایمکانلارینا اویغون
گلمه ین آرتیق آدامدیر.

مؤلیفین تصویرینده ایمران قورخماز، جسارتلی، عئینی زاماندا تدبیرلی و
گۆزو، کؤنلو توخ بیر آدامدیر. جنوبلو قیز پروانه نین آتاسیندان قالان میراثین
- 300 قیزیلین تاپیلماسی و بیر امانت کیمی ایمرانا وئریلمه سی، "

کاپیتالیست بالاسی "، زیرزمیده جان چورودن قنیره نین اونا اعتباری، هنج بیر عوض گؤزله مه دن اونلار اوچون عاغیلاسیغماز آددیملار آتماسی، بو طالعسیز آداملارین مادی جهندن تام تامین اولونمالارینا یاردیمچی اولماسی (هر ایکی قیزین آتالاریندان قالما گیزله دیلمیش واریداتلارینی - قیزیل و بریلیانتلاری ایمران اونلارین خواهیشی ایله آختاریب تاپیر، لاکین اونلارین صیدق اورکله آیریپ وئردیکلرینه بئله صاحب دورمور)، ایناندیقلاری طرفیندن آلدادیلماسی، آلداندیغینی بیله-بیله سویه سینی ساخلاماسی و هنج بیر مقامدا روحدان دوشمه مه سی رومان بوو اوخوناقلی صحنه لرده اؤز بدیعی عکسینی و حلینی تاپمیشدیر.

سئوگیسینی دیله گتیرمه یه قورخان، ایستمه دن باشقاسینا اره وئرلن، آنجاق طالعی محرومیتلرله دولو اولوب گول کیمی واختسیز سولان ائلمیرانین ایمرانا عونوانلادیغی و ایللر کئچندن سونرا ایمرانا چاتان مکتوبلاری (ایمران اونیورسیته قورتارانندان سونرا موختلیف یئرلرده یاشاماغا مجبور اولموش، حبس ائدیلمیش، مرکزی پوچتدان و یاتاقخانادان اونون عونوانینا گلن مکتوبلاری گؤتوره بیلمه میشدیر) هیجانشیز اوخوماق اولمور. صاحبینه گنج چاتان بئش مکتوبون بیرنجیسیندن بیر نئچه جومله: " عزیزیم ایمران، بو مکتوبو گندیپ پوچتدان آلاچاقسان، آلمایاچاقسان بیلیم، هر حالدا اوتوروب یازیرام. یازیرام کی، سندن اوزر ایستگیم. سنین او تمیز، پاک اورگین قارشیسیندا باش اییب یازیرام، اؤز حیاتیمن بیر گوشه سینی آچیب سنه گؤستریم. هامی ایسته ییردی کی، بیر-بیریمیزه یاراشدیغیمیز اوچون اولنک، آللهین وئردیگی قیسمته چاتاق. آما آتام بو یوللارین هامیسینی

اوزوموزه باغالدی " . نییه، نوچون؟ چونکی ایمرانین گوجلو آرخاسی، تلبه یولداشی، منلیگی اولمایان، یاخشیلیگی ایله یامانلیغی بیلیمه ین کامال کیمی رایکوم آتاسی، مئداینستیتوتون قاباغیندا ائوی یوخدور. ان باشلیجاسی، او قریبدر، گلمه دیر، وطنینده وطنسیزدیر. کیمیدیر موهاجیره قیز وئرن؟! نه قدر " دئموکراتلار بیزدندیر " ، - دئیلسه ده، بو ایدی قوزئی - سووئت آذربایجانینداکی گونئیدن - ایران آذربایجانیندان گلنلرین قیسمتی.

ائلمیرانین فاجیه لی طالعی بیر شخصین، فردین فاجیه سی کیمی دوشونولمه میشدیر. بو، " سووئت جمعیتینده محبت آزاددیر " ، - کیمی پوچ بیر ایدئولوگیانی آلت - اوست ائدن فاکتدیر کی، ادبیاتا گتیریلیمیش و زورلا سعادتی الیندن آلینمیشلارین طالعی کیمی عوموملشدیریلیمیشدیر.

مؤلیف تقدیماتیندا ایمران سئوگیسینده ده، موباریزه یولداشلارینا موناسیبتده ده، تشکیلات طرفیندن وئرلن تاپشیریقلاری یئرینه یئتیرمکده ده تامدیر، بوتؤودور. حیاتی نی تهلوکه قارشیسیندا قویاراق بیر نئچه دفعه ایرانا کئچن، اورادا سیاسی تشکیلاتلارین قورولماسیندا ایشتیراک ائدن ایماران سووئتلر ایتتیفاقینادا برابرلیک آدی آلتیندا شرق اؤلکلرینه سیرینان، ایخراج اولونان جریانلارین ماهیتینی تدریجن آنالیر، اول سوسیالیزمین طرفدارلاریندان بیر اولسا دا، زامان کئچدیکجه بو قورلوشون علییه دارلاریندان بیرینچنؤریلیر. اونا گؤره ده توده پارتیاسی نین بیر چوخ تاپشیریقلارینی یا یئرینه یئتیرمکدن ایمتیناع ائدیر، یا دا دوشوندویو، اؤز بیلدیگی کیمی حرکت ائده رک اونسوز دا یاخشی اولمایان شخصی وضعیتینی بیر قدر ده آغیرلاشدیریر.

روماندا ایمرانین ایراندا قالیب شاه اوردوسوندا ظابط کیمی خیدمتده اولان اکیز، ظاهریری گورکیمینه گوره آز قالا عونونلا عئینیت تشکیل ائدن قارداشی کامرانلا باغلی سووئت کشفیات اورقانلاری نین قوردوغو مکرلی پلانلارین آچیلماسی اوچون گؤستردیگی رشادت، " نه سن، نه ده من ایمپیریا سیاستینه خیدمت ائتمه لیک " - دئییه قارداشین دویوق سالماسی، فدای گئنراللاری نین قوزئی آذربایجاندا دتک طرفیندن آگنت کیمی خیدمته جلب اولونماسی، بونو قبول ائتمه ینده ایسه اولمازین عذابلارا دوچار ائدیلمه سی رئال، ایناندیریجی صحنه لرله وئریلمیشدیر. بو و بو کیمی مسله لرین درینلیینه وارن اوخوجو حیس ائدیر کی، موسکوانین الینده بویروق قولو اولان آذربایجان حاکیمیتینی کرئملده کی دونیا کومونیزم ایخراج ائدن هاواردلاری کیمی، نه آذربایجان خالق نین بوتؤولوگو، نه ده گونئی آذربایجانین موستقیل اولماق آرزوسو قطعین دوشوندورمور. سووئتلر جنوبدان گلنلری - دئموکراتلاری گونئی آذربایجان فارسی شووینیسترلریندن آزاد ائتمه یه حاضرلاماق اوچون دئییل، اصلینده اولارین وطنه قاییدیشینی انگلله مکله ایرانداکی میلی آزادلیق حرکتینی بوغماق اوچون حمایه ائدیرلر.

سووئتلرین جنوبلارا گؤستردیگی اؤگئی موناسیبت تکجه 1946 - جی ایلدن سونرا قوزئی آذربایجانا پناه گتیرنلره دئییل، 20- عصرین اوللریندن باکیدا و آذربایجان سسر-نین دیگر بؤلگه لرینده یاشایان جنوب اصلیلرین اؤزلرینه و بالالارینا دا آیددیر. رومانداکی حادیثه لرین مضمونوندا بئله آنلاشیلیر کی، اولار دا گوزومچیدییا سالیناراق گوزوقپیق ائدیمیش، اولکه

دن قوولماماق، یا دا جیسمانی جهندن محو اندیلیمه مک اوچون بوتون گؤستریشلره لبئیک دئمک مجبوریتی قارشیسیندا قالمیشلار.

روماندا 50-60-جی ایللر قوزئی آذربایجاندا گئدن پروسئسلرین بیر چوخ علامتلیر گونئی آذربایجاندا گئلرین طالعی فونوندا آچیقلا نیر. یاخشیلارلا یامانلارین ابدی موبارزه سی، ساده آداملارین جنوبلو قارداش و باجیلاریمیزا خوش و صمیمی موناسیبتی، قوزئی آذربایجاندا او تایدان گئلرله بو تاییلی ساده آداملارین آراسیندا هئج بیر پروبلئمین اولمامسی بدیعی عومومیلشدیرمه لرله حلینی تاپمیشدیر.

اثرده ملک، ملیک، اوفئلییا، قنیره، آغاتاگی، آلی کیشی، ابولفض، طاهیره، حادیر، خوشبو، موصطافا، حسن و س. بو کیمی ماراقلی، یادداقالان صورتلر یارادیلیمیش، هر اوبرازین اؤزونخاص جهتلری ایناندیریجی دئتالارلا اوخوجویا تقدیم ائدیلمیشدیر.

طبیعی کی، مقاله کیمی نظرده توتولموش بیر یازیدا ایریه جملی بیر رومانین مزیتلری باره د اطرافلی آراشدیرمانین آپاریلماسی مومکونسوزدور. بیز اولسا-ولسا اثر باره ده دوشوندوکلریمیزین آز بیر قیسمی باره ده مولا حیظه لریمیزی اوخوجولارلا بؤلوشمک ایسته دیک. بو قناعتدییک کی، سؤهراب طاهیرین " بییه سیز نیشان اوزویو " رومانی دا چوخ اوخوناقلی و حیرتامیز درجه ده دوشودوروجو اولان پوئتیک اثرلری، " قونشو قیزین مکتوبلاری "، " سئوگیسینده ایتن قیز "، " سونونجو شاه " و س. رومانلاری، پوئست و

حکایه لری کیمی ادبی اجتماعیت طرفیندن ماراقلا قارشیلاناجاق وادبیات، بدیعی سؤز خزینه میزی زنگینلشدیرن اثرلردن بیرى اولاجاقدیر.

"کرئدو" قزتی، 20 یانوار 2006- جی ایل، ن 3

قیرخ بئش ایلیک ادبیاتین تدقیقی

1945-1990-جی ایللرده گونئی آذربایجاندا یارانمیش ادبی-بدیعی نومونه لر باره ده آیری-آیری مقاله لر، تانینمیش یازیچیلار حاقیندا دیسسرئتاسییا و مونوگرافییلار یازلسا دا، اعتیراف ائدیلمه لیدیر کی، قیرخ بئش ایلیک دؤوروهاته ائدن، موضوعو، موندیریجه، ایدئیا باخیمدان چوخ زنگین و رنگارنگ اولان بیر ادبی محیط سون ایللره قدر یئترینجه آراشدیرلمامیش، مستقیل تدقیقات اوبیئکتی کیمی سئچیلمه میشدی. بو، بیر طرفدن اجتماعی-سیاسی محیطین یاراتدیغی خوف و توتالیتار رژیمین قاداغلاری ایله باغلی ایدیس، دیگر طرفدن گونئیده کی ادبی پروسئسه دریندن آشینا اولماماغیمیزدان ایره لی گلیردی. سون اون ایلده اؤلکه میزین و قونشو دؤولتین حیاتیندا باش وئرن دییشیلکیلر گونئی آذربایجانلا باغلیبیر سیرا مسئله لره یئنی باخیش و آیدینلیق عمله گتیردیگی کیمی، ادبی-مدنی علاقلرین ده یوکسلن بیر خط اوزره اینکیشافینا شرایط یاراتدی. گونئی یازارلاری نین چاپ محصوللاری ایله تانیشلیق ایمکانی قازانان اوخوجو بیر داها ایناندی کی، نه فارس شووینیزمی نین سرت قاداغلاری، نه زیندانلار، نه ده مجبوری موهاجیرت گونئیلی

یازارلارین عینادینی قیرا بیلمه میش، اولار " قلمین موقدس وظیفه سی خالقا و میلته خیدمتدیر " آمالی ایله یازیب-یاراتمیش، میلی کؤکدن آیریلمايان، بشری ایدئیلارا سؤیکنن عظمتلی بیر ادبیات مئیدانا گتیرمیشلر.

اعتراف ائدیم کی، معاصیر گونئی ادبیاتینا آز چوخ بلد اولان بیر شخص کیمی منی بیر مسله دوشوندوروردو: صنعتکارلیق جهتدن فرقلی، ایدئیاجا تخمینن یاخین اولان بو اثرلر نئجه، هانسی شرایطده یارانیب و گونئی ادبیاتی نین اینکیشاف ایستیقاملترینی شرطلندیرن باشلیجا خصوصیتلر هانسیلاردیر؟ بو سواللارا جاواب آختاراراکن الیمه " گونئی آذربایجان ادبیاتی: مرحله لر، تمایولر، ائتودلر " آدلی نفیس شکیلدچاپ اولونموش بیر کیتاب کئچدی (باکی اونیورسیتئتی نشریاتی، 1998، 326 صه). فیلولوگیا علملری دوکتورو آلماز علیقیزینین (ممدوو) چوخیلیک ثمره لی آختاریشلاری نین بهره سی اولان بو کیتابی ماراقلا و دئمک اولار کی، بیرنفسه اوخودوم، آختاردیغیم سواللارن جاوابی ایله یاناشی، بیر حقیقتین ده شاهیدی اولدوم کی، سیاسی سیفاریشلردن مومکون قدر اوزاق اولان معاصیر گونئی ادبیاتینی بیز هله نه یئترینجه اؤیرنه، نه ده تبلیغ ائده بیلمه میشیک.

کونکرئت تاریخی و زنگین ادبی فاکتلار اساسیندا گونئی ادبیاتیمیزین تخمینن یاریم عصرلیک بیر مرحله سی نین تدقیقی نیتی ایله قلمه آلینمیش اثرین ان عومده کثیفیتی مؤلیفین حادیثه لره، ادبی پروستسه یئنی، ساغلام موناسیبتی، اوبیئکتیو علمی-فیلولوژی قناعتلری عومومیشلدرمه قابیلیتی ایله شرطله نیر. کیتابین " اجتماعی-سیاسی وادیی محیط " آدلی بیرینجی فصلینده 1945-1990-جی ایللرده ایراندا و گونئی آذربایجاندا

جریان ائدن اجتماعی-سیاسی حادثه لر، بونلارین کؤکلری، جیب و نتیجه لر، اولایلارلا بین الخالق اجتماعیتن رئاکسییاسی و س. بو کیمی پروبلملری آراشدیران مؤلیف اؤزوندن اولکی معلوم فیکیر و مولا حیظه لرله کیفایتلنمیر، تاریخ وادیاتشوناسلیغیمیزا آز و بلکه ده معلوم اولمایان بیر سیرا سندلره، همین ایللرده ایرانین و آذربایجانین دؤوری مطبوعاتیندا چاپ اولونموش یازیلارلا، اوزون مددت " مخفیدیر " قریفی آلتیندا ساخلانان آرخیو ماتریاللارینا ایستینادن دؤورون منظره سینى گؤزلیرمیز اؤنونده جانلاندیریر.

فصلین بیرینجی بؤلمه سینده گونئی آذربایجاندا میلیلی حوکومتین یارادیلماسی، ایدارثتمه استروکتورلاری، معاریف، مطبوعات، صحیه و اوردو قوروجولوغو، حیاتا کئچیردیگی ایصلاحاتلار و نهایت مغلوب اولما سببلری باره ده معلوماتلارلا بیلکیریمیزی خئیلی زنگینلشدیرن مؤلیف چوخ دوغرو اولاراق بئله حساب اندیر کی، " جمعییسی بیر ایل داوام ائدن و پیشوری نین سؤزلری ایله دئسک: " نینکی ایرانى، ائلجه ده یاخین و اورتا شرقی اوپادان " ، آزادلیغا دوغرو ایستیقاملندیرن 21 آذر حرکاتى، آذربایجان میلیلی حوکومتی تاریخه تاثیرسیز قالمادی. اؤزوندن سونرا گلن نؤوبتی اجتماعی دالغالاری وچون تکان وئریجی منبع رولونو اوینادی " .

سونراکی بؤلمه لری " قیسا تنزول و یئنی دیرچه لیش دؤورو(1947-1953-جو ایللر) " ، " یئنی ایرتیجا دالغاسی " ، " شاهانه سیجرایشلار " و " آغ اینقیلاب دؤورو(1954-1978) " ، " 1978-1979-جو ایللر اینقیلابی و اونون نتیجه لری " آدلاندیران مؤلیف هر دؤورون اؤزونمخصوص

خصوصیتلرینی نظردن کنجیریر و عالیم اوبیئکتیولیگی، وطنداش یانغیسی ایله قئید ائدیر کی، بوتون دؤورلرده آذربایجان خالقى فارسلاشدیرما سیاستی نین قوربانى اولموش، دیلى الیندن آلینمیش، میلی مکتبلری، مدنیت اوجاقلاری باغلانمیش، بعضی " سایی اؤزوموزدن اولان بالتلار " دوشمن دییرمانینا سو آخیداراق اؤزوموزه قنیم کسيلمیش، لاکین خالق گله جگ اومیدینی ایتیرمه میشدیر.

مؤلیف چوخ دؤغرو اولاراق قئید ائدیر کی، " ایستیداد قورولوشونون داغیلما سیندا آذربایجان خالقنن میثیل سیز رولو اولموش، ایرانین هانسییالت، ویلایت وشهرینده باش وئرمه سیندن آسیلى اولما یاراق، همیشه تشکیلاتی ایشلرین اؤن سیرالاریندا آذربایجانلیلار گئتمیشدیر ". لاکین عنعنه وی فارس شووینیزمی بیر قایدا اولاراق آذربایجان خالقى نین حقوقلاری نین گئرچکلشمه سینه مانعچیلیک تۇرتمیش و ایندی ده تۇرتمکده دیر.

سون اون ایلیکلرین حادیتله لرینه قییمت وئرن مؤلیفین فیکرینجه، سیاسی رژیم عوصیانلاری اوردولارین، سیلاحین گوجو ایله یاتیرسا دا، معنوی مباریزه ده خالقیمیزین عزم و ایراده سینى قیرا بیلمه میش، " شهریار باشدا اولماقلا سؤنمز، ساوالان، سولثیمان سالیس، م.ذهتابی، قافلانتی، ح.ساهیر، والئه، ح.نیطقی، ق.بیگدئلی، ى.مفتون، م.کریمی کیمی شاعیر، یازیچی، عالیملر گونئی آذربایجان خالقى نین ادبی، بدیعی و سیاسی دوشونجه سینى، تککرونو پارلاق فورمادا دونیا یا تقدیم ائتمیشلر ".

طبیعی کی، مؤلفی تاریخ و سیاستدن چوخ ادبیات ماراقلاندریدیغیندان او، محض بو تاریخی-سیاسی حادثه لرین ایشیغیندا ادبی پروسئسی ایزله میش، قیرخ بش ایللیک ادبیاتین علمی و سیستملی تحلیلینی وئرمه یه جهد گؤستمیشدیر.

آلماز خانیم "پوئزیانین اینکیشاف مرحله لری" آدلاندریدیغی ایکینجی فصیلده هر دؤورون پوئزیاسینین (صحبت 1945-1990-جی ایللرین ادبیاتیندان گئدیر - ای.ق.) اؤزونخاص جهتلرینی گؤستمکله فیکیر و ملاحظه لرینی کونکرت و هم ده بوگونکو قوزئی اوخوجوسونا آز معلوم اولان بدیعی نمونه لر اساسیندا شرح ائدیر. میللی حکومت دؤورونده کی پوئتیک اثرلره موناسیبت بیلدیرن مؤلیف آراشدیرما و موقاییسه لر نتیجه سینده بئله بیر اوبیئکتیو نتیجه یه گلیر کی، همین ایللرده "آذربایجان خالق نین دردلرینی، اعتراضلارینی و هنایت آرزولارینی ایفاده ائدن پوئزیادا اوچ جهت نظره چارپیردی: وطن سئوگیسی، فاشیزمه نیفرت و ایستیقلاللا چاغیریش".

تدقیقاتچی نین فیکرینجه، 40-جی ایللرده گونئی آذربایجاندا ایرتیجا ایله دئموکراتیک قوووه لر آراسیندا ضیدیتلر کسکینلشدیکجه، پوئزیانین دا دؤیوش کئیفیتی آرتیر، بئللیکله "گونئی آذربایجان پوئزیاسی اؤزونون اوزون مودت اونودولما یا جاق، ادبیات تاریخیمیزده سئچیلن میللی-آزادلیق مرحله سینده قدم قویور" ش

بو ایللرین پوئتیک نمونه لرینی تحلیل ائدن مؤلیف، طبیعی کی، داها چوج "وطن یولو" قزتی و اونون نزدینده فعالیت گؤسترن "شاعیرلر مجلسی

" اطرافیندا بیرلشن ادبی قوووه لرین اثرلرینی آراشدیریر.علی فطرت، قولوخان بورچالی، سولئیمان امینی، یحیا شئیدا، محمدباقر نیکنام، میر مهدی چاووشی، اعتمادم، محزون، میر تاغی میلانی کیمی قلم صاحبیلری نین اثرلری اساسیندا دؤورون جانلی ادبی منظره سینی آیدینلاشدیرماغا میسر اولور.

میللی حوکومتین سوقوطوندان سونرا جنوبدا یارانان شعرى " محبس، سورگون و قوربتده یارانان شعرلر " آدلانديران آلماز علیقیزی نین بئله بیر قناعتی تاماميله طبعی و اینانديریجیدیر کی، " اوغورسوز تاریخی دؤنوشون فاجیعه سیندن دوغولموش بو پوئزیا اورک قانی ایله یازیلیمیش سالنامه ایدی ". بو سالنامه نی یازانلار ایچریسینده حبیب ساهیر، احمد شاملو، آلوو، هیلال ناصیری، هاشیم ترلان، بولود قاراچورلو سهند کیمی یازارلارین شعرلری، هئچ شوبهه سیز کی، اؤنملی رول اوینامیشدیر.

اینکارائیدلمز فاکتدیر کی، محمدحسین شهريارين آنا دیللی پوئزییاسی ایله گونئی شعرینده یئنی اینکیشاف مرحله سی نین اساسی قویولموشدور. " حیدربابایا سالام " پوئماسی نین ح.کارینگ و م.رؤوشنزمیرین موقددیمه سی ایله چیخان ایلك چاپیندان سونرا، حقیقتن، جنوب شعرینده بیر جانلانما، دیرچه لیش باش وئردی و مؤلیفین سؤزلری ایله دئسک: " حیدربابایا سالام " میلیونلارلا اوره یه جسارت وئردی. خالقى اینانديردی کی، توپلارین، تانکلارین، طیاره لرین سوسدوردوغو آذربایجان ایندی شهریارین دیلی ایله دانیشیر ". پوئمانین عومومیتله شهريارين آنا دیللی پوئزییاسی نین بو قدر گئنیش یاییلماسی وعکس-صدا یاراتماسی نین

سببلىرىنى آچىقلايان مۇلىفه گۆره، بو، هر شئىدن اول شاعىرىن مىللى كۆكلره باغلىلىغىندان، وطنپورلىگىندن، مىلتىن دردلىرىنى اؤز دىلىنده اونا اىلاهى بىر گۆزلىك چاتدىرماسىندادىر.

اللىنجى اىللىرىن اورتالارىندان ايرانىن آمىرىكا بىرلشمىش شتاتلارى ايله ياخىنلاشماسى، اينكاراندىلمز حقيقتدىر كى، اۆلكه صنايعسى و اىقتىصادياتى نىن اينكىشافىنا رواج وئردى. لاكىن او دا حقيقتدىر كى، بو اينكىشاف حاكىم دايره لرىن اىستىگىنه اويغون ايدى و بونون گونئى آذربايجانىن معارىف، مدنيت و اينجه صنعتىنه خيىرى ديمه مىشدى. مۇلىفىن " آغ اينقىلاب " ، - دئيه تقدىم اتتىدىكى اىللىرده اوولكى مركزچىلىك مئىلى بىر قدر ده گوجلنىمىش، آنا دىلىنده يازماق، اوخوماق، اجتماعى يئرلرده دانىشماق بئله، ياساق اندىلمىشدى. بوتون بو آغير اووزوجو محرومىتلره باخمىياراق، همىن اىللىرده شهربارلا ياناشى، سهند، سۇنمز، ساوالان كىمى قودرتلى قلم صاحىبلىرى اۆلمز صنعت نومونه لرى ياراتمىش، مۇلىفىن چوخ دوغرو قناعتىنه گۆره، بو اىللىرده بارانان پوئتىك اثرلر ايرانداكى فنورال اينقىلابىندان سونراكى شاعىرلر اوچون مونبىت ادبى موحىط ياراتمىشدى.

تبرىز ازلدن اينقىلابلار بئشىگى اولدوغوندان 1979-جو ايل فنورال اينقىلابى دا تارىخى و قانون اويغون بىر حال كىمى تبرىزدن باشلاندى و بو باشلانغىچ اجتماعى-ادبى-سىياسى موحىطده درحال اؤز بهره سىنى وئردى. تهراندا، گونئى آذربايجانىن بىر سىرا شهربلرىنده قىسا مودت عرضىنده " وارلىق " ، " يولداش " ، " كوراوغلو " ، " اولكر " ، " چنلىبئل " ، " دده

قورقود "، " گونش "، " اینقیلاب یولوندا "، " فروغ آزادی " و س. کیمی آنا دیللی مطبوعات اورقانلاری فعالیتته باشلادی.

آنا دیللی مطبوعاتین بوی و سای آرتیمی گونئی آذربایجان پوئزییاسی نین اینکیشافینا تاثیرسیز قالا بیلیمزدی. بو حال، اجتماعی موحیطده آب-هاوانین نیسبتن مولاییملشمه سی یازارلارین ال-قولونو آچدی. ایللر بویو صاندیققلاردا یاتیب قالان شعرلر ایشیق اوزو گۆردو، " اورکلرده نیسگیله دؤنن آرزولار، ایستکلر، ایدئیالار اوزچیخدی، چاغداش وضعیتله علاقدار یازیلانلار خالقا چاتدیریلدی ".

چوخ کئچمه دی کی، داوود قدیری، حمدالله ارکانی، علی منفرد، عسگر شاهی، عباس باریز، عبدالله یانار، سولیمان ثالث، میرزه حسین کریمی، حمید نیطقی، آلتای، قافلاتی، ائل اوغلو، مفتون امینی، کیمی اونلارلا ایستعدادلی قلم صاحیبلری نین شعرلری اوخوجولارین موحاکیمه سینه وئریلدی.

بو ایللرین (1900-1979-جی ایللر - ا.ق.) پوئزییاسینی تدقیق ائدیپ عومومیلشدیررکن مؤلیف بئله بیر حاقلی تئزیس ایره لی سورور کی، " گونئی آذربایجان شاعیرلری اوچون هئچ بیر موضوعو مضمون، بدیعی واسیطه، وزن و حتی دیل پروبلئمی یوخدور.... عربدن عروضو، فرانسیزدان سربست وزنی آلان جنوبلو صنعتکارلار همین وزنده یازدیقلاریشعرلرده اونلارین اؤزلرینی حئیرتده قویموشلار.

1900-1945-جی ایللرین پوئزییاسی ایله یاناشی، بدیعی نثر ده دیقتدن یایینمیر و بدیعی نثر ادبی پروسئسین آپاریجی قوللاریندان بیر کیمی

صرف-نظر اندیلیر. بیلر نایلی، غلامعلی سمسام، گنجہ لی صباحی، رحیم دقیق، حه. آغچایلی، غلامحسین ساعدی، آ. آزی نین حکایه، پووئست و رومانلارینی نظردن کئچیرن، اونلارین صنعتکارلیو و ایدئیا خصوصیتلرینی آراشدیران تدقیقاتچی نین فیکرینجه، " بو اثرلرده محبت، وطن حصرتی، دوستلوق، سعادت دوغولاری، عایله-میشتموناسیبتلری اؤز بدیعی حلینی تاپمیشدیر "

نثر اثرلری ایله مؤلیفین بئله بیر قناعتی تامامیله قغلاباتاندیر کی، " بو اثرلرین گونئی آذربایجاندا آنا دیلی نین صافلیغی اوغروندا موباریزه ده عوضسیز خیدمتلری اولموشدور "

کیتابدا ادبیاتیمیزین جنوب قولونون مئموار و اوشاق ادبیاتی، اونلارین فورما، صنعتکارلیق، موضوعو و ایدئیا خصوصیتلری باره ده ده ماراقلی ملاحظظه لر ایره لی سورولور و ایمکان داخیلینده کونکرئت نومونه لر اساسیندا ادبی پروسئسه قییمت وئرلیر.

طبیعی کی، کیچیک بور یازیدا ایری جملی، فوندامئنتال تدقیقات اثری نین بوتون مزیتلری باره ده رای سؤیله مک ایمکان خاریجینده دیر. یازییا او اومیدله نقطه قویوروق کی، آلماز خانیم باشلادیغی چتین وشرقلی ایشی داوام ائتدیره جک، موعاصیر گونئی آذربایجان ادبیاتی نین موختلیف پروبلئلری ایله باغلی یئنی-یئنی اثرلرله ادبی اجتماعیتین گؤروشونه گله جکدیر.

1999-جو ایل

* " 21 آذر " ژورنالی، 2000-جی ایل، ن 4-5، ص. 50-52

م. نهاوندینین " سولطان ساوالان "

پوئماسی

دونیا داغلاری ایچریسینده " آغلایاندا اووونماق بیلمه ین " ، چنله بولود آغ
باشی اوستونده اسکیمه ین، قایالاری کامان کیمی گریلیب بوز ساچلاری
سالخیم-سالخیم هورولن بیر داغ وار - ساوالان داغی. جهان داغلاری نین
آغساقلالاریندان و جنتین یئددی داغیندان بیرى حساب ائدیلن بو داغ خالق
یادداشیندا افسانلشمیش بیر وارلیق کیمی زامان-زامان بدیعی فیکرین
باشلیجا اوبرازلاریندان اولموشدور. بو اولو، اعجازکار داغا ائل آراسیندا سولطان
ساوالان دئیلمیش، شینه نچه-نچه نغمه لر، داستانلار قوشولموش و
قوشولماقدادیر. " سولطان ساوالان " پوئماسی بو موضوعدا یازیلان اثرلرین
ان موکمللریندن بیریدیر. یوکسک صنعتکارلیق، آخیجی، لنگرلی دپل و
اسل وطنپرورلیک دویغوسو ایله یازیلمیش پوئمانین موللیفی اثرلرینی "
موغان " تخلصو ایله یازان محمد علی نهاوندیدیر.

م .نهاوندی گونش ایلی نین 1327-جی ایلینده (میلادی تاریخی ایله
1949-جو ایل) آذربایجان تورپاغی نین قدیم و اسرارنگیز تاریخه مالیک
اولان شهرلری نین بیرینده، ساوالانین اتگینده یئرلشن اردبیلده آنادان
اولموشدور. گنجلیک ایللری تبریزده کنچن شاعیر دوققوز ایل قیرمیزی آیپارا
جمعیتینده (شیرو خورشید سرخ) چالیشمیش، 1361 (1983)-جی ایلده

دوغما شهری اردبیل قایدراق صحیحیه ایداره سینده فعالیتینی داوام ائدیرمه یه باشلامیشدیر.

گونئی آذربایجانی شاعیرلری آراسیندا اوریژینال سیماسی ایله سئچیلن م.موغان یحیا شئیدانین یازدیغی کیمی " احساسلی، صمیمی، دوستلارا اولدوقجا وفالی بیر اینساندیر کی، اونون روان تبی، توند احساسی، مئهریبان باخیشی هر گۆره نی اولده اؤزونه مفتون ائنددیر " . بو شخص عئینی زاماندا ائلینه، دیلینه، عادت و عنعنه لرینه حددن زییده باغلی اولان بیر صنعت فدایسیدیر. " زوالی قادین " ، " گولور منه " ، " ندنسه " و س. بو کیمی اثرلرین مولیفی اولان صنعتکارین(یارادیجیلیغیندا خصوصی موقعیی ایله سئچیلن اثر، هئچ شوبهه سیز اکی، سون ایللرین ادبی حادثه لریندن سایبلا بیله جک «سولطان ساوالان» پوئماسیدیر (م.ن.موغان. سولطان ساوالان، اینتشارات ایرانیان (ایران نشریاتی، 1368 (1990)).

آذربایجان فولکلورو، کلاسیک، خصوصیه شهریار پوئزیاسی نین عنعنه لریندن فایدالانان تبی روان شاعیرین بو ائتنوگرافیک پوئماسی ساوالان، اونون ائلاتلاری، ایگیدلری، قالالاری، طبیعی منظره و ثروتلری حاققیندا وورغون بیر قلبین دؤیونتولری، پوئتیک سالنامه سیدیر. اؤن سؤزده موللیف اثرین یارانما سببلری باره ده موفسسل معلومات وئریر. قفیل خسته لنمسینی، موعالیجه و داوا-درمانین تاثیرسیز قالدیغینی، نهایت، آغریلارین الیندن زینهاره گله رک ایکی دفه ساوالانین زیروه سینی زیارت ائتمه سینی و بو زیارتلردن سونرا کسکین اورک آغریلاری نین تدریجن یوخ اولوب گئتمه سینی و حکیمه لرین بو ایشه مات قالماسینی صمیمیتله تصویر ائدن شاعیرین یازدیقلاری

آدامی ریقتہ، ساوالانین مؤعجیزہ لری ایسہ حیرتہ گتیریر. ساوالانی ایلاهی محبتله وصف ائتمک اوچون اؤزونو توضعکارلیقلا " ادبیاتیمیزین کیچیک خادیمی " ، اثرینی ایسہ " بیر ماحال سونبولدن بیر اوووج باشاق " آدلاندیران موغانین بو " بیر اوووج باشاغ " ای، اصلینده درزلری بیر-بیرینه سؤیکنن خیرماندیر. بو خارماندا بوش، قارا یئل وورموش سونبول تاپماق چتیندیر.

ساوالان، باخ هاوالان، دردین آلان چوخدو منیمتک،

سئویرم، داغ-درهوی، بت-برووی جانلا تنیمتک،

قارا، عاغلی - قاراداغلی، قاراباغلی وطنیمتک

آی بوتون وارلینی گؤیچک،

دلی وورغونلارا باش چک!

میصراعلاری ایله باشلانان، هر سطری - بندی ساوالانا موراجیعت کیمی سسلنن پوئمانین موللیفینه گؤره، بو آزمان داغ جنتین اؤزو، دنیا داغلاری نین ان آغساققالی، ان گؤزه لیدیر. تلاشلاری ساییز، داشی چوخ باشلارا دوشن، دده قورقودلو سکسن بیر ائلاتا آتا اولان بو داغین هر بندی، بره سی، چایی، بولاغی ائله اوستالیقلا تصویر اولونوب کی، سانکی ماهیر بیر رسام تابلوسودور.

شاعیر ساوالانین اتکلرینده مسکن سالمیش ائلاتلارین آدلارینی سادالایاندا
 ائله اوستالیق گؤستریر و آبادلیقلاری الیفا سیراسی ایله ائله نیظاملا دوزور
 کی، دوغروسو بو جور دئییم و دوزولوش طرزینه حئیرتلنمه یه بیلیمیرسن.
 فیکریمیزین تصدیقی اوچون کیچیک بیر میثال:

نفسینلندیر ائیش، یوخوشون اولموشسا گولوستان،

چاغلایان چئشمه لریندیر ائله ین سینووی بوستان،

باخیرام چئورنه اوخشور گورورم جنته هر یان:

انزاب، انداب، میر، ارباب، انیلی، اندراب، انزان،

اردلان، اردها، اپجستن، اجیر، ارجه، هم ارجان،

استه مز، اسکیشههر، انگیز، النجقله، اسیکران ...

ماراقلی و فیدالی جهت بودور کی، شاعیر بو ائلاتلارین هر بیر ی باره ده
 کیتابین سونوندا دیرلی و ایناندیریجی ایضاحلار وئیر، گورمه دیگیمیز،
 حسرتینده اولدوغوموز آبادلیقلاری نظریمیزده جانلاندیرماغا مووفق اولور.

پوئمادا ساوالانین گؤزلیکلری، بیتکیلر عالمی، بارلی آغاجلاری و
 محصوللاری، قوشلاری آداب، ساوالان لایق پوئتیک بیر دیله تصویر اولونور:

نور ساچاقلارلا گونش یترده سرب زرلی لچکلر،

گؤی چمنلر باشینا چترینی آچمیش گؤبلکلر،

مین بزکله بزه نیب آل، ساری، آغ، ماوی چیچکلر،

و س. بو کیمی میصراعلاری اوخویاندان سونرا، سانکی ساوالانلا اوز-اوزه دوروب حیران - حیران اونا تاماشا ائدیرسن.

موللیف ساوالانین زیروه لریندن باش آلیب اتکلرینه دوغرو آخان چایلاری اونون گۆز یاشلاری آدلاندیریر و اینانیر کی، بو داغین اتکلریندن جاری اولان چئشمه لری "ال-اله وئرمک ایله سیندیراجاق داشلی هاساری". بو هاسار هانسی هاساردیر؟ بو هاسار آیریلیقدیر. ائله آیریلیق کی، بو آیریلیقدان آذر ائلی نین اوزو گول کیمی سولموش، "سینه سین کیمه سه سی دیدمیش، ساجینی کیمسه سی یولموش" و بو آزمایش کیمی، آغلامقدان خدافرین کۆرپوسونون ده ساغ گۆزو کور اولموش. بس او "شیرین گۆزلی نین شور سویو نولموش؟"

نه اولاجاق؟ بو سولار تورپاغین باغریندان شیریم آچراق ساوالانین دردلرینی عالمه جار ائتمک اوچون آجی چایا دؤنموشلر.

سولطان ساوالانلا یاناشی آذربایجانین آدلی-سانلی داغلاری نین دا آدلارینی شعره گتیرن، اونلارین یارانما تاریخی، یئرلشدیگی اراضی، هوندورلوکلری، حتّی همسرحد داغلاری باره ده ایضاحلار وئرن شاعیر ساوالانین عظمتینی گؤستریمک اوچون دئییر:

سن او داغسان، ساوالان، ائل-اوبان ایله قاریشیبسان،

قول آتیب آذر ائلی قوینونا گو تک ساریشیبسان،

ساواشیب ظولمت ایله ایستی گونشله باریشیبسان،

یوز داغ ایله یاریشیبسان.

قاراداغلا قاتیشیرکان آغریلا تاپیشیبسان،

البینی بوزقوشا وئرمکله سهنده یاپیشیبسان.

ساوالانین ان بؤیوک دره لریندن بیرى ساییلان شیروان دره نی م. موغان

داشدان خلق اولونموش شهره بنزه دیر. ائله شهره کی:

بیر شهردیر یوخ اثر بوردا کودورتله ساواشدان،

بونو سئیر ایلسه هر کیم چیخار آنجاق هوشو باشدان،

دانیشار بوردا یاواشدان.

داشلاری اینسان هئیکلرینه بنزه ین بو دره ده داشا دؤنن جاویدان، بابک،

کوراوغلو، نبی کیمی ائل قئیرتی چکن قهرمان اوغوللاردیر. شاعیره گؤره

ساوالانین اتکلریندن پروازلانان ایگیدلر دونیادان کؤچ ائندن سونرا بئله

ساوالانسیز اولماماق اوچون قئیرتدن داشا دؤنوب داشلارا سیرداش اولورلار. بو

داشلارا سیرداش ایگیدلرین بیرى - بابک و اونون قاراقاشقا آتی حاققینداکی

احوالاتی، اون ایکی عصر ایره لی " قاراوز معتصم " ین فتوا سی ایله افشین

طرفیندن خالقین بو قهرمان اوغلونون مغلوب اولما گونونو " ائلین بختی

یانان گون " کیمی معنالاندیران شاعیر چوخ عیبرتلی بیر منظره یارادیر.

مغلوب اولدوغونو درک ائندن سونرا آتی اله کئچمه سین دئییه، بابک آتین

یویه نینی اونون بوینونا دولاییب اوزون اؤپور، ساغ الین قووزایارق ترکینه چالیر و آت کیشنه یه-کیشنه یه داغلار ساری باش آلیر. لاکین قاراقاشقا صاحببندن سونرا هئچ جور ساکیتلشه بیلیمیر، بابکسیز آزادلیغی قبول ائتمیر، باتاقلیق بیر گؤله آتیلاراق بوغولور و او واختدان همین گؤل " آت گؤل " آدی ایله تانینیر. ایندی ده ائل آراسیندا دولاشان بیر روایت ایشاره ائدن موللیف یازیر:

اوبالاردا یاشایانلار بو سؤزو نقل ائله بیرلر،

ایلدی بیر قول قاراقاشقا گؤرونور بوردا دئییرلر،

قاراقاشقا کیمی داغلار دا او گون قارا گئییرلر،

قیمی قم اوستونده یئییرلر.

ساوالانلا رابیطه لی نودوز، چای قالا، النجه قالا، پیشتوو و س. بو کیمی قالالارین پوئتیک رسمینی جیزان، قایالارینداکی تندیره بنزر کاهالاریندا دئو تکی آییلارین یووا قوردوغو ساوالانین قاراسو دره سیندن ایلهملا سؤز آچان شاعیرین اورگی یارپاق داغی (ساوالانین قوزئیینده هوندورلوگو 3140 متره چاتان سیلدریم داغ) کیمی اسیر، خیالن گاه اوودره، گاه دا بالیققایا سمتینه " سیاحت " اندیر. قایالارین بیری نین اوستونده کی " داش قیلینج " آدلی داشی گؤرندن سونرا گؤزلی قان-یاشلا دولان شاعیر ائل آراسیندا مشهور اولان بیر مثلی اوبرازی شکیلده آشاغیداکی کیمی تقدیم اندیر:

او قیلینج کی، قانا قان ایدی قینین دییه سینده،

یوخ ایدی اؤزگه جاوابی او سوالین نییه سینده.

بیر گؤزل خطله یازیلیمیشدی او تیغین تییه سینده،

ای جاوان! قورخونو عؤمرون اوزونو یادینا سالما،

اؤز قینیمدا منی گر ساخلا یا جاقسان اله آلما.

م. موغان هر سؤزو یئرینده ایشله دن، خالق دئییملریندن مهارتله ایستیفاده
اثنمگی باجاران شاعیردیر. ساوالان حاققیندا ائل دیلینده کی آتالار
سؤزلریندن ایستیفاده یولو ایله یاراتدیغی آشاغیداکي پوئتیک نومونه
دئدیکلریمیزه پارلاق میثالدير:

آغلایاندا ساوالان داغی اووونماق داها بیلمز،

چوخ زامان چنله بولود آغ باشی اوستوندن چکیلمز،

ساوالان قارسیز، ایگید دهرده یارسیز اولما بیلمز،

ساوالان وورسا بیرین جان قوتاریب بیر ده دیریلمز،

کیمسه گؤز یاشینی سیلمز.

ساوالاندا محبت و ایفتیخارلا دانیشان، حتّی ا. خاقانی نین بو اولو، افسانوی
داغ باره سینده کی قصیدسینی مهارتله ترجمه اندید کیتابا سالان، ائل-
اوبانین گونج یئری اولان سولطان ساوالانا شاعیر نه آرزولاییر؟ آرزولاییر کی،
وطن تورپاغیندان پروازلانان ایگیدلر قوربتین امانسیز داشینی آتیب آنا قوینونا

تله سن اوشاقلار تکی گئری دؤنسولر، موباریزه مئیدانینا آتیلسینلار، یئنه ده اوجاقلار گور یانسین و نهایت:

قوی شیرین گؤزلی نین شور سویو دؤنسون شیرین اولسون،

..و مسیحا نفسین اودلو اورکده سرین اولسون،

یئنه ده نازلی قرنفیللریمیز نازنین اولسون،

یئنیدن سندن آلیب جان سارا گلسین گلین اولسون،

خان چوبانا یقین اولسون،

عزتین بیردی، مین اولسون،

آدووا آفرین اولسون!

زیره سیندن قار، اتکلریندن بار اکسیک اولمایان اولو سولطان ساوالان حاققیندا محبت نغمه لری اولان اثر پوئتیک جهتدن نه قدر اوغورلوسا، موللیفین پوئمایا یازدیغی گئنیش و هرطرفلی ایضاحلار بیر او احاطه لی و ایناندریجیدیر. بو ایضاحلار م. نهانودینی بیر فولکلورچو، تاریخی، انتنوقراف عالیم کیمی ده خاراکتیریزه ائتمه یه ایمکان یارادیر. بو ایضاحلاری اوخویاندان سونرا آذربایجان تورپاغی، یوردون تاریخ صفحه لرینده و خالق یادداشیندا ایز قویان قهرمانلاری، مملکتین سینه سی اوزرینده اوجالان اولو داغلاری، اتکلریندن جاری اولان چاپلاری، ساوالان هندورینده مسکونلاشان

ائلاتلار و آبادلیقلار، تورپاغیمیزین یئرالتی و یئراوستو ثروتلری باره ده معلوماتیمیز کیفیت قدر آرتیر.

1992-جی ایل

* "تورک دونیاسی" قزنتی، 1 اییول 2010-جو ایل، ن 7

اثرمنی خیانتینی ایفشا ائدن اثر

"خریستیانلیق بیزیم میللتین حقیقی تاریخی نین بیر حیصه سیدیر. اثرمنیلر ده میللتیمیزین بیر حیصه سیدیر. اونلارلا بیزیم هم ایرقیمیز، هم ده دیل باخیمیندان موشته رک کؤکوموز واردیر." بو جومله لر بیر موسلمان اؤلکه سی نین مدنیت و ایرشاد ناظری نین موصاحیه سیندن گؤتورولموشدور (باخ: سید آغا اونوللاهی. اثرمنی میللتچیلری و ایران، " معارف " نشریات، باکی-2002، صه. 8. بوندان سونرا آنجاق کیتابین صفحه سی گؤستریله جکدیر). او اؤلکه نین کی، همین اؤلکه ده 30 میلیوندان یوخاری آذربایجان تورکو یاشایر و مملکتین عالی دینی شوراسینا موستثنا صلاحیتلره مالیک اولان آذربایجان تورکو - سید الی خامنه ای باشچیلیق ائدیر.

دوشوندوروجو بیر مقام و چوخ اهمیتلی مسله دیر: گۆره سن، اؤزو ایسلام رئیسوپلیکاسی، اهالیسی نین آز قالا هامیسی شییه مذهب موسلمانلاردان عیبارت اولان ایرانین یوکسک روتبه لی دؤولت مأمورونون بئله بیر قناته گلمه سی و بونو نوماییشکارانه شکیلده بیان ائتمه سی نین سببی ندیر؟

اثرمنیلرین هاوادلارلاری طرفیندن حمایه ائدیله رک موسلمانلارا (موسلمان تورکوندن توتموش موسلمان تاتینا قدر) توتدوغو دیوانلار، زامان-زامان تۆرتدیکلری قتلی عاملار و تورپاق ایدیعلاری، هئج بیر حقوقی و اینسانی اندازه یه سیغمايان وحشیلیکلری بوتون دونیايا گون کیمی عیان اولدوغو بیر واختدا، اهالیسی نین یاریسیندان چوخونون آذربایجانلیلاردان عیبارت اولدوغو بیر مملکتده حاکیم دایره لرین، آذربایجان تورککلری نین حقوقلارینی تانیماماگی اؤزلری نین باشلیجا وظیفه سی حساب ائتمیش فارس میلچیلری نین اثرمنیلره بو قدر یاخینلیگی نین و حیمایداریگی نین، سن دئمه، درین کؤکلری وارمیش. بو کؤکلرین نه لردن عیبارت اولدوقلارینی آنلاماق اوچون پروفئسسور سید آغا اونوللاهی نین "اثرمنی میلچیلری و ایران" کیتابینی اوخوماق لازیمدیر. سونرا ایسه کیتابی یوبانمادان فارس دیلینه ترجمه ائدیپ چاپ ائتدیرمک و ایراندا یایماق لازیمدیر کی، تورکون دوشمنی اولان فارس میلچیلری ایله یاناشی، اونلارین بویروق قوللارینا چئوریلیمیش معنویاتسیز، عقیده و عمللرینده تورکچولوکدن اثر-علامت اولمایان دیرناقاراسی "آذربایجانلیلار" دا قان، گئن، عقیده قارداشلارینی داها یاخیندان تانیسینلار.

تاریخی ورقله مک نیتینده دئییلیک. سون ایکی اثرده اثرمنیلرین قوزئی آذربایجاندا و تورکییه اراضیسینده تۆرتدیکلری وشهیلیکلر آز-چوخ بیلگیلری

اولانلارا قدرینجه آیدیندیر. اوراسی دا معلومدور کی، بوتون بو فاجیه لرین باشلیجا گوناھکاری ائرمینلرین اؤزلری، موتفیقلری ایسه اونلارین سامان آلتدان سو یثردن خریستیان قارداشلاری اولموشلار. لاکین ایران اراضیسینده - اورمییه، ماراغا، تبریز، خوی و سلماس کیمی شهرلرده کئچن اسرده تۆره دیلن ائرمنی وحشیلکلی، ائرمنی-آسوری سیلاحلی بیرلشمه لری طرفیندن آذربایجان تورکلری نین کوتلوی شکیلده قیریلماسی باره ده فاکتارلار چوخلارینا معلوم دئییل و بو قیرغینلار باشقا-باشقا مطلبلردن خبر وئیر.

ائرمنی میلچیلری آذربایجان تورکلری نین از لی و ابدی دوشمنلریدیر و بونو آچیق شکیلده بیان ائتمکدن ده قطعین چکینمیر، اصلینده، فخر اندیرلر. بو قاراگوروهون تورک قؤومونه قارشی اراضی ایدیعلاری ائرمیزدان اول 4- عصردن باشلایارق بوگونه قدر داوام ائتمکده دیر. قدیم و اورتا یوزایللیکلرده داها چوخ بیزانس ایمپیریاسی و قئیری-خریستیان دؤولتلرینه آرخالانان ائرمینلر سون ایکی عصرده بو بدخواه عملرینی روسلارین الی ایله حیاتا کئچیرمه یه جهد ائتمیش و اونوتقانلیغیمیز سایه سینده بونا قیسمن نایل ده اولموشلار. لاکین ائرمینلرین فارسارلا بو قدر یاخینلیغی و فارس میلچیلری ایله بیرلشیب تورک دونیاسینا قارشی ائلان اولونمامیش موخاریبه یه باشلانماسی چوخ تعجوبلو مسله دیر.

س. اونوللاهی نین " ائرمنی میلچیلری و ایران " کیتابینی اوخویاندان سونرا حئیرتلنمه مک مومکون دئییل. آخی نئجه اولور کی، ایسلامی دیرلرله ایداره اولونان بیر اؤلکه ده موسلمان تورکلرینه قنیم کسيلمیش "

دانشاکسوتیون " پارتیاسی و اونون طرفدارلاری آت اوینادیر، اثرمنیلر 2001-جی ایل اییولون 28-ده جنوب آذربایجانین چالیدیران رایونونون 16 کیلومترلیگینده یئرلشمیش قازاکیلسه یه توپلاشاراق خریستیانیلیگی قبول ائتمه لری نین 1700 ایللیگینی قئید ائدیر و ایرانین ایسلامی مدنیت و ایرشاد ناظری دونیانین موختلیف یئرلریندن گلیمیش 5 مین اثرمنی نین ایشتیراک ائتدیگی همین مراسیمه تشریف بویورور، چیخیش ائدیر، اثرمنیلری اؤزلری نین قان قارداشی و "میلتمیزین بیر حیصه سی" آدلاندیریر؟

30 میلیوندان آرتیق آذربایجان تورکونه اؤز دوغما دیلینده مکتب و مطبوعات اورقانلاری آچماغا قاداغلار قویان بیر مملکتده اثرمنی دیلینده مکتب و مطبوعات اورقانلاری نین هئج بیر محدودیت قویولمادان فعالیت گؤسترمه سی، " دانشاکسوتیون " پارتیاسی نین مرکزی نین آفینادان تهرانا کؤچورولمه سی بیر چوخ گیزی مقاملارین آچیلماسینا، اثرمنی خیصلت موسلمان- فارس میلتچیلری نین اثرمنی و اثرمنیپرست خریستیانلارلا بیرلشیب تورک دونباسینا قارشی عئینی جبهه دن چیخیش ائتمه سینه ایشاره دئیلمی؟ ان آجیناجاقلیسی ایسه بودور کی، بو مکیرلی سیاستین آیاق توتوب یئریمه سینده فارسلازلا بیرگه میلی منلیگینی ایتیرمیش آذربایجان تورکلری ده ایشتیراک ائدیر. اولنار، قوزئی آذربایجان و قارداش تورکییه ده تۆره دیلن اثرمنی وحشیلکلی بیر یانا، 1905-1918-جی ایلرده تبریز، اورمیه، خوی، سلماس، ماراغا و س. بو کیمی منطقه لرده قانونا قاطان اندیلیمیش 20 مینه یاخین آذربایجان تورکونون قانونی دا تیجاری و اقتصادی معنفلرینه قوربان وئریر، فارس میلتچیلری نین بویروق

قوللارینا، اثرمنیلرین هممسلکلینه چئوریلیرلر. اگر بئله اولماسایدی، ایشغال اولونوموش اراضیلریمیزدن ضبط اولونوموش چوخلو سایدا اشیالار، مالدی-مدنیت آبیده لری گونئی آذربایجان اراضیسینده حراجا قویولماز، آرازبویو منطقه لرده ایران - اثرمنیستان بیرگه بازارلاری فعالیت گؤسترمز، مینبیر اذیت و آرزولارلا قوردوقلاریمیز بیر یانا، ویران قالمیش یورد یئرلریمیزین قبریستانلیقلاریندان آپاریلان باشداشلاری بئله بو بازارلاردا ساتیلیب اثرمنیه قازانج، میلیمیزه خجالت گتیرمزدی.

اگر بئله اولماسایدی، میللیتجه آذربایجان تورکو اولان ایرج افشار صاحبی اولدوغو " آینده " درگیسینده علی فیروی نین اثرمنی تبلیغاتی کیمی دوشونولموش سیلسیله یازیلارینا یئر آیرماز، آذربایجان تورکلری نین قددار دوشمنلری اولان آندرونیک، یئرپرم، ساناساریان، تاجینیان، ستئپانیان، خاچاتور مینوسیان، قریقور میزیبیان و س. بو کیمی آداملارین بیرگه شکیللرینی چاپ ائتمز، اونلاری قهرمان آدلاندیراراق حیات و فعالیتلری باره ده گئنیش معلومات وئرمزدی.

آذربایجان تورپاقلاری نین 25 فایزینه قدری نین دوشمن تاپداغی آلتیندا اولدوغو بو سون اون ایلده ایراندا اثرمنیلرین خیصلتینی گیزلتمه یه، اونلارین ایدیعالاری نین حاقق اولدوغونو ایثباتا چالیشان اونلارلا کیتابین اون مینرله تیراژلا فارس دیلینده یاییملانماسینا، " آینده " ، دیگر مطبوعات اورقانلاری، حتی دؤولت تئلوویزیاسیندا اثرمنیلری مدح ائدن ماتریاللارین باش آلیب گئتمه سینه نه آد وئرمک اولار؟ بو و بو کیمی دیگر سواللار س.اونوللاهی نین جاوابی آیدین، سراسرست و کونکرئتدیر: " ایرج افشارین

مسئول مودیری اولدوغو " آینده " درگیسینده آغایی دوکتور علی فیروی نین مقاله سی نین چاپدان چیخماسی قوزئی و گوئی آذربایجان تورکلرینه گۆز داغی وثرمکدن باشقا بیر شئی دئییلدیر. اۆز میلی کؤکلرینی اینکار ائدن محمود افشارلاردان، ایرج افشارلاردان بوندان آرتیق بیر شئی گۆزله مک آخماقلیق اولار " (صه. 19).

اگر " ...سون زامانلار داشناک پارتیاسی نین قرارگاهی آفینادان تهرانا کؤچورولموش و آغایی عنایت الله رضا(ایران اینقیلابیندان سونرا اؤزونو سید رضا آدلاندیریپ) تهران ایله ایروان آراسیندا موسافیرت ائدن همین پارتییانین کؤمکچیسى و تلبیغاتچیسیدیر " سا (صه. 21) و بو شخص 1992-جی ایلده آفینادا " بالکان یاریماداسیندا، قافقازدا، اورتا شرقده پانتورکیزم " مسله لرینه حصر ائدیلمیش داشناکلارین بین الخالق عومومى سیمپوزیوموندا ایران دؤولتی نین نوهاینده سی کیمی " قافقازدا پانتورکیزم " موضوعوسوندا معروضه ائدیپ تورکلری یونانلارین، اثرمنیلرین، کوردلرین اساس دوشمنی کیمی قلمه وئریپ آذربایجان تورکلرینی مدنیتدن اوزاق، جاهیل، نادان، وحشی و باربار آدلاندیریر " سا (صه. 28-29)، بو، بیر شخصین یوخ، رسمی نوهاینده اولدوغو اوچون ایران دؤولتی نین موقعیی کیمی باشا دوشولور و بوندان نتیجه چیخاریلمالیدیر.

بیر چوخ تاریخی اولایلاری تاریخی سندلر اساسیندا اوخوجولارا چاتدیران پروفئسسور س.اونوللاهی دیققتی بئله بیر مسله یه یؤنلدیر کی، بیر چوخ ایران عالیملىرى، خصوصیه قاتی آنتی تورکچو موقعیی ایله سئچیلن سید احمد کسروی حقیقتی دئمکدن چکینمه میش، اثرمنی و آسوریلرین ایرانین

موسلمان خالقارینا دوشمن گۆزو ایله باخماسینی بیان ائتمیش، 1918-جی ایل حادثه لریندن بحث ائدرکن یازمیشدیر: " اساس سۆزوموز ائرمینلرین ایرانلیلارلا دوشمنچیلیک موقعیینده دورماسی ایدی. او آداملار کی، عصرلرله ایراندا یاشاییب و اونون بوتون نعمتتریندن، راحتلیقلاریندان فایدالانیب اجنبیلرین گۆستریشی ایله اؤز هموطنلرینه دوشمنچیلیک ائتدیلر " (صه. 59).

س.ا.کسروی نین اثرینه و دیگر منبعلره اساسلانا س.اونوللاهی یازیر کی، " 1918-جی ایلده روس اوردوسونون گونئی آذربایجانی ایستیلایا ائتمه سیندن ایستیفاده ائدن ائرمینلر آسوریلرله بیرگه اوردو تشکیل ائدیپ آمانسیر، دهشتلی جینایتلر تۇرتمیش، بیر گنجه نین ایچینده اورمیه ده 1500 نفر آذربایجانلینی اۆلدورموش، عثمانلی قوشونو اورمیه یه گلنه قدر 10 مین نفردن آرتیق گوناھسیر جاماعاتی قتله یئتیرمیشدیلر " (صه. 59). اؤزلرینی آریایلرله هم عیرق و قان قوهومو آدلانديران ائرمینلرین وحشیلیکلرینی آرخيو سندلری و تکذیب اولونماز فاکتارلار اساسیندا شرح ائدن موللیف س.ا.کسروی دن گتیردیگی آشاغیداکی سیتاتلا فیکرینی یثکونلاشدیریر: " اونلار اورمیه ده 500 ائوه اود ووروب یاندیردی، کیشی، قادین، اوشاقلاری اۆلدوردولر. بئله ظولم و وحشیلیک هئچ بیر عصرده ائدیلمه میس و هئچ بیر قانوندا گۆرونمه میشدی " (صه. 59).

بوتون بونلاری و ائرمینلرین تاریخن خیانتکار اولدوقلارینی بیلن موسلمان اۆلکه سی نین ایشغالچی بیر اۆلکه ایله بو قدر سیجاق موناسیبتلری گیزلی-گیزلی اولایلاردان خبر وئیر. بلکه دؤولتین بو ایشلردر خبری یوخدور؟ بو،

بیزجه، تام مومکونسوزدور. بئله کی، گوجلو کشفیات و تهلوکه سیزلیک اورقانلارینا مالیک اولان اؤلکه ده موختلیف دیلرده تورکلرین علیه اینه یازیلیمیش اثرلر تئز-تله سیک فارس دیلینه ترجمه اولونوب کوتلوی شکیده نشر اولونورسا، بو ایش مطلق دؤولتین خیر-دوعاسی ایله گئرچکلشیر.

اگر ایراندا اثرمنیلرین دؤولت سوییه سینده حیمایدارلیقلارینا امینلیکلی اولماسایدی، 1994-جو ایلهده تهراندا هئراندا پاسدئرماجیانین فارس دیلینده نشر اولونان " اثرمنیستان تاریخی " کیتابیندا داغلیق قاراباغدان باشقا، گونئی آذربایجانین اکثر حیصه سی نین، او جومله دن ماکو، خوی، سلماس، اورمیه و تبریزی اؤز از لی تورپاقلاری بیلیب اثرمنیستان خریطه سینده داخل ائتمزدیلر(صه. 69).

س.اونوللاهی نین کیتابیندان اؤیره نیریکی، شاهلیق زامانیندا " داشناک پارتیاسی " ایله ساواک-ین سیخ همکارلیق علاقه لری اولوب و 1978-جی ایل اینقیلابیندان سونرا بعضی موترقی ضیالیلار اثرمنی میلچیلردن اوز دؤندرمیشلر. لاکین افسوسلار اولسون کی، فارس میلچیلری یئنیندن داشناکلارلا ایشبیرلیگی قورموش، اونلاری حمایه ائتمه یه باشلامیش و تورک دونیاسینا قارشى اونلاردان بیر واسیطه کیمی ایستیفاده ائتمکده دیرلر. اگر بئله اولماسایدی، " داشناک پارتیاسی " نین ایرانداکی فعال تبلیغاتچیسى، ایران خارجی ایشلر نازیرلیگی نین قافقاز اوزره مشاوری آغایی عنایت الله رضا بیر آغایی ایرواندا، بیر آغایی تهراندا اولماز(سه. 74). 1998-جی ایلین دئکابر آیی نین 19-دا ایران خارجی ایشلر ناظرلیگی مرکزی آسیا و قافقاز سیاسی تدقیقات مرکزی نین عالیملى اثرمنیستان عالیملى نین ایشتیراکی

ایله تهراندا " ایران و اثرمنیستان دونن، بوگون و صباح " موضوعوسوندا علمی کونفرانس کئچیرمز، تورک خالقلاری نین عونوانینا اولمازین حدیانلار سؤیله مزدیلهر.

شوبهه سیز کی، هر صفحه سینده مکر، حیلہ و قدارلیق سیموولو اولان اثرمنی میلتهچیلری نین آنتی اینسانی، آنتیتورک احوالی-روحیییه سینہ دایر کونکرئت و دانیلماز فاکتلار اولان حجمجه کیچیک (کیتابین حجمی 88 صفحه دیر)، موندریجه، مضمون و ماهیتجه بؤیوک کیتابین مزیتلرینی کیچیک بیر یازیدا تام شکیلده آچیقلاماق مومکون دئییل. حساب ائدیریک کی، فیکیر و دوشونجه لریمیزین بیر قیسمینی اوخوجولارلا بؤلوشدوردویوموز بو کیتاب بیر چوخ مطلبلرین آشکارلانماسینا خیدمت ائتمکله یاناشی، " خوابی-قفلته " اویوبوب هله ده فارس و اثرمنی میلتهچیلری نین حیلہ لرینه آلدانان " ساپی اؤزوموزدن اولان بالتالارا " بیر ترس شاپالاق، بوتون میلتمیز اوچونسه، کینابا چوخ ماراقلی و جسارتلی اؤن سؤز یازان پروفئسسور، امکدار علم خادیمی یاقوب ماحمودلونون سؤزلری ایله دئسک " هیجان طبیلی اولاجاقدیر " .

" رئسپوبلیکا " قزنتی، 27 مارت 2002-جی ایل، ن 68

گۆرکملی شرقشوناس عالیم

تپه دن دیرناغا جان میلّت آدمی اولان گۆرکملی شرقشوناس عالیم، گونئی آذربایجانلی نین تاریخی، ایقتیصادیاتی و مدنیّتی اوزره مؤعتبر آراشدیریجیلاردان بیرى حساب اولونان اکرم رحیملی ایله غیایى تانیشلایغیمین تاریخی قدیم، عیانی تانیشلایغیمین تاریخی ایسه اون ایلدیر. 2002-جی ایلده شرقشوناس دوستوم مسی آغا محمدی بیزی تانیش ائله دی و بو دوستلوق تدریجّن شخصی موناسیبتلر چرچیوه سینی آشراق عایله وی دوستلوقا چئوریلدی. طالع ائله گتیردی کی، من 2003-جو ایلدن باشلا یاراق آلتی ایله یاخین اکرم موعیلمه بیر شعبه ده - آم ع آ ص. بونیداوو آدینا شرقشوناسلیق اینستیتوندا چالیشمالی اولدوق و اکرم موعیلمین نئجه اینسان و ضیالی اولدوغو بوسوتون گۆزلریم قارشیسیندا آچیلدی. اکرم موعیلمین - بو جفاکش، میننتسیر یاخشیلیق ائتمکدن ذؤوق آلان علم و میلّت فدایسی نین یاشی نین سکسنه چاتدیغی مقامدا دوست ارمغانی کیمی بیر پارا مطلبلری اوخوجولار و اکرم سئورلرله بؤلوشمک قرارینا گلدیم و بو میلته خیدمتی مسلک و ایمان مسله سی حساب ائدن عالیجناب اینسانین حیاتی نین بعضی مقاملارینا آینا توتماق ایسته دیم.

...اصیللری گونئی آذربایجانین مرنّد ویلایتیندن اولان اکرم رحیم اوغلو بیژی 1932-جی ایلین سنتیابریندا قوزئی آذربایجانین قازاخ رایونوندا دونیا یا گلمیشدیر. سووئت رژیمى نین زوراکیللیغی، سرت قاداغلاری جنوب حسرتلی بو عایله دن ده یان کئچمه میش، وطنینده وطنسیر اولان بیژلری آجی-

آغریلار و محرومیتلرله باش-باش بوراخمیشدیر. اکرم لاپ کۆپه ایکن " وطن آواره سی " اولوب شیماللی باجی-قارداشلارینا پناه گتیرن، الی نین زحمتی ایله دولانیب اؤزونه میانه بیر حیات طرزى قوران رحیم کیشیه " کولاق " دامغاسی وورولموش، اول دوکانی، سونرا ایسه ائوی و املاکی موصادیره اولونموش، سووئت وطنداشی اولماماسی اونو و عایله سینی سیبیره سورگوندن سیغورتالامیشدی. آما سن سایدیغینی سای، گۆر فلک نه ساییر. تاریخه استالینیزم – منفور رئپرئسییا آدی ایله حک اولونموش 1937-جی ایلین حادثه لری بو عایله نین ده یئیندن دیدرگین حیاتی یاشاماسینا سبب اولموشدو. رحیم کیشی گونئی منشالی اولدوغوندان 1938-جی ایلین اوللرینده باشقا گونئیلیلر کیمی حبس ائدیلمیش، بیر مودت کیروواবাদدا (ایندیکی گنجه ده) زیندان حیاتی کئچیرندن سونرا مین بیر اذیتله قوردوغو ائو-ائشیگیندن، قازاخداکی قوهوم-اقربالاریندان آیریلماغا، عایله لیکله 1938-جی ایلین آپرئلینده بیر واختلار شاهین ظلوموندن باش گۆتوروب قاجدیغی گونئی آذربایجانا – آتا-بابا یوردونا کۆچمه یه مجبور ائدیلمیشدی.

ایرانا کۆچمه یه مجبور ائدیلن بیژلر عایله سی گونئی آذربایجانین مرنند شهری نین دیزه کندینده، رحیم کیشی نین آتاسیندان میراث قالمیش ائوده مسکونلاشدیقدان سونرا دینجلیک عوضینه مشققتلرله اوزلشیرلر. سووئت ایتتیفاقیندان گلیمیش بیر شخص کیمی رژییم رحیم کیشینی گۆزومچیخدییا سالیر، 1939-جو ایلین پاییزیندا او، حبس ائدیلر رک قارانیلق زیندان کونجونه آتیلیر. بیر ایل مرنند دوستاقخاناسیندا اولمازین ظلوم و ایشگنجه لره

معروض قالان رحیم کیشی 1940-جی ایلده وفات اندیر و عایله باشسیز قالیر.

7-8 یاشیندا آتاسیز قالان اکرمه آناسی، کیشی غئیرتلی سارا خانیم هم آنالیق هم ده آتالیق اندیر. سینه سینه یئتمیلیک داغی چکیمیش اوغلونو وطنینه یارارلی بیر اؤولاد کیمی بؤیوتمک اوچون کیرپیکلری ایله اود گؤتورور. ماددی سیخینتیلار بو مرد قادى نین پولاد ایرادسنی قیرا بیلیمیر. او، قوزئی آذربایجاندا جنوبا آپارا بیلدیگی زینت اشیالارینی، آتا-بابادان قالمیش مئیوه باغینی، اکین ساحه سینی حیصه -حیصه ساتاراق اوغلانلاری اکرمی و اسماعیلی تحصیلدن یایینماغا قویمور، نیین باهاسینا اولورسا-ولسون اونلاری اوخوتدورماق ایسته ییر.

1941-جی ایلده سووئت قوشونلاری نین ایرانا داخل اولماسی، موستبید رضا شاهین اؤلکه دن قاچماسی اؤلکه ده کی سیاسی دورومدا موعین یوموشاقلیغین یارانماسینا سبب اولور. بوندان ایستیفاده ایراندا، دها چوخ گونئی آذربایجاندا میللی-آزادلیق حرکاتینا باشلانیر. طبیعتجه مغرور، دیللی-دیلاور، قورخماز و موباریز اولان آنالاری سارا خانیمین تشویقی ایله اکرم و اوندان بؤیوک اولان قارداشی اسماعیل دا خالق حرکاتینا قوشولورلار. چوخ کئچمیر کی، اونلارین هر ایکسی 1945-جی ایل 21 آذر -12 دئکابر اینقیلابی نین فعال ایشتیراکچیسینا چئوریلیرلر. خالق آزادلیق اوردوسوندا (فدایلر دسته سی) فعالیتینه و ایگیدلینه گؤره اسماعیل آذربایجان میللی حوکومتی نین عالی موکافاتی اولان " 21 آذر " مندالی ایله تلتیف اولونور.

حیات تاریخچه سی بیر حصرت داستانی اولان اکرم موعلیم قئید ائدیر کی، 9 ایل ایراندا یاشاسام دا، بیرجه ایل - س. ج. پیشوری نین باشچیلیغی ایله قورولموش آذربایجان میلی حوکومتی دؤورونده (1945-1946) آزادلیغین شیرینلیگینی دادمیش، اؤزومون میلی کیملیگیمه قابیتماق ایمکانی الده ائتمیشدیم. تحصیل آلدیغیم فارسدیللی مکتبه 1946-جی ایلین یانواریندا آذربایجان میلی حوکومتی نین معاریف ناظری محمد بی ربانین ایضاسی ایله: " بوندان سونرا آذربایجان مکتبلرینده تحصیل آنجاق آنا دیلینده - آذربایجانجا کئچیریلسین " - امری نین اوخونوشو ایندییه ده ک قلبینده خوش خاطیره کیمی یاشاییر.

تاریخدن معلوم اولدوغو کیمی، خارجی دؤولترلرین، او جومله دن همین ایللرده اؤزونو گونئی آذربایجانین حمایه چیسسی کیمی آپاران سسری- نین یاردیمی ایله رضا شاهی اوغلو محمد رضا شاه عوض ائتدی. محمد رضا شاهین حاکیمیتی ایللرینده غیری-فارس میلتره، خصوصیه ایران اهالیسی نین اکثریتینی تشکیل ائدن آذربایجان تورکلرینه قارشى فارس شووینیزمی داها دا گوجلندیریلدی. آذربایجان مکتبلرینده بوتون تدریس فارسجا آپاریلماقلا یاناشی، مکتبه و مکتب هندورینده آنا دیلینده دانیشماق بئله شاگیردلره مودیریت طرفیندن یاساق ائدیلدی.

همین ایللری خاطیرلایان اکرم موعلیم دئییر کی، آذربایجانجا کیم دانیشسا " خبرچیلر " بونو درحال مودیريته چاتدیریردیلار. بیر گون تنفسده درسدن سونرا محله ده فوتبول اویناماق حاقدآ آنا دیلینده صؤحبت ائدیردیک. صؤحبتیمیزی درال مودیريته چاتدیرمیشدیلار. صینفه داخیل اولماق باره ده

نۆۋىتى زنگ چالیندى. شاگيردلر صنيف اوزره جرگه يه دوزولدولر. اليه هئىوا چوبوغو آلميش، غضبلنميش مودير منيم، قونشو احمدین و یونوسون آدینى چکيب قاباغا چيخماغیمیزی امر ائتدی. او، بیزی نیفرت دولو باخیشلارلا سوزه رک فارسجا دئدی: - بوینو یوغون تربیه سیزلر، مگر دئمه میشیک کی، تورکجه دانیشماق یاساقدیر؟ بیز آند-آمان ائتدیک کی، تورکجه دانیشمامیشیق. لاکین آند ایچمه نین فایداسی اولمادی. او، خیطده کی دانیشیغیمیزی تکرارلایب دئدی: - بس بونلاری من دانیشمیشام؟! من اوندا 3-جو صنیفده اوخویوردوم. 10 یاشیم هله تامام اولمامیشدی. بو ظالم مودیر هئىوا چوبوغو ایله اللریمیزین ایچینه 12 ضربه ائندیردی. اوو جوموز اود توتوب یانیردی. بو جزا ایله اورگی سویمایان مودیر امر ائتدی کی، اولجه دن حاضرلانمیش و اوزرینده "بیزیم مکتبین قانماز شاگيردلری" یازیلیمیش کارتون پارچالارینی بوینوموزدان آسینلار. بئله ده ائتدیلر. نۆۋىتى زنگه قدر مکتبین خیطی نین دوز اورتاسیندا اللریمیزی و بیر آياغیمیزی یوخاری قالدیرماقلا بیزی آياق اوسته دورماغا مجبور ائتدی و ایدمان موعلیمی زرگرینی ده بیزه نظارتچی قويدو...

نۆۋىتى دفعه صنيف يولداشیملا بیلمه دن آنا دیلینده دانیشدیغیمیزا گۆره هر ایکیمیزی زیرزمیده یئرلشن قارائلیق و هاواسیز سو آتباریندا 45 دقیقه "حبسده" ساخلادیلر.

اکرم موعلیم اورگی اودلانا-اودلانا اونو دا بیلدیریر کی، من ده باشقا گونئیلى اوشاقلار کیمی میلی حکومت دؤورونده اینسان کیمی یاشاماغین نه اولدوغونو آنلادییم. درسلیمیز آنا دیلینده تدریس اولونوردو. ایلك دفعه

آذربایجان تاریخینده کی اولایلارلا، سیاسی و ادبی شخصیتلرله، آنا دیللی پوئزیانین نومونه لری ایله محض او زامان تانیس اولدوم. م. معجز شبسترلیدن، لعلیدن، م.بی رییدان، م.ع.صابردن، آ.صحتدن و باشقا شاعیرلردن او واختدان حافظمده قالمیشلاری یاشیمین 80-ی حاقلا دیغی واختدا دا هر دن زومزومه ائدیرم.

فلک او بیر ایلیک خوشبخت گونلری ده بیز چوخ گوردو. تهرانلا موسکوا آراسیندا گیزلی سؤودلشمه نین قارا کولگی 1946-جی ایلین سونوندا هر شئی آلت-اوست ائندی. استالین-میکویان بلوکوندان خئیر-دوعا آلان، آبش (آمریکا)، اینگیلتره و باشقا قرب دؤولتلری نین حربی و مالیه یاریدیمی ایله تهرانین " شاهنشاه " قوشونو میللی حوکومتین رهبرلیگی ایله باغلاشمایا محل قویمادان، آرخاسیز، کؤمکسیز آذربایجانا گئیش میقیاسلی هوجوما کئچدی. تهران قوشونلاری طرفیندن ضبط اولونموش آذربایجانین یاشاییش منطقه لرینده توره دیلمیش قانلی اولایلار، زوراکیلیق و تالانلارین آجی خبری بوتون دونیا یا یاییلدی. تپه دن دیرناغا قدر او دؤورون موعاصیر سیلاحلاری ایله، طیاره، تانک و توپلارلا تجهیز اولونموش شاه اوردوسونون قارشیسیندا مئیداندا تک قالمیش، مقاویمت گؤستمگین نتیجه سیز اولاجاغینی آنلایان آذربایجانین مغلوبیتی قاجیلماز اولدو. آمانسیز دوشمنین الیندن یاخا قورتارماق اوچون آذربایجان میللی قووه لری نین بیر دسته سی یئگانه چیخیش یولونو قوزئی آذربایجانا اوز توتماقدا گوردولر و 1946-جی ایل دئکابری 12-14-ده سووتلرین الینده اولان کئچید منطقه لرینه پناه گتیردیلر. او واخت هر شئین ایتخیاری موسکواداکی رهبرلیگین الینده

اولدوغوندان قوزئی کئچمک ایجازه سی 12 دئکابر 1946-جی ایل ساعات 18-دا وئریلدی. سووئت آذربایجانینا پناه گتیرنلر ایچریسینده بیزیم ده عایله میز وار ایدی. قاقچینلارین ایلک دسته لری بیر نئچه گون ناخجیواندا ساخلاندیقدان سونرا بیزی 2-3 آی عرضینده او واختکی ژدانوو (ایندیکی بئیلقان) رایونون سووخوزلاریندا یئرلشدیردیلر. سونرا ایسه آیری-آیری رایونلارا پایلادیلار. عایله میز یئنیدن قازاخ رایونونا قاییتدی. بو طرفده کی دوروم دا چوخ آغیر ایدی. اولکه محاربه دن تزجه چیخمیشدی. من گوندوز ایشله ییب آخشام مکتبینه اوخویوردوم "

فیطرتن چالیشقان و عینادکار اولان اکرم موعلیم موعلیملرین و صنیف یولداشلاریمین کؤمگی ایله قیسا بیر زامان عرضینده کیریل الیفباسینی اؤیره نیر و زحمتی بهره سینی وئریر. مکتبین سککیزینجی صیفینی بیتیردیکلدن سونرا کیروواباد (ایندیکی گنجه) پئداقوژی مکتبینه داخل اولور. بو مکتبه ده 4 ایل اوخویور و یولداشلاریندان گئری قالماغا، فنلری یاخشی منیمسمه یه چالیشیر. تاریخ فنی اونو داها چوخ جلب ائدیر. اؤزونون دئیگیینه گؤره، تاریخ فنیی تدریس ائله ین عادیله موعلیمی نین ده بو ایشده بؤیوک رولو اولور. اکرم موعلیم قئید ائدیر کی، هم ده مکتبین درس حیصه مودیری اولان بو قادین چوخ بیلکلی، گونئیده کی اولایلار یاخشی بلد اولان و اونلاری اورک یانغیسی ایله یاد ائدن آدام ایدی. 1953-جو ایله پئداقوژی مکتبی فرقلمه دیپلومو ایله بیتیرن اکرم موعلیم او زامکی وی.ئی نین آدینا آذربایجان پئداقوژی اینستیتوتونون (ایندیکی آذربایجان دؤولت پئداقوژی اونیورسیتتی) تاریخ فاکولته سینه داخل اولور. بورادا رئسپوبلیکا نین

تانینمیش عالیم و موعلملردن درس آلیر. 1957-جی ایلده تاریخ فاکولته سینی فرقلنمه دیپلومو ایله بیتیریر. بیر مودت اورتا مکتبده تاریخ فنینی تدریس ائتمکله یاناشی، " آذربایجان " (ادف اورقانی) قزئتینده اول ادبی ایشچی، سونرا ایسه شعبه مودیری وظیفه سینده چالیشیلر. ایرانین سوسیال-سیاسی، ایقتیصادی و مدنی حیاتی ایله (مطبوعات و رادیو واسیطه سی ایل) یاخیندان تانیس اولور، چوخسایلی ترجمه و مقاله لری دؤورو مطبوعاتدا منتظم شکیده چاپ اولونور.

ایران چئوره سی داخیلینده گونئی آذربایجانا آید تدقیقات آپارماق، مطالیه و آختاریشلارلا اورانی داها یاخیندان اویرنمک هوه سی ذهنینده دولاشسا دا، 1959-جو ایلین پاییزیندا او، اؤزوندن آسیلی اولمایان سبب اوزوندن تورکیه ایقتیصادیاتی اوزره آسپیرانتورایا قبول اولونور. رؤسپوبلیکانین تانینمیش ایقتیصادچیسی و شرقشوناس عالیمی مرحوم ع.حسینوون رهبرلیگی، موسکوالی تورکولوق عالیم آ.ف.میللترین مصلحتی ایله " آتاتورک دؤورونده تورکیه نین سسری ایله ایقتیصادی علاقه لری " موضوعوسوندا تدقیقاتی باشا چاتدیریب موسکواداکی شرقشوناسلیق اینستیتوتوندا مودافیه ائدیر. بو تدقیقات علمی شورانین تقدیماتی ایله 1965-جی ایلده کیتاب شکلینده اوخوجولارا تقدیم ائدیلیلر. سونراکی ایللرده اکرم موعلمین " تورکیه نین خارجی تیجارت سییاستی (1920-1980) " آدلی مونوقرافییسی ایشیق اوزو گؤرور. موعاصیر تورکیه نین خارجی ایقتیصادی علاقه لرینه، اولکه ده کی دوروما آید 10 علمی مقاله سی، بیر نچه تئزیس و معروضه سی علمی درگیلرده، موختلیف ژورناللاردا درج اولونان اکرم موعلم تورکیه تاریخینه و

ایقتصادیاتینا دریندن بلد اولان سریشته لی بیر تدقیقاتچی کیمی تانینیر. موسکودا کوللنکتیو مؤلیفلر طرفیندن اوخوجولارا تقدیم ائدیلیمیش " تورکییه نین ان یئنی تاریخی " کیتابیندا گئیش اوچئرکی چاپ اولونان اکرم موعلیم بیر نئجه ایل آم ع آ شرقشوناسلیق اینستیتوتونون " تورکیه تاریخی و ایقتصادیاتی " شعبه سینه باشچیلیق ائدیر و گنج تورکولوقلارین یئتیشمه سینده الیندن گلن کؤمگی اسیرگمیر.

تورکیه دوست و قارداش اولکه اولسا دا، دوغما وطن-گونئی آذربایجانین تاریخی، جوغرافیاسی، ایقتصادی، سیاسی و مدنی پروبلملری ایله مشغول اولماق، شخصی ساخلانجیغیندا توپلانمیش چوخسایلی مائثراللاری گوندمه گتیرمک، تدقیقاتین ایستیقامتینی بو طرفه چئویرمک ایستگی اکرم موعلیمی راحت بوراخمادیغیندان، کئچن یوزایللیگین سونوندان اینستیتوتون دیرئکتورو، گونئی آذربایجانا چوخ بؤیوک ایستک و رغبتی اولان پروفئسسور گوهر باخشعلیوانین راضیلیغی ایله او، علمی فعالیتینی اینستیتوتون گونئی آذربایجان شعبه سینده داوام ائدیر و حاضیردا بو شؤبه نین مودیریدیر.

" بو شعبه یه گلیشی اونون علمی آختاریش و یارادیجیلیق بیوقرافیاسیندا یئنی صحیفه آچمیشدیر " ، - دئسک، سحو ائتمه میش اولاریق. بو شعبه ده چالیشدیغی 15 ایل عرضینده اکرم موعلیم گونئی آذربایجانا آید اولناراجا علمی و پولیسیستیک مقاله یازمیش، توپلانتیلاردا، دؤولت رادیوسوندا، اجتماعی تئلویزییادا و باشقا اینفورماسییا واسیطه لرینده سلیسلیه چیخیشلار ائتمیشدیر. گونئی آذربایجانین یاخین کئچمیشی و

ایندیکی دورومو ایله باغلی اوخوجو و دینله ییچیلره چاتدیریلماسی واجب اولان مسله لره اویینکتیو علمی آچیقلامالار وئرمک اونون علمی فعالیتی نین اساس ایستیقامتینی تشکیل ائدیر.

گونئی آذربایجان شعبه سینه گلندن اکرم موعلمین 3 مونومنتال کیتابی " گونئی آذربایجان " ائسیکلویئدیک معلومات کیتابی (ش.تاغیئوا و س.بایرامزاده ایله بیرلیکده، 710 صحیفه)، " گونئی آذربایجاندا میلی-دئموکراتیک حرکات (1941-1946) " (210 صحیفه ؛ بو کیتاب کانادا و تهراندا دا چاپ اولونموشدور)، " سید جعفر پیشوری " (399 صه). اوخوجولارا و علمی اجتماعیتته تقدیم اولوموشدور. بونلاردان باشقا، " دوکتور سلام الله جاوید " (140 ص)، " پارچالانمیش میلتن هارایی " (710 صه)، کیتابلاری نین ترتیبچیزی و رئاکتورو اولموش اکرم موعلم، عئینی زاماندا گونئیلی مؤلیف صمد سردارنیا نین " آرازین هر ایکی ساحیلینده سویقیریم " و " ایروان موسلمان ساکینلی شهر اولموشدور " کیتابلاری نین، " مشروطه حرکاتی - 100 "، " ش.م. خیابانی حرکاتی " مقاله لر توپلوسونون دا علمی رئاکتورو اولموشدور.

اکرم موعلمین ایران و گونئی آذربایجانین موعاصیر دوروموداکی پروبلملره آید چوخ سایدا علمی مقاله لری ایراندا، تورکیه ده، آلمانیدا، کانادادا و باکیدا (اینگلیسجه) نشر اولونان درگیلرده چاپ اولونموشدور. حاضیردا " گونئی آذربایجان پهلویلر دؤورونده (1925-1979) " علمی تدقیقاتینی باشا چاتدیرماق اوزره اولان عالیم 20- عصرین 80-جی ایللرینده یازدیغی و موعین سببلر نتیجه سینده نشری ایندییه قدر لنگیمیش "

چاغداش ایراندا آقرار کندلی مسله سی " کیتابینی چاپا تقدیم ائتمگی پلانلاشدیریر.

عقیده و مسلک آدمی اولان اکرم موعلیم چالیشقانلیغی، تمیز اخلاقی و داوانیشی ایله اجتماعیته یئترینجه حورمت و نفوذ قازانمیش عالیملریمزدندیر. اولدوقجا تواضوکار، آز دانیشیب چوخ ایش گورن اکرم موعلیم 80 یاشی حاقلا دیغی بیر واختدا دا قیزغین هوسله، یورولماق بیلمه دن یازیب-یارادیر. اونون یازیلاریندا گونئیین سسی، اوراداکی دوروم، حاقسیرلیق، صفالت و باسقیلارلا یاشایان هموطنلری نین آزادلیق ایستگی و موباریزه سی مهم یئر توتور. حاضیردا آم ع آ ض.م.بونیادوو آدینا شرقشوناسلیق اینستیتوتوندا گونئی آذربایجان شعبه سینه باشچیلیق ائدن عالیم گونئی آذربایجانی اوزره گنج عالیملرین یئتیشمه سینه اؤز قایغی و کؤمکلیگی نی اسیرگمیر.

سکسن یاشی نین تامامیندا اکرم موعلیمه نه آرزولاییریق: - بیر عؤمور وطنین خیدمتینده اولموسان. قوزئی آذربایجاندا یاشاسان دا، بیر آن اولسون بئله دوغما آتا-بابا یوردونو، مرندی بوتؤلولو کده گونئی آذربایجانی اونوتمامیش، وطن حسرتی ایله وطن اوغروندا ایمکانلارین داخیلینده نه یی باجارمیسانسا ائتمیسن. طبعی کی، ان بؤیوک آرزون آذربایجانی واحد، بوتؤو بیر مملکت، بیر دؤولت کیمی گؤرمکدیر. آرزون چین اولسون، قارداش! آمین، آمین، آمین.....

"رئسپوبلیکا" قرئتی، اؤکتیابر 2011-جی ایل

ایچینده کیلر :

اون سوز 3

1. حیران خانیم 8
2. سید ابوالقاسم نباتی 15
3. محمد کاظم جاذب 25
4. محمد باقر خالخالی و اونون " ثلییه " مثنویسی 32
5. مشروطه دؤورو ادبیاتی 54
6. سعید سلماسی 73
7. ش.م. خیابانی حرکاتی دؤورونده گونئی آذربایجاندا ادبی موحیط 95
8. م. معجز شبسترلی تدقیق اولونور 118
9. 20- عصرین 20-40- جی ایللرینده گونئی آذربایجان ادبیاتی 127
10. 20- عصرین 20-40- جی ایللرینده گونئی آذربایجاندا تناتر 164

11. 1941-1946-جی ایللرده گوئنی آذربایجان ادبیاتی 199

13. فریدون ابراهیمی 264

12. محمدباقر نیکنام 274

14. محمد بی ریا 283

15. محمد بی ریانین اثرلری روس دیلینده 317

15. علیرضا نابدی اویختای 325

17. تبریز معمارلیق مکتبی و تبریز آبیده لری 346

18. یییه سیز نیشان اوزویو 352

19. قیرخ بئش ایلیک ادبیاتین تدقیقی 364

20. م.نہاوندی نین " سولطان ساوالان " پوئماسی 372

21. ائرمنی خیانتینی ایفشا ائدن اثر 382

22. گؤرکملی شرقشوناس عالیم 390

AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR
AKADEMİYASI
NİZAMİ adına ƏDƏBİYYAT İNSTİTUTU

Prof.Dr. İ S L A M Q Ə R İ B L İ

ƏDƏBİYYAT SƏRHƏD TANIMIR

GÜNEY AZƏRBAYCAN
ƏDƏBİYYATI VƏ
MƏDƏNİYYƏTİ İLƏ BAĞLI
MƏQALƏ VƏ OÇERKLƏR

Çevirən: Altay Sonəl

Bakı 2103.Tehran 2013.Ərcan dizayn.say500

